

ROZPRAVY
ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ V PRAZE.

ROČNÍK III.

TŘÍDA I.

ČÍSLO 5.

NOETICKÁ ZÁHADA
U HERBARTA A STUARTA MILLA.

NAPSAL

FRANTIŠEK ČÁDA

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

1894.

Publikace

od I. třídy České Akademie posud vydané:

V Rozpravách.

Ročník I.

- Číslo 1. Dr. František Laurin. Pokrevství a švakrovství jakožto překážky manželství rozlučující Cena 75 kr.
- » 2. Ferdinand Tadra. Kanceláře a písaři v zemích českých za králů Jana, Karla IV. a Václava IV. z rodu Lucemburského Cena 2 zl. 30 kr.
- » 3. Frant. Dvorský. Albrecht z Valdštejna až na konec r. 1621. Cena 1 zl. 70 kr.
- » 4. JUDr. Karel Kadlec. Provozovací právo k dílům dramatickým a hudebním. Cena 90 kr.

Ročník II.

- Číslo 1. František Mareš. České sklo. Cena 2 zl. 25 kr.
- » 2. Josef Konstantin Jireček. Poselství republiky dubrovnické k císařovně Kateřině II. V l. 1771—1775. Cena 1 zl.
- » 3. Dr. František Laurin. Nařízení papežské kongregace »Auctis admodum«, ze dne 4. listopadu 1892 Cena 20 kr.

Ročník III.

- Číslo 1. Josef Kalousek. O staročeském právě dědickém a královským právě odúmrtím na statcích svobodných v Čechách i v Moravě Cena 45 kr.
- » 2. Dr. Čeněk Zíbrt. Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku. Cena 1 zl. 40 kr.
- » 3. Josef Smolík. Pražské groše a jejich díly Cena 1 zl. 30 kr.
- » 4. Ferdinand Menčík. Volba papeže Innocence X. Cena 50 «

Mimo Rozpravy.

- V. V. Tomek. Mappa staré Prahy k létům 1200, 1348 a 1419 Cena 5 zl.
- Dr. Bohuslav Rieger. Zřízení krajské v Čechách. Část I. Cena 3 zl. 75 kr.
- » » » » » Části II. Seš. 1. Cena 1 zl. 50 kr
- » » » » » Seš. 2. » 2 » 10 »
- Ferdinand Tadra. Soudní akta konsistoře Pražské. Část I. (1373—1379). Historický Archiv České Akademie č. I. Cena 2 zl. 90 kr.
- Ferdinand Tadra. Soudní akta konsistoře Pražské. Část II. (1380—1387). Historický Archiv České Akademie č. II. Cena 3 zl. 20 kr.
- František Dvorský. Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Valdštejna. I. Dopisy z roku 1631 a 1633. Historický Archiv České Akademie č. III. Cena 2 zl. 25 kr.
- Dr. František Kameníček. Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny české r. 1605—1606. Historický Archiv České Akademie č. IV. Cena 2 zl.
- Dr. Vojtěch J. Nováček. Listář k dějinám školství Kutnohorského. (1520—1623.) Historický Archiv České Akademie č. V. Cena 1 zl. 40 kr.

ROZPRÁVY
ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ V PRAZE.

ROČNÍK III.

TŘÍDA I.

ČÍSLO 5.

NOETICKÁ ZÁHADA
U HERBARTA A STUARTA MILLA.

NAPSAL

FRANTIŠEK ČÁDA.

PŘEDLOŽENO DNE 25. KVĚTNA 1894.

V PRAZE.

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.

1894.

Připomenutí.

Spisy Herbartovy citovány jsou dle vydání Hartensteinova (Sämmtliche Werke. Lipsko 1851 nn.), Millovy spisy pak uváděny jsou takto: »Soustava deduktivní a induktivní logiky« dle People's Edition, London 1889 = 8. vyd. (Číslice po sobě značí knihu, kapitolu a odstavec; v závorce přidali jsme pak vždy — jednak poněvadž odstavce originálu jsou leckdy příliš dlouhé, jednak že na pevnině jest snad rozšířenější překlad ten než originál — svazek a stránku něm. překladu Gomperzova [2. vyd. Lipsko 1884]). — »An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy and of the principal philosophical questions discussed in his writings« London. 5. vyd. 1878. — »Dissertations and Discussions political, philosophical and historical reprinted chiefly from the Edinburgh and Westminster Reviews.« 4 svazky. London 1875. — »Analysis of the Phenomena of the Human Mind by James Mill, with notes illustrative and critical by Alexander Bain, Andrew Findlater and George Grote edited with additional notes by John Stuart Mill.« 2 svazky. London 1878. — »Auguste Comte and positivisme« London 1865. — »Autobiography« dle něm. překladu Kolbova (v Štutgartě 1874).

Q. 3301

Ať jakkoli soudíme o ceně třídění věd, tolik zajisté důležitosti mu neupřeme, že jím určuje se přesněji obor a úkol jednotlivých nauk, čímž ovšem k rozluštění problémů jich se blížíme, a že »není to obohacením, než znetvořením věd, připouštíme-li, aby meze jich splývaly.«¹⁾ Často zajisté neurčitost v stanovení rozsahu té či oné vědy zavinila, že se zveličily obtíže, přirozeně již se naskytující, poněvadž nebylo dosti šetřeno rozličných stanovisk, s nichž třeba patřiti na daný problém a dle nichž musí zníti také rozličně hledaná odpověď. Panuje-li pak dosud neshoda v definování a vymezení úlohy filosofie vůbec, arci nepřekvapuje, že i v pojmání oboru noetiky či theorie poznání nebylo dosud docíleno žádoucího shodnutí.²⁾ Právě proto jest naší povinností nejdříve stanoviti, jakou úlohu a jaký rozsah přičítáme noetice, i jak ji od věd příbuzných, s nimiž bývá mísená, chceme lišiti.

§ 2. Noetika jakožto věda o našem poznání — to patrně předem — stýká se zvláště s logikou, psychologií a metafysikou; že nutno tedy určiti poměr její k těmto vědám a k filosofii vůbec, vidno. Ale právě pro tento poměr lze také předem se nadíti, že byla noetika s oněmi vědami zaměňována, že bylo žádáno, aby noetika na nich anebo ony na ní byly »zakládány«; a vskutku třebas jen zběžný rozhled v literatuře nám ono očekávání potvrdí.

¹⁾ Kant: K. R. V. III., 14.: »Es ist nicht Vermehrung, sondern Verunstaltung der Wissenschaften, wenn man ihre Grenzen in einander laufen lässt.« Srv. ostatně v témž smyslu poučný výklad na př. Herbartův (III., str. 223) o rozlišování jednotlivých částí některé vědy.

²⁾ Jak rozmanitě definována a vymežována byla a bývá dosud úloha noetiky, o tom by poučily každého arci dějiny této vědy nejlépe. Jich ani nástinu podávati nám tuto nelze, poněvadž v naše thema věc nenáleží. Pokud třeba bude dotknouti se různého vytýkání oboru noetiky, učiníme tak v následujících odstavcích, zejména v poznámkách, jež arci nemají cílem vyčerpání všech literárních zjevů sem spadajících. O noetických názorech jednotlivých myslitelů i škol psáno již obrovské množství monografií, článků a pod.; avšak souvislých dějin noetiky dosud není. Čtenáře proto odkazujeme jednak k dějinám logiky (zejména k známé knize Überwegově), psychologie, metafysiky a filosofie vůbec; z noetik odborných, pokud víme, jediná kniha Al. Schmidy (Erkenntnislehre, Freiburg. i. B. 1890, 2 svazky) zasluhuje chválu, že si úplněji všímá také historické stránky noetiky.

Řekněme hned zde soud svůj o podobných tvrzeních a pokusech »zakládání« noetiky na jiných vědách anebo vice versa; obsahují podobná tvrzení jádérko pravdy, ale daleko jest v nich více nesprávnosti, jež prýští se především z osudného zaměňování nauky o vědě s věděním samým.

Tak na př. E. Zeller¹⁾ v tom vidí význam »Erkenntnisstheorie«, že jest prý »podkladem« celé filosofie. Jiní šli ještě dále a řekli, že jest podkladem vědy vůbec;²⁾ neboť každá věda prý, ať předmět její jakýkoliv, konec konců se odnáší k poznání lidskému a tudíž úplné porozumění nějaké vědě prý předpokládá znalost zákonů a podstaty věděním lidského vůbec. V témž smyslu — lze takovým pokusům odpovědět — byla činěna psychologie základní vědou filosofie (Beneke) a věd všech, poněvadž konec konců redukuje se veškeré lidské poznání na jisté stavy psychické, v témž smyslu a týmž neprávem kladli by někteří anthropologii (v širším smyslu) v čelo všech věd, a jiní opět metafysiku atd.

Paralogismus podobného počínání jest průhledný: z toho, že každá věda spočívá v poslední instanci na zákonech a povaze našeho věděním vůbec, následuje přece, že by se zakládala na *vědě* o tomto věděním; vždyť i tato sama, noetika totiž, při pátrání svém po oněch zákonech jimi samými nutně se řídí, na nich se zakládá. Ostatně paralogismus tento dosti jest starý: již Platon (v Charmidu) s dvojím významem slova *ἐπιστήμη* (věda — věděním) si pohrával.³⁾

§ 3. Nesmí-li tedy noetika býti splétána s filosofií vůbec, jest další otázka, v jakém poměru jest k metafysice. I tu vyskytla se mínění, že problémy poznatkoslovné náležejí do metafysiky, a nejsou to filosofové nezvučného jména, nýbrž sám Kant, z části Herbart, Mill tak tvrdí, z novějších pak na př. Drobisch a j.⁴⁾ Záleží tu arci na tom, jak definuje si kdo metafysiku.

¹⁾ Über Bedeutung und Aufgabe der Erkenntnisstheorie (Vorträge und Abhandlungen II. Lipsko 1877) str. 483.

²⁾ Na př. Joh. Volkelt; viz níže str. 8. pozn. 3.).

³⁾ Proti splétání noetiky s filosofií vyslovil se mezi jinými Paulsen takto: In jüngster Zeit scheint eine Neigung aufzukommen, Philosophie mit Erkenntnisstheorie zu identificiren. Erkenntnisstheorie beschäftigt sich der im Namen noch deutlich durchklingenden Etymologie nach mit dem Wissen, sofern es Wissen ist, also lediglich mit der Form des Wissens. Wenn man also nicht mit Fichte, der die »sogenannte Philosophie« zuerst als Wissenschaftslehre bezeichnete, der Überzeugung ist, dass Form und Inhalt des Wissens wesentlich eines und mit einander abzuleiten seien, so lässt man billig neben Erkenntnisstheorie den Begriff einer Wissenschaft bestehen, welche das Wissen nicht bloss nach seiner Form, sondern auch nach seinem Inhalt umfasst; für welche Wissenschaft dann der Name Philosophie ein historisches Recht hätte vorbehalten zu werden.« (Über das Verhältniss der Philosophie zur Wissenschaft. Vierteljahrschr. f. wiss. Philosophie I., str. 41.).

⁴⁾ Co se týče Herbart a Milla, bude věc níže ještě vyložena. Kant přispěl vlivem své Kritiky čistého rozumu k směšování onomu dosti značně; jeho vlastní názor viz v Krit. d. r. Vern. předml. k II. vyd. zač., kde nalézá se známý výrok jeho, že logika od dob Aristotelových téměř nepokročila a že se nemá také obor její, jak jí ho vytkl slavný Stagiran, překračovati. — Drobischova slova dotčená jsou: Da sie (Theorie der Erkenntnis) von der Metaphysik unterschieden wird, so ist die Beantwortung von Fragen, wie die: Ob die Dinge selbst uns erkennbar sind, ob der Raum, ob die Zeit, die Kategorien auch für die Dinge gelten oder nur für uns Bedeutung haben, ob es angeborene Vorstellungen

Když na př. dle Herbarta přičkneme metafysice úkol docelovati pojmy (»Ergänzung der Begriffe«) i odstraňovati spory z poznatků, jak nám je skýtá zkušenost, patrně jest, že v ní *také* spory týkající se našeho poznání a myšlení musí býti obsaženy; ale nicméně jest rozdílné, jak se ke sporům těm staví metafysika a jak noetika. Ptejme se, zda by mohla metafysika — nechceme-li příliš rozšiřovati pojem její — odpověděti k otázce, jakou jistotu nám skýtá závěr vyvozený indukci, jakou cenu má pro nás obecný pojem, jak zabezpečeno jest vůbec naše vědění, když přece, jak metafysika sama učí, věcí samých nepoznáváme? Metafysika zajisté může nám vyložit, aneb lépe pověděno, může učiniti pokus ¹⁾ vysvětlení reality prostoru, reality věcí a pod., ale jaká plyne z toho záruka pro poznání, jakou máme jistotu, resp. nejistotu, při svém poznání, je-li na př. omezeno prostorově a pod., to není věcí metafysiky.

Ostatně celá věc, zdá se nám, jest jednoduchá a povíme ji hned zde, ač při poměru noetiky k psychologii měli bychom vlastně ji opakovati: některé (ne všechny!) z problémů noetiky jsou spolu předmětem metafysiky, či jasněji: jeden a týž problém může a má býti pozorován se stanoviska noetiky i metafysiky, ale proto obě vědy ještě nesplyvají, proto ještě není noetika částí metafysiky, ani není v ní na rozličných snad místech obsažena.

Co lze připustiti, jest, že pro noetické prozkoumání problémů jest s prospěchem znáti jich obtíže a pokusy luštění s hlediska metafysiky, jakož i zase naopak, takže by pak, jak Leibniz, Herbart chtěl a nejnověji s nimi i Windelband, »vrcholila« metafysika v noetice, čemuž však nesmí se rozuměti tak, jakoby z nich ta či ona druhou potřebovala za základ.²⁾

gibt und dgl. von einer solchen Theorie ausgeschlossen. Auch über das Wesen der Seele und darüber, ob sie die Vermögen hat, die ihr die ältere Psychologie zuschreibt, oder ob ihre Thätigkeitsformen auf andere Weise zu erklären sind, soll nicht entschieden werden. Dann aber bleibt nur eine Zergliederung der Erkenntniss als eines Phänomens des Bewusstseins übrig... Ob nun das eine Theorie genannt zu werden verdient, möchte ich bezweifeln, obwohl der Name an sich gleichgiltig ist; jedenfalls ist die Einsicht in die Natur unseres Erkennens, die dadurch gewonnen wird, eine sehr mässige und nicht sehr tiefe... Ob aber den allgemeinen und nothwendigen Formen des Denkens, denen sich thatsächlich die Erscheinungen fügen, noch über diese hinaus eine reale Bedeutung zukommt, ob sie das Wesen der Dinge oder Beziehungen zwischen den Dingen ausdrücken, oder sich gar in ihnen Evolutionen des Absoluten abspiegeln, darüber kann nicht eine bescheidene analytisch-empirische Erkenntnisslehre, sondern nur die Metaphysik Aufschluss geben...« (Logik 5. vyd. Lipsko 1887, pag. XVIII. nn.) — Mimo Drobische nejnověji na př. zase B. Erdmann (Logik. Halle 1892 I., § 13., str. 11.) identifikuje obě nauky, mluvě »o poznatko-sloví *ēili* metafysice.«

¹⁾ Pravíme »pokús«, neboť dobře připomenul Herbart (III, str. 48): »Übrigens kann *alle* Metaphysik, so lange ihr nicht Bewährung zutheil wird durch Einstimmung der Denker, jener ähnlich, der sich die Mathematik längst erfreut, nur für einen *Versuch* gelten, dem zwar Kühnheit wohl ansteht, so lange er nur Forschung ist und unter Forschern bleibt, der aber sich selbst verderben und entehren würde, sobald er sich drängte zum dreisten Eingriff in die Geschäftigkeit der Erfahrenen und in die Gefühle derer, welche nur leben in Glauben.«

²⁾ Windelband (Über die Gewissheit der Naturerkenntniss. Habilitationsschrift, Lipsko 1873, str. 94 n.): »So wünschenswerth es daher ist, den metaphysischen Untersuchungen

§ 4. Velmi často podržována byla noetika psychologii; ¹⁾ zejména vyskytá se u některých anglických psychologů, že rozebírají se záhady noetické v duševědě. Nemůže to při povaze předmětu obou věd nikoho překvapovati. Ale nezapomeňme, že snad ještě častěji než prohlašuje se psychologie za základ noetiky, právě od pěstitelů její naopak se tvrdívá, že psychologická badání prý předpokládají badání noetická.²⁾ Dle předešlého již jasný, tuším,

eine Theorie des Erkennens vorauszuschicken, damit dieselben nicht in's Unmögliche sich verlieren, so ist doch eine wirkliche Theorie der Erkenntniss erst auf der Höhe der Metaphysik zu vollenden... Der von Leibniz gegen Locke geltend gemachten und von Herbart dem Idealismus gegenüber wieder hervorgehobenen Ansicht, dass die Metaphysik sich in der Erkenntnisstheorie zu vollenden habe, können wir in dieser Hinsicht nur beistimmen. Wenn die Metaphysik in der Erklärung der Möglichkeit des Geschehens eine ihrer schwersten und letzten Aufgaben zu suchen hat, so muss sie vor Allem auch die vornehmste und werthvollste Art des Geschehens, die Erkenntniss, erklären. Wenn dann die Metaphysik in der Erkenntnisstheorie gipfelt, so zieht sie damit zugleich ihre eigene Rechenprobe: sie beweist, dass in der Welt, wie sie dieselbe begriffen hat, eben sie selbst, diese Metaphysik möglich und nothwendig ist.« Poněkud podobné hledisko v noetice hájí professor na akademii v Münsteru, Jiří Hagemann (Logik und Noetik. Freiburg. 5. vyd. 1887), dle něhož noetika musí býti doplňkem pro logiku, jsouc »poznáním poznání« či »vědou o pravdě« (str. 115), ale předcházeti musí metafysice, které však náleží poslední zdůvodnění poznání odkrytím absolutního pramene pravdy v Bohu (str. 116 n.).

¹⁾ Nověji opět na př. G. Heymans (Die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens. Ein Lehrbuch der Erkenntnisstheorie in Grundzügen I. sv. Lipsko 1890) pokládá noetiku za empirickou vědu, ba označuje ji přímo jakožto »psychologii myšlení«. Poněvadž pak domnívá se, že může psychologické zkoumání duševních jevů jevy ty nejen vysvětliti, nýbrž i ukázati jich oprávnění, pochopíme, proč může vedle tohoto svého mínění noetice přisuzovati úkol »sjednocování vědění« (»das in sich selbst entzweite Wissen zur Einheit zurückzubringen« str. 20).

²⁾ Problemy noetické rozplynuly se v pouhé psychologické analýze na př. filosofu, pro vývoj psychologie velice důležitému, Tetensovi. Kant odvrátil se od něho, žádal zásadní odloučení psychologie a kritiky poznání, avšak ve skutečnosti provést ho nedovedl. Nyní zejména Novokantovci Cohen, Riehl, Rehmké (Die Welt als Wahrnehmung und Begriff. Eine Erkenntnisstheorie. Berlín 1880), Stock (Kantianismus und Criticismus I. Das Problem der Kritik d. reinen Vernunft. Progr. real. gymn. Stargardského 1890) a j. v. kloní se k tak řečenému »noetickému monismu«, hlásající naprosté odloučení psychologie a noetiky. Ale jiná věc jest rozlišení obou věd, a jiná zas, jak řešiti otázku nějakou. Neboť toho nelze zapřít, že k zdárnému rozluštění záhad poznatkoslovných nezbytno jest vykonati předem některé analýze na př. psychologické. Proto také v postupu svého pojednání budeme připomínati, aspoň stručně, ony stránky té či oné otázky poznatkoslovné, jež zasahují v psychologii, metafysiku nebo logiku, ač vždy zřejmě vytýkající vlastní jádro noetické v daném problému. Jsme tudíž na témže stanovisku, jež hájí nověji na př. C. Stumpf (Psychologie und Erkenntnisstheorie. Abhandlungen d. bayer. Akad. d. Wissensch. 1892, str. 465—516), jenžto jednak pointuje různost obou nauk, jednak neustává připomínati, že znalost úvah psychologických jest nezbytna pro noetiku; srv. str. 490, 493, 500, zvláště však str. 503, kde dí: »Um so mehr müssen wir darauf zurückkommen, dass eine gedeihliche Lösung dieser Aufgaben undenkbar ist ohne gegenseitige vielfache Stützung. Der Erkenntnistheoretiker kann an der Frage nach dem Ursprunge der Begriffe nicht vorbeigehen, er muss in die Tiefen und Schwierigkeiten dieses Problems als ein Fachmann eingedrungen sein; und der Psychologe wiederum muss Erkenntnistheoretiker sein, nicht bloss weil die Erkenntnissurtheile eine besondere Classe von Urtheilsphänomenen bilden, die wie andere psychische Phänomene beschrieben sein will, sondern vor allem, weil er

jest pramen omylu. Mluvím-li o vědění, o poznání, mohu míti na mysli buď jeho obsah t. j. *co* vím, *co* poznávám, anebo mohu pomýšleti na to, *jak* ho nabývám, jaké jsou podmínky a zákony vzniku a vzrůstu jeho. Že obě otázky nejsou tožny, toť přece patrné, i že ke druhé náleží psychologii dáti vysvětlení. Mohli bychom zde mluvit, je-li komu to libo, o výkladu, jež Riehl zove „erkenntnisstheoretisch“, a jiném, jež označuje slovem „erkenntnis-genetisch.“¹⁾ Úloha noetiky, jak si ji myslíme, jest zahrnuta jistě v prvé, nikoli v druhém způsobu vymezení otázky;²⁾ záleží jen na tom, co odlišuje noetiku od věd specialních, (jež přece také hledí si obsahu našeho poznání), a v jakém poměru jest k logice, které také nejde o genesi našeho myšlení, nýbrž o zákony správného myšlení.

§ 5. O poměru logiky a noetiky rozcházejí se taktéž mínění moderních spisovatelů; někteří odlišují sice obě, ale při tom tak povrchně vymezují teorii poznání, že těžko si pak pomyslit, jaký vlastně úkol noetiky si představují³⁾, jiní opět poměr onen činí nezřetelným tvrdíce, že noetika jest

wie jeder, dem seine Wissenschaft mehr ist als ein Handwerk, über die Grundlagen alles Wissens Klarheit haben muss. Aber es treten hier, wie man beispielweise an dem Begriffe der »inneren Wahrnehmung« sieht, auch wirkliche Grenzfragen auf, welche man der einen wie der anderen Wissenschaft gleich gut anrechnen kann, unbeschadet der sonstigen Verschiedenheit ihrer Aufgaben. Es hat wenig Zweck zu streiten, wem ein solches Gebiet mehr angehört; die Hauptsache ist, dass sich Beide seiner annehmen. Möchten denn Psychologismus und Criticismus von der Tagesordnung verschwinden und an die Stelle der abstracten und unfruchtbaren Standpunctspolitik, welche zumal Criticismus eigen ist, ein der besonderen Natur der Probleme angepasstes Zusammenarbeiten im Einzelnen treten.«

¹⁾ A. Riehl (Der philosophische Criticismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschaft, 3 svazky, Lipsko 1876—1887): »Die Frage nach der objectiven Bedeutung der Erkenntnis fällt nicht zusammen mit der Frage nach der Entstehung oder individuellen Erwerbung derselben; die erkenntnisstheoretische Frage ist verschieden von der erkenntnis-genetischen, welche letztere psychologisch und physiologisch ist, also zur besonderen Erfahrung gehört, während jene philosophisch ist und den Erkenntniswerth der allgemeinen Erfahrung betrifft.« (II. sv. 1 část, str. 7.) — Jiný smysl podobnému terminu dává Cohen (Das Prinzip der Infinitesimalrechnung und seine Geschichte. Ein Capitel zur Grundlegung der Erkenntnis-kritik. Berlín 1883) a jinak vymezuje úlohu noetiky. Zavrhnuv termin »Erkenntnistheorie«, ježto nedosti přesně označuje předmět noetiky, chce, aby »Erkenntnis-kritik« nezkoumala poznávací činnost vědomí, nýbrž báda o předpokladech, jež se musí vyplniti, aby vůbec vyskytly se předměty poznání. Kritika poznání tudíž odnáší se k možnosti zkušenosti vůbec, ale může provést úlohu svou jen tím, omezí-li se na zkušenost danou v historickém procesu poznání.

²⁾ Proto souhlasíme s dalšími slovy Riehlovými (Philos. Criticismus II., 1., str. 8 : »Erkenntnisse haben allerdings zunächst psychologische oder subjective Existenz, aber nicht diese Seite erwägt die Erkenntnistheorie, sondern dasjenige, was durch sie erkannt wird, die Bedeutung der Objecte der Erkenntnis und die Möglichkeit, dass der Erkenntnis ungeachtet ihrer Subjectivität objectiv gültige Bedeutung zukomme.«

³⁾ Tak na př. když jinak velice pozoruhodný článek Al. Meinonga (Zur erkenntnisstheoretischen Würdigung des Gedächtnisses, Vierteljahrsschr. f. wiss. Philosophie X., 1886, str. 12.) obsahuje tento výrok: »Das Geschäft des Prüfens mag der Erkenntnistheoretiker gern dem Logiker überlassen, für sein Theil zufrieden, wenn es ihm gelingt, das menschliche Erkennen nach seinem Willen zu erfassen und ihm auf seinen Wegen zu folgen«, anebo když W. Schuppe (Erkenntnisstheoretische Logik, Bonn 1878, str. 10) píše:

podkladem logice a že skrze ni musí se zdokonaliti.¹⁾ Proti všem těmto na př. Döring,²⁾ odvolává se na Kanta, odlučuje obě nauky, a chce, aby samostatně byly zpracovány, a také Volkelt tvrdí, že noetika nepředpokládá ničeho, čemuž opírá se však Schuppe.³⁾ Konečně jsou někteří, jako u nás prof. Durdík, prof. Masaryk, z jiných vzpomínáme Überwega a z části i Drobische, a j.,⁴⁾ kteří považují noetiku za část (abstraktní) logiky.

Jak se rozhodneme?

Vzpomeňme nejprve toho, co již pověděno příležitostně, když mluvili jsme o poměru theorie poznání a psychologie. Řekli jsme, že jedná noetika o poznání samém, o tom, co poznání jest. Nepomýšlíme arci tu na konkrétní obsah poznání lidského, — tentě, t. j. poznatky naše z rozličných oborů, jest předmětem rozličných věd speciálních; může se tu jednati jen o podstatu i povahu vědění a poznání vůbec. Vědění toto skládá se — tolik anticipando můžeme pověděti — z určitých vztahů a poměrů jistých stavů psychických. Elementární takovéto vztahy jsou potud předmětem elementární logiky či logiky bezesporosti, pokud stanoví základní normy správného myšlení; tato část logiky jest, jak patrně, rázu prohibitivního, t. j. formy logiky elementární stanoví nám normy, pravidla, dle nichž bychom nechybně či správně myslili a oprávněna jsou o ní slova Herbartova (II., 228): Positivně uváženo, logika vystupuje většinou jako mentor, který více kárá než

»Erkenntnisstheorie und Logik verlangen sich gegenseitig zu ihrer Ergänzung.« Tato nejasnost zvláště citelna jest při díle Schuppeho: zamítaje (relativní) samostatnost logiky formální, mísí úvahy tyto s noetickými.

¹⁾ Vedle Schuppeho a jiných také Zeller (Über die Bedeutung und Aufgabe der Erkenntnisstheorie. Vorträge und Abhandlungen II., str. 479): »Ich wollte die Überzeugung aussprechen, dass die Logik, um eine wissenschaftliche Haltung zu gewinnen, sich auf die Erkenntnisstheorie gründen, die Erkenntnisstheorie sich durch die Logik vollenden müsse.«

²⁾ Über die Möglichkeit die Logik und die Erkenntnislehre gesondert darzustellen. Vierteljahrschr. für wiss. Philosophie. IX., 1885, str. 324—346.

³⁾ Joh. Volkelt: Über die Aufgabe der Erkenntnisstheorie. Philos. Monatshefte XVII., 1881, str. 522 nn. W. Schuppe: Zur voraussetzungslosen Erkenntnisstheorie, tamže XVIII., 1882, str. 375—386. Volkelt základní svou myšlenku provedl pak ve spise: Erfahrung und Denken. Kritische Grundlegung der Erkenntnisstheorie (Hamburk, Lipsko 1886). Noetika jakožto věda, jež ukazuje, pokud jest možno a jak objektivní (t. j. nárok na obecné uznání činící) poznání, jest věda jiné nepředpokládající (str. 9), neboť vědomí o vnitřních našich pochodech jest bezprostřední a nade všecku pochybnost zaručené. Týmž pak postupem i v posledním svém spise: Vorträge zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart (Mnichov 1893) vykládá, že noetika jest nutná filosofická věda, rázu abstraktního, která má býti základem pro všechny ostatní vědy; vedle pak noetiky logika nemůže jako samostatná věda obstáti, nýbrž jest jen částí noetiky (str. 56 nn.).

⁴⁾ J. Durdík: Über die Reihenfolge der philosophischen Doctrinen nach dem Complicationsgrade ihres Stoffes. Zeitschrift f. exakte Philos. 1886, str. 12, 13, 27. T. G. Masaryk: Základové konkrétné logiky (str. 203 n. vydání německého, jež citujeme, poněvadž jest pozdější a rozmnožené). Überweg: System d. Logik u. Gesch. d. log. Lehren. (5. vyd. Bonn 1882) str. 5 n. Drobisch sice, jak svrchu podotknuto, polemizuje proti zvláštní nauce noetické, ale připouští přece, aby, má-li již býti, byla úvodem do logiky. »Dass nun aber die Einleitung in die Logik von einer solchen Analyse der gemeinen Erkenntniss auszugehen hat, damit bin ich auf einen gewissen Punct einverstanden« (Neue Darstellung d. Logik. str. XVI.).

pomáhá Požaduje shodu v pojmech a odmítá odpor.« Naproti této části sluší uznati jiný díl logiky, jenž učí, jak zajištěné pravdy pořádati a nové objevovati — řekněme mu třeba *methodologie* a *heuristika*; arci stanoví jen povšechná pravidla badání, neboť speciální metody si určuje každá jednotlivá věda.¹⁾

Cílem obou dílů těchto jest pravda: jednoho, aby se neporušovaly pravdy nabyté, druhého, aby se odkrývaly nové; jeden dbá toho, aby se rozsah pojmu pravdy nepřekročoval, a druhý, aby nebyl příliš omezován. K nim přistupuje posléze třetí díl logiky, *noetika*, jejímž předmětem jest obsah pojmu pravdy, stanoviti, co jest pravda, která její podstata, jaké její znaky.

Takto-li však definujeme předmět noetiky, mohlo by se zdáti, že jednak objem její příliš jest nepatrný, než aby se tu stanovila zvláštní nauka, jednak že nauka ta není než psychologicko-logická analýse a snad i pohrávání s ohebným (jak dychtivě by tvrdily ihned rozmanité formy skepticismu) pojmem pravdy. Abychom zabránili nedorozumění, budiž na vysvětlenou řečeno ještě asi toto.

§ 6. Neptejme se zatím, co jest pravda, ale raději, kdy zoveme něco pravdivým. Sebe více sofistický skepticismus musí aspoň připustiti — jako pravdu! —, že pravdivým jest to, co kdo za pravdu, za platné má. V tomto výroku dvě věci jsou pozoruhodny: předně, že epitheton »pravdivý« přikládá se jako vlastnost stavům psychickým, jak vskutku také jest (neboť věci mimo sebe, jak již Aristoteles ví, nemohu ani pravdivými ani nepravdivými nazvati), a podruhé, že v praedikát »pravdivý, platný« se zahrnuje nejpodstatnější znak pravdy: jistota. A otázka jistoty, evidence jest vskutku také stezejším problémem noetiky. K ní dáti odpověď, co jest, sluší noetice, a stálý zřetel k evidenci, toť právě, co vyznačuje a liší otázky noetiky od otázek logiky vůbec, od otázek psychologie, metafysiky. Jak si věc myslíme, vysvitne nejlépe příkladem.

Zvolme si na př. problém jeden z nejspletitějších a zvláště z té příčiny nejobtížnějších, že nebylo při řešení jeho dbáno různých hledisk, pojem apriornosti. Co jest a priori? Dle našeho soudu není tato otázka jednoduchá, nýbrž rozpadá se v jiné a třeba řešiti ji:

1. se stanoviska *logického*. Tu zní formulace její asi takto: Jsou nějaké pojmy, nějaké soudy a pod. a priori? Kdy lze a jak odvoditi a priori z jednoho pojmu, soudu atd. druhý?

2. se stanoviska *psychologického*: Jsou nějaké představy aneb jich kombinace, asociace atd. apriorní? Co děje se ve mně, dedukuji-li apriorně? Jaký jest to pochod duševní a zda jiný než při dedukci a posteriori? a pod.

3. se stanoviska *metafysického*: Jest vůbec něco apriorního ve mně aneb mimo mne? Jsou na př. nějaké ideje Platonské, jsou jakési vrozené představy, nějaké apriorní formy nazírání atd.?

¹⁾ Úkol *methodologické* části logiky udává se obyčejně, aspoň skoro ve všech novějších logikách, tak, jak svrchu jsme naznačili. Srovn. kteroukoli z větších logik a také Zeller (na uv. m. str. 495).

4. se stanoviska *noetického*: Jaká jistota tkví v apriornosti poznatků, pojmů atd.? Jakou evidenci mají apriorní pojmy, soudy a pod.?

Tato poslední otázka, jak zřejmo, liší se zcela od předešlých. Ať jsou na př. nějaké vrozené představy, ať nejsou: pro noetiku rozhodnutí toho nemá důležitosti než potud, že se ptá: jaká jest jich evidence? jsou proto mé poznatky jistější, že jsou apriorní anebo dedukovány apriorně, či nejsou? Jakou jistotu mají samy? Jest proto něco zajištěněji pravdivé, že to jest vrozeno? Či nedá se mysliti, že mohl by také nějaký klam, něco nesprávného býti vrozeno? Vrozeno býti a míti evidenci apriorních poznatků, pojmů atd. jest něco zcela disparátního, a jen tím, že nedbáno tohoto rozdílu, vysvětlíme si, proč jedni filosofové snažili se všemožně dokázati existenci »*notiones innatae*,«¹⁾ druzí ji popírali: mysliliť onino, že tím již také dokázána nezvratně jich jistota a tím zaručena možnost, vyvoditi nové pravdy apriori, kdežto druzí se domnívali, že, ukáže-li se, že není na př. představa boha a pod. vrozená, jistota pojmu tohoto a poznání o něm jest otřeseno! Jakoby někdo chtěl tvrditi, že člověk, jenž stížen od narození daltonismem má proto pravdivější t. j. správnější poznatky barev než člověk, jenž na př. po šťastné operaci zraku nabyt.

Nutíc přihlížeti při každém poznatku k jeho evidenci, noetika plní svůj úkol, ježto takto spěje k přesnému stanovení toho, co nazýváme správným poznáním, pravdou, a v tomto jejím *normativním* působení zřejmě hlásí se její souvislost s normativnou naukou, jejíž jest dílem dle našeho mínění,¹⁾ s logikou. Možno-li tak říci, *elementární* či formální *logika* stanoví normy *dedukce*, *heuristika* normy *indukce*, *noetika* dává normy *pravdivosti* našeho poznání, celá pak logika jest, jak vidno, normativní naukou pravdy v širším slova smyslu t. j. stanoví pravidla či normy, dle nichž dokazování, hledání a ocenění pravdy má dít se.

Tolik zdálo se nám nutným, abychom objasnili své stanovisko ve příčině pojmu, úlohy a povahy theorie poznání; třeba-li krátce věc shrnouti, mohli bychom terminem Herbartovým říci: noetika jest *timetika* (ve smyslu logickém) poznání našeho.

Sluší nyní, abychom dodali ještě, jak Mill a Herbart stanovili pojem noetiky.

§ 7. Předem však musíme připomenouti, že určité definice této nauky u žádného z nich nenalézáme; jen z příležitostných zmínek a pak z toho, jak pojímají metafysiku, psychologii a logiku,²⁾ musíme vysouditi, kam by asi byli nauku naši zařadili. Ani Herbart totiž ani Mill nepsali zvláštního spisu o noetice. Herbart sice již r. 1798 učinil pokus noetiky pod názvem »*Erster problematischer Entwurf der Wissenslehre*«, ale poněvadž tu úplně jsa pod vlivem Fichte, stará se především jen o aporie v pojmu »*Já*«, nemůžeme toto dílo klásti za základ k stanovení mínění jeho o noetice;

¹⁾ Jestliže pokládáme noetiku za oddíl logiky, nevádí to arci, jak správně podotkl prof. Masaryk (*Concrete Logik* str. 203), aby nemohla snad býti spracována pro sebe, jsouc oddílem tak důležitým i dosti obsáhlým.

²⁾ Proto jest třeba naznačiti také názory jejich o pojmu a úkolu těchto nauk.

v pozdějších pak spisech věnoval specialněji noetické otázce kapitulu »über die Vernunftkritik« (Encykl. d. Phil. II. Abth., cap. 2 = S. W. II., 242 až 254.), ale i tu obírá se vlastně jen jediným problémem, totiž substance; dále pak »über die Möglichkeit des Wissens« (Metaph. II., cap. 4. = S. W. IV., 311—326). Za to arci lze sebrati hojně výklady v noetiku náležející z příležitostných zmínek, obsažených zejména ve spisech o psychologii, metafysice, pak v Úvodu do filosofie a Encyklopaedii filosofie. Ty také tvoří základ naší rozpravy.

Totéž možno opakovati při Millovi. Angličtí spisovatelé dosud jednají o otázkách noetických v psychologii (resp. v »metafysice«¹⁾, a také z Milla musí býti partie i výroky tohoto druhu po různu shledávány hlavně z jeho »Systému logiky induktivní a deduktivní«, z »Kritiky filosofie W. Hamiltona«, »Auguste Comte a positivismus« a »Rozprav a úvah«; mnoho též a to právě leckdy nejdůležitějších příspěvků k jeho názorům uloženo jest v jeho poznámkách k dílu otcovu (James Mill: *Analysis of the Phenomena of the human Mind*. 2. ed. London 1878.).²⁾

Pátráme-li pak po místech, jež by vytýkala pojem noetiky, jak si je spisovatel ustanovil, nalézáme jich pramálo a to ještě dosti neurčitých. Mill uznává ochotně důležitost vědy, jež by zkoumala prameny našeho poznání; praví:³⁾ »Every consistent scheme of philosophy requires as its starting-point, a theory respecting the sources of the human knowledge, and the objects which the human faculties are capable of taking cognisance of.« Ale nestanoví ji jako zvláštní vědu, nýbrž odmítá ji jen z logiky a odkazuje do metafysiky. Logika totiž dle Milla jest vědou o důkazu⁴⁾; aniž by podceňoval oprávněnost

¹⁾ Angličtí psychologové do nedávna užívali (a sem tam dosud se tak děje) slova »Metaphysics«, »Metaphysical Tracts« a pod. ve smyslu obvyklého nám terminu »psychologie«, »psychologický« atd. Ale pokud se týče Milla, není asi pomýšleti, když mluví o »metafysice«, na něco jiného, než co my uvykli jsme metafysikou rozuměti. Neboť výslovně o psychologii mluví zřejmě jakožto o vědě jednající o zjevech vědomí (Log. VI. kn. kap. 3. a 4.); předmětem jejím jsou »zákony...«, dle kterýchž má jeden stav vědomí v zápětí druhý, jeden jest druhým podmíněn čili jím způsobován« (Log. VI., 4, 3 = III. str. 253); duševěda liší se od ethologie, t. j. od nauky o vypěstění charakteru (Log. VI., 5, 5 = III. str. 273), liší se i od fysiologie, ač s oběma souvisí (Log. VI., 2, 2 = III., str. 251).

²⁾ Jak důležité jsou právě poznámky tyto, praví Bain (J. St. Mill, *A criticism* str. 219): »The work (Analysis) contains perhaps the best summary of his psychological opinions, although the Hamilton shows them in more stirring shape of polemics.«

³⁾ Dissertat. and discuss. I., str. 403.

⁴⁾ Log. úvod § 7. (I., str. 10 n. 14). III., 4, 1 (II. str. 4), III., 9, 6 (II., str. 138, 141), IV., 1, 1 (III., str. 1), V., 2, 1 (III., str. 117), VI., 4, 1 (III., str. 249). Exam. str. 460, 475. Srovn. i H. Lauret, *Philosophie de Stuart Mill* (Paris 1886), str. 103—115. 315. L. Liard, *Les logiciens anglais contemporains* (Paris, 2. vyd. 1884) str. 23. Zvláště význačné jest místo posledně uvedené z Milla, kdež dí: »If any general theory of the sufficiency of Evidence and the legitimacy of Generalization be possible, this must be logic κατ' ἐξοχήν, and anything else called by the name can only be ancillary to it.« S tím arci divně souhlasí výrok jeho, prohlašující logiku za část či odvětví psychologie. »I conceive it to be true that Logic is not the theory of Thought as Thought, but of valid Thought; not of thinking, but of correct thinking. So far as it is a science at all, it is a part, or branch of Psychology, differing from it, on the one hand as a part differs from the whole, and on the other,

a důležitost formální (či jak Mill s Hamiltonem a j. říká, »čisté«) logiky,¹⁾ přece přiděluje této vědě jen onu část poznání, která zakládá se v usuzování na základě fakt předchozích (ať jsou to jednotlivá pozorování, ať obecné věty).²⁾ Logice nenáleží prý důkazy nalézati, ale rozhodnouti, zdali byly nalezeny, logika nepozoruje, neodkrývá, nevynalézá, jenom posuzuje.³⁾ Přes to nemá logika nic činiti s povahou aktu soudového či víry; zkoumání tohoto aktu jakožto fenomena vědomí našeho přísluší prý jiné nauce.⁴⁾ Otázka, co vyskytuje se mimo sestavení představ při kladení nebo zamítnutí vztahu jich, náleží prý mezi nejtěžší *metafysické* problémy⁵⁾ A tak i jinde Mill úvahy noetické odkazuje do metafysiky,⁶⁾ připomínaje výslovně, že této nauce náležejí též otázky o existenci věcí mimo nás, o realitě prostoru a času, o podstatě tvorby pojmové, postřehování, paměti a víry, do jaké míry jsou naše mohutnosti poznávací a citové vrozeny a pod.

Naproti tomu jest nauka Herbartova o povaze a úloze logiky. »Logika dává nejobecnější předpisy, jak pojmy jest lišiti, pořádati a spojovati Logika předpokládá pojmy jako známé a nestará se o zvláštní jich obsah;«⁷⁾ »logika jest jako ethika normativní věda.«⁸⁾ Mill hranici mezi logikou a psychologií neurčil přesně: Herbart určitě vytýká rozdíl obou⁹⁾ i varuje před míšením obou způsobů uvažování.¹⁾ Ba Herbart — liše se tím opětně od Milla a upomínaje z moderních filosofů tím poněkud na Comtea — nechce ani nauku o methodách v logiku přijmouti: »Všecky dosavadní pokusy povýšiti logiku v širším smyslu na methodologii musí se zamítnouti. Každá methoda zvláštní náleží tam, kde se vyskytají její záhady.«¹¹⁾ A o něco dále,

as an Art differs from a Science.« K otázce, zdali logika jest uměním či vědou, odpovídá, že jest tím i oním (Exam. str. 446—451).

¹⁾ Jako uznává právem Mill prospěšnost studií logických vůbec a doporučuje je k pěstování (Dissertat. and disc. I., str. 193 n. 203 n.), tak uznává i zásluhy, jichž dobyla si logika sylogistická či formální (Log. v předmluvě, dále viz I., 2, 4 [I., str. 28], II., 3, 9 [I., str. 240—242], jakož i motta jeho k I. knize Logiky); jen opírá se tomu, aby byla považována tato část logiky za logiku celou: té náleží dle něho především nauka o důkazu (Exam. str. 493, 476, 477 n.).

²⁾ Log. úv. § 4. (I., str. 8) II., 1, 1 (I., str. 182).

³⁾ Log. tamže a II., 3, 9 (I., str. 241).

⁴⁾ Log. I., 5, 1 (I., str. 96).

⁵⁾ Log. I., 5, 1 (I., str. 97).

⁶⁾ Log. úv. § 4. (I., str. 7).

⁷⁾ Herbart I., str. 42, srovn. i I., str. 48 n., II., str. 7, 226.

⁸⁾ Herbart I., str. 58 n.; srovn. i II., str. 228.

⁹⁾ Na př. I., str. 77, 78.

¹⁰⁾ Herbart I., str. 55: »Wer in einer Untersuchung über das Gedachte, und die hierin liegenden Schwierigkeiten, abspringt zu einer Reflexion über den Actus des Denkens, der verlässt seinen Gegenstand, den er vielmehr festzuhalten sich gewöhnen sollte.«

¹¹⁾ Herbart II., str. 371. Zajímavost jest s tímto místem srovnati slova Littrého, jimiž polemizuje proti Millovi: Enfin ma reponse est, quant à la doctrine de la preuve, que, en soit, la philosophie positive n'a pas d'autre doctrine de la preuve que celle qui l'appartient à chaque science particulière et que cela suffisant à ces sciences, lui suffit aussi; que s'il s'agit de passer de la preuve expérimentale à la preuve logique, c'est-à-dire de montrer, que ce qui est legitime selon l'expérience l'est aussi selon la logique, cette recherche,

odmítaje tím chybné pojmání noetiky, praví: »Tak řečená transscendentní logika, která se tváří, jakoby dovedla ukázati prvotně vrozené pojmy čili poznávací formy rozumu, není nežli nezdařilá kapitola psychologie.« Herbart sám problémy noetické probírá, jak jsme již poznamenali, v metafysice, která podle něho má úkolem odstraniti spory ze zkušenostních pojmů a ukázati, jak jest myslitelná skutečnost. Metafysika nesmí se zakládati na zkoumání mohutnosti poznávací,¹⁾ ale naopak psychologie zakládá se na metafysice.²⁾ Nejlépe dokáží vlastní slova, že podle jeho mínění by bylo příkázati problémy poznatkoslovné metafysice. »Jakou platnost má smyslový vjem? Jak přispívají k vědění obecné pojmy? Jak velkou přesvědčenost způsobují matematické formy?« ptá se Herbart, a odpovídá si: »Takovéto otázky to jsou, které nás zajímají tuto (totiž: v metafysice).«³⁾ Zejména pak ona část metafysiky, kterou označil Herbart názvem »eidologie,« jedná o problémech noetických; jestiž eidologie »nauka o možnosti vědění,« odpovídajíc na otázky, »jak dospíváme k vědění o tom, co jest dáno; s jakou jistotou poznáváme skrze to, co jest dáno, reální bytosti a sebe samy.«⁴⁾ — Arci nesmíme zapomenouti dodati, že nelze u Herbarta identifikovati zcela »Vernunftkritik« s noetikou, aspoň nikoli v tom smyslu, jak jí chceme my rozuměti. Neboť onou rozumí Herbart kritiku poznávací mohutnosti,⁵⁾ a obrací-li se proti ní, má zajisté na mysli především Kantovu theorii, jak vyslovena v »Kritice čistého rozumu.« O této pak arci právem může říci: »Psychologie metafysiku

très-intéressante, n'importe pas à la philosophie positive, qui non-seulement n'en a pas besoin pour son but de la conception du monde, mais encore prête sa doctrine expérimentale à la doctrine psychologique pour que celle-ci puisse être conçue non plus comme purement subjective, mais comme réelle.« (Auguste Comte et Stuart Mill. Paris 1867, str. 54 n.)

S uvedeným svrchu místem Herbartovým není ve sporu to, co praví týž filosof I., str. 54. »Die Methoden selbst sind wiederum allgemeine und besondere. Jene lehrt Logik,« jak viděti z následujících ihned slov »aber man reicht damit in der Metaphysik und Ästhetik ebensowenig aus, als in der Mathematik oder in irgend einer anderen Wissenschaft.«

¹⁾ Herbart I., str. 262.

²⁾ Herbart I., str. 36 n. 38, 50, 269. II., str. 252. O úloze a pojmu metafysiky dle Herbarta srov. ještě I., str. 254, III., str. 104—106, IV., str. 527, kdež se definuje koncisně jako »ars experientiam recte intelligendi.« Srov. i J. Durdík, Dějiny filosofie nejnovější (str. 221, 225) a O metafysice (Krok I., str. 57 n., 113 n.).

³⁾ Herbart IV., str. 313.

⁴⁾ Herbart IV., str. 264 n.

⁵⁾ Tomu neodporuje místo z Psychologie (V., str. 239), kde Herbart uznal, že hlavní zásluha Lockeova spočívá právě v noetické stránce jeho prací, a praví: »Ursprung, Gewissheit und Ausdehnung der menschlichen Erkenntniss, das ist's, was Locke ermesen will. Ein solches Unternehmen sind wir heutigen Tages gewohnt eine *Vernunftkritik* zu nennen«; neboť připomenul před tím, že spekulace Lockeova vycházela z úvahy »wie weit unsere erkennenden Kräfte reichen,« i z výkladu dalšího to zřejmo. Srov. ostatně ještě II., str. 27 »Wie kamen wir auf den Begriff der Substanz? Haben wir nicht schon irgend einen Fehltritt gethan, der uns jetzt in Verlegenheit setzt? Das ist die Frage der Vernunftkritik. Ihr Weg geht rückwärts; aber wohin? Ganz unvermeidlich in die Psychologie. Denn unsere Schritte in unserem Denken, die wir bisher gethan haben und jetzt einer Revision unterwerfen wollen, diese Schritte waren unser eigenes Thun; und wenn man die Erklärung davon verlangt, so muss man die Psychologie zu Hilfe nehmen.«

předpokládá, a bez psychologie nelze vůbec odpovědět k otázkám poznatko-slovným, ba ani důkladněji se jich dotknouti,¹⁾ a jinde: »Kritika rozumu předmětem má rozum, či lépe řečeno, celou mohutnost poznávací; tento předmět musí však předpokládati jako známý a v tom spočívají omyly, kterých ničím nelze opět napravití.«²⁾

Pro dotčenou tudíž vlastnost pramenů, na jejichž základě jsme nuceni zřetel míti k učení obou zmíněných filosofů, jest pochopitelné, že nezbude nám často, než vysuzovati namnoze z mínění psychologických aneb metafysických, jak by byli buď Herbart anebo Mill se zachovali k problémům těm i s hlediska noetického. Touto pak okolností zase budeme musiti k vůli úplnosti i jasnosti obrazu podati i některé výklady a posouzení, náležející do jiných nauk než do noetiky. Arci učiníme to všemožně stručně, nikde nezaměňující rozdílná hlediska, s nichž se na problém díváme, a nedomnívající se, že by dal se nahraditi někde výklad noetický psychologickým nebo metafysickým.

¹⁾ Herbart II., str. 252.

²⁾ Herbart V., str. 227.

I.

Pojem jistoty.

Facilius dubitarem vivere me, quam non esse
veritatem, quae per ea quae facta sunt intellecta
conspicitur. S. Augustin. Conf. VII., 10.

ὁ γὰρ ἐστὶ τὸ πρῶτον καὶ τὸ ἀληθές ἐν τοῖς
πραγμασιν, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ... ἡ συμπελομένη
ἐστὶ καὶ ἡ διαίρεσις ἐν διανοίᾳ, ἀλλ' οὐκ ἐν
τοῖς πραγμασιν.

Aristoteles: Metaf. VI., 4, 4—6.

§ 8. Počátek kterékoli vědy a konec, zdá se, v sebe zapadají: každá věda vychází od hypotheses, jež vlastně postulaty jsou, vnucené jí právě badáním a pozorováním jejím. Fysika na př. počíná předpokladem sil a pak na základě jich rozvíjí různé části své theorie; a výsledek její jest —, že chceme-li nějak vysvětliti si poslední původ úkazů uvažovaných, vedeni jsme k hypotese sil; tak i chemie od atomů vycházejíc cílem má právě postulování jich, a podobně i jiné vědy. Nejinak noetika podrobena jest tomuto zdánlivému cirkulu: jedná-li noetika o poznání, vědění lidském — a to přec se musí připustiti, ať jakkoliv pak v podrobnostech ji vymežíme — má nejprve si zodpověděti otázku: co jest poznání?, ale s druhé strany pověděli jsme již, že jest jejím cílem vysvětlování a přesné vytčení pojmu poznání.

Jak jest onen »cirkulus« jen zdánlivý, není těžko ukázati, ale nutno nalézt ono jádérko pravdy, jež skrývá se i v podobných nesprávných výtkách »kruhu«. Ono poznání, od něhož východ má úvaha noetická, jest poznání jakékoli, poznání vůbec; ono pak, k němuž spěje, poznání jest správné, pravé: není to tudíž qui pro quo, není to circulus vitiosus. Že vůbec zdání cirkulu se vyskytuje, toho příčinou i při noetice jest soustavnost její, bez níž arci jakožto věda býti nemůže. Jestliže tedy i my, snažíce se o postup systematický, počínáme úvahou o poznání, jeho způsobu, jistotě, nepředjímáme tu něco, co teprve výsledkem má býti celé práce; nelze jinak než zprvu povšechně a obecnými několika rysy naznačiti předmět celé úvahy. Co zde by snad kdo postrádal — odpovědi na rozličné záhady možnosti poznání a jeho rázu —, k tomu odpověď dána býti může teprve v posledních odstavcích pojednání tohoto, ježto problémy tyto jsou nekomplikovanější nejen v noetice

ale i v psychologii a metafysice, a nutně předpokládají výklad o záhadách méně zavitých.

§ 9. Co tedy jest poznání a pokud předmětem jest noetiky? Poznání jest zajisté stav psychický a tudíž s této stránky náleží obírat se jím psychologií. Poznání však musí vždy býti poznáním něčeho, a otázka o tom, co poznáváme, co dáno poznání našemu, patří metafysice. A posléz otázka správnosti, zajištěnosti poznání, v čem jest a jaká jest, náleží noetice. Než obíráme se otázkou noetiky samou, povšimněme si metafysické.

Poznávati musím vždy něco, mám-li vůbec o poznání mluvit. Co poznávám? Co jest mi dáno? »Od odpovědi na tuto otázku musí vycházeti každá správná spekulace.«¹⁾

Jest vždy ještě radno zatím vyjít od obyčejného názoru lidského i v této příčině. Obecný názor, z něhož většina lidí se nevymaňuje po celý svůj život,²⁾ jest asi ten, že mimo nás existují věci s vlastnostmi, a my tyto věci a tyto vlastnosti jejich vidíme, slyšíme, chutnáme atd. Ale krátká úvaha dostačí, aby nekritickým nazíráním na »svět mimo nás« otřásla: sladkost cukru není v něm, nýbrž ve mně, jest mým pocitem, tvrdost jeho, barva, tvar atd. taktéž není něco mimo mne, než ve mně, jest stavem nitra mého. Jakž také jinak bych mohl si uvědomiti jich, jak přijíti k jich poznání, kdyby nebyly mi v nitru mém dány? Růže, která nalézá se v sousedově zahradě, od níž právě mne nyní dělí třeba jen stěna mého bytu, neexistuje pro mne t. j. já nevím o ní, nepoznávám její vlastností, socha, k níž obrácen jsem zády, neexistuje pro mne, nevím o ní, dokud na př. se neobráťm atd. Z tohoto úsudku, zanedbáváním onoho podmiňujícího omezení: neexistuje »pro mne, dokud...« učinil krajní idealismus (na př. Berkeleyho) a skepticismus zásadu, že tedy vůbec věci mimo mne nejsou a že jsou jenom představy, — krátce: stavy mého nitra. Známo s dostatek, co lze k tomuto tvrzení říci. Pro existenci věcí mimo sebe vskutku nemám přímého důkazu, ale není také důkazu pro nejsoucnost jich. Celé zajisté to tvrzení předpokládá mlčky — a arci bezdůvodně —, že existují-li věci, musí býti mně poznatelný.³⁾ Skepticismus jde však v sofistice dále a tvrdí, že vůbec není možno nějaké správné poznání, poněvadž neexistuje něco, co by mohlo neurčitost a libovůli, jakou skeptik při jevech psychických vytýká, zameziti; protož prý sluší nic nepokládati za jisté, ale o všem pochybovati.

Není tu vyhnutí: opakovati musíme proti těmto a podobným výsudkům známou věc, že v nejistotě oné pevné stanovisko filosofii již Descartes (jda po příkladě sv. Augustina⁴⁾ zjednal. »Cogito ergo sum«, či jak sv. Augustin

¹⁾ Herbart VI., str. 19, srovn. i IV., str. 17—30, XII., str. 104.

²⁾ Herbart III., str. 66.

³⁾ Paralogismus ten učiněn jest chybným obratem soudu A simpliciter; správné jest říci: »cokoli poznávám, existuje« aneb »co neexistuje, nepoznávám«, ale nesprávné jest obrátiti: »cokoli existuje, poznávám« čili »co nepoznávám, neexistuje«.

⁴⁾ Srovn. výroky tohoto svěťce-filosofa. »Omnis qui se dubitantes intelligit, verum intelligit, et de hac re, quam intelligit, certus est« (de vera religione 73). »Tu qui vis te nosse, scis esse te? Scio. Unde scis? Nescio. Moveri te scis? Nescio. Cogitare te scis?

pravil: »fallor, ergo sum«, má význam pro všechnu spekulaci filosofickou stěží náležitě docenitelný. Přes všechny výtky, jež někteří onomu soudu pokoušeli se učiniti, hloubka výroku toho teprve s noetického hlediska náležitě vysvítá. Bylo řečeno o něm, že prý jest paralogický, ježto v tvrzení »cogito« jest tacite zahrnuto ono »sum« vyvozov. né, ale nesmí se zapomínati, že toto »vyvození« není obvyklé vysuzování logické, nýbrž že by i obráceně se mohlo namítnouti, že o svém »esse« nikdo dříve nemůže *vědět*, dokud jakýmkoli způsobem vůbec nepočal mysliti, že »cogitare« jest tudíž vskutku nutným předpokladem toho »esse« Neboť o všem dovoleno mi míti pochybnost, ale o tom, že pochybuji a tudíž, že pochybuje myslím, a že tedy jsem, o tom mi pochybovati nelze, nemá-li pochybování vůbec nemožným se státi. Ať tvrdím, že všechno poznání mé jest nejisté, přece aspoň jistota, že myslím, cítím, chci, jistota stavů duševních a tím jistota mé jsoucnosti jest zaručena. Ve víru pochyb zachycuji pevný bod a ten jest mé nitro se stavy duševními. Odtud na základě jich hledím se dobrati i jistoty v ostatním.¹⁾

§ 10. Tak jednoduše lze odbýti krajní skepticismus jako doktrinu metafysickou, ale nikoli jako nauku noetickou, již přece po přednosti bývá. Skepticismus noetický namítne zajisté: »Vyvrácení vaše jest nesprávné; neboť jistota, že myslím, a jistota myšlení, jist si býti něčeho a míti zabezpečenou jistotu nějaké myšlenky jest dvojí. Mohu bezpečně vědět, že představuji, t. j. že mám myšlenky, představy, ale představy samy jsou tak nespolehlivé, že všichni strfzliví filosofové uznávají, že nijak neodpovídají věcem skutečným. Nelze tedy vám než uznati, že libovůle dění vnitřního nedává a nemůže poskytnouti nějaké jistoty.«

Tato refutace zpola jest správná, zpola nesprávná. Pravda jest, že ona jistota, o níž jsme se zmínili nyní a která bezpečnější jest než zaručenost existence vnějšího světa, nijak nesmí se zaměňovati s onou, jež jest cílem

Scio.« (Soliloquia II., 1, 3.) »Vivere se et meminisse et intelligere et velle et cogitare et scire et iudicare quis dubitet? Quandoquidem etiam si dubitat, vivit; si dubitat, unde dubitet, meminit; si dubitat, dubitare se intelligit; si dubitat, certus esse vult; si dubitat, cogitat; si dubitat, scit se nescire; si dubitat, iudicat non se temere consentire oportere. Quisquis igitur aliunde dubitat, de his omnibus dubitare non debet; quae si non essent, de ulla re dubitare non posset.« (De Trinitate X., 10, 14.) Viz ještě de civ. Dei XI., 26, de libero arbitrio II., 3 a j. Priorita tedy této myšlenky náleží sv. Augustinovi, ale tím ani originalnosti ani zásluhy Descartesovi se neubírá, jak již Pascal praví: »En vérité, je suis bien éloigné de dire que Descartes n'en soit pas le véritable auteur, quand même il ne l'aurait appris que dans la lecture de ce grand saint; car je sais combien il y a de différence entre écrire un mot à l'aventure, sans y faire une réflexion plus longue et plus étendue, et appercevoir dans ce mot une suite admirable de conséquences qui prouve la distinction des natures matérielle et spirituelle, et en faire un principe ferme et soutenu d'une physique entière, comme Descartes a prétendu faire. Car, sans examiner s'il a réussi efficacement dans sa prétention, je suppose qu'il l'ait fait, et c'est dans cette supposition que je dis que ce mot est aussi différent dans ses écrits d'avec le même mot dans les autres qui l'ont dit en passant, qu'un homme plein de vie et de force d'avec un homme mort. (Pensées, II., str. 305. éd. Havet.)

¹⁾ Právem tedy poukazuje Mill Exam. str. 163 n., že nelze vnitřní zkušenost jinak zaručovati ani dokazovati, ba ani ne, jak Hamilton chtěl, reductione ad absurdum.

a vlastním předmětem theorie poznání. Jestliže onano jen *jistota subjektivní*, v tom smyslu totiž *jistota*, že já jsem, že myslím, že představuji, soudím, cítím, atd.; *jistota objektivní* jest arci něco jiného. Ale nepravdivé jest tvrzení skepticismu, že této objektivní jistoty není aneb dokonce, že by byla v představování našem libovůle naprostá.

Arci vyvrácení onoho tvrzení nemůže podáno býti jinak než tím, na základě čeho bylo — arci mylně — učiněno, totiž zkušeností. Tvrdil-li by skeptik, že panuje libovůle v představách a ve vnitřných stavech našich, pokud totiž podávati by měly nám poznání skutečnosti, zeptejme se ho jen, zdali může, když ukáží mu na př. zlatý prsten, představit si (viděti) ho černým. Zajisté dovede si ho černým mysliti, t. j. když měl již dříve někdy představu černé barvy, dovede ji associazovati s představou prstenu, dovede si mysliti, že by prsten ten vzal na se barvu černou; ale viděti jej černým čili představu svou, kterou vjemem dostává, změnití nedovede, a již z toho patrně, že není libovůle naprosté v představách našich o věcech představovaných (zíraných, slyšených atd.).

Pozorujeme dále, že máme v různých dobách představy o něčem (aspoň celkem) stejné, a pokud můžeme se přesvědčiti o tom (z posuňků, řeči a pod.), i jiné osoby mají představy takové a stejné, i nalézáme ku př., že nemožno, aby zdál se mi zlatý prsten za 10 dní na př. stříbrným, anebo aby se někomu jinému jevil býti měděným. Jakési rozdíly můžeme pozorovati v představách na sobě i na jiných lidech, ale rozdíly ty nejsou nikterak značné ani podstatné, spíše jen kvantitativní; kvalitativní a znamenité rozdíly byly by možny — a vyskytují se — jen u lidí kvalitativně jiných smyslů (na př. chorobného zraku proti zdravému a pod.).

Z této pravidelnosti svého myšlení, z oné neschopnosti svého ducha měnití (kvalitativně) své představy dané vnímáním a z oněch dotčených consensu *usuzujeme*, že tu něco ještě mimo nás jest, co brání libovůli v představování, co způsobuje, že právě tu a ne jinou představu, právě tak dnes jako zítra, právě tak já jako jiní představuji a musím právě tak představovati. Právem lze tedy říci v tomto smyslu s Herbartem: »Kolik zdajů, tolik poukazů na jsoucnost«¹⁾ a jen připomeneme-li tento nutný předpoklad,

¹⁾ »Wie viel Schein, so viel Hindeutungen auf Sein.« III., str. 14, 344, IV., str. 243. Výklad této věty Herbartovy podává horlivý přívrženec a vydavatel jeho spisů, Hartenstein, takto (Problemen und Grundlagen der Metaphysik str. 59): »Der Schein ist nicht Nichts, sondern mindestens Schein d. h. es ist wirklich etwas mit ihm gesetzt, so jedoch, dass diese Setzung, als relativ, einen absoluten Standpunkt fordert, dass mithin der Schein auf das Sein hindeutet, dass nichts scheinen könnte, wenn nichts wäre, dass wir genöthigt sind, soviel Hindeutung auf das Sein anzuerkennen, wieviel Schein uns umgibt.« A o něco dále praví též spisovatel (str. 61): »Mit dem Satze »Wie viel Schein, soviel Hindeutungen auf Sein« haben wir den festen Punkt gewonnen...; und dieser Satz heisst mit anderen Worten nichts als: die Formen der Erfahrung haben sich in Formen des Realen verwandelt und die Aufgabe der Metaphysik ist (nach Herbart B. II., § 148) »das Reale, auf welches der Schein hindeutet, auf eine solche Weise zu bestimmen und zu verknüpfen, wie es den Verknüpfungen angemessen ist, in welchen die Hindeutungen auf das Sein untereinander stehen.«

můžeme vůbec mluvit o pravdě poznání. I má pravdu týž myslitel, když dí: »Gibt es besondere Augen und Ohren des Geistes, kann das Erkenntnisvermögen auf verschiedenen Planeten verschiedene Einrichtungen haben (to důležitě i pro srovnání s Millem!), ist keine wesentliche Verbindung, keine allgemeine Gesetzmässigkeit in der Bildung jedes Wissens, wer auch der Wissende sei: so wird alles subjectiv und von Wahrheit lässt sich dann eigentlich nicht reden, sondern nur von gleichartiger Täuschung, die nicht mehr bedeutet als eine conventionelle Sittlichkeit und ein nationaler Glaube bedeuten können.«¹⁾ —

Na tomto základě tedy existenci věcí mimo sebe klademe, na existenci myšlení svého ji opírajíce, i říkáme, že »věci vnímáme«, že si »je představujeme«, »je si uvědomujeme«. Avšak vedle nich — a to po přednosti i bezpečněji — vědomi jsme si také stavů svých vnitřních a proto, jak již Locke a po něm jiní učinili, dva *prameny svého poznání* uznati jsme nuceni: zkušenost vnější a vnitřní, věci mimo nás a stavy duševní v nás.

§ 11. A přece jest v onom skepticismu jádérko pravdy, skepticismus přece jest počátkem pravého názoru filosofického; arci jen počátkem, a na něm přestati, značilo by zůstatí pro vždy začátečníkem ve filosofii²⁾. Právě-li se totiž, že naše představování jest libovolné a tudíž nespolehlivé, možno v tom naléztí pravdu, za jejíž stoupence se hlásí mírní realisté Kant, Herbart právě tak, jako pozitivisté Comte, Mill a j., pravdu totiž, že naše představy nejsou tožny, nekryjí se s věcmi mimo nás, že smyslové neskýtají nám poznání takové, aby úplně se shodovalo s věcmi vnějšími. Ale tím v podstatě není řečeno nic jiného, než že věci mimo sebe nemůžeme vzítí do sebe, čili jinými slovy, že nelze nám ze sebe samých vykročiti, vyjítí.

Ostatně sotva by se kdo našel, jenž by tak hrubě formulovaný psychologicko-noetický materialismus chtěl hájiti, jakoby představování naše věrně podávalo věci vně nás jsoucí. Ale není právě řídká zjemnělejší jeho forma. Což na př. jest to jiného než modifikace onoho dotčeného materialistického názoru, když bychom pojímali doslovně podobenství Platonovo o duši jako desce voskové, do níž jakoby pečetičkou vtiskují své znaky věci mimo nás? A přece po Platonově tomto obrazu (právě tak poetickém, jako nic nevysvětlujícím v pravdě) mluvil podobně Aristoteles i v novější době Locke a jiní o duchu jako o »tabula rasa«, na niž teprve skutečnost píše dojmy, zkušenosti.³⁾ A jakkoliv co do formy jest Demokritova nauka o *εἰδωλα*, jež s věcí se odlupují a v nás skrze smysly vcházejí, mnohem neobratnější, není přece o nic méně lživá, než přechasté srovnání ducha se zrcadlem, v němž

¹⁾ III., str. 152.

²⁾ Herbart I., str. 62 n.

³⁾ Právě-li i Herbart (IV., str. 162) »die Seele ist vielmehr ursprünglich eine vollkommene tabula rasa, ohne alles Leben oder Vorstellen,« činí výrok ten se zřetelem k správnému mínění, že není původních (vrozených) pojmů; dává tedy důraz na slovo »rasa«, kdežto nám jde o to, že duše není jakási »tabula«. Že takto sluší onomu místu Herbartovu rozuměti, dokážeme, uvedouce jiné: »Sie (die Seele) ist demnach keine tabula rasa in dem Sinne, als ob darauf fremde Eindrücke gemacht werden könnten; auch keine, in ursprünglicher Selbstthätigkeit begriffene Substanz in Leibniz's Sinne.« (V., str. 109.)

obrážejí se předměty. Všecky tyto a podobné názory jsou jen více nebo méně zdařilé, více nebo méně poetické »comparationes — claudicantes«. Vždyť stačí jen věc poněkud blíže promyslet, aby ihned vysvitl obrovský rozdíl na př. mezi zrcadlením a představováním; kdežto obraz v zrcadle ani neexistuje, nýbrž jen já, pozorovatel, promítaje paprsky odražené ve směru jich si sestavují obraz předmětu v zrcadle se obrážejícího: při představování jsem, ať tak dím, pozorovatelem a zrcadlem zároveň;¹⁾ kdežto zrcadlo prostě »obráží« předmět před ním se nalézající, jest při tom úplně, máme-li tak říci, passivní, jest duch něco více než reflektivní hmotou anebo receptaculum věcí.²⁾

Než o této důležité stránce ducha ihned více promluvíme; nyní budiž zatím k tomu poukázáno, že z tohoto názoru nesprávného, ale arci původního a obvyklého,³⁾ dedukovány bývají nesprávné zásady a zákony. Je všecky možno převést na jedinou hlavní nedokázanou zásadu, že totiž zákony myšlení jsou také spolu zákonem existence⁴⁾ čili — jak krátce a rázně to vyřkla po Eleatech filosofie Hegelovská —, že myšlení jest jsoucno (Denken ist Sein). Na témže základu budují se jiná tvrzení klamná, jež Mill vyvrací, jako na př. že i ve skutečnosti existuje sloučeno, co v myšlení nedovedeme odloučiti⁵⁾, a naopak, co mohu si odloučeno mysliti, že také odloučeně existuje⁶⁾; dále: co nejsnáze si z daných případů mohu mysliti, to že také skutečně jest⁷⁾, čili jak krátce se říká, nejjednodušší hypotéza prý jest nejpravdivější a pod. — úhrnem řečeno: že pravdiva jest věta Spinozova: »ordo et connexio rerum idem est atque ordo et connexio idearum«. ⁸⁾ V této větě zajisté vrcholí krajní empirismus i idealismus, v ní oba se setkávají, třebas z protivných stran vyšly, jeden tvrdě: »jak si co myslíme, tak to i jest«, druhý pak opačně: »jak co jest, tak i si to myslíme, představujeme«. V obou jest zrnko pravdy, ale chybují upřílišněním, činíce totiž z jisté shody myšlének našich se zjev

¹⁾ Srovn. Herbart IV., str. 249.

²⁾ Herbart na uv. m. praví: »Man denke sich also ein geistiges Wesen, eine Intelligenz, lediglich als einen reinen Spiegel für mehrere, von einander sowohl, wie von dem Spiegel unabhängige Objecte. Wir fragen hier noch gar nicht, wie das Verhältniss, vermöge dessen die Spiegelung erfolgt, möglich sei, wir erinnern uns aber, dass zur wahren und vollkommenen Erkenntniss ein solches Verhältniss muss angenommen werden, und bemerken leicht, dass eben hier, in der Metaphysik, falls die Wahrheit gewährt, wir selbst dergleichen Spiegel sein müssen.« Srovn. i Volkman, Lehrbuch der Psychologie (4. vyd. Cöthen 1894) I., str. 214 nn.

³⁾ Herbart IV., str. 312 n.

⁴⁾ Proti čemuž obrací se Mill, Exam. str. 494.

⁵⁾ Mill, Exam. str. 226. Log. V., 3, 3 (III., str. 130 n., 132—135).

⁶⁾ Log. V., 3, 4 (III., str. 136 n.).

⁷⁾ tamže.

⁸⁾ Log. V., 3, 2 (III., str. 126—129). Viz i Sigwart, Logik I., str. 415 n. (2. vyd.) »Das Kriterium des Nicht-anders-denken-könnens ist immer wieder von der psychologischen Unmöglichkeit, in Folge der Gewohnheit, statt von der logischen Notwendigkeit verstanden worden.« Před tímž omylem varuje Paulsen: »Die Leichtigkeit des Denkens in den gewohnten Denkgeleisen wird in der Metaphysik noch allzu oft für Denknöthwendigkeit gehalten und die Schwierigkeit, welche es hat, sich von herrschenden Associationen loszureissen, gilt für die beständige Probe.« (Über d. Begriff d. Substantialität. Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. I., 1887, str. 501).

danými shodu naprostou. Neboť jest vskutku nutno, jak již svrchu podotknuto, má-li vůbec býti připuštěna možnost poznání, jest nutno uznati, že mezi zjevy danými a našimi představami jest korrespondence, shoda v tom totiž smyslu, jak ji na př. Überweg¹⁾ definuje, že jsou si rovny v určitých vztazích, čili jak Herbart pověděl, že se vnější a vniterné stavy určují navzájem.²⁾

§ 12. Dříve však, než přikročíme k bližšímu zkoumání korrespondence stavů vniterných a vnějších, třeba ještě k vůli Millově nauce si všimnouti blíže toho, co zoveme krátce aktivitou ducha. Duch lidský, bylo pověděno, nevnímá pouze, není passivní; nelze říci »zkušenost nám *dává* pocity, představy«, nýbrž poněvadž *dává* je *nám*, duchu našemu, jsou tu účastněni dva činitelé: vnější věci a náš duch. Jak může býti duši vůbec něco dáno, jest nejtěžší záhada metafysická, na niž nelze dáti odpovědi bezpečnější, již proto nikoli, poněvadž nevíme, jak věc na věc působí, tím méně, jak věci na ducha a vice versa.³⁾ Odpovědi hypothetické, které tu vůbec mohou býti dány, jsou lehce tříditelné. Buď totiž oba činitele za passivní aneb za aktivní anebo jednoho za aktivního, druhého za passivního možno vyhlásiti.⁴⁾ Klásti oba passivními, značilo by buď vzdáti se vůbec vysvětlení jakéhokoli vztahu mezi oběma, aneb uchýliti se k novému předpokladu nedokázanému, k novému x ,

¹⁾ System der Logik (5. vyd.) str. 5.

²⁾ II., str. 183, 312. Der erste und allgemeinste Gedanke aller wahren Naturphilosophie ist dieser, dass innere und äussere Zustände sich gegenseitig bestimmen. — Oba směry, empirismus i idealismus, jsou tudíž takto stejně oprávněny s hlediska noetického; jsou však stejně oprávněny, resp. neoprávněny, i s hlediště metafysického, což nejlépe lze stigmatizovati větou Lockeovi přiřítanou »nihil est in intellectu, quin prius fuerit in sensu«, proti čemuž právem idealismus připojuje »nisi intellectus ipse«. (Mimochodem řečeno, vzpomenutou onu větu vyslovil již před Lockem F. Bodley v dopise únorovém 1607 k Baconovi, kdež dí: »Jest to obecná zásada zkušenosti, in intellectu nihil est, quod non prius fuit in sensu.« Srv. o tom Max Müller, The science of Thought. London 1887 (něm. překladu »Das Denken im Lichte der Sprache« str. 19. pozn.)

³⁾ Proto také pokus na otázku tu odpověděti vypadne vždy smutně; srovn. na př. Windelbandovo »vysvětlení« (Gewissh. d. Naturerkenntniss. str. 82): »Alles vielmehr, was wir vorstellen, denken und erkennen, ist sowohl der Form als dem Inhalt nach nur eine Funktion (!) der Seele selbst; nichts kann uns gegeben werden, was nicht der funktionellen Möglichkeit (!) nach in uns selbst vorhanden ist« Ejhle, anamnese Platonova v rouše moderním!

⁴⁾ Mohlo by se zdáti, jakoby tím přece nebyla úplně provedena rozluka, jakoby se zapomínalo, že oba činitelé nemusí býti ani aktivní ani passivní, poněvadž jsou oba identičtí, jak to hlásají rozmanité formy monismu. Ale krátce k nim odpovíme, nemohouce tuto podrobněji jimi se obírat, že kterýkoli monismus jest přece jen konec konců skrytým dualismem. Neboť prohlásiti vniterné stavy a hmotné zjevy za různé jen stránky jednoho a téhož jsoucna, podstatně noetickou záhadu nemění; neboť i pak zbývá vyložiti vztah obou »stránek«, a zase jsou tu možná ona tři stanoviska dotčená, ovšem mutatis mutandis.

Spíše za nutno bychom měli k oné rozluce dodat, že nesmí se zapomenouti, že něco aktivního může jindy (ba i zároveň) býti spolu passivním, a naopak — kterýžto případ, jak se nám zdá, jest vlastně nejsprávnější hypothesou v příčině, o které jednáme. Při působení ducha na tělo (a vnějšek) a naopak, uznáváme zajisté vzájemnost působení; tudíž dle mínění našeho obě strany i aktivní jsou i passivní, v tom totiž smyslu, že jedna v druhé působí a zase od ní doznává změn, jež obecně zoveme stavy, tuto stavy »nitra«, onde »stavy či změny hmoty« a pod.

jakž to Leibniz učinil svou »předzjednanou harmonií«. V moderní filosofii i na poli metafysiky i noetiky lze pozorovati jakousi náklonnost připouštěti aktivnost, působení přírody vnější a ducha při tom odsuzovati k trpnému přijímání. Tak již Locke — neboť nás tu zajímá věc především jen pro noetiku — omezil celou činnost ducha na spojování a rozlučování idejí skýtaných postřehy. Hume šel v jeho šlepějích dále a myslil, že i pohyb představ a tudíž také jich spojitost nezáleží na vnímajícím subjektu, nýbrž spíše na jistých psychologických zákonech přírodních t. j. že reální příčiny tohoto spojování jsou ve věcech samých a duch, pouhý divák, jest nucen je spojovati anebo rozlučovati dle toho, jak se mu podávají.¹⁾ Po cestě Lockem a Humem ražené šla pak celá škola anglických psychologů »associačních« od Hartleyho až po Baina a Spencera.²⁾ O této theorii associační častěji ještě nám bude zmínku činiti — pochopiti mnohé zvláštnosti Millovy theorie lze jediné na základě tohoto vodítka —, zde zajímá nás jen se zřetelem k aktivnosti ducha.³⁾

Není zajisté pochyby, že správné jest tvrzení těch, kdo vytýkají Millovi, že i on činí ducha passivním, a že tudíž Condillacovým psychologickým výkladům vytýkáje, jak nemírně passivním činí lidského ducha, mimo- volně autokritiku podal.⁴⁾ Mill není sice naprostý sensualista; za primární o na nic jiného nepřevoditelné považuje zajisté také 1. pojem času, 2. vědomí a minulém (pamět), 3. očekávání, 4. zákon associační. Ale právě associativismus to byl, jenž, jak v pěkné kritice jeho vytkl již S. Coleridge (Biogr. litteraria vol. I., pars III. pag. 117), ducha učinil passivním a nedovedl pak zjištěnou přec aktivnost jeho vyložiti. Protož i o Millovi právem lze říci s Lauretem⁵⁾: Stuart Mill méconnaît l'activité de l'âme, il garde le mot, dont il se sert souvent, mais il altère la chose. Il ne remonte jamais à la source des faits psychiques, il s'arrête, pour ainsi dire, autour des phénomènes, »circum praecordia ludit«. C'est là le défaut essentiel de toute sa philosophie.« Mluví-li Mill o aktivitě ducha, není tomu jinak rozuměti, než že některý pocit nebo představa stává se střediskem jiných. Jakž také mluvíti o aktivitě ducha v pravém smyslu u myslitele, jenž prohlásil, jak uslyšíme, na základě své »psychologické theorie«, že všechny naše vjemy jsou spojeny

¹⁾ Správně tu pověděl Zeller (na uv. m. str. 256): »Diese Grundansicht der englischen Psychologie und Erkenntnisstheorie entwickelte sich aus dem logischen Nominalismus und ist erst in der modernen Associationspsychologie zur umfassenden Ausführung gekommen, während Hume allerdings neben der Association noch eine spontane Vergleichung der Vorstellungen in der »Reflexion« gelten lässt. Srovn. i Höffding, Einleitung in die englische Philosophie unserer Zeit (něm. překl. Lipsko 1889) str. 7 n.

²⁾ Viz spisy: Ferri, La psychologie de l'association depuis Hobbes jusqu'à nos jours (Paris 1883), Ribot, La psychologie anglaise contemporaine (3. vyd. Paris 1887), Höffdingovu uv. knihu. Vynikající stoupenci této anglické »associační psychologie« jsou: David Hartley, Jos. Priestley, Erasmus Darwin, Th. Brown, James Mill, John Stuart Mill, Al. Bain, Herbert Spencer a j.

³⁾ Srovn. Lauret uv. m. str. 263 nn. Höffding uv. m. str. 29, 30, 35, 47, 48, 49, 56, 74.

⁴⁾ Passus tento jest nyní v (5. vyd., str. 468) Examination vynechán.

⁵⁾ Na uv. m. str. 268. Srovn. i Höffding, uv. m. str. 29 n.

nevysvětlitelným svazkem (by an inexplicable lie) a tento svazek prý tvoří — mé »Já«, jest můj duch (and this bond, to me, constitue my Ego).¹⁾ Nelze nám tudíž než souhlasiti s výtkou, kterou činí Lauret Millovi vzhledem k jeho výkladu pozornosti, říká: »Quand Stuart Mill parle du travail mental, de l'activité de l'esprit, de la concentration de l'intelligence, — car il emploie toutes ces expressions —, il faut toujours entendre par là une sensation ou une idée maîtresse, devenue centre provisoire de groupement dans la conscience. La théorie de l'attention chez Mill, n'est autre au fond que la théorie de Condillac, modifiée, développée et adaptée à la philosophie de l'association«.²⁾

A přece aktivitu ducha uznati nejen žádoucí, ale aspoň dle mínění našeho pro správné porozumění povahy poznání lidského i nutno.³⁾ Patrně zajisté předem, že kdyby duch nebyl aktivní, ale byl nucen prostě přijímati zkušenosti, nesprávně by bylo mluviti o dokonalejším a nedokonalém poznávání. Proti onomu směru, jenž domnívá se, že dovede vyložiti všechny duševní zjevy a processy asociací stavů psychických — o níž bude nám dále ještě jednati obšírněji — třeba důrazně upozorniti, že duch nepřijímá passivně a mechanicky, co mu podáváno zkušeností, nýbrž že látku danou si pozměňuje, uzpůsobuje. První moment, kde tuto aktivní stránku ducha lze zastihnouti, jest rozlučování dané představy celistvé, složené v její díly, a slučování dílů různých představ, resp. slučování představ jedněch v složitější. »Pro dítě v útlém mládí«, dí Herbart⁴⁾, »jednotlivé věci neexistují, nýbrž celé okrsky, které jakkoli samy jsou prostorné, rozkládají se v successivním jen představování. První chaos totiž představ, an stále dostává nové přídavky, podroben jest stále pokračujícímu odlučování... Jako však okrsky poneáhlu v jednotlivé věci jsou rozkládány, tak opět rozkládají se věci ve znaky«. Což věru značí »poznati nějakou věc« než, jak Mill říkává⁵⁾, »rozeznati ji od jiných«? Ale když duch takto nestrádal si »v paměti« více představ o znacích rozličných a více představ o věcech různých, opačnou cestou ukazuje svoji aktivnost: slučuje totiž dle různých zřetelů formálních i věcných jednotlivé znaky v představy věcí — leckdys i tak třeba, že ve skutečnosti k nim nevyskýtá se ani předmětův —, představy pak tyto v složitější a složitější, až si vytvoří představu o »světě« vůbec. Podstatně shodná s touto

¹⁾ Analysis II., str. 175, srovn. i Exam. kap. XII.

²⁾ Na uv. m. str. 6. Naopak nemůžeme souhlasiti s příliš pochvalným úsudkem o J. St. Millovi, jak jej podává ve příčině této Ferri na uv. m. str. 95. Ferri patrně dal se vésti jen zněním některých správných Millových výroků, ale nepovšiml si náležitě, jak ve skutečnosti při výkladu na př. pozornosti, abstrahování a jiných činnostech duševních si počíná J. St. Mill nejine, než na př. otec jeho.

³⁾ Vhodné jest tu připomenutí Riehlovo (Phil. Criticism. II., 1, str. 31): »Unser Bewusstsein ist so sicher ein Agens, nicht ein rein Patiens, dass es sogar das einzige Agens ist, das wir direct kennen. Der Begriff der Thätigkeit ist ursprünglicher aus dem Selbstbewusstsein abstrahirt und erst nachträglich auf die äusseren Vorgänge übertragen worden.« Viz též Masaryk, Concr. Logik str. 5. n.

⁴⁾ V., str. 134. n.

⁵⁾ Exam. str. 453. 454; srovn. i str. 103, 236.

tvořivostí ducha lidského jest ona, jíž vytváří si obecné pojmy a abstraktní, v čemž téměř nemá mezí («neobmezená hra fantasie»).

Ale i v jiných případech aktivnost ducha jest zřejma, a to také i v těch, kde vůbec nelze, aby zkušenost vnější vůbec něco podávala, jako při tvoření relací podobnosti a rozdílnosti a p.¹⁾ Ba někteří²⁾ myslí, že duch i ze sebe sama něco může vytvořiti, na př. způsobiti si představu tonu, jenž by musil býti vložen v řadu jiných tonů, aniž bychom jej byli slyšeli, anebo sestrojiti si odstín barvy, interpolovaný mezi dvě jiné dané nuance a pod.

Arci nejeví se nám aktivita ducha příliš velikou, ale to proto, poněvadž zkušeností svou po výtce rozumíme zkušenost, jak nám ji vnějšek dává za látku představování. Přece však bylo by ukvapeno tvrditi na př. s Kantem, že empirie dává obsah našich představ, duch pak formu. Proto obrací se proti tomu právem Herbart,³⁾ a ukazuje, že i formu skýtá nám zkušenost. Lišiti se tu musí totiž obsah vědění a látka vědění; obsah vědění (Gehalt) jest v metafysickém smyslu to, co víme; látka (Stoff) v psychologickém smyslu jest to prvé, co děje se v duši, když má vzniknouti vědění: krátce — látka vědění jsou naše pocity. K obsahu vědění dospíváme tím, že klademe za základ formy zkušenosti, které mohou býti tytéž při jiných pocitech, a že je v myšlení opravujeme.⁴⁾ Odkudž pak lze tvrditi: »Ve formě vědění (proti látce), jakkoli to zní divně, lze zastati spolu obsah jeho, ačkoliv určené formy dále sahají.«⁵⁾ A tak možno definovati veškeru zkušenost, o níž praví Herbart, že tvoří podklad jeho soustavy,⁶⁾ že složena jest z pocitů, uzpůsobených k formám či s formami spojených: »experientia ex intuitionibus constat ad notiones evectis, aut, si mavis, cum notionibus coniunctis.«

§ 13. Označili bychom své základní stanovisko noetické — arci hypotetické jako jiná — asi takto: Každý stav duševní, tudíž i myšlení a stavy poznání, máme za produkt vzniklý spolupůsobením dvou faktorů, přírody vnější v ducha a ducha ve vnějšek; bližší vniknutí ve vlastní pochod máme za nedostupné a nevyjádřitelné duchu lidskému. Vždyť všimněme si jen, že i v tom, co dovedeme vyjádřiti aneb dovésti myslíme, užíváme výrazů nepřesných, přenesených odjinud. Mluvíce zajisté o *stavu* vnitřním, tedy o něčem neprostorném, přece zároveň mluvíme, že *stav* ten jest *v* duši, *v* nás, mluvíme o *vnitru* oproti *vnějšku* atd., samé to relace prostorové! Ale i po-

¹⁾ Srovn. Lauret uv. m. str. 277 n., 279, 282, 284, 297.

²⁾ Jako na př. nověji prof. Masaryk (Concr. Log. str. 6), z dřívějších pak David Hume soudil, že duch nedovede představ tvořiti, nýbrž je jen kombinovati, leda snad, že by dovedl doplniti v řadě na př. barevných odstínů scházející. Srovn. jeho Treatise on hum. nature I., 1, 1, str. 311, 314 n., I., 12, str. 316; Enquiry concern. hum. understanding 2, str. 13—16 (vyd. Green-Grosho, London 1874).

³⁾ I., str. 19) n. Viz i III., str. 129, kde praví: Als Kant die Formen der Erfahrung in unserem eigenen Geiste aufsuchte, da missrieth ihm derjenige Theil der psychologischen Untersuchung, welcher den Ursprung unserer Erkenntniss betrifft. Srovn. i F. X. Procházka: Kant o mathematice. (Progr. c. k. vyš. gymn. v Hradci Králové 1887) str. 20.

⁴⁾ Herbart IV., str. 316.

⁵⁾ tamže str. 317.

⁶⁾ »Meine Basis — die gesammte Erfahrung« V., str. 196.

vahou svého myšlení i nedokonalostí prostředku dorozumívání, totiž jazyku, nuceni jsme k těmto nepřesnostem. Jaké nepřesnosti, jaké abstrakce a metafory, ba jaké plody fantasmie by se nám naskytly, kdybychom jen se trochu pokusili dále a chtěli snad vyložit ono, »*jak*« na sebe působí vnějšek a duch!

Než co přese všecku nejistotu domníváme se býti s to, abychom tvrdili, jest předně existence stavů vniterných, dále různost jich a rozlišení hlavně ve dvojí druh stavů, z nichž o jedněch díme, že »obrážejí vnějšek či věci mimo nás«, »nás poučují o tom, co mimo nás se děje«, a pod. Příčinu pak té rozdílnosti, lépe řečeno, příčinu toho, proč některé stavy duše své máme za »*představy věcí mimo nás*« vykládáme si součinností právě oněch uznávaných věcí a ducha svého, při čemž tedy oba — duch i věci — jsou zároveň aktivní a ovšem i zároveň passivní: aktivní jsou věci totiž působíce na ducha, a duch pozornost obrací k věcem, passivní pak tím, že věci jsou představovány, »objektivují se duchu«, a duch zase tím, že »doznává« jistých stavů. Neboť nezapomeňme posléze, že aktivnost a passivnost jsou pojmy relativní, a k tomu ještě odvozené z jisté vlastnosti soudů, tedy opět myšlení našeho!

A nyní, po tomto předběžném vytčení své base v noetice, přiblížme se více k základní záhadě její, v čem záleží evidence a zajištěnost našich poznatků.

Budme i zde pamětlivi onoho rozrůznění stavů vniterných, jehož svrchu jsme se dotkli, že totiž představa býti může buď o vnějším nějakém předmětu nebo o vniterním stavu našem. Dle toho, co pověděno, při prvním případě představa a její předmět si odpovídají, t. j. abychom užili grafického znázornění, označíme-li věc mimo sebe na př. *V* a představu o ní *v*, jest poměr jich *V:v* znázorněním vztahu mezi věcí a představou. Poměr ten pak pokládati musíme za konstantní, což značí, že kdykoli se naší pozornosti naskytne věc *V*, vždy o ní představa *v* vznikne duchu; to však dále značí, že, je-li jiná věc *X* a představa o ní *x*, i zde jest poměr týž, tedy že obecně:

$$\frac{V}{v} = \alpha, \frac{X}{x} = \alpha, \frac{Y}{y} = \alpha \text{ atd.}$$

Index tedy poměru toho α jest týž, konstantní. Jen nesmíme grafickému tomuto označení přikládati vystihnoutí pravého stavu věcí. Jest sice možno takto naznačiti si pravdu, že index poměru mezi představovaným a představou trvá vždy týž, ale nesmí se říci, nesmí se zapomínati, že nelze onu matematickou značku rovnosti = vykládati v pravdě mathematically. Uznati sluší, jak myslíme a jak již podotkli jsme svrchu, pouze korespondenci, souhlas mezi představou a představovaným, nikoli totožnost, shodu jich naprostou.¹⁾

¹⁾ Přírovnej Lotzeho mínění (Grundzüge der Logik 2. vyd. str. 111) aneb Herbartův výrok: Unser Denken correspondirt mit den Erscheinungen darum, weil ihre Regelmässigkeit ihm die seinige gegeben hat; denn es ist durch sie und für sie gebildet worden (VI, str. 174). Slavný fysik-fysiolog-filosof v. Helmholtz případně nazývá pocity proto *znaky* věcí, ježto i znak jen odpovídá jistě věci a nemusí býti jí podoben. Pravíť (Thatsachen der Wahrnehmung str. 12): »Insofern die Qualität unserer Empfindungen uns von der Eigenthümlichkeit der äusseren Einwirkung, durch welche sie erregt ist, eine Nachricht gibt, kann sie als Zeichen derselben gelten, aber nicht als ein Abbild. — Ein Zeichen braucht gar keine Ähnlichkeit mit dem zu haben, dessen Zeichen es ist. Die Beziehung

A v tomto smyslu není to pouhým opakováním známé věty, pravíme-li: souhlas mezi myšlením a skutečností jest pravdou, a uvědomění si tohoto souhlasu jest jistotou (ve smyslu noetickém) poznatku.

Jest možno dojíti této jistoty při poznání našem vůbec? Toť otázka, která přirozeně ihned se ozve a žádá zodpovědění. Nesmí tu se, tuším, zapomenouti především rozlišit případ dosud probíraný, totiž, že ono představované jest věc vnější, od případu, kdy jest to stav našeho nitra. Neboť že i ten může býti opět předmětem představy, není pochybno. Obdržím-li zajisté nějaký poznatek, resp. představu *v*, tu možno, že duch uznamená nesrovnalosti buď v poznatku tom samém anebo vzhledem k jiným, dřívějším poznatkům. Nenachází-li nesrovnalosti takové, vyplývá mu z toho jistota poznatku dotyčného, ale ovšem jest to jen (v noetickém slova smyslu) jistota subjektivní; z toho, že jest něco myslitelné, nelze usuzovati ještě, že musí tomu odpovídati něco skutečného. Tu zajisté třeba shody jiné, souhlasu poznatku s jeho věcí, s jeho předmětem. Teprve když víme, že poměr *V: v* anebo *U: u* jsme správně stanovili, můžeme mluvit o objektivní jistotě a evidenci. A právě v tomto bodu, v uznamenání správnosti tohoto poměru máme za to, že jest rozdílné, jedná-li se o zkušenost vnější či vnitřní. Při vnitřní zkušenosti jest postihnutí onoho souhlasu, oné shody jiné, jest, ať tak díme, vnitřnější, jest přímé, bezprostřední: odtud plyne evidence všech poznatků dedukcí, logickými formami vůbec, odvozených z jiných; toť evidence poznání apriorního (kdež a priori¹⁾ pojmáme ve smyslu relativní apriornosti), evidence naprostá a *κατ' ἐξοχήν*. Odvozujeme-li dle norem logiky z poznatku jednoho poznatky jiné (na př. z obecnějšího zvláštnější, z kladného neplatnost jeho kontradikce atd.), zajištěny jsou tyto dedukce zúplna; arci zdali obsah poznatků těch jest jistý a pokud, to záleží na jistotě původního poznatku, z něhož byly vysouzeny. Je-li onen nabyt ze zkušenosti vnější, pak přísluší jemu i jim jen evidence v tom smyslu, jak vyložíme ihned.

Budiž poznatek *v* učiněn o empirii (vnější) *V*; poznání bude jisto, bude-li pojat správně poměr *V: v*. Kdy se tak stane, či jinými slovy, jak se přesvědčíme, že správné jest naše pojmání onoho poměru? Pochopení onoho poměru si uvědomiti znamená učiniti si představu o něm; představa tato spolu s představou *v* (v onom poměru se nalézající) uchová se pamětí, jejíž důležitost i se stránky noetické nelze doceniti náležitě.²⁾ Vyskytne-li se

zwischen beiden beschränkt sich darauf, dass das gleiche Objekt unter gleichen Umständen zur Einwirkung kommend, das gleiche Zeichen hervorruft und dass also ungleiche Zeichen immer ungleicher Einwirkung entsprechen.

¹⁾ Viz: Durdík, Poznámky o užívání slova apriori (Krok III, 1889, str. 138), Masaryk, Concr. Logik zvl. str. 73 a j. v.

²⁾ »Memory, an instrument of which few have adequately considered the immense potency« plným právem propověděl Mill (Log. I., str. 202). Malý pokus ocenění *noetické* důležitosti paměti učiněn článkem Al. Meinonga (Zur erkenntnisstheoretischen Würdigung des Gedächtnisses. Vierteljahrschrift für wissenschaftl. Philosophie X., 1886, str. 7—33) a u Milla, Analysis II., pozn. 33., str. 172—175. Mill na vzpomenutém místě ukazuje, že to, čím jest zaručena nám identita naší osoby jakož i vnějších věcí, jest právě paměť, a kam ta nesahá, víra. Srovn. i Ferri: La psychologie de l'assoc. str. 98 n.

poměr ten znovu nezměněn (leda zřetelem formálním, totiž co do času a prostoru), t. j. podává-li empirie *V* znovu poznatek (představu) *v* a »index« poměru jich shledáváme týmž, nabývá víra dřívější, že jsme »dobře« postřehli věc, že poznatek náš byl správný, nového důvodu a poznatek sám stává se jistějším. Opakuje-li se totéž několikrát, víra v pravdivost dotyčného poznání empirického se víc a více utvrzuje, pravděpodobnost blíží se více jistotě, jak asymptota k hyperbole, nikdy jí nedosahujíc.

Jasný tudíž jest, myslíme, rozdíl mezi jistotou poznatků skýtaných empirií a poznatků z reflexe. Kořen té rozdílnosti patrný jest: jest to rozličná zaručenost dění subjektivního a dění mimo nás. Jako rozdílná jest jistota subjektivní a objektů ve smyslu psychologickém i metafysickém, tak rozdílná jest zajištěnost poznatků z empirie a z reflexe, poznatků apriorních a aposteriorních.

§ 14. Úvaha naše o jistotě by byla neúplná, kdybychom si nevšimli pojmu nejistoty. Pojem nejistoty jest jako všechny pojmy negativní omezením rozsahu pojmu pozitivního, jistoty, obsahu nepodává; tentě dán musí býti právě oním kladným pojmem. Nicméně v normativních vědách mají negativní pojmy důležitost (jako v ethice, aesthetice, a tudíž i v noetice), takže bychom musili se ho dotknouti i kdyby nebyl důležit pro názory Herbartovy a Millovy; shledáme však, že i tento zřetel odůvodňuje vhodnost následující úvahy.

Brzo jsme hotovi s výkladem, pokud se týče nejistoty s hlediště psychologicko-metafysického; není zajisté třeba opakovat, že arci existence světa vnějšího jest nejistější, méně nám zaručena, než vnitřního. To vyplývá samo sebou z dřívějšího výkladu našeho a pokud to vyžaduje ještě prohloubení, bude podáno v odstavci o relativnosti našeho poznání. Ale spleťtější i pro nás tuto důležitější jest věc se stránky noetické.

Vzpomeňme si, že jsme řekli o jistotě subjektivní (v noetickém smyslu), že značí souhlasnost poznatku se sebou samým a jinými dřívějšími. Stane-li se, že duch *srovnává* jednotlivé části či členy (znaky) poznatku spolu anebo srovnává jej s jinými poznatky jako část s celkem dosavadního svého poznání, shledá nesrovnalosti, podle toho se rozhoduje, zda nesrovnalosti ony jsou jen různosti či (»kontradiktorické«, jak jim říkáme) protivy naprosté: v prvném případě odliší ony různé stránky, ale přece k dřívějším poznatkům jej připojí, resp. spojí jeho rozličné znaky v jedinou představu; v druhém však případě, kdy totiž kontradiktorická naskýtá se protiva, zamítne poznatek ten, aneb týká-li se ona protiva jednotlivých jeho znaků, ani si ho nevytvoří. Nedovedemeť zajisté učiniti si představu, poznatek se znaky kontradiktorickými; něco takového jest nám nemyslitelno, i nelze tu mluvit ani o nějaké jistotě ani nejistotě.

Kdy tedy v právě probraném případě může vyskytnouti se nejistota, patrnó; jinak však věc jest, uvažujeme-li souhlasnost, resp. nesouhlasnost představy s představovaným. Při postřehnutí neshod mezi věcí vnější a představou svou o ní, čili při tak zvané »nepochopitelnosti« poznatku empirického, musíme býti velmi opatrní. Vždyť »mechanismus našeho poznání jest pod-

statně rozdílný od pravidel a zásad, dle nichž posuzuje se spolehlivost vý-
těžků našeho myšlení.«¹⁾ Až příliš často zastihujeme ve zkušenosti, t. j.
v představách nabytých ze zkušenosti, vnější spory, jak Herbart nejlépe celou
metafysikou svou ukázal;²⁾ ale ukázal též, že spory tyto nejsou důvodem
pro skepticismus, který jest jakousi resignací, přiznáním své neschopnosti roz-
luštití skýtané spory, nýbrž jsou naopak pružinou našemu myšlení, aby je
zkoumalo a odstranilo, a tak zkušenost (empirii v užším smyslu) »překročilo«. *Ptáme-li se, »jakým právem překročujeme obor zkušenosti, odpověď zní: tím
právem, které nám dává sama zkušenost, nutíc nás k tomu«,*³⁾ čili jinými
slovy: spory ve zkušenostních poznatcích skýtané musíme si vykládati, buď
že neodpovídá nic realného poznatku spornému, anebo že jsme chybně pozoro-
vali, t. j., že poznání naše nebylo správné, že neshoda příčinu má v soudu
námi vytvořeném, i musím pak soud napravit a tím shody docílit či, jak
říkati jsme uvyklí, »odstraniti« takto zdánlivý spor mezi obojím.⁴⁾ Takto za-
jisté vznikly a vznikají ukvapené, chybné názory, které vyvrací nová nějaká
zkušenost, poněvadž se často na vzpomenutou druhou část alternativy
zapomene.

Z velké části skrývá se obtíž právě v pojmu, anebo lépe řečeno, v slově
»nepochopitelný«. Slovo to má dle smyslu býti protivou »jistého« (v no-
etickém smyslu). Protivou toho slova by mělo býti přesně »ne-jistý«; ale
slovo naše »nejistý« vyjadřuje jen kontrarietu, nikoli kontradikci, i neznačí
to, čeho nepravdivost jest jista, nýbrž to, čeho pravdivost jest pochybna, ale
čeho také nepravdivost není zřejmá. Nebudeme se proto diviti, že Mill, jenž
dobře umí postihnouti právě nesprávnosti zaviněné termíny, názvy pojmů,
neotálel věnovati rozboru významu »nepochopitelný« dosti značnou partii
svého díla »Examination of Sir W. Hamilton's philosophy«, totiž str. 83.—94.
Nicméně i tu všemocná u něho asociace zavdala podnět k nesprávnostem.⁵⁾
Můžeme říci, že terminu »nepochopitelný« (inconceivable) užívá se v trojím
způsobu⁶⁾:

1. vulgárně o tom, co jest neobyčejné, nezvyklé, co posavadní naše vědo-
mosti neskýtaly a co nás tedy přirozeně zaráží;

¹⁾ Mill, Log IV., 1, 4 (III., str. 10) »Considering the mechanism of our thoughts to be a topic distinct from and irrelevant to the principles and rules by which the trustworthiness of the results of thinking is to be estimated.«

²⁾ Na námitku, jak lze si představití pojmy spory chovající v sobě, když se tvrdí, že zkušenost podává nám spory, viz odpověď Herbartovu I., str. 174 n a srovn. též Flügel, Die Probleme der Philosophie und ihre Lösungen, str. 72.

³⁾ Herbart I., str. 292.

⁴⁾ Harms napsal správně: Widersprüche sind nicht die Anfänge des Denkens. Denn Widersprüche sind falsche Antworten, denen die Probleme als das Erste schon vorhergehen. Widersprüche, die nothwendig sein sollen, heben alle Wahrheitsforschung auf. Diese setzt ein mögliches widerspruchloses Denken voraus. (Logik. Aus d. handschr. Nachlasse d. Verfassers hrsg. von Wiese. Lipsko 1886, str. 229).

⁵⁾ Na př. pokud se týče pravd mathematických na str. 89 pozn.

⁶⁾ Srovn. Lauret, uv. m. str. 286—288.

2. tento vulgární význam slova nepochopitelný možno redukovati na nepochopitelnost v psychologickém smyslu.

Nepochopitelným či »nepředstavitelným« zoveme to, co nejsme buď s to, abychom si představili, poněvadž to zkušenost naše ani vnější ani vnitřní nám neposkytuje, anebo pro co nelze nám nalézt, abychom mluvili terminologií Herbartovskou, appercipující tlumy představ. Ale v obojím tomto případě nezapomínejme, že »co není takto pochopitelno, není ještě neuvěřitelno«.¹⁾ Jest velice možno, že potřebný tlum appercipující se přece jen najde aneb nový utvoří, možná, že, co nedává přítomná či dosavadní zkušenost, dá zkušenost příští. Zkrátka: nepochopitelný v tomto psychologickém smyslu má protivu »pochopitelný«, a jako nelze z pochopitelnosti t. j. z představitelnosti koně na př. barvy zelené tvrditi, že kůň takový existovati může, ani že nemůže, tak i z nepochopitelnosti (či přesněji »z přítomné naší neschopnosti něco si představiti«) nic neplyne určitého pro existenci toho a pro pravdivost poznání.

3. »Nepochopitelný« v logickém smyslu (resp. noetickém) značí tolik as co »spor v pojmu obsahující«. Blíže tento pojem vyložiti jest nesnadno, do jisté míry nemožno; neboť psychologický výklad, jenž záležel by v tom, že znaky t. j. představy nelze tu nikterak »spojiti«, pramálo pomůže. Jest patrné, že co logicky jest nepravdivo, nepochopitelno, i (psychologicky) jest nepředstavitelno, ale nikoliv naopak. Výklad, o jaký Mill se pokusil, právě tak málo poví. Praví: »A distinction may be made, which, I think, will be found pertinent to the question. That the same thing should at once be and not be — the identically the same statement should be both true and false — is not only inconceivable to us, but we cannot imagine that it could be made conceivable«.²⁾ Věta tato, hledíc k ostatní theorii Millově, jest podivná, jak také právem J. B. Stallo ve spisu »Hmota a moderní fysika« mu vytkl.³⁾ Není tím také nějaký výklad podán, než jest to jen konstatování fakta, že nepochopitelné ve smyslu logickém nikdy a žádnému člověku není a nebude pochopitelným.⁴⁾ Příčina, proč jest nemožno obsah pojmu »logicky nepo-

¹⁾ »What is inconceivable, is not therefore incredible.« Mill, Exam. str. 85.

²⁾ Exam. str. 87.

³⁾ Francouzského překladu od Friedela str. 107. »Chose étrange, que de pareilles phrases puissent venir de la plume de Stuart Mill. D'abord il nie que l'inconcevabilité soit en aucun sens, ni en aucun cas, une preuve de fausseté ou de non-réalité; ensuite il dit qu'il peut en être autrement, si l'inconcevabilité est elle-même inconcevable: c'est-à-dire un témoin est tout à fait indigne de créance; mais quand il fait une déclaration sur sa propre véracité, on doit le croire.«

⁴⁾ Jiní chtěli při výkladu slova »nepochopitelný« jinak než Mill si pomoci. Tak na př. Lauret (uv. m. str. 289) praví: Ces rapports ont des caractères speciaux: ils sont saisis d'emblée, du premier coup; ils sont nécessaires, c'est-à-dire, que notre esprit, en vertu d'une loi interne ou plutôt d'une activité interne, les produit lui-même, soit pour compléter la première idée, soit pour la rendre intelligible... Tout ne se ramène pas dans notre esprit à un mécanisme d'images: sous le mécanisme on trouve un véritable dynamisme mental. Il ne suffit pas de s'arrêter à l'opération qui est, si l'on veut, mécanique, nous avons le droit de demander: où est l'opérateur? Or, l'opérateur, c'est la raison.« Ale ani tento

chopitelný« blíže vyložití, již svrchu naznačena: jest to negace, a tudíž pouze omezení, pojmu pozitivního, jemu protivného — totiž pojmu »pravdivý, jistý«. Kdežto »jistému v psychologickém smyslu« protivný jest »nejistý«, v noetickém smyslu jest kontradiktická protiva jistoty ne-jistota t. j. jistota neshody, nepravdy. Uznamenání této jistoty jest akt našeho vědomí, blíže nevysvětlený, nevysvětlitelný, ale také vysvětlení nežádající, ježto každému z vlastního vnitřního života dobře jest znám akt ten i jej provázející — přesvědčenost. Forma, v níž akt tento se koná, — budiž to již předem zde pověděno — jest princip myšlení, a to v prvním případě (pozitivním) princip identity, v druhém pak princip kontradikce, kdežto nejistota, pochybnost má základní formou princip exclusi medii; při nejistotě totiž víme, že poznatek náš jest buď pravdivý nebo nepravdivý, třetího že nic není možno, avšak který díl alternativy tu platí, do té doby nevíme a proto »jsme v nejistotě«, a nic raději nejsme ochotni učiniti, než z ní vyběhnouti a — často nerozvážně a nesprávně — v tu či v onu stranu se rozhodnouti.¹⁾

Máme-li na konci této části své úvahy vše formulovati úhrnně, řekneme: Jistota poznání jest jistota kladu neb popření souhlasnosti (resp. nesouhlasnosti) mezi myšlením naším a předmětem myšlení. A výraz jistoty? Jest klad nebo negace existence předmětů poznání, jest krátce — soud existenciální.

Probravše takto povšechně pojem jistoty, obrátíme se nyní k otázkám, jak nám poskytují jistotu a jakou jednotlivé úkony duševní a formy logické, jako: vnímání, představování atd., čili obrátíme se k otázkám o noetickém významu vjemu, představy, pojmu, soudu atd.

prostředek nepomůže; neznáčíť nic jiného než místo onoho našeho x dáti pojem — mohutnosti rozumové, t. j. dáti y , rovněž tak neznámé a rovněž tak pouhé označení fakta, jež prostě třeba konstatovati.

¹⁾ Mill určuje pochybnost jinak. »Doubt is not a state of consciousness, but the negation of a state of consciousness.« (Exam. str. 164.) Ale co jest negace nějakého stavu duševního? Otázka, co značí ve smyslu psychologickém »pochybnost, pochybování«, čili co děje se v našem nitru, když »pochybujeme«, »jsme v nejistotě«, »se ptáme«, jest velice nesnadná a, pokud jest nám známo, dosud důkladněji nebyla uvažována. Herbart, dosti podobně Millovi, vymezuje pochybnost (I., str. 221) jako »pokus vyhnouti se mnohému myšlení«.

II.

Noetický význam pocitů a představ.

1. O vnímání a pocitech.

§ 15. Noetika má si bedlivě všimati i prvků, ze kterých buduje se poznání každého člověka, totiž vjemů. Vždyť vjemy to právě jsou, pomocí nichž dostáváme poznatky o skutečnosti vnější; tyť dle souhlasného úsudku filosofů tvoří základ všeho uvažování o věcech mimo nás a tudíž i základ veškeré empirie naší. Proto právem klade E. L. Fischer¹⁾ velký důraz na nauku o vjemech, a byť nebylo možno souhlasiti s ním v tom, co praví o rozdílu představ a vjemů, v tom mu třeba přisvědčiti, že právě noetice přísluší, aby náležitě jim pozornost věnovala.

Dříve však, než můžeme přistoupiti k úvaze o jich významu s hlediska noetického, třeba k rozlišení předeslati několik poznámek terminologie se týkajících.²⁾

Vedle »vjemu« vyskytá se termín »pocit« a záleží nejprve na tom, stanoviti, sluší-li tu uznati rozdíl a jaký. Po rozdílu takovém pátráno již dávno a dosud rozliční psychologové snaží se stanoviti rozlišení jich obou. U Angličanů na př. W. Hamilton po příkladu známého »skotského« filosofa Reida, ale před ním již Malebranche u Francouzů lišili určitě »perception« a »sensation«, názvy to odpovídající německému »Wahrnehmung« a »Empfindung«, jež chceme označovati právě termíny »vjem« a »pocit«. U Descartesa³⁾ (z části i u Malebranche), Locke, Leibnize a j. má »perception« smysl stav vědomí, stav psychický vůbec. Reid omezil slovo to na představu či vjem

¹⁾ V »Grundfragen der Erkenntnisstheorie. Kritik der bisherigen erkenntnisstheoretischen Standpunkte und Grundlegung des kritischen Rationalismus« (Mohuč 1887), a v »Theorie der Gesichtswahrnehmung. Untersuchungen zur physiolog. Psychologie und Erkenntnislehre« (Mohuč 1891), str. 236.

²⁾ Srovn. E. L. Fischer, Theorie d. Gesichtswahrnehmung, str. 197 nn. 237 nn. W. Enoch, Begriff der Wahrnehmung, str. 32 n., 39.

³⁾ Pokud se tohoto myslitele týče, snesen materiál a prozkoumán řádně v pojednání K. Twardowskiho: Idee und Perception. Eine erkenntnisstheoretische Untersuchung nach Descartes. (Videň 1892).

vnější nějaké věci. Dle něho však provázen jest vjem nějakého vnějšího předmětu též vždy příjemným nebo nepříjemným stavem podmětu; obsah pak tohoto vědomí nazval »sensation« či pocit. Na př. slyším-li pronikavý nějaký ton, mám jednak vjem (perception) tonu určité výšky; ale tento vjem provázen jest větší neb menší slastí, resp. neslastí (bolestí) a ta jest pocit či sensation. Podobný rozdíl, jak sám Reid přiznává, stanovil Malebranche mezi sentiment (= sensation) a idée (= perception). Hamilton z části dle myšlenky Kantovy v »Anthropologii« vyslovené¹⁾ popírá, že by se mělo přičítati k poznání něco subjektivního a myslí, že onen subjektivní stav spíše mezi city jest řaditi; sám proto stanoví (v Lectures on Metaphysics 1870, II., str. 93 nn.), že sensation jest slast nebo strast více nebo méně silná, čili pocit smyslový; mezi tímto smyslovým pocitem a vjemem jest obrácený poměr intensity: čím silnější pocit, tím slabší vjem a naopak.

Nověji o celé otázce uvažoval mezi jinými K. G. Uphues v díle svém: »Wahrnehmung und Empfindung«²⁾ a ještě nověji W. Enoch v pojednání dole uvedeném.³⁾ Enoch stanoví tu tyto rozdíly mezi vjemem (Wahrnehmung)

¹⁾ Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (1798) § 19.

²⁾ Wahrnehmung und Empfindung. Untersuchungen zur empirischen Psychologie (Lipsko 1888. Na tomto díle založena jest zcela třetí část spisu Hermann Schwarze: Das Wahrnehmungsproblem vom Standpunkte des Physikers, des Physiologen und des Philosophen (Lipsko 1892), v němž polemika proti Millovu výkladu významu pocitu podána jest — většinou právě slovy Uphuesovými — na str. 403 n.

³⁾ Der Begriff der Wahrnehmung. Eine Studie zur Psychologie und Erkenntnistheorie. (Hamburk 1890.) Uznáváje totiž zvláštní »mohutnost poznávací« (Erkenntnisvermögen), stanoví, že jest dvojitá: jednak mohutnost nazírání (Anschauungsvermögen), jednak mohutnost myšlení (Denkvermögen); k myšlení patří pojmy, soudy, úsudky, nazírání pak mohu buď věci přítomné — a to jest Wahrnehmung — anebo minulé — a to jest Erinnerung. »Empfindung« jest prý buď jednoduchá »Wahrnehmung«, anebo jest to subjektivní podklad (objektivní) »Wahrnehmung«. Dále však zase kolísá, podotýká, že ani to není jisto, zda náleží »Wahrnehmung« do »Erkenntnisvermögen«; bylo prý by možno ji zahrnouti též do citu (Gefühl), ba i vůle (Wille). Tato nejistota v podřazení vjemu dle Enocha vysvětluje se ze zvláštní povahy ducha či vědomí, jakožto »zvláštní jednoty«, jakožto »einer geistigen Durchdringung aller seiner Functionen, sodass in jeder besonderen Art oder Äusserung desselben alle geistigen Kräfte enthalten oder wenigstens mitbetheiligt sind.

S hlediska noetického jest dle Enocha především rozdíl, že pocit jest subjektivní, vjem pak objektivní; onen zůstává vnitřním, tento promítá, co je dáno pouze uvnitř, čili objektivuje to.

Podobná myšlenka, že totiž při vjemu jde o spontánní objektivování pocitu (resp. představy) jest v novější psychologii, nejen Herbartovské, dosti rozšířena, arci že v podrobnostech se tu liší. Srovn. na př. Fries (Psychische Anthropologie I., str. 96, II., str. 30), Schopenhauer (Die Welt als Wille u. Vorstellung II. Bd., 1 B., 2. u. 7. Kap.), Hamilton (Discussions on Philosophy str. 63), Spencer (Principles of Psych. II. sv., VI. část, XVIII. kap.), Sully (Nástin psychologie str. 98 nn.), Wundt (Experim. Psychologie³ II., str. 1 nn.), Höffding (Psychol. in Umrissen str. 160 nn.) a j. v. Naproti tomu spíše návrat k starší theorii lze spatřovati ve vymezení J. Payota (Revue philosophique 1891, str. 614): »Au sens précis le mot *Perception* doit designer toute sensation non purement sensible, mais accompagnée d'éléments intellectuels. Il n'y a donc, au sens rigoureux, que des perceptions. Le mot *sensation* désignerait une pure abstraction comme l'atome en chimie. Toutefois, dans l'usage ordinaire, il n'y nul inconvénient à appeler sensation un état tel que la dominante dans notre conscience soit la sensibilité; la perception étant dès lors un

a pocitem (Empfindung): 1. rozdíl formální: Vjem sestavuje celek z toho jednoduchého a rozličného, co pocit poskytuje (str. 34) 2. rozdíl metafysický: Pocit připisuje se (»wird zugeschrieben«) tělu, tedy asi nervům a mozku, vjem však mozku nebo duši (str. 34), 3. rozdíl s hlediska transcendentního (či noetický): Pocit jest mohutnost (!) poznávací, která opravňuje jen k mínění, vjem však (!) jest základem zkušenosti (str. 39).

Netřeba mnoho podotýkati o tomto vymezení Enochově; jednak se jeví dosti libovolným, jednak, a to zvláště v bodu druhém, jest chybné. Již z Milla byl by se mohl poučiti o nesprávnosti lišiti pocitu tělesné a duševní (feelings into Bodily and Mental); pocit smyslový jest vždy stav duševní, nikdy tělesný.¹⁾ Jest pravda, že rozdílný jest stav těla (smyslu) a pocit; jest rozdílný toto genere, a stav orgánu jest bezprostředním předchůdcem pocitu, avšak pocit jest vždy stav duše.²⁾ Mill také správně vykládá, že terminu pocit různě se užívá: Pocit (feeling) v obyčejné mluvě značí as totéž, co stav psychický vůbec (State of Consciousness); ve vlastním smyslu jest to pojem rodový, jehož druhy jsou pocit v užším smyslu (či počitek, sensation), cit a snaha (emotion) a myšlenka (thought). Počitek (sensation) rozumí totéž, co Herbartovská psychologie, totiž stav vědomí vzniklý dojmem z popudu vnějšího.³⁾ Co se týče poměru vjemu a pocitu, jest mu dobře znám, ale ježto prý pro logiku nemá důležitosti, odmítá o tom úvahu.⁴⁾

état dans lequel nous portons notre attention moins sur l'état lui-même que sur ses rapports.»

¹⁾ Log. I., 3, 4 (I., str. 56).

²⁾ »The immediate antecedent of a sensation is a state of body, but the sensation is a state of mind.« (Log. VI., 4, 1 = III., str. 250.)

³⁾ Log. I., 3, 3 (I., str. 54).

⁴⁾ Třeba ještě k doplnění zmíniti se o rozdílu mezi pocitem a názorem (Anschauung). Ze slova samého jest patrné, že »názor« vztahoval se původně jedině k poznatkům skýtaným zrakem. Než v novější době u nás i jinde nabylo toto slovo vlivem rozličným (na př. metafysiky, aesthetiky, paedagogiky a zvláště též snah »brusičských«) značného rozšíření a dána byla takto příležitost k zneužívání jeho. U Němců chtěli dokonce někteří filosofové označovati názvem »Anschauung« (= Intuition) jakýsi druh vyššího, jakoby zázračného, poznání; proti tomuto pojímání čelil Herbart šestou thesí své dissertace z r. 1802 (I., str. 278 vyd. Kehrbachova »intellectualis intuitio nulla est«). Obecně připouští se, že stanoviti lze rozdíly mezi oběma terminy; jaké činil Herbart, nejlépe vysvitne, uvedeme-li slova jeho z 13. kapitoly »Encyclopaedie« (II., str. 167 n.): Slyší-li někdo jednoduchý ton anebo vidí-li jednoduchou barvu (na př. barvu blankytu nebes nebo zcela jednotvárnou sněhovou plochu), jest v (duševním) stavu, který zoveme pocitem. Stav tento pojímán bývá více jako trpnost než činnost, a jest to přirozené, ačkoli pocit sám v sobě neobsahuje trpnosti; ale pocit přerušuje ostatní myšlenky a zadržuje jich běh. Avšak pozoruje-li kdo hvězdnaté nebe, pravíme, že ponořil se v nazírání (Anschauen) a toto nazírání bývá označováno jako činnost. Jestliž to úmyslné odlišování a slučování, aby se nabyly nějaké hvězdné obrazy, byť i ne hvězdné obrazy nebeských map (= souhvězdí)... Jednotvárná plocha nebyla s to, aby vyvolala živost (Regsamkeit) nazírání. Budova nějaká jest s to, aby ji vyvolala, ale jiným způsobem, nežli hvězdnaté nebe. Kontury budovy lze snadno postřehnouti, podoba jich jest záhy nalezena; hvězdy naopak vyvolávají rozmanité pokusy něco z nich vytvořiti. Jak se to děje? Představa každé hvězdy zabavována jest (gehemmt) temnotou tmavého prostředí, ale zároveň ihned jest vybavována (hervorgerufen) pohledem na nejbližší hvězdu. Stálé střídání zábavy (Hemmung) a vybavování (Reproduction) jest hlavní

Nám zdá se býti v podobném rozlišování omyl, vzniklý, jak často, tím, že se ke dvěma slovům hledá také dvojí pojem. Rozdílu podstatného mezi pocitem a vjemem nevidíme; zdá se nám, že to jest jeden a týž psychický stav, ale dle různého stanoviska nazvaný. Vjem (»Wahrnehmung«) hledí k předmětu vnějšmu, při čem vytýká se duch jako aktivní, jako konající vnímání (das Wahrnehmen); pocit (»Empfindung«) zase spíše k subjektu vnímajícímu hledí, vytýkáje, že se ocituje v jistém (passivním) stavu (das Empfinden). Zakládá se tudíž toto rozlišení na jednostranném stanovisku noetickém. Ale měli jsme již příležitost označiti své stanovisko v noetice, dle něhož při pocitu (resp. vnímání) oba faktory poznání, duch i vnějšek, jsou súčasťněny společně, a tudíž dle mínění našeho oba termíny vytýkají jen různé stránky téhož duševního pochodu.

§ 16. Vymezivše takto pojem smyslového vnímání a pocitu, přistupme k ocenění jich s hlediska noetického. Nejprve povíme, jak soudí o tom oba naši filosofové, Herbart a Mill. Není arci mezi nimi neshody v tom, že základ naší veškeré zkušenosti o světě vnějším tvoří právě pocity; Mill na př. nejednou připomíná, že o hmotných věcech jediné smysly — t. j. právě pocity smysly sprostředkované — poskytují nám vědomost,¹⁾ a taktéž Herbart právem tu klade východisko psychologie, metafysiky, ba i noetiky, když praví: »Jako tělesa skládají se původně z prvků netělesných, tak i vědění naše skládá se z počátků, které nemají nic společného s obrazováním. Skládá se zajisté z pocitů, které nikterak neobrážejí něco vnějšního, neboť jsou to prostě sebezáchovy duše.«²⁾ Toto místo ve spojení s jinými zároveň nám objasní též stanovisko Herbartovo v otázce již dotčené svrchu, sluší-li považovati pocit za něco naprosto trpného čili třeba uznati i tu součinnost vnitřku a vnějšku, v otázce to, jež má pro noetiku směrodatný dosah. Právem Herbart poukazuje k tomu, že jest nesprávné vykládati pocit jako pouhé »obrážení« vnějšku, poukazuje i k nejasnosti i nepřesnosti, jestliže se shledává ve vnímání

předpoklad tohoto a jiných jevů (Ereignisse) duševních... Z analýse nesčetných podobných zkušeností jest možno poznati, že nemáme ani nějaké duševní mohutnosti, ani domnělé formy jich..., nýbrž že naskytují se tu představy, které v jednotlivých svých částech nejsou ani trpností ani činností, které však stávají se protivou svou jak trpnými, tak činnými.«

O zneužívání terminu »názor« viz, co plným právem napsal Th. Gomperz (v překl. Millovy Logiky III., str. 58 n.).

¹⁾ Exam. str. 6 n.: These objects are of course known to us through the senses. By those channels and no otherwise do we learn whatever we do learn concerning them. Without the senses we should not know nor suspect that such things existed. We know no more of what they are, than the senses tell us; nor does nature afford us any means of knowing more. Thus much, in the obvious meaning of the terms, is denied by no one, though there are thinkers who prefer to express the meaning in other language. Exam. str. 14: The object is known to us only in one special relation, namely, as that which produces, or is capable of producing certain impressions on our senses; and all that we really know is these impressions.

²⁾ Herbart IV., str. 314. Jak totiž i z jiných míst metafysiky Herbartovy jest známo, učinil filosof tento pokus vyložiti pocit jako stav duše, vzniklý sebezáchovy jejími proti poruchám jiných reálů Srv. na př. IV., str. 140 a j. v.

jakási trpnost, passivita. Mimo místo právě uvedené sluší hleděti ještě ke dvěma jiným; první podává spolu přesnější vytknutí pojmu pocitu a zní: »Užíváme slova »pocit« pro vniterné stavy, jež v sobě zastihujeme, totiž tehdy, když právě takové se vyskytnou a když prosty jsou slasti i strasti; neboť v tomto případě zovou se city (Gefühle), o kterých není nyní řeč. Ale vyskytnutí se pocitu jest vždycky spojeno se změnou v přítomném právě představování. Proto zoveme pocity trpností (Leiden) a myslíme si vnější pocity činnými, trpnost tuto působícími, podle pojmu o »causa transiens«. Tu jest omyl a záměna... V pocitu samém nespočívá nějaká trpnost, nýbrž jest pouhým sebezáchovem duše.. Duše pociťující zajisté nic nepojímá v sebe ze zevnějšku, nýbrž trvá (besteht) proti němu.¹⁾ A druhé neméně jasné místo jest toto:²⁾ »Slyší-li kdo nějaký jednoduchý tón, anebo vidí-li jednoduchou barvu (na př. barvu blankytu nebo plochu sněhovou), ocituje se v stavu duševním, jež zoveme pocitem. Stav tento pojímává se více jako trpnost než jako činnost — a jest to pochopitelné —, ačkoliv pocit sám v *sobě* neobsahuje vlastně trpnosti, nýbrž porušuje *jiné*, dřívější myšlenky a zadržuje jich běh«.

Řekli jsme, že pocity dávají nám poznatky o zevnějšku, a cokoliv o něm víme, skrze ně víme. »Naše pociťování jest jediné, původní dění, jež si uvědomujeme; ale *jak* se to děje, nepoví nám žádná zkušenost: tu jsme vydáni hypotesám influxu a předzjednané harmonie. O vlastním věcnu (das Reale) neví obyčejný člověk ničeho. Zjevy, kteréž zove věcnými (real), ve změnu jsou ponořeny; proto nemá jiného empirického ponětí o dění, leč, že to jest pozměna v tom, co jest«.³⁾

Z této vlastnosti pocitů plyne jich jistota i — nejistota. V pocitech máme jediné absolutní klad,⁴⁾ pocity lišíme věci »skutečně« mimo nás jsoucí od věcí pouze myšlených;⁵⁾ není možno právě z toho důvodu nabýti pevnější jistoty o zevnějšku, než jimi, není možno zajištěnost, kterou poskytují, převést aneb založit na jiné. Ba naopak; jistota jimi podávaná jest na př. Millovi měřítkem jistoty vůbec. Rozumíme, prý, poznáním a jistotou zajištěnost, která rovná se anebo podobá oné, již podávají smysly (či lépe pocity); dovede-li nějaký důkaz poskytnouti tuto zajištěnost, nežádáme si více.⁶⁾ Pokud má Mill v tvrzení tomto pravdu, — neboť za zcela správné, aneb aspoň za zcela přesně vyjádřené je nemáme —, vysvítá z toho, co pověděno před tím o způsobu, jak se přesvědčujeme o pravdivosti svých představ. Vyložili jsme, že při představě nějaké přesvědčíme se o její pravdivosti t. j. o jejím souhlasu se sku-

¹⁾ II., str. 319.

²⁾ II., str. 167.

³⁾ Herbart IV., str. 139.

⁴⁾ »Absolute Position« Herbart IV., str. 78, 102, 314, 316.

⁵⁾ »Die Empfindung ist immer nöthig, um dasjenige, was für real gehalten wird, vom bloss Gedachten, dem Gedankendinge zu unterscheiden.« Herbart IV., str. 74, 101 n.

⁶⁾ Exam. 158.: We mean by knowledge, and by certainty, an assurance similar and equal to that afforded by our senses: if the evidence in any other case can be brought up to this, we desire no more.

tečností tím, že potvrdí se představa o poměru tom (představy dané a skutečnosti) pozdějším nějakým pocitem; pak-li později jinou učiníme zkušenost, máme za to, že utvořili jsme si chybně o věci představu. Ostatně totéž opakuje se při verifikacích jiných, na př. i při verifikaci vět zcela »in abstracto« (v mathematice, geometrii a pod.) objevených.

Noetická cena pocitu úhrnem tedy jest, že *skýtá veškeru možnou jistotu o vnějšku*. Těmito přídávky však, totiž »možnou« a »o vnějšku« vytkli jsme již také omezení spolehlivosti pocitu, a poukázali jsme k jeho — nejistotě, kterou nesmíme přehlédnouti.

Zvolme za příklad, jaké jsou podmínky správného vidění. Fysika nás poučí, že jsou dvojí: objektivní a subjektivní. Onyno znamenají, že předmět, který mám jasně zřítí, musí býti dostatečně (a zase ne příliš) veliký, dosti osvětlen, dosti blízko a dosti dlouhou dobu v mém obzoru, aby obraz na sítnici nejen mohl se patřičně vytvořiti, ale také potřebnou dobu udržeti. Jen tehdy, jsou-li splněny tyto podmínky a vedle nich pak i podmínky subjektivní (zdravosti smyslu zrakového se týkající), mohu očekávati pocit správný, skýtající pravdivé poznání vnější věci.

Generalisujeme tento případ a vyjádříme jej v termínech noetiky, i uslyšíme známou již z úvodu věc, že jistota pocitem poskytovaná jest jen subjektivní¹⁾: naprosto jest mi nepochybné, že mám pocit nějaký; zdali však pocit ten jest pravdivý, zdali odpovídá skutečnosti, z něho samého a jediného nemohu poznati, neznaje ještě s dostatek vnějších podmínek i povahy (na př. zdraví, citlivosti, resp. chorobnosti atd.) svých smyslů. Toť první omezení, jež musí vytknouti se při jistotě podávané pocitem.²⁾

¹⁾ S tímto srovn. i výrok Windelbandův (na uv. m. str. 81 n.): »Alle Inhaltsbestimmungen der sinnlichen Wahrnehmung sind Producte von subjectiven Functionen: aber dass diese Functionen in einer einzelnen bestimmten und durch die Causalität als Gegenstand der gestellten Richtung und Vereinigung als einzelne sinnliche Wahrnehmung auftreten, das hängt nicht von Individuen, auch nicht von der Subjectivität als solcher ab, sondern ist vielmehr ein der Subjectivität objectiv Gegebenes. Aller Inhalt stammt aus der subjectiven Function und nicht diese subjective Function ist gegeben, sondern nur ihre einzelne Anwendung.« K tomu správně připomenul v poznámce, jak otázkou touto se obírající došli Fichte k objektivnímu, Schopenhauer k subjektivnímu a Hegel k absolutnímu idealismu, i dodává pak: »Herbart dagegen bildete, indem er diese Anwendung der Functionen der Subjectivität aus der Durchdringung der Realen erklärte, einen idealistischen Realismus.«

²⁾ Toť také v podstatě smysl výtky, kterou činí Sigwart (Logik I., str. 409 n.) prostému empirismu, který nedbaje této slabé stránky jistoty pocitem skýtané, šmahem činí pocit základem *veškerého* našeho vědění. Právem tedy napsal tento myslitel: »Aus diesen Erörterungen geht jedenfalls soviel hervor, dass die rein empiristische Ansicht, welche die einzelnen Thatsachen der Wahrnehmung in ihrer Bedeutung als objective Aussagen für das unmittelbar Gewisse und das Fundament aller anderen Sätze nimmt, eine Wissenschaft, die in allgemein gültigen Sätzen bestünde, nicht zu begründen vermag. Da die Thatsachen der Wahrnehmung individuell sind, so ist, was der Einzelne auf sie hin behauptet, zunächst nur für ihn gültig und es kann über diese Gültigkeit nicht hinausgegangen werden, wenn es keine Regel gibt, nach der aus dem subjectiven Factum ein für alle gültiger Satz folgt; die nothwendige Consequenz jeder Ansicht, welche die Wahrnehmungsthatfachen im gewöhnlichen Sinne für das letzte Gewisse erklärt, ist entweder die skeptische Hume's, welche verbietet über die subjectiven Impressionen überhaupt zu einer Behauptung über ein Sein

Druhé týká se též již známé věci. Pocity máme jen o věcech vnějších, o věcech mimo nás (byť i v našem těle), dojmy je vyvolávající jsou prostředkovány pochody fyzikálními. Týká se tudíž poznání jimi skýtané jen polovice zkušenosti naší, vnějšku; o vnitřní své zkušenosti dovídáme se reflexí.

S tím souvisí třetí věc, kterou bychom, kdybychom libovali si v paradoxech, mohli formulovati tak, že pocity vlastně neskýtají vůbec poznatků. Pocit sám o sobě neutvoří ovšem poznání, předně, poněvadž jest jednoduchý, a poznání naše i vědění skládá se z jistých poměrů, ze vztahů, ze soudů,¹⁾ tedy z něčeho složitého; pocit sám může býti jen prvkem, elementem těchto poměrů, pocit jest krátce základní podmínkou poznání (světa vnějšího); po druhé pak, poněvadž, dokud pocit trvá, k sobě poutá veškeru naši pozornost. Jako zajisté bezprostředně se nám podává, tak nás také bezprostředně takovou měrou zajímá, že nejpodstatnější a nejdůležitější věc při poznání — reflexi, přemítání o vztahu stavu duševního k jeho předmětu a jiným stavům duševním — činí nemožnou. Trvání pocitu pak závisí, jak jsme uvykli říkati, na trvání popudu či dojmu vnějšího — ač nesmíme zapomínati, že také závisí na tom, jak dlouho duch chce a může mu věnovati pozornost —, a tudíž, dokud dojem neustal, není možný téměř ani začátek poznání. Teprve když přestal pocit, může duch přemítati o onom vzpomenutém poměru, může zkoumati jistotu jeho noetickou, ale tu nemá více před sebou

hinauszugehen, oder wenn dieses Hinausgehen und die Behauptung, dass etwas sei, gestattet wird, so folgt der Satz des Protagoras, dass für jeden das sei, was ihm scheine; in jedem Falle die Unmöglichkeit einer für alle gültigen Wahrheit. Wenn einzelne empiristischen Theorien, wie die Mill's doch auf diesem Boden die Wissenschaft bauen wollen, so geschieht es auf dem Wege der Erschleichung allgemeingiltiger Voraussetzungen theils so, dass als selbstverständlich angenommen wird, dass die Wahrnehmungsurtheile übereinstimmend sind und ein objectives Sein aussagen und wirkliche Erkenntniss gewähren, theils so, dass die Schlüsse aus diesen Wahrnehmungsurtheilen als etwas Selbstverständliches hingestellt werden, während sie ohne eine allgemeingiltige Voraussetzung keinerlei Berechtigung haben.« Kratčeji by bylo možno shrnouti to takto: Empirismus není zavržení hodný se stanoviska noetického; noetika s jeho hypothesou přímo aspoň nemá co činiti (právě jako ne s extremem jeho, materialismem): jestiž (empirismus i materialismus) předem doktrína metafysická. Ale s empirismem bývá sdružován též sensualismus — doktrína to ryze noetická — a ten, jak patrně z dřívějších výkladů, jest chybný, protože jednostranný. Srovn. i B. Riemann: *Gesammelte mathematische Werke und wissenschaftlicher Nachlass* (herausg. von Dedekind u. H. Weber. Lipsko 1876) str. 478 n., Riehl: *D. philosoph. Kriticismus II.*, 1, str. 29—31.

¹⁾ V této příčině souhlasí s míněním tím o povaze myšlení na př. též Zeller (na uv. m. str. 512): Von beiden unterscheidet sich das Denken dadurch, dass es Anspruch auf gleich objective Nothwendigkeit macht, dass es das Mannigfaltige der Erfahrung unter der Bestimmung der Nothwendigkeit verknüpft. Die Wahrnehmung zeigt uns immer nur ein Zusammensein oder eine Aufeinanderfolge von Erscheinungen, das Denken dagegen fügt dazu die Vorstellung ihres Zusammenhanges. Jene begnügt sich mit Thatsachen, diese fragt nach den Ursachen, und diesen Begriff mit den reinen Empirikern in jenen aufzulösen ist durchaus unstatthaft. Srovn. k věci též E. L. Fischer: *Theorie d. Gesichtswahrnehmung* str. 231—236.

pocit, nýbrž představu.¹⁾ Co totiž v nás, ve vědomí našem utkví po pocitu, když již dojem ustal, zoveme představou dle psychologie Herbartovy,²⁾ i jest jasno, že představa má se k pocitu asi jako nyní má představa k téže představě dřívější, že aktualně a přímo mám pocit, dokud jest pocitem, ustal-li popud, zachová mi představu o pocitu pamět, kteráž také rozlišuje představy, jež kdysi jsem měl, od nich samých reprodukovanych.

Jako resultát můžeme shrnouti: Vlastním elementem poznání a vědění našeho, t. j. členy poměrů a vztahů vědění jsou představy, jichžto bezprostřední předchůdci a podmínky jsou pocity; to pak, čím jest jediné všecko poznání i vědění lidské možno, co z pocitů uchová, čeho třeba, i když ustanou, co i představy pro budoucnost uchovává a vyvolává minulé, jest pamět. Pamětí jediné možno jest vědění a zvláště pokrok ve vědění a poznání, a důležitost její, s psychologického hlediska davno uznávaná, nyní i s noetického stanoviska jasně jest patrna.

2. O představách.

§ 17. Představou, jak v předešlém odstavci vyloženo, zoveme stavy duše, jež nastanou, když pocit ustal. Taktéž již dotkli jsme se, aspoň zběžně, jak Herbart pokusil se vyložiti si vznik představ s hlediska metafysického. Stanovil totiž, že reály ve svém styku či ve své »přísobě« (das Zusammensein, das Aneinandersein) navzájem si hrozí poruchem; zrušiti sebe ani porušiti nemohou, když vskutku jsou tím, čím jsou, totiž reály, ale proti hrozícímu poruchu zachovávají se obapolně, a tyto sebezachovy v reálu duše (Selbsterhaltungen der Seele) jsou představy.³⁾ Jak jest však možno, že reály, ač kvalitou jednoduché a neměnitelné, přece dopouštějí, aby dění, vnitřní stavy v nich — v duši tedy představy — vznikaly poruchy, to vysvětliti pokoušel

¹⁾ Srovn. Volkman (Lehrb. d. Psycholog. 4. vyd. I., str. 226): »Der Inhalt der Empfindung ist positiv und schon darum ist es falsch zu sagen: die Empfindung sei gegeben als eine Negation des Ich; er ist einfach... und hat in diesem Sinne keine Form; er ist reine Qualität und sagt darum nichts aus, und gewährt keine, auch keine verworrene Erkenntniss.

²⁾ Poměr pocitu a představy nejjasněji v tomto smyslu naznačen našli jsme u Herberta těmito slovy (VI., str. 162: »Die werdende Vorstellung nun heisst Empfindung oder Wahrnehmung. So nennt man sie während der ganzen Dauer der Störung des sinnlichen Eindruckes) ohne in der gemeinen Sprache darauf Acht zu geben, dass eigentlich nur die momentanen Auffassungen den Zustand des Empfindens ausmachen, während das dadurch erzeugte Vorstellen in der Seele bleibt, und sich insoweit zu einer Totalkraft sammelt als die vom Anfang an eintretende Hemmung es gestattet.« Také určitě vyslovil poměr ten Lotze (Grundzüge der Psychologie. 3. vyd. str. 20): »Vorstellungen« im Gegensatz zu »Empfindungen« nennen wir zunächst die *Erinnerungsbilder*, die wir von früheren Empfindungen im Bewusstsein antreffen. Dies ist in Übereinstimmung mit dem Sprachgebrauche: wir stellen das Abwesende vor, das wir nicht empfinden, empfinden aber das Anwesende, das wir eben deswegen nicht vorzustellen brauchen.« Značně odchylně určuje poměr ten na př. Jules Payot v pojednání: Comment la sensation devient idée (Revue philosophique. 1891, str. 611—633).

³⁾ Herbart IV., str. 533 n. V., str. 110 a j.

se Herbart t. zv. teorií případných zřetelů, jimiž, myslíce si dva reály se svého hlediska na nich vytýkáme něco nejetného a něco protivného; z protivity oné vzniká v reálech odpor, jeden druhému jaksi usiluje vnutiti něco nového, avšak jeden proti druhému se také vzhledem k tomuto nucení zachovává.

Načrtli jsme metafysický tento výklad Herbartův jen letmo; nemohouce se blíže jím zde obrátit, odkazujeme na výklad jeho vlastní¹⁾ a v knize prof. Durdíka.²⁾ Jen sluší upozorniti, že »případné zřetely« u Herbartu ve dvojím smyslu se pojímají: jednak noeticky, jakožto zřetely, jež si konstruujeme *my* při kvalitách dvou či více reálů, a pak jsou vskutku »případné«, nahodilé (*zufällig*), jednak však též metafysicky, jakožto rozličné »stránky« quality reálů samých, nebo »příčiny« vzniku napjetí mezi reály a původci poruchů i sebezáchovů.³⁾ Tato dvě hlediska třeba přesně lišiti, a to zvláště by bylo třeba činiti tomu, kdo by chtěl konstruovati noetiku na základě této metafysické theorie o vzniku představ, poněvadž musila by se určití pak dle této theorie noetická hodnota představ, jistota představ jako představ či »sebezáchovů« duše. Pro nás však, ježto jsme si vytkli samostatnost noetiky oproti metafysickým teoriím, podobná úvaha nemá důležitosti, takže spokojujeme se, ani nekritisujícíe blíže, tímto pouhým upozorněním.

Upozorniti však musíme také dříve ještě, než přistoupíme k otázce noetického významu představ, na některé jiné věci, rázu po výtce psychologického.

Předně jest určití podrobněji rozdíl mezi pocitem a představou. Rozdíl mezi oběma zračí se již v tom, že pocity máme jen o vnějšku, o věcech nalézajících se mimo naše nitro, představy však jsou právě tak o věcech mimo nás, jako o dění vniterném, o stavech našich vnitřních, takže máme i představy o svých představách. »Odkud však představa o představě a odkud o věcech představujících? Otázku tu třeba nejprve jednoduše pojímati. Jak jest možno, že jest představování spojeno s něčím prostorně rozlehlým a ostatními jeho znaky, ba jak jest s ním jednou věcí, o tom uvažuje sotva vzdělaný člověk, neřku-li nevzdělaný. Ale že jsou věci, o nichž představy se naskytají, ví i zvíře.

¹⁾ Herbart IV., str. 32, 34 n., 57 n., 93—98.

²⁾ Dějiny filosofie nejnovější str. 230.

³⁾ To vytýká právem také Windelband v pěkných svých dějinách (*Geschichte der neueren Philosophie* II., str. 376): »Dieser Begriff (der zufälligen Ansichten) hat bei Herbart eine zweideutige Stellung zwischen subjectiver und objectiver, zwischen erkenntnisstheoretischer und metaphysischer Bedeutung.« Viz i Riehl, *D. philos. Kriticismus* II., 1, str. 29 n. — Ostatně můžeme poukázati k tomu, že Herbart jest si vědom rozličného tohoto významu. Právě o případných zřetelích (IV., str. 58): »*Zufällig* sind sie nur dem Begriffe, von welchem sie genommen werden, wie wenn $x = y - z$ oder $y = x$ gesetzt wird, während man tausend andere Ausdrücke ebenso gut hätte wählen können. Aber *nothwendig* sind sie *an dem Orte, wo sie vorkommen*, und sie müssen so gewählt werden, dass durch ihre Vermittlung dasjenige in Verbindung komme, wovon Eins durchs Andere eine neue Bestimmung erlangen soll... Uns gibt die Methode der Beziehungen den Befehl, dass wir uns ihrer, wo nöthig, bedienen sollen; bei der Wahl derselben muss der vorkommende Fall uns leiten.« Ale jiná jest otázka, zdali také při výkladech metafysických rozdílného významu všude dosti šetřil!

Poznává to, ježto vidí, že tyto věci dle jiných se řídí, aniž by dotyk mezi nimi byl. Obyčejný rozum jest nakloněn věřiti, že jehla ví o magnetu. Týmž způsobem každý jest přesvědčen, že A obsahuje v sobě qualitu nějakého B, když jeví se ono přesně tímto určeno. Jeví-li se A určeno qualitami (pohyby a pod.) jakýchsi B, C, D atd. v celém rozsahu, má proto A praedikát představujícího, a odtud při bližším určení praedikát, že vidí, slyší atd.«

Další důležitý rozdíl pocitu a představy týče se jich stránky kvantitativní. Pocit jest vždy jednoduchý, naproti tomu při představách musíme lišiti některé druhy, aspoň dva: jednoduchých a složených.

Herbart sám rozděluje představy takto:

»Prvá třída představ v širším slova smyslu jsou jednoduché pocity samy.« Tyté jsou vlastně a jediné dle Herbarta sebezáchovy duše.¹⁾

»Druhá třída zahrnuje takové představy, na které sluší patřiti jako na spojeniny jednoduchých pocitů v určitých formách, a sem náležejí představy o věcech smyslných s jich znaky a prostorovou podobou.«

»Třetí třída skládá se však z představ, jichž obsahem není pocit, jako jest na př. představa prostoru, času a všech nadsmyslných předmětů.«

»Druhá třída představ není tak tajemná jako třetí. Upomíná zajisté na to, že spojení či sloučení mezi pocity nemůže se nedostaviti, poněvadž nezbytně se setkávají v jediné duši, která v nich ve všech jediné se zachovává. Tu ihned vzniká otázka, proč všechny představy později vzniklé s dřívějšími bez rozdílu nesplyvají, takže by představované z nich pak tvořilo jediné celek. A odpověď nemůže najíti důvodu toho než v nich samých.«²⁾

Než nejen co do původu a kvantitativní stránky naléztí jest možná rozdíl mezi pocitem a představou, nýbrž i poněkud aspoň pokud quality obou se týče.

Představy obyčejně považujeme za *jakési* síly, či jak Herbart pravil:³⁾ »představy stávají se silami, odporující si. To pak se stává, jakmile se jich více protivných setká.« ... »Odpor jest projev síly; ale mohutnost působení řídí se dle povahy odporujícího živlu («dem Widerstehenden aber ist sein Wirken zufällig»), dle dorážení, které při představách jest vespolečné a určuje se podle stupně jich protivy. Tato protiva může tedy býti považována za něco, čím společně strádají («leiden»). Samy o sobě nejsou představy silami.«⁴⁾

»Což tedy se stane, dána-li protiva taková a s ní vzájemný odpor? Zničí se představy zcela či částečně? Ani to ani ono nelze připustiti, nýbrž představování musí povoliti, aniž by bylo zničeno. To jest: skutečné představování se změní ve snahu představovati, čímž naznačeno spolu, že, jakmile

¹⁾ Herbart IV, str. 298. »Vorstellungen sind Selbsterhaltungen der Seele. Aber dieser Satz passt nicht unmittelbar auf eigentliche Vorstellungen, das heisst auf Bilder, wodurch Dinge repräsentirt werden. Denn die Seele, ein reales, einfaches Wesen erhält *sich*; ein solches Thun oder Geschehen muss gerade so einfach sein, wie sie selbst, die dadurch erhalten wird, als das, was sie ist: folglich können wir den Satz zunächst nur auf einfache Empfindungen beziehen, wie Ton und Farbe.

²⁾ Herbart IV., str. 298.

³⁾ V., str. 15.

⁴⁾ V., str. 16.

překážka povolí, představa opětně vystoupí. Tím ukázáno k možnosti reprodukce, ukázáno i k vlastnosti představování našeho, zvané zabavování (Hemmung) představ.

Promění-li se představa nějaká ne úplně, nýbrž jen částečně v snahu dotčenou, není tento díl snad odděleným kusem celé představy, nýbrž jest jen stupněm zatemnění celé představy; taktéž zbytky zabavování, které nebyly zatemněny, nejsou částmi představ, nýbrž stupněm skutečného představování.¹⁾

Po předběžných těchto připomenutích možno nám nyní jednati o významu představ s hledišť noetického.

§ 18. O tom jednáje, musíme rozdělití si úlohu a promluvití nejprve o představě jednotlivé a pak o souvislosti více představ.

Nejprve tedy, jakou jistotu skýtá nám jednotlivá představa. Opětně není tu lhostejno, zdali vznikla představa z pocitu a po pocitu, či zda jest to představa o dění vnitřním. V obou arci případech měří se jistota poskytovaná dle správnosti poměru představy k představovanému. Je-li tímto představovaným nějaký děj či stav vnitřní, poskytuje představa poznání jisté, bezpečné, aspoň v tom smyslu: nemáme nijakého prostředku ve své moci, kterým bychom mohli konstatovati tuto jistotu, nemámeť jistoty jiné a lepší mimo ni. O tom zde nebudeme se rozepisovati, poněvadž dosti, tuším, již v oddělení prvním jsme o tom vyložili. Dovoleno-li věc graficky znázorniti a tím spolu přispěti k bližšímu vysvětlení výkladu svrchu podaného, řekli bychom, že v poměru představy o představě nebo psychickém stavu vůbec jest onen jmenovatel zlomku tožný s čitatelem; poměr $\frac{U}{u}, \frac{W}{w}$,

správně vyložen jsa, musil by zníti: $\frac{U}{U}, \frac{W}{W}$ atd., t. j. »míti představu, o nějaké představě anebo stavu psychickém vůbec«, neznamená, jak za to máme, míti druhou, novou, pouze podobnou představu vedle dřívější anebo míti představu o citu vedle citu a pod., nýbrž jenom tolik jako »býti si vědom«, že tu neb onu představu, ten či onen cit mám aneb jsem měl. Mám-li tedy psychický nějaký stav, jsem si ho vědom (arci ne *vždy stejně* určitě a jasně), a proto tu v noetickém smyslu jest jistota naprostá, $\frac{U}{U}, \frac{W}{W} = \dots 1$.²⁾

Než přece se ozývá námitka, že často činíme si chybné představy o svém vnitřním životě, že nesprávně si představuji na př. pochod duševních stavů,

¹⁾ Tamže.

²⁾ Co tuto pověděno — jinými jen slovy a pozitivně řečeno — týž má v sobě smysl jako Millova polemika proti tak řečeným teoriím repraesentativního postřehování (theories of mediate or representative perception) v Exam. str. 195 a Log. V., 3, 8 (= III., str. 151 n.). Mill ukazuje nesprávnost teorií poznání, které tvrdí, že poznáváme jen své představy a nikoli věci, čili že věci a naše představy jsou jedno. Právem ukazuje, že soud tento spočívá na klamném apriorickém úsudku, že by podmínky zjevu musily býti podobné zjevu samotnému, a správně připomíná, že příbuzná nauka Epikurova a »species sensibiles« právě tak jsou chybné. Srovn. i Herbart (proti Fichtemu) IV., str. 265 n.

že klamu se v citu t. j., že prý mám o něm chybnou představu atd. Sofisma toto spočívá ve slově »představiti si«. Je pravda, že chybně leckdy si myslím podobné vnitřní stavy své, že nedosti si je uvědomuji a odtud že je nedokonale neb i nesprávně *vykládám*, ale nikoliv, že bych si je chybně představoval. Dovést si »představiti« — čímž myslívá se, »správně si vyložití« — na př. pochod našich představ, značilo by asi tolik, jako mítí rozluštěny úlohy metafysiky, psychologie a noetiky — krátce: mítí poznání o podstatě duše, o podstatě jich stavů, o způsobu jich působení na sebe atd., a to poznání naprosté a úplné. Avšak vědění naše tu právě jest nesmírně kusé a relativní; činíme pokusy přiblížit se k ideálnímu onomu poznání a pochopení, ale všechny pokusy v tomto směru jsou vždy ještě až hrůzně nedokonalé pokusy již proto, že jsme nuceni tu pomáhati si analogií poznání zjevů vnějších. Nepřesné pak uvědomění některých stavů vniterných, na př. citů a chtění, mívá příčinu buď v nedostatečné a nesoustředěné pozornosti, anebo v neurčitosti, roztříštěnosti onoho citu či chtění samého, v tom totiž, že míšen bývá s city či chtěními různými, ba i protivnými.

Při představách o věcech vnějších není zajištěnost tak přímá, bezprostřední a naprostá, nýbrž, jak snadno lze se domyslit dle výkladů svrchu podaných, nepřímá, relativní. Uznáváme shodu, korrespondenci mezi svými představami a vnějšími věcmi, uznáváme, že věci tak, jak jsou, nepoznáváme, ale že jen vztah mezi oběma jest konstantní.

Máme-li užití opětne dřívějšího označení grafického, $\frac{V}{v}$ je neměnitelné, čímž chceme jen to říci, že qualita představy jest podmíněna jednak kvalitou věci vnímané, jednak kvalitou ducha vnímajícího: dle obou těchto faktorů řídí se, na nich obou záleží jistota nějaké představy.¹⁾

Ale namítne se:

»Jak má to, co vskutku a o sobě jest, řídit se dle subjektivně nutného způsobu našeho představování?« »Úplná odpověď na to,« dí Herbart, »jest opačná otázka: Jak může někoho napadnouti dát takovou otázku? Tazatel pokouší si *představiti*, že něco jest, co liší se od nutného našeho způsobu představování: pokouší se tedy *ve své vlastní* myšlení *skutečně pojmouti* onen klamný způsob představování, který právě si zakázal. K tomu užívá záminky, že mluví o věcech, které existují nezávisle na myšlení, kdežto přece stejně jest nedůsledno (»ungereimt«) předpokládati možnosti, které byly uznány za nemožnosti, jako věci viděti bez očí a hmatati bez organu hmatu.

Tudíž musí býti jednou pro vždycky poznamenáno, že platnost a věcný význam toho, co stanovíme v nutném myšlení jako jsoucí, nemůže býti uvá-

¹⁾ Ten smysl lze vložiti do Herbartovy věty: »Innere und äussere Zustände der realen Elemente bestimmen sich gegenseitig« (IV., str. 609). Též Lotze (Metaphysik § 64) pokládá představování za subjektivní dění, způsobené objektivním děním mezi duší a jiným nějakým věcnem. A Windelband (Gewissheit d. Naturerkenntnis str. 94) praví: »Das Vorstellen ist eine Art des Geschehens. Ein Geschehen aber ist nur denkbar als die Beziehung zweier Wesen« Srovn. i Zeller, Bedeutung u. Aufgabe d. Erkenntnissth. str. 492.

děno v pochybnost, poněvadž pochybnost není nic jiného než pokus vyhnouti se nutnému myšlení.«¹⁾

V druhém však našem případě jistota tato závislá jest na dvou faktorech, i může tu býti jistota jen zdůvodněná, založená na tomto asi úsudku: »Jeden z obou faktorů, duch, jest týž; máme-li tytéž představy o vnějšku, soudíme, že i druhý faktor se nezměnil, t. j. věc mimo nás; jsou-li představy jiné, hledáme původ této jinakosti také v jinakosti věci, a veškeré naše poznání jest omezeno vlastně na rozeznání těchto jednotlivých věcí dle různosti představ o nich nabytých. »Nemáme představ adaequatních,« praví Mill, vyvraceje Hamiltonovu námitku o nemyslitelnosti prostoru, »k věcem skutečným. Ale máme představu věcnou o předmětu nějakém, jestliže pochopujeme jej pomocí toho atributu, kterým rozeznává se od jiných věcí.«²⁾

Předpoklad, na němž hlavně pak záleží jistota představ o světě vnějším, jest ona právě věta o neměnitelnosti subjektu vnímajícího. Že však tato věta sama není zcela zajištěna, že námitek dosti tu zastihujeme, i jak sluší k nim se míti, s dostatek jest každému známo, kdo povšiml si blíže Herbartova rozboru aporií tkvějících v pojmu »Já«. Ale když jedná se o jistotu poznání, nezáleží jen na tom, zda duch podstatou svou jako duch zůstává týž (zda tedy sluší mu metafysická neměnitelnost), nýbrž pravice: »duch vnímající zůstává k věcem vnímaným týž,« předpokládáme, že se nesmí měniti pozornost,³⁾ t. j. právě náležitý vztah ducha k oněm věcem. A jak to těžko, jak nesnadno, ba skoro nemožno delší dobu pozorovati duchem stále stejně pozorným, vždy nepředpojatým a nic mimotního si nepřimýšlejícím, dosti zná každý i ze své zkušenosti i z dějin kterékoli vědy i také vyloženo zevrubně v Millově »Logice« (III. kap. 7 a IV. kap. 1.).

¹⁾ Herbart I., str. 221 n.

²⁾ Exam. 106. We never have an adequate conception of any real thing. But we have a *real* conception of an object if we conceive it by any of its attributes that are sufficient to distinguish it from all other things.

³⁾ Theorie pozornosti Johna Stuarta Milla vyložena jest od něho v poznámce k Analysis II., str. 372 n.; srovn. o ní i Lauret na uv. m. str. 62—65. Tato theorie jest ovšem v úplném souhlasu s positivistickým stanoviskem Millovým: pozornost zahrnuje a převádí se v asociaci. Buď pocit anebo představa zaujme celé naše vědomí, nevyvolávajíc jiných představ, leč které jsou spojeny s ní a mohou podporovati ovládnutí její (aneb onoho pocitu) Leckdy totiž nějaký libý nebo nelibý pocit (resp. představa) ovládne naše vědomí, nabude takové převahy nad ostatními pocity, že snaží se prodloužiti svou existenci a tomu dle Milla díme, že hledí upoutati naši pozornost. (Through this power which the sensation has, of excluding other sensation and ideas, it tends to prolong its own existence; to make us continue conscious of it, from the absence of other feelings which if they were present would either prevent us from feeling it, or would make us feel, it less intensely; which is called diverting our attention from it This is what we mean when we say that a pleasurable or painful idea tends to fix the attention). Není-li představa sama sebou dosti příjemná, můžeme pomocí vůle obrátiti pozornost na příbuznou představu, která zvýší dostatečně zájem na první představě; pravíme »pomocí vůle«, neboť podle Milla rozhoduje vůle nad pozorností (the will has power over the attention). Činné zasáhnutí vůle (act of will) v tomto směru má pak příčinu, motiv v nějakém cíli, po němž toužíme, v nějaké slasti nebo v zániknutí strasti (exemption from pain); nemá-li daná idea sama dosti tohoto motivu, může býti zjednána asociováním jiné příbuzné ideje, aby byla upjata pozornost.

Vlastnosti správného pozorování¹⁾ lze snadno vymeziti: nestanoviti, že více nebo méně bylo pozorováno, než vskutku jsme vypožorovali; ²⁾ ale správné pozorování provésti, velmi jest nesnadno. »Jeden pozorovatel přehlédne z nepozornosti anebo že na nepravém místě pozoroval polovičku, toho, co leží před očima; druhý stanoví mnohem více než vidí, ježto to směšuje s tím, čeho se domýšlí anebo co vysuzuje; jiný vystihne způsob všech okolností, ježto však jest nezkušený v ocenění jich stupně, jest quantita každé okolnosti u něho kolísavá a neurčitá; jiný opět vidí vskutku celek, ale tak neobratně rozdělí jej v částky, ježto poplete věci, jež mají být odloučeny, a odloučí jiné, na které by bylo lépe patřit jako na celek, takže výsledek jest skoro týž, ba leckdy i horší, než kdyby se nebyl o analysi vůbec pokusil.« Tak pěkně pronáší se o pozorování Mill,³⁾ a opětuje i jindy, že rádi při pozorování přemýšlíme leccos, takže úvaha o tom mu zavdává podnět ku zvolání: »Co vidíme, jest jen nepatrný zlomek toho, co domníváme se viděti!«⁴⁾ Obtíže pozorování náležitého, jakož i jeho důležitost rovněž určitě Herbart vyslovil i jest v této příčině mezi oběma mysliteli, jakož zajisté i mezi všemi seriosními badateli v kterémkoli odboru vědy, úplná shoda. Napsalť Herbart v jednom ze svých aforismů k psychologii takto: »Čistá empirie jest zkušenost bez přimísení něčeho přimyšleného. Čistá empirie jest vždycky to, po čem se musí nejprve každá empirická věda snažiti. Dříve musíme věděti, co se stalo pak můžeme teprve o tom přemýšleti... Jest těžko pozorovati nepředpojatě, těžko setrvati při pouhém pozorování a ubrániti se citům a míněním se vnučujícím. Obzvláště těžko vytrvati nepředpojatým při pozorování lidí; obyčejně jevívají se nám lepšími a horšími, než jsou... Také nedovedeme si uchovati affekty, vášně, momenty vynalézání, volby, rozhodnutí, sebevlády a pod. tak, aby zásoba nám ležela před očima, jako ve sbírce přírodnické, a mohla v tom okamžiku upotřebena být, kdy v psychologii o tom jednáme, nýbrž každý ví, že jest tu odkázán na své vzpomínky. Také nemůžeme si vypočísti čas k nějakému zajímavému pozorování a k němu se přichystati jako astronomové; nemůžeme si pozvati více spolupracovníků, aby více jich zároveň týž zjev mohlo sledovati. Když jsme pozorovali, nevíme, které okolnosti byly podstatné, které nahodilé. A tak hrozí nám nebezpečnoství, že to, co nutně má být spojeno, rozloučíme ve svém pojímání.«⁵⁾

V posledních větách naznačil nám Herbart také jinou vlastnost ducha vnímajícího, pozorujícího, jež důležitost má pro jistotu pozorování, jistotu

¹⁾ Pozorování jest prostředkem poznání i podotknouti jest, že se užívá terminu toho dvojako: ve smyslu užším, jakožto pozorování přírody a zjevů přirozeně, bez našeho přičinění, se naskytujících, a pozorování zjevů uměle vyvolaných, experimentování (viz i Mill III, 9, 6 = II., str. 139); netřeba obšírně připomínati, že veškeré pozorování má mnoho překážek a že pro vědy, zvláště exaktní, má právě experiment cenu větší než (pouhé) pozorování.

²⁾ Mill, Log. IV., 1, 2 (III., str. 2).

³⁾ Log. III., 1, 7 (II., str. 77).

⁴⁾ Log. IV., 1, 2 (III., str. 2. Exam. str. 226 n.: »What we see is a very minute fragment of what think we see!«

⁵⁾ Herbart VII., str. 609.

představ: věrnost paměti. Měli jsme v předchozí části již příležitost upozorniti, jak důležitá úloha i se stránky noetické náleží paměti; zde bychom s malou změnou věc mohli opětovati týmž právem. Neboť i když dobře jsme pozorovali, když nám představy z tohoto pozorování získané zaručují všecku možnou jistotu poznání, záleží ještě na tom velice, abychom také je si správně či »věrně« zapamatovali pro budoucnost; záleží na tom i pro zjištění obsahu představy samé, i pro zjištění — a to měrou ještě větší — správného vztahu k jiným představám.

A výkladu o ceně noetické vztahu více rozličných představ chtěli jsme věnovati další odstavec svého pojednání, k němuž tedy nyní přecházíme.

§ 19. Představy v jednotné duši nemohou zůstat od sebe odloučeny, ale zase také nemohou bez rozdílu splynouti, pokud arci nejsou identické, t. j. pokud to není jedna a táž, jen opakovaná představa: s hlediska psychologického mluvíce říkáme, že představy ony »octnou se v napjetí«, jedna druhou z části »se zabavuje«, »ztrácí na své jasnosti a utvoří spolu skupiny, splynuliny, družiny« atd.¹⁾ To vše značí s hlediska logiky — a o to nám jde zde —, že mezi představami nalézají se určité vztahy; úlohou noetiky pak jest, aby vyslovila se, jakou jistotu poznání zaručují takovéto vztahy, a k tomu třeba jí věděti ovšem, na čem jsou závisly, čím jsou podmíněny. Že závisly jsou na duchu a to na aktivních jeho stránkách, pozornosti a paměti, zřejmo jest; nemohu si zajisté mysliti vznik vztahu představ, »neobrátí-li« duch můj k nim pozornost, a neutkvěly-li by mně představy v paměti. Ale obě věci tyto, pozornost i paměť, podmíněny jsou ve faktickém užívání přechasto, snad vždy, také vnějšími dojmy, i jest tudíž zjevné, že zase i zde musíme uznati, že utvoření vztahu představ podmíněno jest oběma faktory: vnějškem a vnitřem naším. To tím více musíme tvrditi, jakmile se ptáme po jakosti toho vztahu. Patrně každému, že závisí qualita poměru představ na kvalitě jich jednotlivých; avšak tato, jak jsme slyšeli, jest společným produktem ducha a vnějších věcí, takže jasno jest, že na těchto dvou činitelích závisí i qualita vztahu představ.

Máme-li tyto věty dobře na mysli, sama sebou se podává odpověď o jistotě, kterou podávají vztahy představ o vztazích vnějška. Jistota není nijak arci absolutní: aby shoda žádoucí byla zaručena, jak vidno, záleží tu na tom, aby vsahování vnějšku v ducha a pojímání ducha tohoto vnějšku bylo vždy souhlasné, stejnoměrné. Prvé, vnějšek, t. j. dojmy se nám naskytující, v moci nemáme; nemůžeme si libovolně zaříditi, aspoň ne vždy, abychom měli ty či ony dojmy: jsmeť omezeni — jak šíře v posledním díle této úvahy vyložíme ještě — časově i prostorově, jsme omezeni také tím, že neznáme nejen po-

¹⁾ »Alle unsere Vorstellungen, bloss und lediglich darum, weil sie in uns beisammen sind, würden ein einziges, aus gar keinen Theilen bestehendes, gar keiner Art von Absonderung fähiges Object vorstellen — und zwar sowohl ein unzeitliches als ein unräumliches Object —, wenn die bekannten Hemmungen und Gegensätze der Vorstellungen nicht wären. Was nun die Hemmungen nicht trennen (unmittelbar oder mittelbar), das bleibt beisammen und wird vorgestellt als Eins« Herbart IV., str. 154.

sledních, nýbrž často ani nejbližších příčin a způsobů realizovati ten či onen předmět svého poznání. Ale i co se druhého činitele týká, jež máme, či lépe řečeno, jenž sám sebe může lépe »míti v moci«, nezřídka přece bývá nedosti připraven pro náležité pozorování vztahů daných, nedosti nepředpojat, nedosti pozoren, nedosti přesný v pamatování. Zkrátka: co bylo řečeno a stručně vyloženo dříve při jednotlivých představách o »slabosti« ducha pozorovatelova, opakovati lze a jen ještě víc se komplikuje a ještě častěji platí při více představách, při vztazích představ a představách složených.

§ 20. Zde náleží tedy zmínku učiniti o tak řečeném sdružování či associaci představ, poněvadž dle podaných výkladů můžeme ji posouditi i s hlediska noetického. Associační psychologie byla již od Hobbesa, Lockea, Humea až do nejnovější doby cílem skoro veškeré filosofie anglické¹⁾ a Mill arci neopomíjí zvláště svému otci připisovati v této příčině velikou zásluhu, protože hojným užíváním tohoto vodítka dovedl, jak se Mill domnívá, vykládati všeliké úkazy psychologické.²⁾ Proti této chvále synově nelze arci nic namítati, ale jest to značným upřílišněním, tvrdí-li Mill, že filosofové francouzští a němečtí neznali prý s dostatek této theorie.³⁾ Mill arci se domnívá, že u Francouzů první dílo associační psychologii věnované vyšlo teprve r. 1864 od Mervoyera, o německých pak pracích ani v posledních vydáních Examination of Hamilton's Philosophy neví aneb aspoň zmínky nečiní. A přece zapomenu Mill, že již Condillac a jeho sensualistický system byl faktorem při rozvoji empirismu i associationismu anglického nad míru důležitým, nevšiml si, že dávno již před Hartleym i před Condillacem — nechceme-li jíti ještě hlouběji — vyslovil zákon associační i jeho důležitost již Malebranche slovy: »La liaison mutuelle des idées les unes avec les autres n'est pas seulement le fondement de toutes les figures de la rhetorique, mais encore d'une infinité d'autres choses de plus grande conséquence dans la morale, dans la

¹⁾ Höffding, uv. m. str. 25. »In ihrer Entwicklung von Locke bis Hume führte die Philosophie des achtzehnten Jahrhunderts dazu, den Begriff des »Ich« zu eliminiren und das Seelenleben nur als eine Reihe von Vorstellungen und Empfindungen aufzufassen; diese Reihe suchte man wieder zu vereinfachen, indem man alle Vorstellungen auf Sinneswahrnehmungen zurückführte. Die Gesetze des Seelenlebens wurden nicht als Form und Ausdruck der Energie des Ichs aufgefasset, sondern als Formen für das mechanische Wechselverhältniss zwischen den Gliedern in Reihe seelischer Phänomene, in letzter Instanz der Sinneswahrnehmungen.« Srovn. téhož spisovatele: Psychologie in Umrissen str. 61, 117 a j.

²⁾ Arci jiní myslitelé nezří v tomto způsobu staršího Milla, všechny obtíže oddáliti předvedením na zákony associační, žádnou zásluhu, naopak i chybu. Tak na př. G. F. Stout, srovnává nauku Herbartovskou s anglickými psychology zejména associačními (v článku: Herbart compared with the English Psychologists and with Beneke, Mind XIV., str. 1—26), Jakuba Milla odsuzuje takto: »James Mill does not appear to me to be quite equal to Brown either in ability or achievement; he is specially interesting because of the *uncompromising manner* in which he applied the doctrine of Association as a key to every psychological problem« (str. 2).

³⁾ Exam. str. 314 »The best informed German and French philosophers are barely aware, if even aware, of its existence.«

politique, et généralement dans toutes les sciences qui ont rapport à l'homme.«¹⁾ Nevěděl také Mill, že sdružování představ věnoval velikou pozornost a nejen ve velkých svých dílech o psychologii, ale i v menších pojednáních z tohoto oboru že ji vzdělal Herbart a po něm ovšem i jeho stoupenci, takže již onen jich vůdce a mistr mohl napsati, že poznámkami a výklady o asociaci oplývají psychologické spisy, takže nechce je opakovati jakožto věc známou.²⁾

Ovšem u Milla hlavním činitelem výkladu kteréhokoli duševního zjevu nebo pochodu vskutku jest asociace psychických našich stavů, jak již jsme připomněli výše, takže na př. Lauret klade si přímo za úlohu ve svém, častěji již citovaném, spise vyložiti názory Millovy »en prenant pour fil conducteur la loi de l'association« (str. 13.). Dle Milla máme si vyložiti asociací různé odstíny lidských typů,³⁾ asociace představ prý s dostatek vysvětluje tak řečené principy myšlení, ba s dostatek vysvětluje prý i kausální svazek,⁴⁾ vůbec vykládá to, co se často zove »nutností, nezbytným svazkem«, asociaci krátce sluší dle Milla stavěti v psychologii po bok zákonu gravitace v astronomii,⁵⁾ a v celé psychologii prý není nic všeobecného mimo právě zákony associační.⁶⁾

Avšak učení Millovo o asociaci není možno prostě a stručně naznačiti, poněvadž znenáhla se vyvíjelo a pozměňovalo; vyšeltě původně z názorů otcových, ale postupem uchýlil se od něho (i od Baina), až ke konci života poznal též hlavní nedostatek associationismu! Nezbyvá tudíž, než abychom aspoň v hrubých rysech předvedli tuto genesi, aspoň potud, pokud jest důležitá pro náš účel.

V Exam. (str. 225) Mill stanoví tyto podmínky, za nichž se sdružují představy: 1. představy zjevů podobných mají snahu býti pospolu představovány (»tend to be thought of together«); 2. když byly představeny zjevy v úzké souvislosti (»contiguity«); způsoby pak kontiguity jsou dva: současnost (simultaneity) a bezprostřední posloupnost (immediate succession); při

¹⁾ Malebranche, Recherche de la vérité II, 1, 5. — Vzpomenuté dílo P. M. Mervoyera se nazývá: »Étude sur l'association des idées« (v Paříži 1864), a ačkoli Mill mu vzdává značnou chválu, přece i Bourdon (Revue philosophique 1891, str. 566 pozn. 2) musí vyznati: »Mervoyer est peu connu, même en France. Son 'Étude' n'est cependant pas sans valeur et Stuart Mill la qualifie, peut-être, il est vrai, trop favorablement, d'excellent et intéressant ouvrage.«

²⁾ V, str. 69: »Über die Association der Vorstellungen oder über die Art und Weise, wie dieselben einander nicht bloss nach einmal wahrgenommenen Verbindungen der Zeit und des Raumes, sondern auch nach Ähnlichkeiten, ja sogar (scheinbar) nach Contrasten hervorrufen, sind die psychologischen Schriften voll von Bemerkungen, welche hierher zu setzen nicht nöthig ist.«

³⁾ Na př. umělec versus badatele, Log. III., 13, 6 (II., str. 199) a VI., 4, 4 (III., str. 258 n.). — V tom podstatně se s ním shoduje nejnověji zase na př. Frédéric Queyrat: L'imagination et ses variétés chez l'enfant (Paris 1893) str. 31.

⁴⁾ Exam. str. 327, 371.

⁵⁾ Comte and positivism, str. 37.

⁶⁾ Exam. str. 401. »We here see in a strong light the important truth, that hardly anything universal can be affirmed in psychology except the laws of association.« Srovn. i Dissertat. III., str. 109.

tom arci představy současně vzniklé, vybavují se navzájem (recall the thought of one another), ale při posloupných vybavuje předchodzí následující, nikoli naopak; 3. sdružené představy dle souvislosti (association produced by contiguity) stávají se rychlejšími a určitějšími opakováním, takže velmi častým opětováním může vzniknouti »indissoluble association« — pojem to, jímž Mill velmi rád roztíná uzle nejtěžších záhad filosofických; 4. dostoupila-li asociace výšky nerozlučitelnosti, nezdá se nám pouze, že nedovedeme si zjevy ony představití rozloučeně, nýbrž domníváme se mítí poznání intuitivně, nepomýšlejíce ani na to, že víra v neodlučitelnost těchto zjevů jest produktem zkušenosti.«¹⁾

Ačkoli praví Mill z počátku odstavce dotčeného »so far as we are here concerned, these laws (of the association) are the following«, a vypočítává pak tato oddělení, jak jsme pořadem je naznačili, přece jest patrné, že stanovení zákona, kdy se představy sdružují, nalézá se v prvních dvou bodech, druhé pak dva případy (3. a 4.), že jsou jen dedukovaná poučka psychologická z fakta asociace. Celkem lze říci, že Mill uznává na onom místě dvě podmínky možné asociace: podobnost a soubytí či souvislost, a to zase buď současnost anebo následnost bezprostřední. Pokud týče se druhé této podmínky, nutno aspoň poukázat k přísným, ale pravdivým slovům Herbartovým,²⁾ z nichž chceme uvéstí jen ta, jichž zároveň by se mohlo užiti jako kritiky o Millovi. »Gerade so gedankenlos steht seit Jahrhunderten die empirische Psychologie vor dem Schauspiel, was die von ihr sogenannte Association der Ideen ihr darbietet; sie erzählt, dass sich Vorstellungen nach Raum und Zeit associiren, und es fällt ihr nicht einmal ein, dass Räumlichkeit und Zeitlichkeit eben nur die näheren Bestimmungen dieser Association sind, die in der Wirklichkeit nicht so schwankend vorhanden ist, wie die gangbare Beschreibung davon lautet, sondern mit der strengsten mathematischen Regelmässigkeit sich erzeugt und fortwirkt.«

Není nezajímavé a nedůležité popatříti aspoň letmo, v jakém poměru jest Mill k svým předchůdcům. Hume soudil, že duch sice může libovolně spojovati představy, nicméně, že řídívá se jistými pravidly, hledě 1. podobnosti jich, 2. kontiguitu, 3. poměru příčiny a účinku.³⁾ Jakub Mill snažil se dva z nich převéstí na třetí, a stanovil jediný princip kontiguitu jako princip associační, liše arci kontiguitu časovou a prostorovou. J. St. Mill v pozn. 35. k dílu svého otce (Analysis I., str. 111) prohlašuje pokus ten za »perhaps the least successful attempt at a generalisation and simplification of the laws of mental phenomena, to be found in the work«. S otcem souhlasí v udání

¹⁾ Posledními slovy Mill pověděl totéž, jen jinými termíny, co vyslovil Hume o zvyku (Treatise on hum. nature I., 3, 9): »Tak veliká jest moc zvyku, že, kde jest nejmocnější, nejen zakryje přirozenou naši nevědomost, nýbrž že skryje dokonce i sama sebe: zdá se pak, že již to není ani zvyk, když právě zvyk to jest v míře nejvyšší.«

²⁾ Herbart, V., str. 193.

³⁾ Zajímavé jest, že Hume výslovně připomíná, že asociace dle těchto pravidel jest faktum; proč právě tak a nejinak sdružujeme, na to že není odpovědi; filosofu prý nic více není potřeba, jako uměti na uzde držeti bezuzdé pátrání po příčinách a tak po stano-

příčin, pro něž si tvoříme asociace představ; jest to totiž 1. opěťování jich (viz svrchu) a 2. náš zájem na nich;¹⁾ rozchází se však v principech, dle nichž asociace se dějí. Kdežto totiž starší Mill identifikoval asociace podobnosti a souvislosti (contiguity), namítá mladší Mill, že předně pospolu a zároveň vidíme mnoho nepodobného, nač se však nerozpomínáme, když si vzpomínáme, a dále, že nikterak nemáme pojmů podobných věcí v čase stejném. Ale v jakém poměru myslí si Mill kontiguitu s podobností se strany jedné a kontiguitu s kontrastem (či nepodobností) představ se strany druhé, o tom jest těžko říci něco s jistotou; faktum jest, že Mill si tu sám nebyl dosti jasný. Zajisté nejasnost tu zavinila spolu též z části anglická terminologie; neboť »association by resemblance, by contiguity« může značiti buď asociace podobnosti, asociace kontiguity, ale také asociace podobností (či pro podobnost), kontiguitou (či skrze, pro kontiguitu). I musíme dbáti této amfibolie, tohoto rozličného významu slova, když vykládá Mill, že nikdy není možná, aby byla pohromadě představa nějakého předmětu spolu s onou představou, jež má býti vybavena, nýbrž jen s nějakou představou oné podobnou. Praví totiž: »Vidím-li blesk, očekávám rachot; tedy představa kontigenční. Ale nikdy neviděl jsem pohromadě *tento* blesk s *tímto* rachotem; tentě bude nyní poprvé, a nemohla tedy tu být asociace, nýbrž jen při jiném dřívějším.« I dovozuje pak z toho: není »association by contiguity« možná, leč skrze a pomocí »association by resemblance«. Polemiku o této věci nalezne čtenář u Wahleho²⁾ a netřeba nám tedy o tom se šířiti. Budiž jen tolik podotčeno: Rozumí-li St. Mill oněmi »associations by contiguity« pomocí »associations by resemblance« faktum, že jest nutno, má-li po *A* následovati *B*, aby dříve vyskytl se obraz toho *A*, který původně byl s *B* asociován, pak by všechny asociace převáděl na podobnostní asociace; ale Mill mluví častěji o asociacích kontigenčních i asociacích podobnostních jako zvláštních a samostatných, tak že se zdá, že uznává je oboje. Třeba tudíž vytknouti buď nejasnost anebo inkonsequenci. Byla by ještě třetí možnost, že by totiž rozuměl oněmi »associations by contiguity« samotný onen proces »fuse«, smíme-li tak říci, »splývání« představ se stýkajících, nikoliv nějaký jich nový druh, a pak by se řadil úplně k straně Herbartovské.³⁾

Nemenší nejasnost, ne-li nedůslednost jest v tom, co se týče otázky kontrastu při asociování představ. Mill nemá princip ten za původní a hlavní, nýbrž pokládá jej za odvozený anebo aspoň za paralelní s principem kontiguity; tak musíme souditi aspoň, když srovnáme jeho poznámky k *Analys. I.*, note 30 (str. 98—100) anebo *I.*, note 39 (str. 126) aneb i *Log. III.*, kap. 24. Ale jinde mluvě o zákonech asociacních koordinuje princip ten s ostatními;

vení fakt zablužovati do temných a nejistých výkladů. Viz jeho *Treatise on hum. nat. I.*, 1, 4, str. 319 nn. *Enquiry conc. h. underst. 3*, str. 17 (uv. vyd.).

¹⁾ *Srv. Exam.* str. 314 a *Analysis I.*, str. 38 pozn., str. 115—119.

²⁾ *Bemerkungen zur Beschreibung und Eintheilung der Ideenassocationen.* (*Vierteljahrsschrift f. wiss. Philos.* 1885, str. 428).

³⁾ Jak právem poznamenal Wahle na uv. m. str. 430.

tak na známém místě,¹⁾ stanově kategorie věcí, vyčítá: 1. stavy vědomí, 2. duchy, 3. těla, 4. successe a koexistence, podobnosti a nepodobnosti pocitů, a takž i jinde.

Nehodláme se pouštět do dalších psychologických rozborů učení Millova, pokud jest správně či vadno, nám jde jen o noetickou stránku asociace. A jakmile s tohoto stanoviska si klademe otázku, vidíme, že pokud pravdivosti objektivní se týče, cena asociace jest velice pochybná. Co nám zajisté zaručuje asociace? jak jisté poznání dává? Není možno, aby časté, i velmi časté opakování představ a jich associazování, přece nebylo pravdivé, nebylo logicky nesprávné? Zajisté, že to možno, i plyne odtud výklad mnohého omylu po staletí hlásaného a hájeného.

A ptejme se dále, zdaž podán tím výklad vůbec, když vykládáme psychologické zjevy a to i nejspletitější prostě asociací. Věřu, není to výklad, nýbrž jen konstatování fakta, že dvě nebo více představ se objevuje pospolu ve vědomí. Předpokladem veškeré asociace jest srovnání představ;²⁾ neboť aby mohla »vyvolati« představu sdruženou, musí býti poznána aspoň jako dříve již se vyskytnuvší, a to lze provésti jediné srovnáním, jak pověděl již Hamilton. Proto také podotkl správně Lauret, že ne asociací vykládati jest schopnosti duševní, nýbrž opačně, že asociace potřebuje k výkladu uznání jistých schopností a funkcí ducha.³⁾ Právě tím, že zanedbával onu aktivní stránku ducha, objevující se při srovnání, upadl associationismus v značnou chybu, ke které nepřímě přiznal se sám Mill ke konci svého života, napsav v článku o Bainově psychologii toto:⁴⁾ »Those who have studied the writings of the Association-Psychologists, must often have been unfavourably impressed by the almost total absence, in their analytical expositions, of the recognition of any active element, or spontaneity, in the mind itself. Sensation, and the memory of sensation, are passive phenomena; the mind, in them, does not act, but is acted upon; it is a mere recipient of impressions; and though adhesion by association may enable one of these passive impressions to recall another, yet when recalled, it is but passive still. A theory of association which stops here, seems adequate to account for our dreams, our reveries, our casual thoughts, and states of mere contemplation, but for no other part of our nature. The mind, however, is active as well as passive; and the apparent insufficiency of the theory to account for the mind's activity, is probably the circumstance which has oftenest operated to alienate from the Association Psychology any of those who had really studied it.« Tento passus zní zcela jinak, než leckteré jeho vývody dřívější; souhlasí s výklady našimi v I. dílu podanými, a dokazuje, že Mill dobře poznal scetstí, kam vede ona proslavovaná »associační psychologie«. Kdyby byl nožik logické

¹⁾ Log. I., 3, 15 I., str. 84).

²⁾ To uznal později sám J. St. Mill (Analys. I., str. 112 n.).

³⁾ Lauret uv. m. str. 265. »Vouloir expliquer les facultés mentales par l'association des idées, au lieu d'expliquer l'association des idées ou la chaîne de conscience par les facultés ou par les fonctions de l'esprit, c'est peut être le renversement de la bonne méthode.«

⁴⁾ Dissert. and discuss. III., str. 119 n.

analyse přiložil na pojem asociace samé, kdyby se byl ptal po tom, jaký výklad se poskytuje jí a jakou evidenci pravdy zajišťuje, ještě více by byl od přeceňování onoho upustil, upustil i snad — od mísení fakta asociace s principem kauzality.¹⁾

¹⁾ Není tuto naší věci podrobněji obírat se otázkou asociace, ani nechceme vyčerpávat přehojné literatury této věci se dotýkající. Pomíjějce bližší výklad o plodné činnosti zejména Herbartovské školy na tomto poli, odkazujeme pro přehled vývoje celé otázky na uvedené již spisy Ferriho, W. Volkmanna (I., str. 452 nn.), Höffdinga (passim), Ravaissona (La philosophie en France au XIXe siècle, str. 171 nn.) a články Wahleho (Vierteljahrsschrift f. w. Phil. 1885, str. 426 nn.), Maxe Offnera (Über die Grundformen der Vorstellungsverbindung. Philos. Monatsh. 1892, str. 385 nn., 513 nn.), B. Bourdona (Les résultats des théories contemporaines sur l'association des idées. Revue philosophique 1891, str. 561—610) sami pak přestáváme na uvedení těchto dat:

První, jenž znal a jasněji vyslovil zákony sdružování představ, byl Aristoteles; tentě ve spisku svém *περὶ ψυχῆς* (pag. 451 b 16 nn. Bekk.) stanoví již ony čtyři způsoby sdružování, dle podobnosti (*ἀπ' ὁμοιότητος*), dle kontrastu (*ἀπ' ἐναντιότητος*) a dle souměrnosti časové neb prostorové (*ἀπὸ τοῦ συνέχους*), i měl vliv na myšlenky pozdějších starověkých filosofů o této věci, jako na Plotina (Ennead. IV., 3, 26), Maxima Tyrského (Dissertationes 16, 7), jakož i ještě na L. Vivesa. Jest jisto, že v nové době dal podnět k rozvinutí této nauky Locke, jenž jí věnoval kapitolu svého Essay on human understanding (II. kap. 23), nadepsanou zřejmě: association of ideas. Před ním zmínky o témže předmětu pozoruhodnější nalezneme u Hobbese (ale více jen mimochodem), po něm pak širší u Humea (na svrchu uv. místech). Ale Hume teprve později počal působiti, pokud se tkne asociace idejí; vlastním původcem associationismu v Anglii jest Dav. Hartley (zejm. spisem Observation on man, his frame, his duty, and his expectation. 1749) a po něm nejpřednějším šířitelem jeho žák Jos. Priestley (zejm. svým An Examination of Dr. Reid Inquiry atd. 1774, Hartley's theory of the hum. mind, on the principle of the association of ideas atd. 1775 a The doctrine of philosophical Necessity atd. 1777). [O těchto obou viz dissertaci Bruno Schönlanka: Hartley u. Priestley als Begründer d. Associationismus in England. Halle 1882.] K nim druží se po Malebrancheově vzoru Bonnet (Essay de Psychologie 1754, Essay analytique sur les facultés de l'âme 1760, Palingénésie philosophique 1769 a j.), Dugald Stewart (Elements of Philosophy 1792), Tomáš Brown, Payne a j. v. Čím dále, tím více dere se v popředí kontroverza, na kolik základních forem jest možno svěsti veškeré případy sdružování; obyčejně se za takové považují dvě třídy: asociace představ simultánních a asociace představ successivních. Tato kontroverza jest v popředí u obou Millů, nověji u Al. Baina (Mental and moral science, The senses and the intellect), H. Spencera (Princ. of Psychology. II., kap. 7), H. Höffdinga (Psychol. im Umriß. str. 189 nn., Üb. Wiedererkennen, Association u. psych. Activität, Viertelj. f. wiss. Philos. XIII. a XIV.), Rabier (Psychologie 16. kap.). Nejnověji na př. William James (Principles of Psychology 1890, I., str. 562 pozn.) rozeznává souměrnost současnou a následnou, ale shrnuje je obě pod zákon souměrnosti či styku (law of contiguity); rovněž H. Lotze (Grundzüge d. Psychol. § 19., Metaphysik str. 526, Mikrokosmos I., str. 231 nn.) pokládá za základní formy zase současnost a následnost, ale dodává výslovně, že hlubší porozumění způsobu tohoto pochodu se vymyká nám, poněvadž nemáme pro něj vhodné analogie jinde. Stejně třídí pochody associační W. Wundt (Grundzüge der phys. Psychol. II., str. 312 nn., 3. vyd., Bemerkungen zur Associationslehre. Philos. Stud. 1892, VII., str. 329 nn.), ale dělí asociace successivní ještě na vnitřní a vnější. S Wundtem pak souhlasí jednak Chr. Ehrenfels (Üb. Fühlen u. Wollen. Sitzungsber. d. Wiener Akad. d. W. 1887, str. 53), jednak žáci jeho, kteří snaží se prováděti přesná experimentální pozorování, jako M. Trautschold (Experim. Untersuchungen üb. d. Association von Vorstellungen. Phil. Stud. I., str. 218 nn.), Alfr. Lehmann (Krit. u. experim. Studien üb. d. Wiedererkennen. Phil. Stud. 1892, str. 169 nn.), W. E. Scripture (Üb. d. associativen Verlauf d. Vorst. Phil. Stud. 1892, str. 50 nn.) a j. Naproti Wundtovi zase jiný přestitel experimen-

*

§ 21. Tolik budiž pověděno o asociaci představ i vztazích jich vůbec. Jest nám probrati ještě význam představ složených.

Složené představy zajisté nejsou nic jiného než představa vztahu představ jednodušších, po případě jednoduchých. »V analytickém dílu psychologie jest prvé a nejobecnější fenomen, na něž třeba pozornost obrátiti, že ze všech představ, které člověk chová a na které se může rozpomenouti, v každém okamžiku nalézá se ve vědomí pranepatrný díl jich. Chce-li člověk počet jich zvýšiti, chce-li víc než obyčejně přehlédnouti a obsáhnouti najednou: ztrácí buď na množství aneb na jasnosti dřívějších myšlének, které mu tanuly na mysli. Locke dobře upozoroval tuto úžinu lidského vědomí; novější, zdá se, o ni mnoho se nestarali, ačkoli závisí na otázce, kolik myšlének a žádostí v člověku zároveň může se vyskytnouti v plné živosti a určovati se navzájem, všechna naše duševní schopnost i jednání.«¹⁾

Uvážíme-li věc přesně, není možno vůbec ve vědomí míti v témž okamžiku více než jednu představu; jakmile objeví se druhá, první se »zatemňuje«, »zabavuje« aspoň částečně, to značí, my nedovedeme upnouti pozornost stejnoměrně na obě;²⁾ kdybychom přísně věc uvažovali dále, zdálo by se, že vůbec nelze si uvědomiti vztahů představ. Ale arci proti podobnému ukvapenému tvrzení musí se říci, že není sice možno *společně* hleděti k oběma představám *odděleně stejnou* pozorností, ale lze ovšem míti představu o jich vztahu, t. j. třebas nebylo možno míti představu složenou a hleděti spolu k představám, jež ji skládají, jest přece možno míti představu složenou a pak ji pomocí paměti udržeti i rozebírat, analysovat i v její prvky, elementy. Pří-

tální psychologie, Hugo Münsterberg (Beiträge z exp. Psychol. I., str. 124. Association successiver Vorst. Zeitschr. f. Phys. u. Psych. d. Sinnesorg. I., str. 99 nn.), převádí všechno asociování na princip současnosti, kdežto J. Ward (Encyclopaedia Britannica čl. Psychology) zase vše na zákon následnosti redukuje; M. Offner (na uv. m.) však vrací se zase k do-
tčeným dvěma principům současnosti a (bezprostřední) posloupnosti, A. Riehl (Philos. Criticism. II., 2, str. 214) pak zase k dříve uznávaným principům podobnosti a kontrastu, Fr. Paulhan (L'activité mentale et les éléments de l'esprit, Paříž 1889) stanoví dokonce opět patero základních tvarů atd. K experimentálním pozorováním týkajícím se asociace a představ srovn. ještě též spisy *Strickerovy* (zejm. Studien üb. die Association der Vorstellungen. Vídeň 1883).

Jak jest patrné, vyžaduje celá kontroverza ještě dalšího zkoumání bedlivého, jež by především nezapomínalo na vlastní stěžejný bod celé záhady.

¹⁾ Herbart, I., str. 299. Srv. i Herbart V., str. 18 n., 90. »Wenn wir mit der Menge alles dessen, was der Geist eines erwachsenen Menschen eingesammelt hat, dasjenige vergleichen, dessen er sich in jedem einzelnen beliebigen Augenblicke bewusst ist, — so müssen wir über das Missverhältniss erstaunen zwischen jenem Reichthum und dieser Armuth. Man möchte gleichnißweise dem menschlichen Geiste ein Auge zuschreiben, das eine äusserst enge Pupille, dabei aber höchste Beweglichkeit besässe.« — O Lockeově »narrowness of the mind« viz jeho Essay conc. hum. underst. II., § 10. — Srv. i pojednání Wundtova: Zur Frage des Bewusstseinumfanges (Philos. Stud. 1892, str. 222—231.).

²⁾ Nejen nedovedeme si představy dvě udržeti v sobě stejnou energií, jsou-li různé, disparátní — jak myslí na příklad Windelband —, nýbrž, byť byly i stejné, nedovedeme si mysliti je zároveň a odloučeně (na př. mysliti si či představiti si péro a s ním stejné druhé péro); co při takovém pokuse nejvýše provedeme, jest nabytí složené představy o dvou (neb více) členech, jež si prostorně myslíme pak sloučeny, uspořádány nějak.

kladem vysvitne věc jasněji. Mám představu stromu a mám představu ptáka. Míti obě představy *odloučeně* a *sároveň* jest psychologická kontradikce. Ale zcela obyčejná a možná jest na př. představa ptáka *na* stromě, představa to složená, při níž jako při všech složených představách, zřetel prostoru a času jest důležit. Jest arci snaha analysovatí tuto složenou představu a představití si ptáka zvlášť a strom také zvlášť — v rozdílných dobách; ale mají-li se v témže čase mysliti pospolu, nelze jinak než představití si nějaký jich vztah (na př. prostorový), t. j. učiniti si představu složenou.

Zajisté by se mohlo zdáti divným, proč o věci této se šíříme; ale zajisté není úvaha tato nadbytnou, připomenu-li si, že tu ukazuje se vhléd do problému substance a akcidence. Poznávám substanci či jen akcidence? Leží akcidence v substanci, či, jak též Herbart soudí,¹⁾ jenom v nás? Jak vůbec lze si představití jedinou věc s mnohými znaky? Není v tom spor? Rozluštění těchto a podobných otázek a aporií dáno s hlediska metafysického Herbartem na leckterých místech,²⁾ zvlášť pak v jeho »Metafysice«. Nám se tyto otázky po předchozím výkladu dosti zjednodušují. Mějme představu na př. citronu. Což to značí, leč že mám představu jisté (žluté) barvy, jistého (vejčitého) tvaru, určité vůně, určité chuti atd. Všecky tyto představy, praví se, máme, ale ve skutečnosti jich nemáme, totiž ne odloučeně. Co máme, jest představa složená, a jen pokud tuto máme, lze mluvití o představě citronu. Analyzujeme-li ji v jednotlivé součástky, »vlastnosti citronu«, lze tyto součástky o sobě a po sobě každou si představití, ale nikdy bychom prostě skládající představu barvy žluté, chuti kyselé, jakési vůně atd. nedospěli k představě citronu; co zde jest *podstatným*, jest právě, ono epitheton »určitá, jistá« barva, chuť, vůně atd. Proč jest takto a nejinak barva či vůně atd. *určita*, nepoznáváme, ale hledáme příčinu v podstatě věci, čili díme, ono *x*, »*substance*« jest to, na kteréž jsou závisly pocity a představy naše o vlastnostech nějaké věci. Co jest dáno našemu poznání, jest vskutku, jak také Mill³⁾ říká s Lockem a Hartleyem, složená představa (complex idea), vzniklá z pocitů, které věc působí v nás smysly; nelze substance poznati, ačkoli vedeni jsme pozorováním vztahů představ jednotlivých, či logičtěji řečeno, ačkoli soudy jsme vedeni uznati její existenci.⁴⁾ Chtíti existenci tu popříti, nelze, jakkoliv by positivismus rád tak učinil; všecko, co může proti ní uvéstí, předem mu lze připustiti, ale vždycky možno citovati tu slova Herbartova: »Kdo však chce pokročiti, nejprve odlož rozšířený velice omyl, jakoby bylo radno vyhýbatí se substancím (v psychologii substanci duše, v přírodosloví látce), a jakoby lépe bylo, když na místo nich zavedou se síly.«⁵⁾ Ostatně k problému substance se vrátíme stručně ještě při kauzalitě.

¹⁾ Herbart, IV., str. 114.

²⁾ Herbart, I, str. 67 n., II., str. 245 n. a j.

³⁾ Mill pojednává o záhadě substance v Log. I., 3, 6—8 (I., str. 59—69).

⁴⁾ Viz o tom více Herbart, VI., str. 179.

⁵⁾ I., str. 287: »Wer aber vorwärts gehen will, der lege zuerst den weit verbreiteten Irrthum ab, als müsste man die Substanzen scheuen (in der Psychologie die Substanz der Seele, in der Naturphilosophie die Stoffe), und als würde etwas für bessere Einsicht gewonnen, wenn man Kräfte dagegen einführt.«

Zbývalo by nyní promluvit ještě o noetickém významu představ abstraktních a představ nevědomých. Ale o prvních bude lépe se zmínit ve spojení s úvahou o (všeobecných) pojmech; co se pak týká tak řečených nevědomých představ, patrně, že nejprve musíme si rozhodnouti otázku jejich existence. Neboť jako na př. jedni je uznávají a Leibniz dokonce tvrdil: »est animus instar oceani, in quo infinita multitudo perceptionum obscurissimarum adest, et distinctae ideae instar insularum sunt, quae ex oceano emergunt,« tak zase jiní vůbec možnost jich existence upírají. Celá otázka stala se přičiněním filosofů i znesnadněnou, zvláště zanedbáním přesnosti terminologické, i rozsáhlejší, než abychom ji mohli odbýti nějakým odstavcem; a tak vidí se nutným učiniti zvláštní

exkurs o nevědomých představách.

Srovnáme-li učení Herbartovo a Millovo o nevědomých představách a nevědomých stavech duševních vůbec jen dle slovního znění, zdá se na první pohled, že učení jich si zcela odporují. Kdežto Mill hlásá, že takových stavů není, Herbart dovozuje, že podobné stavy jsou. Kdežto Herbart svou teorií o zabavování představ jest nezbytně veden k uznání, že již (nejméně) při třech představách může se státi, že obě z nich svou jasností jasnost třetí představy stlačí na 0, tak že »klesne pod práh vědomí« (kterýžto případ i mathematicky stanoven nalézá se na př. v učebnici psychologie prof. Durdíka), kdežto opět a opět připomíná podobné stavy: Mill obšírně uvažuje ¹⁾ o podobném tvrzení, probírá uváděné případy a posléze, jak pověděno, rozhoduje se odmítavě.

Herbart ani Mill nejsou v učení svém osamoceni; již před nimi a po nich vyskytlo se mnoho mužů, jež znepokojila tato těžká otázka a již na ni tak či onak odpověděli. Nastíníme krátce přehled vývoje tohoto problému po nich se poohlédnouce. Bylo by lze dosti vhodně naznačiti čtvero hlavnějších odstínů mezi těmi mysliteli,²⁾ rozeznati totiž: 1. kdo naprosto nevědomé stavy popírají (jako na př. Reinhold, J. St. Mill a j.), 2. kdo uznávají nevědomé představy vedle vědomých (jako J. H. Fichte), 3. kdo odvozují vědomé představy z nevědomých (jako Beneke, v. Hartmann), 4. kdo z vědomých nevědomé odvozují (jako Perault, Stahl, Herbart a jeho škola). — Též vhodno by bylo sestaviti náhledy ony s Brentanem dle toho, jakou methodou bylo by možno dokazovati existenci nevědomých představ. Volíme však přece jiný způsob výkladu a to proto, poněvadž myslíme, že tak lépe vynikne správnost mínění, jehož se přidržujeme a jež tedy předem chceme naznačiti.

Představy, city, chtění — vůbec psychické stavy či stavy našeho vědomí míti a přece jich si nebyti vědom, neobsahuje-li to spor? Na první pohled — dle slov — prohlásí každý tu spor, ale čta výklady toho či onoho filosofa, sezná, že není ve věci tu sporu. Jak jest to možné, lehce lze uhádnouti:

¹⁾ V Exam. str. 335 n., 341—358, vůbec celá 15. kapitola; dále pak v Analysis I., str. 106 n. pozn. 74, str. 229—232 pozn. 75, II., str. 172—174.

²⁾ Jakž to učinil Volkmann I., str. 171 nn. 4. vyd.

stavy vědomí a vědomí stavů oněch prohlásil dotyčný filosof za rozdílné, a pak arci tu není sporu. A naopak kdo obojí identifikuje, bude již předem arci nucen shledávati v oné větě uvedené křiklavý odpor. Pročež když někteří na př. prohlásili vnímání a vědomí o vjemech za totéž, nemohli jinak v oné otázce se rozhodnouti, než jak bylo řečeno. První, jenž onu identifikaci určitěji pronesl, jest, pokud víme, Malebranche,¹⁾ a po něm opět se s ní shledáváme (snad i z něho přejatou) u známých filosofů Condillaca,²⁾ u Lockea³⁾ a (skoro týmiž slovy) u Jakuba Milla.⁴⁾ A když takto hlásal Jakub Mill, lze s pravděpodobností dosti značnou očekávati, že i syn jeho, John St. Mill, s malou nějakou modifikací se drží mínění onoho; a očekávání to se potvrzuje i poznámkou k místu onomu Milla staršího (Analys. I., pozn. 75, str. 229 až 232) i výkladem v Exam. str. 145 n. Z Angličanů s Milly souhlasí nověji na př. Brown, Alex. Bain a j., u Němců na př. Ulrici.⁵⁾ Tomu, kdo zná názory Comteovy, zajisté připadne na mysl, že to v podstatě týž byl problém, který tento myslitel si zodpověděl rovněž takovým způsobem, jako onino filosofové angličtí, dal se strhnouti k zamítnutí veškeré psychologie jako exaktní vědy, poněvadž prý není možno sebezpozorování.

Jak tedy bylo připomenuto, odpověď u oněch myslitelů nemohla ani jinak o nevědomých představách dopadnouti, poněvadž *předem* tímto míněním byla rozhodnuta. Ale jaké má důvody mínění to samo? Jest vskutku oprávněno? I Brentano,⁶⁾ ačkoli zamítá nevědomé stavy duševní, proti této domněnce polemizuje, i ukazuje dobře, že vznikla odtud, že onino filosofové domnívali se, že máme nejen představu slyšení a představu tonu při vědomém slyšení, nýbrž mimo přímé poznání existence slyšení i přímé, bezprostřední poznání tonu, čili krátce, poněvadž se domnívali, že stejně evidentně vnímáme ton jako slyšení. A není věru nesnadno nahlédnouti neoprávněnost podobného tvrzení. Abychom snad neupadli v hádku o slova, v jakéž se pohybuje — jakž jest pevné naše přesvědčení a jakž bohda dále též vysvitne — všechna hádky o »nevědomé« představy, rozeznáme zde, zdali se identifikuje předmět představy a akt představování. Tvrdí-li totiž někdo, že mítí vjem a býti si vjemu, resp. představy vědom, jest totéž, mohl by mysliti buď že *předmět* představování v obojím případě jest týž, anebo že *akt* představování jest tožný. První možnost arci a limine se musí jako nesprávná zavrhnouti; vidím-li *růži*, jest přece předmět vidění tohoto zcela jiný, než když toto *vidění* si uvědomuji. Avšak při druhé možnosti vskutku může nastati obtíž, kterou by se leckdo mohl dáti svést; zdá se vskutku, jakoby akt představování růže a akt uvědomění toho se dál zároveň či jakoby byl

¹⁾ Recherche de la vérité III., 2, 7.

²⁾ Traité de sensations str. 219. »Appercevoir on sentir c'est la même chose.«

³⁾ Essay conc. hum. underst. II., 1, 9. Having ideas and perception is the same thing.

⁴⁾ Analys. I., str. 170—172 a 221 n., na kterémžto místě praví Mill: Having a sensation, and having a feeling, are not two things. To have a feeling is to be conscious; and to be conscious is to have a feeling.

⁵⁾ Gott und d. Mensch I., str. 284. »Alle unsere Empfindungen sind zugleich Selbstempfindungen der Seele.«

⁶⁾ Emp. Psycholog. str. 160 n.

týž. Ale i tu, myslíme, každého přesvědčí vlastní zkušenost, že nelze člověku spolu vnímati či představovati si nějakou věc a zároveň uvědomiti si, že ji vnímá, že ji představuje, nýbrž že tento akt následuje — byť i hned — po onom, že uvědomění nějakého stavu duševního může se státi teprve pamětí, pomocí vybavení představy.¹⁾

I Herbart taktéž dobře poznamenal, že lišiti se musí náležitě výraz: »představa jest ve vědomí« a »jsem si vědom své představy«; neboť k tomuto třeba vnitřního uznamenání, kdežto k onomu nikoli.²⁾ Co svádí k identifikaci aktu duševního při představování a aktu duševního při uvědomění představování toho, jest ta okolnost, že představující nějakou věc, jsme to *my*, kteří ji představujeme, že, abychom tak řekli, učiněn jest tím vztah mezi naším vědomím a představovanou věcí a vědomí naše tudíž arci v tom jestúčastněno, i musí býti při noetické úvaze respektováno; nikterak však není to vztah týž jako při vědomí onoho vztahu.

Tím odmítnuta tedy jedna věc, pro kterou se zdálo, že popříti sluší existenci »nevědomých« představ. Jestliže však i ti, kdo nedopouštějí se identifikace — aspoň ne určitě a výslovně — hájí nemožnost nevědomých stavů duševních (jako Hartmann, Brentano) a jestliže i ti, kdo kladou tuto identifikaci, vedle ní mají ještě jiné důvody buď pro existenci pouze představ vědomých aneb proti existenci nevědomých: jest zjevno, že onen spor naznačený z počátku ještě z jiné příčiny shledávají, krátce že jinak pojmají buď »vědomí«, buď »nevědomost« představ, jinak nežli onino filosofové, kteří nevidí tu sporu a připouštějí existenci nevědomých představ. A vskutku záleží všecko na tom, jak pojmáme jednak slovo »vědomí«, a jednak jak pojmáme atribut »nevědomý«. Proto pak, poněvadž nedorozuměli se předem o významu, jaký hodlali spojovati s těmito slovy, nezbytně musili se rozejíti ve výkladech a mohou se příti do nekonečna — o slova.

V jak různém významu užíváme slova »vědomí«! Čtenář srovnej přehledy různého užívání tohoto slova u filosofů, podané u Baina (*Mental and Moral Science*, appendix str. 93), Horwicze (*Psychologische Analysen auf physiologischer Grundlage I.*, str. 311 n.), Brentana (*Empir. Psychologie*

¹⁾ Uvědomění představy a vůbec psychického aktu jest tedy možné a to pamětí; proto právě jest Comteovo tvrzení o nemožnosti sebepozorování chybné, jak už Mill mu vytkl (*Comte and posit.* str. 44 n.). Avšak uvědomění toto jest možno *jen* pamětí či »z paměti«, nač Mill opět zapomenul tuto, ač jinde dobře ví, že při představě poskytnuté paměti vždy důležitá jest a vždy se vyskytuje víra, že onu představu jsme již měli. (*Exam.* str. 247.)

²⁾ Herbart, V., str. 1^v. »Der Ausdruck ‚eine Vorstellung ist im Bewusstsein‘, muss unterschieden werden von dem: ‚ich bin mir meiner Vorstellung bewusst‘. Zu dem letzteren gehört innere Wahrnehmung, zu dem ersteren nicht. Man bedarf in der Psychologie durchaus eines Wortes, das die *Gesamtheit* alles *gleichzeitigen wirklichen Vorstellens* bezeichne. Dafür findet sich kein anderes als das Wort *Bewusstsein*. Man wird sich hier einen erweiterten Sprachgebrauch müssen gefallen lassen, um so mehr, da die innere Wahrnehmung, welche man sonst zum Bewusstsein erfordert, keine feste Grenze hat, wo sie anfängt und aufhört; und da überdies der Actus des Wahrnehmens selbst nicht wahrgenommen wird, so dass man diesen, weil *man sich seiner* nicht bewusst ist, auch von dem Bewusstsein ausschliessen müsste, obgleich er ein actives Wissen, und keineswegs eine gehemmte Vorstellung ist.«

str. 131 n.) a J. Wolfa (Bewusstsein und sein Objekt str. 18—26), a přesvědčí se o tom, jaká pestrost definicí se tu naskytá. Abychom tuto hned naznačili své stanovisko, připomínáme, že chceme užívatí výrazu »vědomí« tak, jak činí Herbart a jak také Brentano schvaluje. Definuje pak Herbart ¹⁾ vědomí jako »souhrn všeho představování, které se vyskytuje současně v nějakém okamžiku«, a kratěji Brentano označuje vědomí = psychický zjev či psychický akt.

Je-li neurčitost v užívání slova »vědomí«, jest neurčitost ta v užívání slova »nevědomý« ještě snad větší. Především zasluhuje povšimnutí, že slovo to může býti řečeno buď v aktivním nebo v passivním smyslu; v prvním případě znamená to, co o něčem neví, a v tomto smyslu kdyby se ho o představách užívalo, byl by arci v »nevědomém vědomí« spor nesnesitelný; ale v druhém, kdy znamená to, o čem se neví, nedává takový spor.

Pátráme-li pak po rozmanitých významech, jež byly se slovem tím spojovány, namane se přirozeně nám otázka, kdo vlastně jest původcem kontroverzy této, u kterého filosofa poprvé se setkáváme s uvažováním hlubším o nevědomých představách.

Nejstarší z myslitelů, pokud jest nám známo, jenž stanovil nevědomé představy, jest sv. Tomáš Aquinský,²⁾ ale učení jeho nebylo ani pevněji založeno ani nemělo většího vlivu na jeho nástupce.³⁾ Totéž lze říci o Descartesovi, jenž stanovil rozdíl mezi »cogitatio« a »vzpomínkou na tuto cogitatio«,⁴⁾ proti čemuž obrátil se zejména Locke.⁵⁾ Avšak původcem celé této nauky a kontroverzy, jako i jiných noetických otázek, možno prohlásiti Leibnize, jenž ve svých »Nouveaux essais sur l'entendement humain«,⁶⁾ i jinde⁷⁾ usiloval o důkazy nevědomých představ. Důkazů těch všimneme si blíže, poněvadž i důležitý jsou, ježto od pozdějších i nejnovějších filosofů bývají opakovány a doklady rozmnožovány, i poněvadž Mill proti nim polemisuje.

První důkaz Leibnizův bylo by možno srovnati v principu s počtem diferenciálním. Slyším hukot moře, hukot ohromné spousty vody. Ta skládá se z jednotlivých krůpějí; při pohnutí kapky nemáme pocit šumu, a přece při velkém množství kapek dostavuje se mohutný pocit sluchový. Patrně tedy prý musíme míti i při pohybu kapky pocit a představu hluku (arci přenepatrného), ale jsme si toho nevědomi.

Druhý důkaz jest v moderní době zvláště oblíben, a dá se shrnouti názvem reflexních pohybů. Přemnoho pohybů a to dosti značně složitých konáme bezděčně, t. j. aniž bychom vždy rozvážili a pomyslili, co a který pohyb chceme vykonati; pohyby takové jsou prý tedy výsledkem spolu-

¹⁾ Herbart, V, str. 18 (viz předešlou poznámku) a str. 342. Brentano na uv. m.

²⁾ Summa theologiae Pars I., quaest. 87, artic. 3, 2.

³⁾ Srv. o tom Brentano na uv. m. str. 164 n.

⁴⁾ Viz o tom Volkmann uv. m. str. 173 n.

⁵⁾ Essay conc. hum. underst. I., 2, II, 1, 10—19.

⁶⁾ I., předmluva, str. 42 vyd. Janetova; II., 9, 15.

⁷⁾ Monadologie § 14. Principes de la nature et de la grâce § 4.

působení mnohých pocitů a představ, jež jsme kdysi měli, jež máme, avšak jichž nejsme si prý vědomi.

Třetí konečně důkaz Leibnizův, jímž opírá se mínění Lockeovu, jest metafysický. Substance, jakmile nalézá se v činnosti, působí a vždy bude působiti; duše lidská jsouc substancí myslící, vždy myslí a bude mysliti. Ale poněvadž přece jsou okamžiky (sen a pod.), kde nevíme o tomto myšlení, musíme se domnívati, že tehda si ho nejsme vědomi a že tedy máme v té době nevědomé psychické stavy.

Poslední tento důkaz velikého filosofa pro »perceptiones sine apperceptione seu conscientia« anebo »perceptions insensibles«, jak je zove, byl nejen Wolffem přijat, nýbrž i Kantem, jenžto zřejmě vyslovil větu, jíž počíná Hartmann své dílo: »Míti představy a nebýti si jich vědom, podobá se, obsahuje spor, ale přece není to kontradikce, poněvadž jsou nevědomé představy.« Kant sám nauku o nich nijak nevyjasnil, spíše zatemnil, a to právě neurčitostí v stanovení významu »vědomí«; neboť kladl appercepci, jíž příkládá význam »vědomí«, na roveň představě, pak vniternímu uznamenání (innere Wahrnehmung) a konečně i sebevědomí. To pak, co Kant zove »temné představy« (dunkle Vorstellungen), není skoro nic jiného, než jen jiný výraz pro Leibnizovy »petites perceptions«. Vůbec lze říci, že kdežto u Leibnize byly nevědomé představy nutnou konsekvencí jeho metafysických předpokladů (zvláště celé theorie o monádách a předzjednané harmonii)¹⁾, u Kanta a zvláště školy Kantovské, byly kladeny spíše vlivem Leibnizovým a pak psychologickou teorií o zvláštních mohutnostech (Vermögen) duševních. Někteří Kantovci, jako Reinhold, Schmid, Abicht a j. tvrdili sice, že »nevědomé představy« tají v sobě protimluv, ale připouštěli přece »nevědomé proměny« v citech. Nás z Kantovců těchto zajímá jen protivník Millovy soustavy, W. Hamilton, v protivě k němuž i zde nauku svou formuloval Mill.

Hamilton stanoví tři druhy či lépe stupně (degrees) nevědomých čili latentních představ.

1. představy a stavy duševní vůbec, na které právě zvlášť nemyslím, jako na př. znám-li nějakou řeč, vědu a pod., znám ji, i když na ni nemyslím, poněvadž mohu kdykoliv tuto svou znalost dokázati. Mill k tomu prostě odpovídá, že věc, na kterou právě nemyslím, není v duchu, v mém vědomí, že tím však nijak není řečeno, že by se nemohla v něm vyskytnouti, když jest něčím vyvolána, právě jako mohu říci, že se krmím ústy, ale když jich neužívám, když mám je zavřená, nemohu říci, že jimi »nevědomě« jím. Zkrátka: podobné stavy, jakých vzpomenu tu Hamilton, nejsou ani vědomé ani nevědomé, nejsou vůbec stavy, nýbrž možnosti, aby se jimi staly.²⁾

2. představy, jichž duch v normálním stavu si není vědom, ale v jistých chvílích, kdy stupňovaná se objeví činnost duševní, na př. v horečce, deliriu, atd., se objevují. Známé jsou příklady o děvečce, jež v nemoci celé partie hebrejské bible odříkala, ačkoli pouze kdysi slyšela ji předčítati, aniž

¹⁾ Viz o tom Windelband, Geschichte d. neueren Philosophie I., str. 466.

²⁾ »A capability of being put into a mental state.« Exam. str. 342.

by byla rozuměla, známé jsou případy podivuhodné paměti v některých okamžicích u blbců pozorované, dále observace na náměsíčných, osobách hysterických atd.¹⁾ K tomu zase odpovídá Mill, že při otázce o nevědomých stavech jde o to, zdali mohu nyní a skutečně míti stav nějaký duševní a nebýti si ho vědom; co mohou podobné případy dokázati, není nějaký nevědomý stav našeho ducha, nýbrž jsou to jen účinky nevědomé paměti, což jest docela něco jiného. Všichni lidé prý připouštějí, že máme schopnosti a mohutnosti (powers and susceptibilities), jichž si nejsme vědomi, ale proto ještě nelze říci, že by byly představy nevědomé.

3. Třetí druh nevědomých představ, v nichž zahrnuty jsou Leibnizovy některé »perceptions insensibles«, jest onen, jichž sice vědomí nemáme, ale které dokazují existenci svou účinky, jichž si jsme vědomi. Hamilton rozeznává vzhledem k objektům vnějším dvě případy, jež lze převést na dva a označiti krátce »minimum visibile« a »minimum audible«. Vidím na př. v dále les; nerozeznávám jednotlivých stromů, tím méně jednotlivých větví nebo docela listů. A přece máme pocit jisté prostory tmavozelené. Odkud tento pocit zelenosti? Byl by možný bez zeleně jednotlivých listů — nevědomky, a celkový odtud vyplývající pocit zelené jakési plochy pochopíme odtud právě. Při »minimum audible« pak opakuje se Leibnizův příklad o hukotu moře. Mill polemizuje i proti těmto »latentním stavům psychickým«.²⁾ Není nutno, vece, abychom k vyložení pocitu celkového uznali existenci a nepovědomost pocitů takovýchto minim; působení dílu jednotlivého, slabého a izolovaného může býti snadno zrušeno od protivného. I připouští Mill stavy podobné, latentní psychické změny jen potud, pokud dějí se změny v organismu, pokud nevědomě existují v mozku;³⁾ jinak, opětuje, zavrhnouti se musí představy nevědomé jakožto pojem obsahující v sobě spor i ve slově i v přirozené povaze stavů vnitřních.⁴⁾ Brentano v té příčině podotýká,⁵⁾ že součet sil v působnosti své se liší nejen kvantitativně, ale často i kvalitativně od působnosti jednotlivých sčítanců, tak že nenásleduje z toho, protože mocnější dojem zvukový způsobí mocnější pocit zvukový, že by také menší pocit zvukový vznikl menším dojmem. Touž myšlenku, jen jinak formulovanou, pronáší proti těm, kdo uvádějí podobné stavy za důkaz existence nevědo-

¹⁾ Podobné případy na dotvrzení téhož mínění, jako Hamilton, hojně uvedl na př. Maudsley níže uv. m. str. 19 n.

²⁾ Exam. str. 345—358.

³⁾ Exam. str. 355 n.: »I am myself inclined to agree with Sir William Hamilton, and to admit his unconscious mental modifications, in the only shape in which I can attach any very distinct meaning to them, namely, unconscious modifications of the nerves... We have only to suppose, either that a nervous modification of too short duration does not produce any sensation or mental feeling at all, or that the rapid succession of different nervous modifications makes the feelings produced by them interfere with each other, and become confounded in one mass.«

⁴⁾ Mill, *Analys. I.*, str. 107.

⁵⁾ Na uv. m. str. 153.

mých představ i Cesca.¹⁾ Zvukový pocit hukotu moře, praví, není pocitem složeným, nýbrž pocitem jediným; nepociťujeme vůbec jednotlivých dojmů, nýbrž jenom jich souhrn.²⁾ Nesmít se zapomínati, že k tomu, aby v nás vůbec pocit vznikl, popud dostoupiti musí i jisté intensity i jistého trvání.

James Mill a Hamilton ještě jinak pokusili se dovoditi existenci nevědomých představ. Starší Mill³⁾ připomenul, že mnohé pocity a představy jsou jen antecedens, které jest nutno k nějaké důležitější činnosti duševní, tak že obyčejně bývá ho nedbáno, a existence představ těch nepovědoma. Hamilton⁴⁾ pak poukazuje k tomu, jak bývá často řetěz našich myšlének nevědomými představami spojován; na př. představa *A* spojena jest asociací s představou *C*, tím totiž, že souvisí s *B* a toto *B* s *C*. John St. Mill kritizuje⁵⁾ tato tvrzení a dí, že by byla pak možná trojí hypotéza, kterou by se dal zjev onen vyložiti: 1. že představa dotýčná (*B*) nalézá se v duchu bez našeho vědomí, 2. že to jest představa, které jsme byli si dříve vědomi, ale nyní na ni jsme zapomenuli; 3. že některé představy nejsou v duchu. Z možných těch hypotéz nepřipustná jest, prý, první a třetí, poněvadž nelze mysliti si nevědomé stavy vědomí, aniž představy by mohly na sebe působiti, když by nebyly v duchu; a tak arci pro vysvětlení onoho zjevu by připustil jen možnost druhou.

Ale Mill nechová se vždycky takto rozhodně odmítavě; jsou místa, kde připouští, aspoň jaks taks, první možnost, totiž nevědomost aspoň do jisté míry. Tak v *Analys. I.*, str. 231 a *Exam.* str. 355 dí, že dají se připustiti nevědomé stavy vědomí, považujeme-li latentní představy za nevědomé změny v nervstvu⁶⁾ a pásky, jež latentní jsou při řetěze associačním, poněvadž ono »připnutí« pro rychlý postup změn nervových jest (pouze) fyzické; je-li *A* spojeno pevně s *B*, pevněji na př. než jest asociováno s *C*, *A* vyvolává již nikoli *B*, nýbrž přímo *C*, když s ním jest úzce naše otázka spojena.⁷⁾ Úhrnem stanovisko Millovo v příčině existence stavů psychických nevědomých lze podati vlastními jeho výsledními a konečnými slovy: »The elementary feelings may then be said to be latently present, or to be present but not in consciousness. The truth, however, is that the feelings themselves are not present, consciously or latently, but that the nervous modifications which are their usual antecedents have been present, while the consequents have been frustrated, and another consequent has been produced instead.⁸⁾

Popatřme nyní na stanovisko Herbartovo a jeho školy v této otázce. Herbart uznává ovšem »nevědomé« představy, avšak již z definice jeho,

¹⁾ *Giov. Cesca*: Über Existenz von unbewussten psychischen Zuständen. (Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. 1885, str. 291 n.)

²⁾ »Die Empfindung, obwohl in eine Menge von Reizen theilbar, ist keine zusammengesetzte, sondern nur eine aus einem einzigen Reize erzeugte.«

³⁾ *Analys. I.*, str. 106 n.

⁴⁾ *Lectures on Metaphysics I.*, str. 352 n.

⁵⁾ V *Analys. I.*, str. 106—110.

⁶⁾ Viz slova citovaná v poznámce 3. na str. 59.

⁷⁾ *Analys. I.*, str. 110.

⁸⁾ *Exam.* str. 357.

kteřou podal o vědomí a kteřou svrchu jsme uvedli¹⁾ každý pozná, že praví-li: máme nevědomé představy, není to kontradikce in adiecto, nýbrž že úplně se ve shodu dá uvésti jeho mínění s Millovým. Jsou zajisté dle něho nevědomé představy ty, které zmizely ze souhrnu právě existujících představ našich; od představ, jež ve vědomí našem nikdy nebyly anebo aspoň nebyly dosavad, liší se tyto »nevědomé« představy tím, že mohou se opět ve vědomí naskytnouti, jakmile se udá k tomu příležitost.

Dotčená shoda mezi oběma mysliteli vynikne ještě lépe z toho, že jednak Herbartovská psychologie hojně dbá tak řečených reflexních pohybů a příčinu jich shledává v jistých affekcích, změnách nervstva, i jednak z toho, jak vysvětluje vznik představ nevědomých z vědomých. Jsou-li dány (nejméně tři) představy, může se jejich protivami a rozličnými jasnostmi státi, že zábava (Hemmung) jedné z těch představ jest tak značná, že jasnost její v přítomném či daném vědomí klesne na 0; takové představě říkáme pak nevědomá či lépe »temná« představa. Zatemněná představa, jak dí Herbart, užívaje známého obrazu, jest stlačena či klesla »pod práh vědomí«, ale arcí jakmile se poměr mezi představami ji zatlačujícími změní (na př. působením jiných představ) tak, že jasnosti jich se umenší, kdežto zatemnělé představě dostane se nějak jasnosti dostatečné, vstoupí znovu do našeho vědomí, jakoby se nad hladinu vynořila.

Patrně tudíž, že Herbartovské temné představy mizí z vědomí (v Herbartově smyslu), ale nikoliv nemizí z nás, že zkrátka temné představy liší se od vědomých či právě jasných představ menším stupněm jasnosti, že méně jich jsme si vědomi, poněvadž buď pozornost naše méně k nim se obrací anebo představy jiné, s nimi se utkávaly jako síly je — na čas! — potlačují.

A věru nelze také otázku o nevědomých představách jinak rozhodnouti.²⁾ Každý přece musí činiti rozdíl mezi představami, které mám a mezi těmi, kterých nemám. Avšak z těch, jichž nemám, jedny jsem měl, druhých jsem neměl. I mezi těmito pak musí býti činně rozdíl, i mezi oběma a představami, jež (nyní) ve vědomí mám. První třídu zovu představami vědomými, z druhé třídy pak prvním říkám temné či nevědomé, druhým však vůbec nemohu dáti názvu představ, poněvadž nemohu to, co dosud jsem jakkoli nepředstavoval, zváti představou. Rozdíl mezi vědomými a nevědomými představami jest jen kvantitativní, totiž co do uvědomění si jich, a odtud pak všechny ty spory, spory o slovo a různý význam »vědomí« a »nevědomý« odpadnou; neboť jest pak zjevno, že tato slova jeden filosof tak, druhý onak si definuje, což jemu samému může býti volno učiniti, ale nemá posuzovati dle svého »vědomí« smysl a význam téhož slova i odvozenin u jiných.

¹⁾ Viz pozn. 2. na str. 56.

²⁾ Proto také Cesca (na uv. m. str. 294) nemohl dojíti k jinému výsledku než k tomu, jež naznačil slovy: »Deshalb ist dasjenige, was man eine unbewusste Vorstellung nennt, entweder keine Vorstellung, weil ihre Bedingungen nicht gegenwärtig sind, oder wenn sie eine Vorstellung ist, so ist sie eine schwach bewusste, sodass die sogenannten unbewussten Vorstellungen nur die niedrigsten und schwächsten Stufen der bewussten bilden.«

Nevědomé představy vykládati tak, jak činí Herbart, jest nutná konsekvence první jeho these, že představy při svém styku svými protivami stávají se silami.¹⁾ Je-li představa za těchto podmínek silou, musí o ní platiti zákon zachování energie, což jen jiný výraz učení Herbartova, že představy nemizejí z duše, nýbrž jen z vědomí; což však spolu ukazuje, jak málo v podstatě se rozcházejí Mill a Herbart, pokud se dotýče nevědomých představ.

Opakujeme tedy: mínění, že představy nevědomé jsou či nejsou, na tom závisí, jak který filosof určí si pojem vědomí; faktum, že jsou některé představy jasnější, intenzivnější než druhé, že naše pozornost upíná se na některé z nich spíše než na jiné, ba že v jistých dobách na některé z nich vůbec nemůžeme pozornost obrátiti, krátce faktum »úžiny vědomí«, t. j. že nelze zároveň anebo v malých intervalech časových většího množství představ hleděti, to faktum nikdo nemůže popříti, ježto každému vlastní zkušeností neodolatelně se vtírá a dosti jest známo. Chce-li pak v dotýčném případě zváti si podobné představy méně jasnými, temnými, nezřetelnými, nevědomými aneb jinak, věci jest každého vlastní; jen tehdá však nevede si správně a spravedlivě, jestliže nedbaje toho, jak druhý faktum vykládá, kritisuje dle pouhého terminu.

Avšak celá tato dosavadní úvaha naše nehledí přímo k naší úloze noetické; byla nezbytna v tomto exkursu a mohla by ovšem ještě šíře se rozvésti, ale přece otázka, s jakou noetika přistupuje k »nevědomým« představám, celou tuto úvahu jako známou již předpokládá. S hlediska theorie poznání tážeme se, co plyne z existence nevědomých představ pro naše poznání, jaký dosah pro ně mají. Odpověď tu arci po předchozí úvaze jest krátká:

Třeba, abychom měli na paměti, co rozumíme představami těmi. Ukázali jsme, že to neznačí v podstatě nic jiného než psychologické faktum, zvané jindy »úžinou vědomí«, že totiž nemůžeme ve vědomí svém míti najednou množství »jasných« představ tak, aby k nim zároveň stejně náležitě byla obrácena naše pozornost; že při srovnávání dokonaleji vždy jen dvě představ dovedeme pozorovati, poněvadž jen jedinou představu mohu míti a pak jasně ji udržeti ve vědomí; že čím více představ má býti srovnáno, tím jest těžší tato úloha, by některá snad nebyla přehlédnuta, zanedbána; že posléze čím jest složitější, čím z více znaků komplikovanější některá představa, tím jest nedokonalejší, tím neurčitější, tím jest nemožnější míti na mysli všechny tyto její znaky, kteréž teprve při analýsi její odkryjeme, či jak jinak to říkávame, které z »nevědomých« představ stanou se vědomými. »Stálá změna zabavování a vybavování představ jest základní předpoklad duševních pochodů.«²⁾ Noeticky neznačí toto faktum nic tedy jiného než relativnost našeho poznání, či jak jindy se říkává, omezenost a slabost našeho rozumu, naší lidské chápavosti. Relativita ta jest nutným následkem povahy vnitřního dění a není pro nás lidí něčím neblahým. Pravíme nutným následkem; neboť jest patrné, že co přibude jedněm představám na intenzitě (jasnosti v psychologickém

¹⁾ Viz slova Herbartova V., str. 15; srv. tohoto pojednání str. 40 n.

²⁾ Herbart, II., str. 168.

smyslu), musí ztratiti extensivně naše »vědomí«, t. j. musí se dle toho zmenšiti počet právě přítomných představ. Pravíme pak, že není toto faktum pro nás lidi něčím neblahým, nějakým zlem, neboť snadno si dovede každý povážiti, jak by mu bylo blaze, kdyby v každém okamžiku měl míti ve svém vědomí všechny dosavadní představy, — ať nedíme i ostatní stavy vniterní — a všechny je stejně jasně si uvědomoval, jsa při tom člověkem! Právě v stavech abnormálních, jako horečce, deliriu a pod., dostávají vrch »nevědomé« představy a vědomí člověka bývá jimi, abychom tak řekli, přeplněno, zajisté ne k radosti ani jeho sama ani těch, kdo se s ním stýkají. Ne pouze paměť jest pro nás lidi prospěšná, i zapomnění má stejně své dobré stránky pro nás lidi, a jest právě tak blahodárno, jako nutno!

Co s hlediska psychologického zove se někdy »poznáním temným, nevědomým, nejasným a pod.« či také poznáním na nevědomých představách založeným, se stanoviska logiky neznačí než poznání nepřesné, neujasněné, nealysované. Poznání takové jest, jak právě dolíčeño, poskytováno smýsly. Práce rozumu, soudnosti, aneb jak chceme označiti onu ne »mohutnost« nějakou, nýbrž činnost duševní, jež řídíc se logickými pravidly spěje analysi, přesným vymezením vztahů atd. k správnému poznání, musí teprve přistoupiti k onomu, jak rádi filosofové říkají, »změtenému« (verworren) poznání, abychom mohli se domoci pravého poznání na základě vědomých či lépe ujasněných představ a jich vztahů, na základě přesných pojmů — pokud vůbec jako lidé s to jsme. »Quodcumque summi homines valent ingenio, id valent attentione et ubicunque vel acumen deficit vel studium, defuisse attentionem iure suspicabimur.«¹⁾

¹⁾ Herbart VII., str. 88. — Nad míru jest rozsáhlá novější literatura o tomto předmětu, o nevědomých představách. Pokud jsme ji celou mohli přehlédnouti, zdají se nám tyto monografie a články pozoruhodny (mimo svrchu již uvedená místa z Milla a Herbart):

Z české literatury: *Dastich*, Emp. psychologie str. 87 n.; *Durdík* Psychologie 4. vyd. str. 37 n.; *O. Kramář*, O nevědomých představách. Filosofická monografie. I., II., III. část. (Programmy gymnasia Jičínského 1889, 1890, 1891); *Masaryk*, Základové abstraktní psychologie (Akadem. čtení 1887/8). K nim druží se pojednání zesnulého prof. G. *Lindnera*, Über latente Vorstellungen. (Abhandlungen d. böhm. Gesellschaft f. Wiss. 1875, VII., 20 nn.) a v Lehrbuch d. emp. Psychologie (8. vyd. str. 61 n.).

Z německé literatury: G. *Schuster*, Gibt es unbewusste und ererbte Vorstellungen? Lipsko 1879; F. *Brentano*, Emp. Psychologie str. 131—180; W. *Volkman*, Lehrbuch der Psychol. I., str. 173—177 (4. vyd.); K. L. *Reinhold*, Versuch einer Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens str. 260 nn. (Praha 1789); *Beneke*, Skizzen zur Naturlehre der Gefühle. (Götting 1825), str. 359; *Fortlage*, System d. Psychologie (Lipsko 1855) I., str. 60 n.; *Helmholtz*, Handbuch der physiolog. Optik (Berlin 1867), str. 449 n., 430; *Ulrich*, Gott und der Mensch. (Lps. 1866) I., str. 283 n.; *Horwicz*, Psychologische Analysen auf physiolog. Grundlage (Halle, Magdeburg 1873) II., 1. str. 162; *Fechner*, Psychophysik II., str. 438 n.; *Lotze*, Grundzüge d. Psychologie (3. vyd.) str. 21; *Steinthal*, Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft (Berlin 1870) I., str. 194; *Wundt*, Grundzüge d. physiol. Psychologie (3. vyd. Lps. 1887) II., str. 231 nn. Vorlesungen üb. d. Menschen- u. Thierseele (2. vyd. Hamburk 1892) str. 262; *Höffding*, Psychologie im Umriss str. 88 nn., 100 nn.; A. *Stöhr*, Vom Geiste. Kritik d. Existenz d. mentalen Bewusstseins (Videň 1883) str. 15 n.; *Giov. Cesca* (v uv. svrchu článku); *Joh. Wolff*, D. Bewusstsein u. sein Objekt (Berlin 1889), str. 17—26; *Friedr. Körner*, Die Seele u. ihre Thätigkeiten (Lps. 1890), str. 138—144.

Liebmman, (v Zeitschr. f. Philos. u. philos. Kritik. 101, 1892, str. 37), a pak některá místa z pověstného spisu *Hartmannova*: Philosophie des Unbewussten, na př. str. 81 n., 143, 216, 251, 286, 334 n., 720 a j. (2. vyd.), jakož i článek téhož spisovatele: Zum Begriff der unbewussten Vorstellung (Philos. Monatshefte 28, 1892, str. 1—25).

Z francouzské literatury: *Fouillée*, L'inconscience (Revue de deux mondes 1883 listop.); E. de *Roberty*, L'inconnaissable, sa métaphysique, sa psychologie (Paris 1889) a pak se zřetelem k Millovi viz *Lauret* (uv. m. str. 31—35), *Ferri* (uv. m. str. 97 n.), *Ribot* (uv. m. str. 120 n.).

Z anglické literatury: *Maudsley*, Physiology of mind (překlady Böhmovy str. 16—19, 32 n.); *W. Hamilton*, Lectures on Metaphysics (I., čtení 18.); *Lewes*, Physical basis of mind (Lond. 1877), str. 360. Problems of life and mind (Lond. 1879) II., str. 157 n., 165 n.; *Carpenter*, Mental physiology (Lond. 1879), str. 519 n.; *Bastian*, Brain as an Organ of Mind. (Lond. 1880), str. 163—167; *Morell*, An Introduction to mental philosophy (Lond. 1884), str. 16, 35 n.; *Sully*, Outlines of Psychology (překlady Škodova str. 47 n.); *Spencer*, Principles of psychology (překlady Vetterova II., str. 460 nn.); *Bain* na uv. svrchu m.; *Stout*, Herbert compared with the English Psychologists and with Beneke. (Mind XIV., 1889, str. 8—10.)

Z italské literatury: *Galuppi*, Saggio della cognoscenza (Milán 1846) III., str. 6; *Rosmini*, Psicologia (Napoli 1859) II., str. 219; *L. Ambrosi*, Sulla natura dell' Inconscio. Alcune considerazioni storico-critiche. (Rivista Ital. di filos. VII., 1892, sv. 2.)

III.

Principy poznání.

§ 22. Základem všeho vědění a poznání lidského jsou tedy, jak jasně, tuším, jsme ukázali, stavy našeho vědomí, pocity, představy a jich vztahy; na ně také poznání toto jest omezeno. Než tyto stavy našeho vědomí jsou jen subjektivní podmínky vědění a poznání; i jistota tudíž, jakou skýtají, jest jen subjektivní. Vlastní však, jak říkáme, pravdivé poznání není možno než těmi soudy, jichž správnost zaručují formy logické. Formy tyto logické arci nejsou než zase *jisté* poměry či vztahy našich představ; nebyly by tedy bez těchto (psychologických) poměrů ani možny. Formy logické však jsou *určité*, *zvláštní* formy psychologické, jsou jich druhem, jehož differentia specifica jest právě objektivní, absolutní platnost. Jaký na př. jest rozdíl mezi představou a pojmem, mezi soudem vůbec a soudem logickým, atd.? Pojem zajisté není než představa, soud logický není leč soud — ale obé zvláštní, zvláštní představa, zvláštní soud. Psychologické vztahy totiž jsou faktické styky představ, soudů a pod.; jsou-li však konány a řízeny jistými normami, jistými požadavky platnosti objektivní či, jak též díme, pravdy, stávají se vztahy logickými. Mezi danými stavy vědomí našeho jest zajisté možno hojně rozmanitých vztahů učiniti; z nich vybrati jen ty, které jistým normám, jistým postulátům pravdivosti odpovídají, značí zvoliti z nich vztahy logické či mysliti, souditi logicky. Pro logické vztahy jest lhostejno, zda fakticky se vykonávají, zdali ten či onen — rádi říkáváme, zdali »lidé« — je konají, zdali na př. soudí logicky. Zastihujeme-li je ve skutečnosti, nic to pravdivosti jich a evidenci nepřidá, nenacházíme-li jich, nic to proti správnosti a oprávněnosti jich nesvědčí; důrazná síla jich příkaznosti se hlásí neodolatelně, a byť měly zůstatí navždy pro toho či onoho, ba kdyby i pro lidstvo vůbec jen postulátem či »ideálem« nedostižným, jsou nicméně postulát nevyhnutelný.

Neboť budme pamětlivi toho, co již Aristoteles dobře pověděl: *Ὁ δὲ γὰρ ἐστὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθὲς ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν διανοίᾳ . . . ἡ συμπλοκή ἐστὶ καὶ ἡ διαίρεσις ἐν διανοίᾳ, ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πράγμασιν.*¹⁾ Věci mimo nás a představy o nich jsou; v nich není ani pravdy ani nepravdy, t. j. tu nelze o pravdě

¹⁾ Metaf. V., 4, pag. 1027 b 25 nn.

ani o lži mluví; pravda i nepravda (omyl, lež atd.) jedině v myšlení se vyskytá, v tom, jak »spojujeme« jednotlivé představy v pojmy, pojmy v soudy, soudy v úsudky, a tyto opět v složité řetězce atd. — krátce ve způsobu onoho »spojování« (resp. rozlučování), ve formě těch vztahů, zdali »logicky« či »ne-logicky« se dějí. Že vůbec »spojujeme a rozlučujeme«, jest psychické faktum, jež nelze dále vyložit; neboť říci na př. že spojování ono se koná »psychologickým pudem, který tvoří základ našeho myšlení«,¹⁾ není arci výkladem, nýbrž jen opisem téhož fakta. Jak se ony vztahy dějí, jest potud psychologická otázka, pokud jde o to říci, kteréže a jaké to vztahy jsou. Logická a noetická otázka jinak o nich zní: jak se dítí mají, aby podávaly pravdivého poznání, aby měly náležitou jistotu, evidenci, a pokud k tomuto cíli přispívají faktické vztahy a poměry psychologické. A k onomu oddílu, odbyvše část předběžnou o subjektivních podmínkách poznání vůbec, přicházíme, hledíce vypátrati, jaké jsou objektivní podmínky onoho poznání správného, čili jaký význam noetický mají logické formy: pojmy, soudy, úsudky.

Psychologické vztahy stávají se logickými a mohou pak tudíž poskytnouti nám pravdivého poznání, dějí-li se podle jistých *zásad*. Obecné tyto zásady, jimiž při všem hledání pravdy nutně se řídíme, zovou logikové obyčejně *principy*, i určují jich smysl, počet a formulaci rozmanitě. Jde nám tedy tuto nejprve o to, abychom stanovili význam jejich i ocenili je s hlediska noetiky.

Rozumí se samo sebou, že nám jde o principy poznání, nikoli o principy reální, principy všeho bytí a dění. St. Mill zamítá název principy poznání či myšlení a chce je zváti principy důslednosti či důsledivosti; neboť každý prý nesprávný důsledek jest porušením některého z těch principů či zákonů, arci porušením nevědomým, neboť porušiti je vědomky prý nelze.²⁾ Avšak máme za to, že tato oprava Millova není správná. Tvrditi, že jsou to principy důslednosti, jest vlastně již anticipací těchto principů čili prostou slovní jich definicí, jak každý nejlépe z uvedených Millových slov sám poznává; jest zajisté jimi implicate pověděn princip identity a princip kontradikce. Mimo to, doufáme, z naší úvahy další vysvitne, že slouží nám tyto principy nejen k dedukcím z pojmů, ze soudů atd., nýbrž že mnohem hlouběji zasahují v naše poznání.

Avšak zodpovězme nejprve otázky: Co jest princip poznání? Které jsou vlastnosti jeho noetické? Jak jméno samo ukazuje, principy mají býti východištěm ve všelikém pátrání po pravdě, filosofování. Pročež »dvě vlastnosti musí každý princip míti: předně musí sám sebou obstáti či musí sám sebou již býti naprosto jist; po druhé (poněvadž počátku odpovídá sled) musí býti s to, aby také něco jiného kromě sebe jistým učinil.«³⁾

¹⁾ Windelband uv. m. str. 14 n.

²⁾ Exam. str. 480. »To call them the fundamental laws of Thought is a misnomer; but they are the laws of Consistency. All inconsistency is a violation of some one of these laws; an unconscious violation, for knowingly to violate them is impossible.«

³⁾ Herbart I., str. 53. Folglich muss ein Prinzip zwei Eigenschaften haben: erstlich für sich fest stehen oder ursprünglich gewiss sein; zweitens (da dem Anfange das Nach-

Jako takovéto principy uvádějí se tři: princip totožnosti či identity, protikladu či kontradikce a vyloučeného třetího či principium exclusi medii (tertiū) inter duo contraria; někteří ještě princip dostatečného důvodu či principium rationis sufficientis uznávají, ba Harms¹⁾ stanoví dokonce patero zvláštních principů (»Gesetze oder Grundsätze des Denkens«), totiž principium identitatis sive positionis, principium contradictionis, principium convenientiae, principium exclusi tertii, principium rationis determinantis. Také znění oněch obyčejně stanovených zásad, jak řečeno, není u moderních spisovatelů stejné; zatím však můžeme se spokojiti obvyklým vymezením, dle něhož zásada totožnosti značí, že to, co jest, jest a musí býti tím, čím jest (A jest A); zásada protikladu pak, že to, co jest, není a nemůže něčím jiným býti (A není non- A), a konečně zásada o vyloučeném třetím praví, že každá věc buď jest něco (určitého) anebo není (t. j. jest něco jiného), A jest buď B , nebo non- B .

§ 23. Nežli rozebereme podrobněji význam každého z těch principů a všech jich dohromady, povšimněme si poměru, v jakém se k sobě nalézají. Že třetí z nich jest možno odvoditi z prvních dvou, na první pohled jest patrné. Když jest jisto, že A jest A , a že A není non- A , jest přece zřejmo, že A musí býti B nebo nemůže býti B , dle toho, zdali B jest totéž, co A , anebo co non- A , čili že možno o A tvrditi: » A buď jest B , nebo není B — třetího nic není možno.« Dá se tedy princip vyloučeného třetího na druhé dva převést. Avšak i když blíže hledíme na zbývající dva principy, spozorujeme, že princip kontradikce zahrnut jest v principu identity; neboť jest jisto, že, jestliže každá věc sama s sebou jest tožna, že od každé jiné jest také rozdílna. Ale třeba právě tak říci, že principium identitatis jest obsaženo, implicate řečeno, v principu kontradikce; neboť není-li A jakékoli non- A , jest zřejmo, že může býti jen A . Tím odpadá všecken spor, který z principů těch jest původní, zda princip kontradikce či identity. Principy ony zajisté nejsou v poměru podřaděnosti a nadřaděnosti, nýbrž vyjadřují se dvou stránek či dvojím způsobem touž věc: totiž klad, positio. Tím, že kladu A , mohu je klásti jen jako A a eo ipso rozeznávám, rozlišuji je ode všeho, co není toto A . Poněvadž pak třetí princip, jak jsme viděli, plyne z těchto dvou, napsal správně o nich Herbart: »Entgegengesetztes ist nicht einerlei. Diese Formel heisst der Satz des Widerspruches. Der Satz erhält seinen Sinn durch die vorausgesetzte Kenntniss der Gegensätze; er selbst lehrt nichts Neues. Mit ihm gleichgeltend ist eine andere Formel, der sogenannte Satz der Identität, $A=A$, eigentlich A ist nicht gleich non- A , wo die Negationen sich aufheben und eine Bejahung ergeben. Desgleichen das sogenannte principium exclusi medii: A ist entweder B oder nicht B , in dem ein Drittes, sofern es von B unterschieden würde, zusammenfiel mit non- B , und wenn man es von non- B unterscheiden würde, einerlei ist mit B ; sollte es aber Beide

folgende entspricht), es muss im Stande sein noch etwas anderes ausser sich selbst gewiss zu machen. Srv. i V., str. 202. Nämlich ein Prinzip soll die doppelte Eigenschaft besitzen, eigene Gewissheit ursprünglich zu haben und andere Gewissheit zu erzeugen. Die Art und Weise, wie das letztere geschieht, ist die Methode.

¹⁾ Logik, str. 162—172.

vereinigen, einen Widerspruch enthalten würde.«¹⁾ S Herbartovým výkladem se shoduje v této věci výklad Millův, jak o tom svědčí úvaha jeho v Exam. str. 479 n.

Povšechně tedy můžeme říci o principech těch, že výraz, na který možno převést je všechny, zní: *jest A*. Základem všech jest soud existenciální; kteréžto mínění že máme, zajisté čtenář již poznal z toho, co jsme pověděli svrchu na str. 30.

Všecky pak formulace kteréhokoliv z těchto principů, jakkoli byly podány od logiků a jakkoli ještě mohou býti podány, jsou jen variacemi a modifikacemi téhož. Vidno zajisté, že bychom mohli právě tak prosloviti negativně principium exclusi tertii jako jest princip kontradikce negativně jen pronesený princip identity, řekli bychom na př. *A* nemůže nebýti zároveň *B* a non - *B*, čili, něco, co by nebylo ani *B* ani non - *B*, není, ba vidno, že mohli bychom volněji a dále rozšířice obor principů, říci: dvě dané věci jsou buď táž věc, anebo různé věci, dvě věci buď spojití lze anebo nelze a pod.

§ 24. Domníváme se, že poukávavše k tomu, co jest společno všem hlavním těmto zásadám našeho poznání, můžeme rozeznati a spravedlivě oceniti rozličné výklady, jakéž byly podány o nich. Před tím třeba však ještě připamatovati, že by bylo chybné mísiti na př. identitu a princip identity; jen tím zajisté zaviněn podivný výrok Shuteho (a Uphuesa), že princip (!) identity vůbec není myslitelný.

Věta: »jest *A*« může býti míněna v rozličném smyslu, a podle toho se také rozcházejí i mínění o smyslu a významu principů identity, kontradikce a alternativy. Někteří moderní myslitelé²⁾ pokládají principy ty za nejdůležitější pro naše poznání a proto je staví v čelo celé logiky, ba (starší) Fichte docela postavil větu identity ve formě »Já jsem Já« v čelo celé filosofie. Jiní — a to děje se skoro ve všech knihách o formální logice jednajících — mluví o nich při soudech, pokládajíce je za zásady, jimiž se řídí soudy. Konečně jiní, zvláště empirikové angličtí a mezi těmi Mill, poměrně si jich málo hledí, nepřičítajíce jim značné důležitosti. Různé toto oceňování plyne z různých hledisek, s jakých pojímají se ony principy. Myšlení i poznání může býti posuzováno s různých stanovisek věd: s metafysického, s psychologického, logického, noetického. A dle toho jest i jiný význam principů identity, kontradikce a alternativy. Vizme blíže.

Mohu s hlediska metafysiky mluvit o principech. Dle principů identity a kontradikce kladu existenci a vylučuji neexistenci nějaké věci, dle zásady alternativy vím, že kterákoli věc, dosud mou zkušeností nezjištěná a jen v mé představě existující, buď existuje nebo neexistuje ve skutečnosti. V tomto smyslu³⁾ řečen byl princip identity od Parmenida a Eleatů vůbec: *ἢ ὅτι τὸ λέγειν τε νοεῖν τ' ἐὼν ἑμμεναι* (v. 35.) a *ἔστι γὰρ εἶναι* (v. 43.), výroky to zřejmé

¹⁾ Herbart I., str. 80.

²⁾ Na př. Weisse, Über philosophischen Begriff des Grundsatzes der Identität (Ztschr. f. philos. Kritik u. spec. Theol. 1839, 1 n.), J. H. Fichte v disertaci: De principiorum contradict., ident., exclusi tertii in logicis dignitate et ordine. 1840.

³⁾ Což přehlédli Überweg, Logik str. 231.

čelící proti Herakleitismu. Ale principy tyto nepřestávají na kladu existence aneb neexistence té či oné věci, anebo, abychom to naznačili jinými slovy, na nemožnosti veškeré změny (opět Eleaté!) čili správněji na nemožnosti změny bez zřetele času a prostoru, nýbrž dále stanoví se dle těchto zásad, že jen ta věc může existovati, která má vlastnosti sobě (kontradiktory) neodporující. Kdo zamyslí se o věci hlouběji, bude překvapen, vida, jak z těchto principů temení a užíváním jich postupuje celá metafysika na př. Herbartova. Východiskem jejím jest dle principu alternativy: buď zkušenost podává nám pojmy (metafysicky) nesporné anebo sporné; zkušenost podává sporné pojmy, ale dle principu kontradikce nelze takové spory připustiti, jsou nemožny (nemyslitelny), a třeba hledati původ těch sporů v našem zdání; pročť třeba hledati také odstranění toho chybného zdání, dle principu identity místo »zjevů« klásti věci, bytosti jednoduché, neměnitelné, v sobě vždy stejnými trvající, — reály. Příkladem ještě lépe se to objasní. Známa jest aporie: věc se znaky. Jak možno, aby jedna věc měla více znaků, vlastností, aby byla jaksi jedna věc více věcmi? Jsou snad znaky ty nějak na ni zavěšeny či vězí v ní (inhaerují)? Odpověď Herbartova zní podle principů kontradikce a identity jasně: Není to možná; poněvadž však dle principu alternativy jedna věc buď jest jednou nebo více věcmi, a poněvadž prvé jest nemožno — aby totiž byla to jediná věc a spolu obsahovala více znaků, — jest to tedy více věcí a výsledkem jest pak pluralistická věta: *Wie viel Schein, soviel Hindeutungen auf Sein.*

Se stanoviska psychologického by se opět mohlo vyložit, že na př. dle principu identity jediné jest přístupna všechna zkušenost o věcech minulých, tedy, že jím jediné jest možna reprodukce, paměť a vše, co souvisí s tím. Arci o identitě obsahu dvou představ v přesném slova smyslu mluvíti nelze; jestiž vždycky každá představa obsahem svým rozdílna od druhé představy i kdyby to bylo třeba jen znakem přítomnosti oproti minulosti a pod. Ale nám se nejedná o identitu, nýbrž o princip identity a dle toho přece na př. celá theorie o zachování představy jedné a téže i o možnosti jejího vybavení jest konstruována; dle principu kontradikce rozeznávají se představy jedny ode druhých, čili jím možno vůbec uznámenati představu jakožto ji samu: krátce, abychom užili terminů Herbartovské »metafysické psychologie«, princip identity vede k uznámenání představ jakožto sebezáchovů duše, princip kontradikce postuluje to, co zve se »Hemmung«, napjetí, výsledek to poruchů reálů.¹⁾

¹⁾ S hlediska psychologického nověji uvažuje principy také B. Erdmann v »Logische Studien« a stanoví takto: »Unseren Ausgangspunkt biete die charakteristische Eigenschaft unserer Bewusstseinsthatsachen, dass wir sie alle unwillkürlich und unausbleiblich als mit sich identisch setzen. Jedes Gefühl, jede Vorstellung, ja jedes Gefühls- und Vorstellungselement kommt uns nur zum Bewusstsein, sofern es als mit sich selbst identisch gesetzt ist. Diese Eigenschaft ist es, die den Inhalt des Gesetzes der Identität ausdrückt.« Podobně nejnověji ve své veliké knize logiky (I, str. 166—182) hlásá, že zásada identity jest zásadou představování vůbec. »Vorstellen ist nichts anderes als ‚mit selbst identisch sein‘.« (Logik I, str. 171.) Tamže také nalezne čtenář dosti pěkný historický nástin těchto principů. (I, str. 176—182.)

Nejobvyklejší jest rozuměti zásadami, o nichž jednáme, zásady týkající se logického myšlení a tak nejčastěji shledáváme se s principy těmi v partii, která jedná o soudech. S hlediska logického praví nám totiž principy ty: Jest pojem M a pojem ten jest pojmem M , i není pojmem non- M ; kterýkoli jiný pojem jest buď M nebo non- M ; pojmy s (kontradiktoricky) odpornými znaky jsou nemožny či nesprávnny; platí-li soud A , neplatí soud O , ale nutně o vztazích dvou pojmů musí platiti buď A , buď O , podobně jako se to má při soudech $\mathcal{F}$ a E ; taktéž věc jest při úsudku co do jednotlivých návěstí, při soritech atd. Lze stanoviti krátce význam těchto principů se zřetele logického asi tak, jak učinil B. Erdmann¹⁾ po příkladu Lotzeho: »Jest patrné, že probírané posud tři zásady nejsou nic jiného než formulace tří nejjednodušších logických operací: kladu, rozlišování a srovnávání.« Ostatně i Hamilton²⁾ stanoví princip identity jako »principle of all logical affirmation«, kontradikci jako »principle of all logical negation and distinction«, a princip alternativy jakožto »the principle of disjunctive judgments«.

§ 25. Tolik bylo nutno říci k vůli distinkci; nám jde o výklad a význam těchto principů po stránce noetické. Vhodno však tu nám se zdá předeslati několik slov nejprv o identitě vůbec.

Co jest identita? Jest to případ podobnosti, jak tvrdí Mill,³⁾ či správně mu odporuje Meinong,⁴⁾ řka, že kdežto meze podobnosti a nepodobnosti jsou posunutelný, hranice mezi (identicky) stejným a nestejným není posunutelná, že dále těžko pomysleti si, jakou determinací došli bychom od pojmu »podobný« k »tožný«, že posléze přiči se to způsobu mluvení, poněvadž o tom, co jest stejno, tožno, ztěžka lze říci, že to podobné, ježto tento výraz involvuje v sobě aspoň nějaké různosti.

Avšak netažme se jen, zdali identita jest případem podobnosti, tedy případem této relace, nýbrž zdali jest *relací* nějakou vůbec? Věc jakákoliv identická býti může přece jen sama s sebou; kdež tedy jsou ony dva členy, aby

¹⁾ Logische Studien str. 54. B. Erdmann stanoví (Logik I., str. 261—271) jakožto »zásady souzení« tři: I. Grundsatz der Bejahung, Grundsatz des Denkens, jenž jest »Grundsatz der logischen Gleichheit« a zní: Ein Gegenstand kann (darf) von einem anderen nur ausgesagt werden, wenn sein Inhalt der ersteren eingeordnet werden kann ($AB = AC$). Z této prvé zásady plyne: II. »Grundsatz der Einstimmigkeit«, jež zní: »Jeder Gegenstand soll bei wiederholter Setzung im Denken sich selbst gleich vorgestellt werden« ($A^n = A^{n+1}$). A z tohoto opět prý plyne »Grundsatz der Substitution«: Gleiche (ungleiche) Gegenstände lassen sich (nicht) einander substituieren, z čehož pak posléz III. »Grundsatz der Drittengleichheit«: »Gleiches (ungleiches) Gleichem (ungleichem) substituiert gibt Gleiches (Ungleiches).«

²⁾ Lectures on Metaphysics III. str. 82 n.

³⁾ Log. I., 3, 11 (I., str. 77): »This resemblance may exist in all conceivable gradations, from perfect, undistinguishableness to something extremely slight... Resemblance, when it exists in the highest degree of all amounting to undistinguish are said to be the same.«

⁴⁾ Hume-Studien II., str. 77 n. Rovněž Cohen (D. Princip der Infinitesimal-Methode und seine Geschichte, Berlín 1883, str. 80) vytýká tuto nesprávnost, řka: »In der Vernachlässigung dieses Unterschiedes von Gleichheit und Identität hat die neuere englische Logik ihre Quelle.«

vznikla relace? Tato Meinongova námitka připomíná poněkud jen jiné formulace své u některých logiků německých i anglických. Pravívá se totiž, že věta identity, vyjádřená formulí $A = A$, zcela jest nevhodna pro vědeckou logiku. Takž zajisté Schelling¹⁾ ukazoval právem k tomu, že nikdy ani ve větách, které znějí identicky, nezastihujeme skutečně onen soud $A = A$; rovněž Hegel²⁾ tvrdí, že žádné vědomí nemyslí podle tohoto principu, nepředstavuje a také nemluví; aby na př. se říkalo: rostlina jest rostlina, planeta jest planeta, bylo by pošetilostí. Z anglických logiků na př. Richard Shute³⁾ popírá vůbec možnost principu identity, nemá-li se prý uznati, že jest bezvýznamný, právě jako prý zákon kausality; v každém soudu mohu prý spojití dva pojmy v onen soud jen, liším-li je nějak od sebe, jakož myšlení jest vůbec rozlišování a bez rozlišování aspoň dvou věcí nelze vůbec mysliti; i v analytickém soudu jest podmět od výroku rozlišován; myšlení jest přechod od představy v jedné formě k ní ve formě jiné; avšak při zákonu identity podobný přechod jest nemožný. Nikdo — praví jinde (asi jako Hegel) — neřekne ani nemyslí: pes, kterého nyní vidím, jest týž, jako pes, kterého nyní myslím. Vůbec »idem semper sentire et non sentire ad unum concidunt«. Protož jest i zásada identity prostě nemyslitelna, jest formule leda pro zánik všeho myšlení.

Všecky tyto námitky, zvláště Shutovy, jsou zcela oprávněny, jen mají podstatnou vadu: ignorationem elenchi. Něco jiného jest identita a něco jiného opět princip identity. Dále pak princip identity není logická (či lépe mathematická) věta $A = A$, nýbrž to jest jen označení, grafické znázornění tohoto principu, bez něhož nemohlo by obstáti žádné mínění a jímž každý při myšlení i poznání svém se řídí a musí řídit. »Zásada tožnosti byla by zcela bez důsledků a proto zcela neplodný princip, kdyby se vztahovala jen na absolutní tožnost dvou pojmů, při níž jest jeden pojem jen opakováním druhého v myšlení.«⁴⁾

Naznačili jsme, že námitky tyto nejsou vlastně nežli formulace pochybnosti, zdali jest identita relací. Vskutku se zdá, že relací není, a věru relací v obvyklém smyslu, jiným relacím podobnou, není.⁵⁾ Kdy mohu mluvit o identitě dvou věcí? »Nevyslovujeme tožnost o něčem, pokud se to nalézá ve vztahu k jiným různým věcem... Identita spíše slouží k tomu, aby se stanovila sounáležitost dvou objektů, pokud takovou sounáležitost lze provésti vztahováním obou jich na něco třetího.« Tento výklad Meinongův⁶⁾ jest buď jen obejitím otázky, a pak tedy nesprávný, anebo jen psychologickým vysvětlením, jak přicházíme k postřehnutí identity. Proto dobře se hodí

¹⁾ Philos. Schriften I., str. 407.

²⁾ Logik I., 2, str. 32 n. Encyklop. § 115.

³⁾ A Discours on Truth, London 1877, str. 261—273, srv. Uphues: Grundlehren der Logik str. 8. a str. 239—250.

⁴⁾ Drobisch, Logik str. 63. Srv. i Überweg, Logik str. 232 a Meinong na uv. m. str. 137.

⁵⁾ Vždyť pojem relace a pojem totožnosti se vylučují, ježto relace, vztahování předpokládá vždyj nejmeně dvě — a tedy od sebe aspoň nějak rozlišené, různé věci, při identitě však jde o jednu — a proto právě »touž« — věc.

⁶⁾ Hume-Studien II., str. 138.

na výklad tak zv. identity obsahu dvou představ; tu zajisté lze s ním právem říci: »Co se při tom srovnává, jsou dvě představy o téže věci, a že tyto musí býti stejny, jest zřejmo.«¹⁾ Avšak kdyby někdo chtěl takto identitu vykládati, činil by as to, co matematik, který by větu $a = a$ chtěl dokazovati pomocí věty »dvě veličiny třetí rovné jsou mezi sebou rovny«; vždyť Meinongův výklad není nic jiného než logický opis podobného důkazu pro matematický onen axiom. Mnohem blíže byl pravdě dle našeho úsudku (na str. 139) říka: »Výrazem 'identita' není zajisté nic jiného řečeno, než že se nejedná o dvě věci, nýbrž pouze o jedinou, určení to, které jest velmi důležitě, jsou-li dány dvě relace každá s jedním 'fundamentum relationis', pokud se dotýká jich druhého fundamenta, — kteréž však, pokud jen jde o jednu věc, zcela by bylo bezúčelným, ježto beztoho (!) se ví, že jedna věc nejsou dvě věci.«

Identita dle mínění našeho není než poznání nějaké věci jako takové, není než klad jí, affirmace její existence; a proto její nejjednodušší výraz jest existenciální soud: »jest A «. Kdo arci uvykl považovati soud za pouhou synthesi dvou pojmů, tomu ovšem i výrok »jest A « nebude soudem; a přece jest; obsahuje zajisté klad jistého vztahu. Kladouce jakoukoli věc, klademe ji jako takovou existující, vzhledem k sobě aspoň (když i ne, jak ostatně pravidelně se děje, vzhledem k ostatním věcem); pravíce, že máme tu či onu představu, že jsme si toho či onoho pocitu vědomi, implicate vždy pravíme, že to jsme my, již ji máme.

Soud existenciální »jest A « praví, že kladu A jako jsoucí, i jest vskutku soudem, an obsahuje hlavní noetický moment soudu: víru, přesvědčení, že A jest. Možnost pak soud ten činiti dnes, zítra, kdykoli a kdekoli, jest možnost tvrditi identitu věci A , jest možnost klásti plnou souhlasnost vztahu mého nitra k této věci či souhlasnost věci oné s mou představou o ní. A tato možnost řídí se, pokud dovedeme analysovat si věc, principem identity, principem to pro všechno naše poznání nejdůležitějším, neboť jen jím se uskutečňuje všechno poznání lidské.

Identita jako pouhá logická forma či spíše formule principu identity není arci soud, ale nedá se jinak říci nebo naznačiti než jak to činí formální logika na př. formulkou $A = A$; však uskutečňování její, řízení se — čtenář promiň tento úmyslný výraz — tímto principem děje se v každém soudu. A v této souvislosti a po těchto výkladech, doufáme, jasněji vynikne každému, co chtěli jsme povědět svými slovy na str. 30 »Uznamenání jistoty (v noetickém smyslu) jest akt vědomí našeho, blíže nevysvětlitelný, ale také nežádající vysvětlení, ježto každému až příliš jest znám tento akt i provázející jej — přesvědčenost. Forma, dle níž se tento akt koná, jest princip myšlení, a to v prvním (positivním) případě princip identity, v druhém principu kontradikce, kdežto nejistota, pochybnost má základní formou principium exclusi tertii; při vši nejistotě totiž víme, že poznanek náš buď jest pravdivý nebo nepravdivý, třetího nic že není možno.«

¹⁾ Ibid. str. 140.

V této souvislosti jest také jasno, že princip identity jest formou, dle níž uznáváme konstantnost korrespondence stavů vnitřních se vnějšími věcmi (viz str. 21, 25), dle níž (jakož i dle opaku jejího, principu kontradikce) odstraňujeme spory a odpory ve svých poznatcích, představy různé od sebe odlučující, podobné spojující, dle níž pojmy, obsahující znaky sobě neodporující, připouštíme, dle níž pojmy v něčem souhlasné, aspoň právě k vůli tomuto fundamentu tožnému, pojíme v soudy, soudy pak obsahující týž pojem *M*, v úsudky, jednodušší úsudky v složitější atd., dle níž se děje, krátce řečeno, vůbec naše myšlení, badání a poznání.¹⁾ Právě pro tento význam těch principů a proto, že jsou základem všeho, co se týká poznání, pojednali jsme o nich již na tomto místě, před oddíly o pojmech, soudech atd. jednajícími, i doufáme, že v souhlase jsme se čtenářem, který vidí, že správné porozumění principu identity dává nám také náležité vodítko při stanovení zvláště noetického vymezení soudu a úsudku.

§ 26. Nepověděli jsme dosud, jaké zaujal stanovisko k principům poznání J. St. Mill, leč že prohlásil principy ty za principy consequence. Toho musíme ještě nyní všimnouti si blíže.

Bylo již napověděno, že Mill nepřikládá nikterak velikého významu těmto principům; v té příčině jest jen Lockeovým následovníkem. »Pro induktivní logiku, připomenul Erdmann,²⁾ ustupují tyto zásady zcela v pozadí. V Millově logice na př. nemají vůbec místa. Naopak Mill příležitostně prohlašuje, že princip identity »co jest, jest«, za jeho doby přec tak proslulý, jest pravdou zcela bezcennou, poněvadž samo sebou srozumitelnou, právě tak, jako ono »dictum de omni atque nullo«, kteréž pokládá za rozvláčný opis pojmu třídy«. Místo, které má Erdmann tu na mysli, nalézá se v Millově Logice³⁾ a zní v originálu takto: The »dictum de omni« is on a par with another truth, which in its time was also reckoned of great importance »Whatwer is, is.« Mimo tuto kratičkou připomínku neuznal Mill za potřebu o tomto principu ve své knize logiky se zmiňovati. Za to pojednal o něm jinde⁴⁾ více a jest zajímavě zřítí, jak mínění Millovo o významu tohoto principu (jakož i dvou ostatních) se znenáhla mění dle učení Hamiltonova a z opposice k němu. Hamilton pravil, že tyto principy jsou základními zákony našeho myšlení (fundamental laws of Thought), Mill proti tomu polemizuje a praví, že se má říci, že jsou to zákony důsledivosti či důslednosti (laws of Consistency). Hamilton formuloval princip identity jako klad tožnosti pojmu jako celku a úhrnu jeho částí,⁵⁾ Mill namítá, že musili bychom uznati mnoho rozličných afirmací a tudíž mnoho takových principů, tolik totiž, kolik jest

¹⁾ Vtipný básník-myslitel Rob. Hamerling (v Atomistik des Willens. Beiträge zur Kritik d. modern. Erkenntniss. Hamburg 1891, I., str. 49) napsal: »Die Logik ist ja im Grunde nichts als das in alle seine Gleichungen auseinandergelegte, für alle Welten gültige Identitätsgesetz.«

²⁾ Erdmann, Log. Stud. str. 30.

³⁾ Logic II., 2, 2 (I., str. 200).

⁴⁾ Examin. str. 480—484.

⁵⁾ »assertion of identity between a whole and its parts; or rather between a whole Concept, and its parts in Comprehension.«

případů relací; ¹⁾ připomíná dále, že význam zásady myšlení jest, že v obecných termínech stanoví právo něco činiti, co jest rozumu v jistém případě činiti třeba, ²⁾ asi jako jest »dictum de omni et nullo« zásadou úsudku, i formuluje posléz princip identity takto: »Co platí v jedné formě slovní, platí také v každé formě slovní téhož smyslu.« ³⁾ A o této definici Mill se domnívá, že vyhovuje prý všem podmínkám žádaným po principu! Věru nebylo neprávem a nevhodně poznamenáno, že jest St. Mill nominalistou, i když se tomu vzpírá! A nad to, nehledíc ani, že dodatečným určením »téhož smyslu« se stává celá ta definice pouhým »qui pro quo«, jak brzy objevuje se úzkost tohoto výměru i u Milla samotného! Hamilton totiž pravil, že princip identity jest prý principem všeho logického kladu; ⁴⁾ Mill polemizuje a dí, že ani ve smyslu Hamiltonově ani v tom, jež právě byl stanovil, nelze to říci; a proč? Poněvadž princip ten mohl by platiti jen pro soudy analytické, nikoli však synthetické a proto právem že jej omezil H. Mansel, žák a stoupenec Hamiltonův, jen na analytické soudy. ⁵⁾ Tu tedy sám Mill ukazuje na slabou stránku své definice, jež vskutku by se hodila jen jako výměr principu, dle něhož činíme soudy analytické, jak také každému zajisté jest zjevno, jakmile definici tuto Millovu čte. Ale Mill jde přece dále, a vykládá, že nebylo by ani možno omeziti princip ten a říci, že jest »principem pro úsudky kladné«; neboť jest stejně podkladem úsudkům negativním, a proto facit všeho jest: — princip identity není částečným základem nějaké speciální formy myšlení, nýbrž jest nevyhnutelný postulát veškerého myšlení. ⁶⁾ Konečný resultát Millův jest tedy správné mínění Hamiltonovo, že principy ty jsou základními zákony myšlení, — mínění, které Mill z počátku zavrhl! ⁷⁾ A nemohlo býti jinak, měl-li pravý výklad principu toho se podržeti.

Krátce zmíníme se ještě o mínění Millovu o druhých dvou principech. Princip kontradikce není prý, jak chtěl Hamilton, zákon, jenž předpisuje vy-

¹⁾ a long list of... principles... as many fundamental principles as there are kinds of relation. Exam. str. 481.

²⁾ The use and meaning of a fundamental Law a Thought is, that is asserts in general terms the right to do something, which the mind needs to do in cases as they arise. Ibid.

³⁾ »Whatever is true in one form of words, is true in every form of words, which conveys the same meaning.« Exam. str. 482.

⁴⁾ »Principle of all logical affirmation.«

⁵⁾ Exam. str. 483 n.

⁶⁾ Exam. str. 480. »The principle of Identity is not the peculiar groundwork of any special kind of thinking, but an indispensable postulate in all thinking.«

⁷⁾ Že není rozdílu mezi »fundamental laws of Thought« a Millovým »indispensable postulate of thinking«, čtenář, srovnaje výklady Hamiltonovy (v Lectures str. 79 n.) se přesvědčí; ovšem snad i tu Mill jinak rčení Hamiltonovo si vyložil, jak se mu to přihodilo častěji, tak že by se mohla obrátiti na něho vlastní jeho slova: »It seems that no extent and a accuracy of knowledge concerning the opinions of predecessors, can preserve a thinker from giving a erroneous interpretation of theirs meaning by antedating a confusion of ideas, which exists in his own mind.« (Exam. str. 485.)

střící se protimluvu,¹⁾ není dále také principem vši negace logické,²⁾ nýbrž jest principem všeho úsudku, pokud může býti zkoumán co do pravdivosti či nepravdivosti objektivní.³⁾

Konečně princip *exclusi tertii* jest prý jen pendantem či druhou stránkou (the other half) zákona kontradikce; neboť praví-li tento, že dvě kontradiktorické výpovědi nemohou zároveň býti správné, dí princip alternativy, že nemohou býti zároveň nesprávné, nepravdivé. Principem disjunktivních soudů, jak hlásá Hamilton, princip ten není, ba není ani principem úsudků disjunktivních.⁴⁾

Podivné, ne-li více, jest Millovo tvrzení o tomto principu, když praví: »Nemohu v principu tomto spatřovati překvapující příklad tak řečené nutnosti myšlení, ježto princip tento vůbec není ani pravdivým, leč se značným omezením. Kterákoli věta jest zajisté pravdivá anebo lživá (false), *předpokládáme-li*, že praedikat jest takového způsobu, že aspoň nějak s rozumem může býti řečen o subjektu (a poněvadž případ tento v učebnicích logiky se vždy předpokládá, proto klade se tam tento axiom jako nevyhnutelná pravda). »Abracadabra jest intentio secunda«, není ani pravdivo ani lživo; mezi pravdou a lží leží třetí možnost: nesmyslnost.«⁵⁾ Jako by někomu bylo pochybno, kam patří nesmyslnost, zda-li v obor pravdy či nepravdy! Jen tím, že Mill položil si proti pravdě (the true) lež (the false), a ne náležitou kontradiktorickou protivu, nepravdu, vznikl tento výrok, na nějž by mohl, kdo by chtěl býti jízlivým, skoro aplikovati jej sama.

V otázce, co jsou vlastně však všechny tyto základní zákony či lépe principy poznávací, rozcházejí se novější myslitelé, jak jsme již podotkli; třeba si povšimnouti mínění Millova. Hamilton a němečtí filosofové většinou mají je za slovní výraz formy či zákona naší poznávací mohutnosti. Jiní však filosofové neméně pozoruhodní pokládají je za větu identickou — za výpověď, která se týče významu slov —, za způsob definování negace a slůvka »ne«. Mill⁶⁾ souhlasí s těmito, řekněme stručně, nominalisty (a viděli jsme to již i svrchu při principu identity), ale jen do jisté míry; uznává totiž, že dle principu kontradikce (se svrchu dotčeným omezením) nemůže býti táž věta pravdivá i nepravdivá. »Ale dále jíti s nimi (nominalisty) nemohu, praví výslovně, nemohu dotčený tento princip považovati jen za

¹⁾ »enjoin the absence of contradiction.« Mill patrně nevěděl, že němečtí logikové, kteří tu působili asi na Hamiltona, přidávají určení »des vermeindenden Widerspruchs«, jinak by byl asi nenapsal ony věty v Exam. str. 485.

²⁾ Exam. str. 486.

³⁾ Exam. str. 487. »But the obvious truth is, that it is the principle of all Reasoning, so far as reasoning can be regarded apart from objective truth or falsehood.«

⁴⁾ Exam. str. 488 n.

⁵⁾ Log. II., 7, 5 (I., str. 326). »Between the true and the false there is a third possibility, the Unmeaning.« O principu tak řeč. *exclusi medii* či *tertii* jedná Mill vůbec v Log. kn. II., kap. 7., § 5. (= I., str. 324 nn.) a v Exam. I. I.

⁶⁾ Log. II., 7, 5 (I., str. 325).

větu vykládající smysl slov, nýbrž vidím v tomto principu, jako v jiných axiomech, jen naše nejprvnější a nejvšednější zevšeobecnění zkušenosti.«¹⁾

Poslední onu uvedenou výpověď Mill častěji opětuje, i při zásadě kontradikce²⁾ i při zásadě o vyloučeném třetím.³⁾ Arci shoduje se málo s tvrzením, že zákony ony jsou jen obecnou generalisací zkušenosti, to, co řekl při principu identity a co nedlouho po té opětuje, že jsou principy ony všeobecným požadavkem myšlení.⁴⁾ Ale snad Mill nemyslí slovo »postulát«⁵⁾ přísně a přesně, a proto vizme, jak dále zdůvodnil mínění své, že principy ty jsou výsledkem zevšeobecnění empirie. »Pravý základ jich (totiž principu kontradikce a hlavně alternativy) shledávám, vece, v tom, že víra a nevěření (Belief and Disbelief) jsou dva rozdílné stavy duševní, které vylučují se navzájem. To poznáváme z nejprostšího pozorování svého ducha vlastního a obrátíme-li svou pozornost ke vnějšku, shledáváme i zde, že světlo a tma, zvuk a ticho, pohyb a klid, rovnost a nerovnost, antecedence a sled, postup a současnost, krátce každé faenomen pozitivní a jeho negace jsou rozdílná faenomena, rozdílná naprosto (pointedly contrasted), a že vždy jedno z nich tam schází, kde nachází se druhé. Považuji tedy onen axiom za generalisaci všech těchto fakt.«⁶⁾

Proti tomuto Millovu mínění a jeho zdůvodnění, jak se dá předpokládati, ozvaly se hlasy odporující. Tak polemisoval široce, téměř až rozvlekle Rich. Shute,⁶⁾ dále Janet,⁷⁾ Dauriac,⁸⁾ Lauret,⁹⁾ Sigwart¹⁰⁾ a j. Ostatně totéž mínění, jako Mill mezi anglickými, hájil mezi německými v odporu proti Drobischovi Fr. Alb. Lange,¹¹⁾ proti němuž zase, jako i jindy, obrací se polemicky Alf. v. Berger.¹²⁾

¹⁾ Log. II., 7, 5 (I., str. 326). »I consider it to be, like other axioms, one of our first and most familiar generalizations from experience.«

²⁾ Exam. str. 487. The law of Contradiction is a principle of reasoning in the same sense, and in the same only, as the Law of Identity is. It is the generalization of a mental act which is of continual occurrence, and which cannot be dispensed with in reasoning.

³⁾ Exam. str. 489. »The third Law, however, like the two others, is one of the principle of all reasoning, being the generalization of a process which is liable to be required in all of them.«

⁴⁾ Exam. str. 490. Thus all the three principles which our author (totiž Hamilton) terms the Fundamental Laws of Thought, are universal postulates of Reasoning; and as such, are entitled to the conspicuous position which our author assigns to them in Logic.

⁵⁾ Log. II., 7, 5 (I., str. 326).

⁶⁾ A Disc on Truth str. 265—273; srovn. *Uphues*: Grundlehren der Logik str. 242—250 a *Wesen des Denkens* str. 94.

⁷⁾ *Traité élémentaire de philosophie* str. 211.

⁸⁾ Lionel Dauriac: *Croyance et réalité* (Paris 1839.) str. 5—12,

⁹⁾ na uv. m. str. 284 i str. 80 n.

¹⁰⁾ Logik I., str. 386.

¹¹⁾ Log. Studien str. 48 n. Nejvíce to na jevo vychází z těchto jeho slov: »Was ist hier das Wesentliche für die Logik, wenn wir alle psychologischen Zuthaten weglassen? Nichts als die Thatsache der beständigen Aufhebung des Widersprechenden. Es ist auf dem Boden der Anschauung im Schema ein blosser Pleonasmus, wenn man sagt, dass der Widerspruch nicht bestehen kann; als ob hinter dem Grunde des Nothwendigen noch einmal eine Nothwendigkeit steckte. Die Thatsache ist, dass *er nicht besteht*« (str. 49).

¹²⁾ *Raumanschauung und formale Logik* (Vídeň 1886.) v VI. odstavci, str. 27—34. Hlavní a správná námitka Bergerova proti Langemu jest (mimo případnou poznámku na

Millovo mínění kritisovati v této příčině není nesnadno, ale není snadno, jakož se častěji již objevilo, nezapomenouti, že obsahuje přece kus pravdy, a že obrátí-li se polemika proti některé jeho části, není tím vyvráceno a zavrženo ještě celé.

Předně popatřme na neurčitosti tohoto Millova mínění, nejvíce se zračící v Exam. str. 490 n.: »Co máme souditi o těchto principech, uvažujeme-li o nich ne jako o označení obecných processů duševních, nýbrž jako o pravdách spekulativních (speculative truths)? . . . Připouštím ochotně, že tyto tři obecné věty jsou pravdivy naskrze o všech zjevech. Připouštím také, že, jsou-li nějaké nutnosti, inhaerující v myšlence, že jsou to tyto pravdy. Omezují své přiznání takto, poněvadž všichni, kdo vědí, jak produkty okolností jsou uměly a jak modifikacím podrobeny, a jak většina domnělých nutností myšlenky může doznati modifikace okolnostmi . . ., budou váhat říci, že jsou tyto nutnosti základními prvky našeho myšlení (an original part of our mental constitution). Plynou tyto tři domnělé zákony myšlení z povahy ducha našeho či jen odtud, že vidíme, jak obecně a naskrze jsou pravdivy o všech zjevech pozorovaných? Nechci rozhodnouti pozitivně, ale tolik jest jisto: jsou to nyní (v přítomné době) zákony myšlení a to zákony neodolatelné.¹⁾ Ať mohou býti pozměněny empirií čili nic, podmínky naší jsoucnosti odnímají nám empirii potřebnou pro jich modifikování. Výpověď nějaká, která opírá se těmto zákonům — na př. věta, kladoucí nějakou kontradikci — jakkoliv nedostupna pro zkušenost naši, nám jest neuvěřitelná. Víra v ni, při nynější konstituci naší přirozenosti, jest nemožna jako faktum psychické.«

Z těchto slov patrně nejlépe vysvítá, že i Mill považuje za těžko se rozhodnouti v alternativě, zdali původ principů těch sluší hledati v přirozenosti lidského ducha, či v empirii nám dané; ale vysvítá spolu z nich, že Mill kloní se i tu k empiristickému hledisku, což ostatně by objevila i jiná místa. Celé úsilí Millovo zajisté směřuje k tomu, právě jako při obtížné otázce kauzality, dokázati, že jsou vzaty principy tyto z empirie, že nabyty jsou pomocí asociace idejí. Povězme ihned, co na tomto mínění jest pravdy.

1. Zajisté musíme uznati, že duch, i když má snad jaksí v sobě ty principy t. j. řídí-li se jimi od počátku, k uvědomění jich může přijíti teprve,

str. 28 n.) vyslovena na str. 33. »Lange ist im Unklaren, ob das Naturgesetz des Widerspruches besage, dass der Mensch a priori weiss, was es heisst, dass zwei Urtheile sich widersprechen oder nicht; er scheint zu glauben, dass man dies wissen könne, ohne zu wissen, dass sie darum unvereinbar sind. Er hält dies für zwei Dinge, von denen das eine das andere bedingt, nicht für ein und dasselbe Ding. Daher scheint es ihm unerlässlich, durch Induction in der Phantasie zu beweisen, dass alle Urtheile, die einander widersprechen, nicht beide geglaubt werden können. Die wahre Bedeutung der Anschauung entgeht ihm. Diese liegt . . . in dem augenscheinlichen Nachweis, dass ein Urtheil und sein contradictorischer Gegensatz eine und dieselbe Thatsache betreffen, dass das eine bejaht, was das andere verneint.«

¹⁾ I will not positively decide: but they are laws of our thoughts now, and invincibly.« Exam. str. 491.

když provádí jejich aplikaci, a to arci děje se zkušeností; avšak nesmíme říci, že by proto duch pak je odvodil ze zkušenosti samé, že by byly pouhou její generalisací, byť to i byla zkušenost nejbližší a nejvšednější.¹⁾

2. Že tyto principy vskutku nepocházejí ze zkušenosti a že jich nenabýváme indukci, svědčí jednoduše to faktum, že na př. jakmile máme jen dvě představy, již při uznamenání jich musíme se principy těmi řídit (na př. zvl. principem kontradikce).

Abychom ve vši stručnosti naznačili k této otázce své stanovisko, jež ostatně jest zřejmo již z toho, co vyložili jsme v § předchozím, zkušenost podává aplikaci těchto principů a aplikací tou přicházíme k určitému jich vědomí, k možnosti jich formulace, avšak principy ty jsou dávno před ní v nás; oním slovem »před ní« nerozumějme chronologický nějaký dřívější, nýbrž jen tolik, že skutečnost jediné těmi principy stává se nám pochopitelnou, myslitelnou; neboť dávají-li nám pocity resp. představy k pojmání skutečnosti (vnitřní i vnější) látku, principy ty jsou formou, dle níž upravujeme si látku představovou po případě až v dokonalost logických tvarů (pojmu); ale arci jako všude i zde: forma nevyskytá se odloučeně od látky a tak pochopíme, proč někomu se může zdáti, jakoby skýtala nám principy ty zkušenost, jakobychom k nim docházeli velice hojnou indukci.

Proti Millovi pak máme v jednotlivostech ještě tyto námitky:

1. Podstatná vada, která jsouc odkryta, objevuje zároveň kořen vši nejasnosti, jest nerozlišení stanoviska psychologického a noetického. Něco jiného jest, jaký mají význam či smysl principy dotčené pro naše poznání, a něco jiného jest otázka, odkud jsou, jak jich nabýváme.

2. Jest to jen obejití obtíže, když se praví, že víra a nevěření se navzájem vylučují, což prý dodává významu zásadě protikladu. Dobře tu poznamenal Sigwart: »Jestliže pokládá John Stuart Mill větu kontradikce za jednu z nejprvnějších a nejběžnějších generalisací z empirie a nalézá-li její význam v tom, že víra a nevěření jsou dva různé stavy duševní, které navzájem se vylučují, jak to seznáváme z nejobyčejnějších pozorování svého vlastního ducha, mohu mu v jisté míře přisvědčiti; hádanka spočívá pak právě v tom, odkud víme, že nejen ty stavy jsou různé, nýbrž že se i vylučují? Má-li plynouti z lehkého nějakého pozorování jistota, že se vylučují, nezbytně musí nutnost toho dostávat se přímo k vědomí.«²⁾

3. Jestliže není tím podán výklad, praví-li se, že principy ty založeny jsou v povaze našeho ducha, tím méně jest podán tvrzením, že jsou ze zku-

¹⁾ Dobře pověděl v. Berger (na uv. m. str. 34): »Jedermann weiss, was ein Widerspruch ist, Jeder kennt und versteht das ihm zu Grunde liegende psychische Phänomen. Aber es ist immerhin denkbar, dass der Terminus ‚Widerspruch‘ einem Menschen nicht vertraut ist, dass das Wort nicht die entsprechende Vorstellung in ihm weckt, dass er daher nicht in der Lage ist, den Satz vom Widerspruche mit Grund anzuerkennen oder zu leugnen.«

²⁾ Sigwart, Logik. na uv. m.

šenosti odvozeny. Přirozená otázka další jest: odkudže tam se berou? I jest jasno, že jednak jim tu se podkládá význam metafysický, jednak že nejsou o nic zjištěnější (ba i méně jistější), než kladou-li se v tak řečené »mohutnosti«¹ či vnitřní povahu ducha; noetice však běží přece především o jistotu, jakou zaručují.

4. Konec konců ono tvrzení není než obrácený soud. Poněvadž principy ty nutnými jsou zásadami všeho pravdivého poznání, či poněvadž jimi se řídíme při všem poznání pravdivém, arci nutně potvrzovány jsou skutečností; neprávem však se praví: poněvadž zkušenost naše (dosavadní) ukazuje tyto principy, uznáváme jich platnost — aspoň dočasně, nechtějíc tvrditi, že by vždy tak musilo býti. V tomto dodatku, který zdá se na prvý pohled důmyslným, jeví se následek onoho obratu soudu, v tomto dodatku nezračí se než projev protivy dvou táborů metafysických. Odtud, chápeme, proč Hamilton ujišťuje, že principy ty platí i v říši noumen, kdežto Mill — pozitivista — pronáší tu své reservační: »neque refellere neque affirmare in animo est.«

§ 27. Snad postrádal by někdo zmínku ještě o dvou větách, také někdy k principům poznání čítaných: O větě shodnosti (*principium convenientiae*) a větě dostatečného důvodu. Co se tkne první, z podaného výkladu jest patrné, že »*principium convenientiae*«² jest jen speciální, modifikovaný případ zásady totožnosti. Pokud se stanoví při dvou věcech shoda, potud stanoví se dle principu identity, a dle něho další dedukce se dějí; pročez netřeba zvláštní princip shodnosti stanoviti.

Spletitější a závažnější zdá se býti věc při druhé větě, řečené »*principium rationis sufficientis*«, ¹⁾ jejímž původcem jest Leibniz. Tento filosof formuloval jej takto: »*alterum est principium rationis sufficientis (sive determinantis) vi cuius consideramus, nullum factum reperiri posse verum, aut veram existere enuntiationem, nisi adsit ratio sufficiens, cur potius ita sit, quam aliter, quamvis rationes istae saepissime nobis incognitae esse queant.*«

Avšak i k posouzení jeho stačí as uvést to, co pověděl stručně a jasně o něm Herbart ²⁾: »Věta důvodu byla zavedena Leibnizem, ale s nepřipustným pomíšením tří rozdílných významů, z nichž však žádný nehodí se za zásadu: »Ce principe est celui du besoin d'une raison suffisante, pour qu'une chose existe, qu'un événement arrive, qu'une vérité ait lieu« (na konci 5. listu proti Clarkeovi). První význam zmizí správným určením pojmu bytí; druhý vyžaduje obšírnou úvahu o pojmu příčinnosti a ústí v theorii poruchů a sebezáchovů; třetí jest buď prázdný a lichý, anebo uvádí nás k obtížné otázce, jak může nějaké poznání samo ze sebe zdůvodniti nějaké jiné, rozdílné?« Na všechny tyto otázky podává pak Herbart odpovědi ve své *Metaphysice*; na poslední na př. na počátku svých »*Hauptpunkte der Metaphysik*«. Vůbec

¹⁾ Srv. o tomto principu nověji na př. Fr. *Erhardt*: *Der Satz vom Grunde als Prinzip des Schliessens*. Halle 1892. (Otištěno z *Zeitschr. f. Philos. u. phil. Kritik*.)

²⁾ Herbart I., str. 82.

tato věta, pokud jí lze nějaký logický a noetický význam přiřknouti, základem jest či formou, podle níž se dějí úsudky a nemá tedy významu jako princip správného poznání vůbec.¹⁾

¹⁾ *J. Volkelt* (Erfahrung und Denken. Krit. Grundlegung d. Erkenntnisstheorie str. 206) má s Drobischem za to, že sluší se pojímati princip dostatečného důvodu tak, že hlásá nutnost logického zdůvodnění, proč kterýkoli soud jest platný, i domnívá se dokonce, že jest tento princip mnohem důležitější pro pokrok činnosti poznání než věty identity, kontradikce a exclusi medii. Ale princip ten může leda poukazovati k tomu, že jest třeba pro každý soud zdůvodnění, ale *jak* státi se má ono zdůvodnění, to právě ony tři principy (především princip identity) učí.

IV.

Noetický význam logických forem.

1. O pojmech.

§ 28. Přecházejíce k oddílu o noetickém významu forem logických, počínáme pojmy, ne že bychom měli pojmy za nejjednodušší a jaksi za prvky lidského poznání — toho daleci jsme, jak čtenář pozná z další úvahy —, spíše za primární útvar poznání, za element jeho považujeme soud, majíce za to, že vědění a poznání naše veskrze skládá se ze vztahů, poměrů, a každý sebe jednodušší poznatek jen soudem že se děje, pokud arci rozumíme soudem klad vztahu členů nějakých srovnávaných, jako představ, pojmů atd. I nejzákladnější prvek noetický, uznamenání, že některá představa odpovídá skutečné věci anebo neodpovídá, děje se ve formě soudu, ježto provádí se tu srovnávání dle pravidel diktovaných principy poznání. Nicméně nechtěli jsme postavit v čelo tohoto oddílu své úvahy o formách logických rozvažování o soudech¹⁾ jedině z důvodu systematičnosti. I nevedeme si při tom jinak tedy, než Herbart, který krátce a zřetelně tento postup zdůvodnil,²⁾ řka, že proto logika pojednává nejprve o pojmech, pak o soudech a posléz o úsudcích, poněvadž od jednoduššího postupuje k složitějšímu. A přece onen myslitel jest si též dobře vědom, že vypěstění kteréhokoli pojmu jedině jest možné a také vždy se děje soudy. »Ukáže se, vece, že soudy to jsou, pomocí nichž pojmy přibližujeme vždy víc a více ideálu, pročež že soudy v jistém smyslu předcházejí před pojmy.«³⁾

Bylo již dosti pověděno o rozdílu mezi psychologickými vztahy a formami logickými; forma logická není leč určitý způsob tvorby vztahů před-

¹⁾ Partii o soudech předeslati partii o pojmech žádá na př. Sigwart a Lipps (v člancích svých »Über die Aufgabe der Erkenntnisstheorie und Wundt's Logik.« ve Philos. Monatshefte 1880 a 1881). Theod. Lipps — pokud víme — jest však také jediný, ač úplně v právu, jenž provádí i v soustavě své učebnice logiky tento postup; viz jeho »Grundzüge der Logik«, Hamburg 1893.

²⁾ Herbart V., str. 59.

³⁾ V., str. 60. Srv. i II., str. 170: »Actus des Urtheilens, wodurch die Begriffe nicht bloss schärfer bestimmt, sondern im höheren Nachdenken sogar wesentlich umgebildet werden.«

stav, totiž vztahů pravdivých a správných, i jest sama zase prostředkem, kterým domáhá se duch poznání pravdy. Nám dány jsou faktické vztahy představ, jak duch si je vytvořil dle pocitů a jak více či méně přesně uchovány jsou paměti; z těchto faktických vztahů naléztí pojmy — toť úlohou logicky myslícího ducha.

§ 29. Co jsou především pojmy? »O všech našich myšlénkách možno dvojako uvažovati, jednak jako o činnostech našeho ducha, jednak se zřetelem k tomu, *co* jest jimi myšleno. V tomto pak zřetelu zovou se *pojmy*, kteréžto slovo znamenajíc, co bylo pojato (t. j. dohromady snato), káže abstrahovati od toho, jak myšlénku dostáváme, produkujeme anebo reprodukuje.

Takto povšechně vyložil Herbart¹⁾ význam pojmů i neopomenul ihned dodati, že důležité jest, aby každý stále měl na paměti, že pojmy nejsou ani reálné předměty ani skutečné akty myšlení; onoho omylu dopustili se někteří starověcí filosofové, jako Pythagorovci, z části i Platon a j., tohoto pak ti, kdo prý chtějí v novější době považovati logiku za jakousi »Naturgeschichte des Verstandes«, čímž porušují i logiku i psychologii.²⁾

Ale o pojmu možno mluviti určitěji buď s hlediska logického anebo psychologického, a ovšem ani Herbart nepřestal na vzpomenutém výkladu povšechném. »Každý pomysl hledíc jen k jeho kvalitě jest v logickém smyslu pojmem.³⁾ Při tom nezáleží především na jeho rozsahu; neboť jsou právě tak jedinečné pojmy t. j. takové, které nemají rozsahu, jako takové, v nichž jsou jiné obsaženy. Dále pranic nezáleží na subjektu, jenž pojem myslí; vlastním jest pojem nějaký podmětu jen ve smyslu psychologickém, kdežto mimo tento smysl pojem člověka, trojúhelníka atd. nikomu nenáleží výhradně. Vůbec ve smyslu logickém jest každý pojem jen jedinkrát, což by arci nebylo možno, kdyby počet jich vzrůstal s množstvím subjektů pojmy myslících, anebo dokonce s počtem aktů myšlení, jimiž — psychologicky mluvíc — tvoří se a vyvolává pojem.«

»V psychologickém smyslu jest pojem ona představa, kterou se představuje (čili kteréž předmětem představování jest) pojem v logickém významu, čili pomocí níž to, co má být představováno, vskutku se představuje. V tomto smyslu má každý *své* pojmy pro sebe; Archimedes zkoumal svůj vlastní pojem o kruhu, Newton též svůj vlastní: byly to dva pojmy v psychologickém smyslu, jakkoli v logickém pro všechny matematiky jest jediný.«⁴⁾ Případnou tuto poznámku můžeme považovati spolu za náležitou odpověď na vývody Millovy, vývody o větách geometrických činěné se stanoviska empirismu.⁵⁾

¹⁾ Herbart, I., str. 77.

²⁾ Herbart, I., str. 78.

³⁾ Jedes Gedachte bloss seiner Qualität nach betrachtet ist im logischen Sinne ein Begriff. Herbart VI., str. 160.

⁴⁾ Herbart, VI., str. 161.

⁵⁾ Log. III., 24, 7 n. (II., str. 358—363).

§ 30. Další otázka jest, jak dospíváme k pojmům, či otázka po původu pojmů. Také tuto formuloval Herbart, na srozuměnou dávaje spolu odpověď k ní, takto: »Jak zbavují se naše představy oněch komplikací a onoho splývání, ve kterýchž ocitují se při svém vzniku i při každém vybavení?« Patrně totiž, že pojmy nemohou býti zbudovány na základě něčeho jiného než představ, z jejichž vztahů vůbec všechno dění vnitřní se skládá; ale rovněž patrně, že představy jakožto, ať tak říkáme, surový materiál potřebují spracování, aby mohly z nich utvořeny býti pojmy. Spracování to není snadné; neboť jsou značné rozdíly mezi pojmem a představou jakožto pojmem v psychologickém smyslu. Vždyť:

1. Každý pojem — mimo pojmy jednoduché ovšem — obsahuje více znaků a každý z nich mu náleží stejně nutně, každý jest stejně pro něho podstatný.¹⁾ Psychologický pojem má se míti k logickému tak, jako představa k představovanému. Proto jest pojem v psychologickém smyslu tím nedokonalejší, čím *nestejnější* jest síla, s jakou prvky složitého představování jsou pospolu spojeny.

2. Znaky pojmu, s logického hlediska, náležejí všechny dohromady *dokonalé*; avšak s hlediska psychologického vyskytují se nedokonalé komplikace. Jestliže pak ty za pojmy se pokládají, poskytují *buď příliš málo anebo příliš mnoho souvislosti*.

3. V logickém smyslu má každý pojem určité místo mezi ostatními, jež vykazuje se mu klassifikací: to značí psychologicky, že pojmy musí býti z nahodilých vztahů vyňaty a do jiných podstatně jim náležejících vřaděny či vsunuty.

4. Klassifikaci v stejném stupni náležejí všechny pojmy, které se nalézají na témže stupni podřadnosti. Všecko tedy nestejnoměrné pojmání rozličných předmětů koordinovaných má v zápětí chybu v psychologické soustavě pojmové.

5. Naše představy vznikají znenáhla z okamžitých postřehů, ze stejnorodých, opakovaných a z částí splývajících vjemů, při čemž podléhají ještě zákonům o ubývajících a obnovené vnímavosti. Aby některé určité a stejnorodé představování bylo *úplně a pouze* představováním předmětu představovaného, a nic jiného, musilo by odložití všechny zvláštnosti a nahodilosti, které má v sobě působením prvků a okolností, za nichž a z nichž se vyvinulo. Všecky stavy žádostní a citové, v nichž se může ocitnouti, by musily odpadnouti, mělo-li by představování úplně vyplniti úkol pojmu ve smyslu logickém. Jak to všechno jest nesnadno, zřejmo jest zajisté každému.²⁾

Nicméně mechanismus našich představ přispívá znamenitě k tvoření pojmů; Herbart³⁾ as takto vykládá pochod, jímž se spěje ke stanovení pojmů:

Objeví-li se nějaký vjem stejnorodý s tím, který již jedenkrát jsme měli, vybaví se přirozeně i první a to se všemi splynulinami a sdruženinami, ve

¹⁾ Herbart, VI., str. 164.

²⁾ Herbart, VI., str. 164.

³⁾ Herbart, VI., str. 165—168.

kteřé tenkrát byl vstoupil. Přistoupí-li k tomu třetí stejnorodý vjem, vybavuje se první i druhý, a to každý s celou svou družinou; ale tu již nastává zabavování, poněvadž družina vjemu prvního a druhého není stejná. Postupujeme-li tak dále k desátému, stému, tisícímu opětovanému vjemu, jest zřejmo, že asociace rozmanité všech vjemů předešlých se téměř vytratí při reprodukci jich. Ovšem také z reprodukováných vjemů resp. představ přejde do vědomí jenom nepatrné quantum, poněvadž i na ně působí zábava, kteréž podléhají představy s nimi sdružené. Ale přece všechny dohromady vydají dosti značné quantum, skládající jedinou celkovou sílu (Totalkraft). Představa pak této »celkové síly« již velice se blíží pojmu.

Příkladem to takto týž filosof ozřejmuje: »Viděli jsme téhož člověka v rozličných postaveních, v rozličném oděvu, v rozličné náladě, na rozličných místech atd. Vidíme jej opětne aneb uslyšíme jeho jméno; celková představa (Totalvorstellung), která se nyní vynoří, jest pojmem tohoto člověka.« A zcela podobným způsobem jako Herbart i Mill¹⁾ touž věc vykládá: »Srovnáváme zjevy spolu, abychom obdrželi představu, a srovnáváme pak tyto zjevy i jiné s touto představou. Dospíváme na př. k pojmu zvířete tím, že srovnáváme rozličná zvířata; když pak později vidíme bytost podobnou některému zvířeti, srovnáváme ji se svou představou o zvířeti, a když souhlasí s touto všeobecnou představou, pojímáme ji v onu třídu. Představa takto se stává typem srovnání.«

S logického hlediska k pojmu dospívá se, dle obyčejného učení, čtverou operací či úkonem: 1. ze znaků (jež dány jsou mnohými a rozmanitými představami stejnorodými) abstrahujeme od různých a nedůležitých. 2. přihlédneme ke shodným (reflexe). 3. omezíme dané znaky a jich vztahy dle potřeby (determinace). 4. sejmemme takto vyvozené znaky v jedno a jako celek si je představíme (kombinace). Kdybychom však měli odpověděti, co znamenají jednotlivé tyto operace s hlediska psychologického, nemohli bychom nic jiného říci, než, že se nám zdá býti to jednou a touž funkcí duševní: totiž upnutím pozornosti k jednotlivým představám, tvořícím znaky jednoho a téhož pojmu, čímž možno jedině srovnání těchto představ, jehož výsledkem jest pak hledaný pojem. Tím, že obracíme pozornost svou k představám, prodléváme při znacích shodných a arci eo ipso odvracíme ji od různých (či naopak); že pak obracíme ji k souhrnu všech znaků, nutně musíme tyto znaky vzájemně omeziti, abychom mohli si je představit jako celek.

§ 31. Mimovolně se namane tomu, kdo uvažuje, kolik jest třeba operací a jak nesnadných prodělání při pojmotvorbě, otázka, kdy můžeme říci, že máme pojem a zdali lze vůbec ho dosíci. K otázce té Herbart rovněž tak, jako jiní logikové, odpovídá záporně, řka²⁾: »Wann haben wir Begriffe? Wir haben dieselben nicht einmal, zu einer gewissen Zeit; wir haben sie nicht neben und ausser den Wahrnehmungen und Einbildungen, sondern wir schreiben uns Begriffe insofern zu, wiefern wir abstrahieren von dem

¹⁾ Log. IV., 2, 3 (III., str. 16).

²⁾ Herbart, IV., str. 162 n.

Eintritt unserer Vorstellungen ins Bewusstsein, und dagegen darauf reflectiren, dass sie sich darin befinden, und ihr Vorgestelltes (den Begriff im logischen Sinne) nun in der That erscheinen lassen.«

Tato věta jest velice obsažná; jest jí vyjádřeno nejen, že pojem, jak ostatně při formách logických jest vůbec, není něco vedlé představy nebo mimo ni, není však též některá představa sama, ale jest jí také zároveň vyjádřeno, že pojem jest jistý vztah, jistý poměr znaků, představ, jež v jedno snímáme, které však nemůžeme skutečnou (v psychologickém smyslu) představou míti. In nuce jest dána větou tou odpověď všem těm pokusům, které chtěly dokázati, že myslíme v pojmech, že máme všeobecné, abstraktní představy a pod.

Konečně zároveň v této větě jest zahrnuta ještě jiná vlastnost pojmu, plynoucí ostatně již z poznámky Herbartovy dříve uvedené (že totiž pojem každý jest jen jedinkrát možný a že nemožno jest jakékoliv jeho mnohonásobení): pojmy jsou ideály myšlení našeho či ideály logické. Toť také jest smysl častých Herbartových připomenutí, jako když praví, že se snažíme vypěstiti své představy v pojmy, avšak nikdy toho úplně nedosahujeme,¹⁾ že pojem existuje jen v naší abstrakci,²⁾ že krátce pojmy jsou logické ideály.³⁾ A jak jinak by mohlo býti, má-li vskutku pojem být pojmem? Vždyť k sestrojení pojmu máme znáti vlastně všechny možné stejnorodé představy, dále pak provádění reflexe a abstrakce, determinace a kombinace, mají-li býti dokonale správné, přesahuje naši zkušenost, která jest omezena jen na kusou přítomnost a ještě méně úplnou minulost, a která nemůže rozhodovati, jakého rektifikování doznají as nynější představy naše, na jichž základě tvoříme pojem, v budoucnosti.

§ 32. Se stanoviska logického tedy jest pojem souhrn jednotlivých znaků, jest synthesa utvořená na základě speciálních pocitů a představ, a to pomocí vzpomenuých čtyř operací myšlenkových: reflexe, abstrakce, determinace a kombinace;⁴⁾ se stanoviska pak psychologického není pojem ani

¹⁾ II., str. 170. ... zu derjenigen höheren geistigen Thätigkeit, welche die Logik voraussetzt, um theils an den Maassstab ihrer Forderungen diejenigen Vorstellungen zu halten, die man unter dem Namen der Begriffe in den menschlichen Köpfen findet — während sie niemals genau das sind, was sie als Begriff sein sollten —, theils die Aufmerksamkeit auf den Actus des Urtheilens zu lenken.

²⁾ V., str. 126. Demnach existieren die Begriffe als solche nur in unserer Abstraction, sie sind in der Wirklichkeit ebensowenig eine besondere Art von Vorstellungen, als der Verstand ein besonderes Vermögen ist, ausser und neben der Einbildungskraft, dem Gedächtnisse u. s. w.

³⁾ V., str. 59. Aber mehrere faktische Umstände machen schon die Thatsache zweifelhaft, ob Begriffe im strengen logischen Sinne wirklich im menschlichen Dasein vorkommen, und es fragt sich, ob dieselben nicht vielmehr *logische Ideale* seien, denen sich unser wirkliches Denken mehr und mehr annähern soll. Diese Frage wird im dritten Theile bejaht werden.

⁴⁾ Jasně vysloveno toto logické stanovisko nalézáme u Herbarta, když mluví o poměru inhaerence a dependence: »Die Logik betrachtet alle Begriffe als Aggregate von Merkmalen, obgleich man in einzelnen bestimmten Begriffen die verschiedenartigsten Verbindungen findet.«

zvláštní nějaká představa, ani není něco mimo představy, nýbrž jest v nich samých a jimi samými dán, jest krátce — soujem vztahů určitých představ, jež uznáváme tím, že srovnávající stejnorodé představy pozornost obracíme k podobnostem a odvracíme od rozností.

Noetický význam pojmu pak takto as lze vytknouti: Poznáváme, že jednotlivé znaky jsou některé představě vlastní, že jsou podstatné, bez nich že by nebyla představou toho, co představuje; jiné znaky naopak zase že jsou podružné, méně důležité, nepodstatné, takže scházejí-li, představa nepřestává býti představou toho, co představuje. Vytčení však těchto podstatných znaků dle stupně jich důležitosti spořádaných, tvoří pojem, jímž tedy skýtá se poznání podstatných znaků představy — ale arci jen těch — čili jímž se skýtá všecko potřebné vědění o nějaké představě, aby i jasný byl její obsah t. j. to, čeho jest představou, i aby zřetelná byla t. j. aby nijak nebyla míšena s jinými představami.

Odtud patrna jest cena pojmů s hlediska noetického. Všecko naše poznávání, všecko, jak říkáme, vědecké badání a zkoumání má cílem právě získání a vytvoření pojmů, a také celé vědění v přesném smyslu slova lze rozložití v jisté pojmy. Pokud o nějaké věci nemáme co nejvíce rozličných představ, pokud neujasnili jsme si nejen všechny její znaky a spojení či vztahy jich, nýbrž i ty znaky jsme neroztříbili dle podstatnosti a důležitosti, pokud nevyloučili jsme všecko mimotní a nahodilé: potud nemůžeme říci, že bychom měli vědění a poznání v pravém, přesném smyslu, poněvadž není utvořeno z pojmu o věci. Ovšem jest pravda, že nehledíc ani k tomu, že nedosahujeme pojmů v přesném významu slova (z čehož plyne relativnost našeho poznání), i přiblížití se k pojmům jest velice nesnadné. Pojmy si vytvořiti, toť prodělati mnohý process zkušenostní i přemítání myšlenkového; pojmy si vytvořiti, hloubky vyžaduje i pronikavosti ducha, vyžaduje obsáhlých vědomostí a zkušeností, jejichž právě výsledkem, jakoby v úhrnnou formuli pojaté úsudky a soudy, jsou pojmy; pojmy si vytvořiti jest práce nad míru obtížná, na kterou nestačí život jednotlivců, ba často ani věků, jež však nutná jest pro každou vědu i pro veškeré vědění lidské: toť jeho ideál a arci, jako ideál, nedostupný, ale také neoddálitelný.

V podstatě pojmu, to jest v pojmu pojmu sama tkví jeho cena. Má býti věru jediný, nezviklatelný, naprosto určitý a bezpečný, nezávislý na prostoru, času, na okolnostech, na osobnostech atd. Jest při tom ještě divno, že Platon a jiní filosofové viděli v pojmech to, co jediné opravdu jest, *τὸ ἀληθές ὄν*, že zvali ideje věčnými, krásnými, prapříčinou všeho zjevu smyslového atd.? Jest při tom ještě divno, že Sokrates mohl celý život zasvětití tomu, aby sám bádal a jiné k tomu měl, aby při všem po pojmu pátrali, že v tom shledával podstatu pravé filosofie, že neustal v této činnosti ani, když mnoho vzbudivši mu nepřátel, jej uvrhla do žaláře a na smrt vydala?

§ 33. Právě pro tuto důležitost pojmu s hlediska theorie poznání pozdržeti se musíme při nich ještě poněkud déle a zmíniti se o některých druzích pojmů a o některých operacích při tvorbě pojmů zvláště důležitých.

Učiníme tak ovšem zase se zřetelem, jako stále, k oběma svým myslitelům, Herbartovi a Millovi.

Pohlédneme nejprve na operaci při pojmotvorbě nejdůležitější, totiž na abstrakci. Co jest abstrakce podstatou svou, jaká její mez a jaké resultáty skýtá — vše to jsou pro noetiku otázky důležitosti nemalé, ale též ne k zodpovídání snadné.

Abychom při řešení jich vedli si náležitě obezřetně, nezapomeňme především, že o abstrakci mluví se ve dvojím smyslu: buď značí abstrakce onen akt duševní, jež přesněji naznačujeme slovem »abstrahování«, anebo znamená výsledek této činnosti, výsledek abstrahování, tedy něco abstrahovaného na př. pojem. V prvním případě abstrakci protivna jest reflexe (v logickém smyslu), v druhém pak proti abstraktnímu klademe konkrétní.

Herbart promlouvaje o rozboru pojmu definuje abstrakci takto: »Analyse přechází v abstrakci, když odstraní, co nenáleží k otázce. Stěžuje to zkoumání, není-li dostatečně obecně pojata otázka, jednak již pro obírání se nepotřebným, jednak splítáním více problémů, které by bylo snáze řešiti jednotlivě; ba ono nepotřebné může badatele i svést.«¹⁾ A J. Stuart Mill nepodobně podává výměr abstrakce s hlediska psychologického²⁾: »Činnost duševní, která odvozuje určité všeobecné charaktery (či typy) z nějakého počtu roztroušených pozorování, mezi nimiž pozorované zjevy jsou podobny sobě navzájem anebo jiným, jest to, co Bacon, Locke a většina pozdějších psychologů zove abstrakcí.« Ještě však zřetelněji naznačeno, jaký význam má po stránce psychologické abstrakce, výměrem Hamiltonovým, kterýž Mill schvaluje jakožto »perfectly just, and throws great light on the process of human thought«. Výměr ten zní: »Abstrakce jest prostě koncentrace pozornosti naší buď na částečný nějaký předmět anebo na částečnou nějakou kvalitu předmětu některého, a odvrácení jí od ostatních.«³⁾

Výměr tento ovšem schvalujeme, jsouce přesvědčeni, jakož již svrchu jsme pověděli, že reflexe a abstrakce jest jedna a táž duševní činnost — totiž obrácení pozornosti při srovnávání představ k některým znakům zvláště. Když na př. upírám svou pozornost ke shodným znakům dvou nebo více představ, již tím samým abstrahuji od ostatních momentů. Ostatně pravda tato není nijak nově objevena; již na př. Descartesovi byla dobře známa, jenž právem vymezil, že »abstractio intellectus« značí »abducere cogitationem a parte aliqua eius, quod in ista idea comprehenditur, ut animam melius applicarem et me attentiores praeberem ad aliam partem.« Abstrakce

¹⁾ Herbart. I., str. 120.

²⁾ Log. III., 2, 5 (I., str. 358). The mental operation, which extracts from a number of detached observations certain general characters, in which the observed phenomena resemble one another, or resemble other known facts, is what Bacon, Locke and most subsequent metaphysicians, have understood by the word Abstraction.

³⁾ Exam. str. 332: Abstraction, he says, is simply the concentration of our attention on a particular object, and diversion of it from everything else. There may be abstraction therefore, without generalisation.

jest negace neb aspoň nedbání něčeho, čímž samým vyniká to, oč dbáme, nač upíráme pozornost.

Tento význam ostatně již v řeckém terminu »ἀφαίρεσις« i latinském »abstractio« jest patrný a tento význam také označuje úlohu oné činnosti s hlediska noetického. Zmínili jsme se již několikráte a bude to ještě úplněji pověděno, že vědění naše jest omezené mimo jiné i pro tak řečenou »úžinu vědomí«. V jedné chvíli nemůžeme nikdy míti mnoho představ a máme-li nějakou (složenou) představu, nemůžeme opět hleděti ke všem jejím znakům t. j. nemůžeme si ji tak jasně a určitě představit, abychom uvědomili si všechny komponenty, ze kterých se skládá. Avšak nejen nedovedeme, nýbrž není také nutno, abychom si všechny komponenty a vždy uvědomili; jest však nutno, abychom vždy si jasně představili znaky či komponenty potřebné (buď v tu chvíli anebo k tomu či onomu účelu potřebné). Toho domoci se můžeme však jedině abstrahováním ode všech znaků jiných, nepodstatných, nedůležitých (aspoň nedůležitých v daném případě), tak aby se mohla věnovati pozornost jen znakům, na nichž (právě) záleží.¹⁾ Pro tuto důležitost abstrakce chápeme nadšená slova Tainova o ní,²⁾ jenžto také hlavní vadu a nedostatek Millovy filosofie nachází v zanedbávání abstrakce. V té příčině Taine pravdu úplně nemá — zavinilo to nedosti přesné vymezení abstrakce u něho³⁾ —, hlavní vada Millova názoru v tom netkví; ale zrnko pravdy v Taineově výtce se skrývá; abstrakce jest zajisté, jak každý poznal z výkladu podaného, činnost duševní, jest projev aktivity našeho ducha, a Taine, vytýkáje Millovi, že opomenul téměř úplně jednati o abstrakci a k ní přihlí-

¹⁾ Krásně tuto vlastnost našeho poznání a blahodárné účinky abstrakce (v nejširším smyslu) vylíčil Fechner (Das Büchlein vom Leben nach dem Tode, 3. vyd. str. 60 n.): Die Kraft des Bewusstseins entsteht nie wahrhaft neu, geht niemals unter, sondern kann wie die des Körpers, worauf sie ruht, nur ihre Stelle, Form, Verbreitungskreise zeitlich und räumlich wechseln, heute oder hier sinken, um morgen oder anderwärts zu steigen, heut oder hier nur steigen, um morgen oder anderwärts zu sinken. Damit das Auge wache, Du mit Bewusstsein sehest, musst Du das Ohr in Schlaf senken, damit die innere Gedankenwelt erwache, die äusseren Sinne schlafen lassen; ein Schmerz am kleinsten Punkt kann das Bewusstsein deiner Seele ganz erschöpfen. Je mehr sich das Licht der Aufmerksamkeit zerstreut, so schwächer wird das Einzelne davon erleuchtet; je helleres auf einen Punkt trifft, so mehr in's Dunkel treten alle anderen: auf etwas reflectiren heisst von Anderem abstrahieren. Das Wachsein heut verdankst Du Deinem Schlaf seit Gestern, je tiefer Du heut einschläfst, so munterer wirst du morgen erwachen und je munterer Du gewacht hast, so tiefer wirst Du schlafen.

²⁾ Les écrivains anglais contemporains (Paris 1886.) str. 408. »Une faculté magnifique apparaît source de langage, interprète de la nature, mère des religions et des philosophes, seule distinction véritable, qui selon son degré, separe l'homme de la brute et les grands hommes des petits: je veux dire l'abstraction, qui est le pouvoir d'isoler les éléments des faits et de les considerer à part.«

³⁾ Na uv. m. str. 419, kdež staví proti sobě zkušenost a abstrakci, řka: Nous voyons maintenant les deux grands moments de la science et les deux grandes apparences de la nature. Il y a deux opérations, l'expérience et l'abstraction, il y a deux royaumes, celui des faits complexes et celui des éléments simples. Le premier est l'effet, le second la cause...

žeti,¹⁾ správně tušil, ač nevyslovil určitě, že Millově soustavě filosofické schází náležitý zřetel k aktivitě ducha, jakž jsme již o tom vyložili v předešlém dílu.

Tolik o abstrakci samé;²⁾ tím spolu též pověděno, jakými prostředky domáhá se abstrahování výsledků své činnosti. Jest další pak otázka, kam až smí pokročiti abstrakce. Samo sebou se rozumí, že abstrakce nemůže zajíti až tak daleko, aby se odňal i poslední znak, avšak také nesmějí se ani libovolně vypustiti některé znaky, jak již Herbart dobře pochopil, poznamenav: »Daleko jest ještě horší chyba, žene-li se abstrakce příliš daleko, to jest tak daleko, že nechají se stranou hlavní body otázky anebo motivy badání.«³⁾ »Všecky abstraktní pojmy stanou se neplodnými, jakmile žene se abstrakce tak daleko, že zmizely znaky, na nichž záleží při zkoumání.«⁴⁾

Vyjádříme pravidlo, podle něhož má se řídit abstrakce, pozitivně a uslyšíme, že má vždy hleděti k cíli či účelu, za jakým bere se badání. Někdy může proto býti nutno anebo aspoň užitečno abstrahovati od těchto, jindy opět od jiných znaků (říkáváme tomu »mluviti o věci s toho či s onoho hlediska, stanoviska«), někdy snad záleží na tom, abychom vytkli znaky podstatné (v přesném smyslu logickém), a abstrahujeme tedy ode všech nepodstatných, jindy zase záleží snad na vytčení znaků vedlejších sice (logicky), ale pro jistý účel důležitých, i abstrahujeme zase od znaků hlavních, atd. — vůbec: účel jest vždy rozhodným pro způsob a míru abstrakce.

V abstrakci leckdy příliš bylo postoupeno a jednoduchým paralogismem se stalo, že myslitelé dali se svést k »pouhým« abstrakcím a na nich

¹⁾ Srovn. na uv. m. str. 408—429 a zvláště tato slova: *Voilà la grande omission du système: l'abstraction y est laissée sur l'arrière-plan, à peine mentionnée, recouverte par les autres opérations de l'esprit, traitée comme un appendice des expériences; nous n'avons qu'à la rétablir dans la théorie général pour reformer les théories particulières où elle a manqué.*

²⁾ O podstatě abstrakce mínění některých novějších spisovatelů zdají se rozcházet, takže na př. H. Schmidkunz (*Über die Abstraction. Halle 1889*) dělí je na dvě skupiny, jež zov« *Verallgemeinerungstheorie*« a »*Negationstheorie*«; sám pak rozhoduje se pro tuto posledněji uvedenou, jejímž zastancem byl prý již Aristoteles. K první třídě náležel by na př. H. Lotze (*System der Logik. 2. vyd., str. 41*), Stanley Jevons (*Elementary Lessons in Logic str. 285, 3. vyd.*), Whately (*Logic str. 20, 25*) i Mill. Jiní logikové uznávají aspoň částečné oprávnění *theorie zevšeobecnovací*, jako sv. Tomáš Aquinský (*«Habemus autem duplicem modum abstractionis per intellectum, unum qui est a particularibus ad universalia, alium, per quem abstrahimus mathematica a sensibilibus»*) anebo Sigwart (*Log. II., str. 181, 190*). Schmidkunz polemizuje (na uv. m.) proti nim, ale polemika jeho, jak soudíme, jest neoprávněna, poněvadž mýjí se s vlastním předmětem. Sebe kratší úvaha o poměru zevšeobecnování a abstrakce poučí nás o jiném. Jest možno dospěti k obecnému pojmu nějakému jinak než abstrakcí? Jest možno, aby výsledek abstrakce byl jiný než zobecnění pojmu? Stačí vzpomenouti si velebné poučky logiky elementární, že, čím chudší jest obsah, tím širší jest rozsah pojmu, a naopak, i myslíme, že ihned vysvitne celý poměr obojího úkonu. Abstrakce ochuzuje obsah a tudíž nutně přibývá pojmu na rozsahu, stává se obecnějším. — Jiná nejasnost u Schmidkunze jest v tom, co zov« *logische Verstärkung*«, která prý nastává při abstrakci. — Viz o abstrakci též článek prof. Durdíka v *Ottově Slovníku Naučném*.

³⁾ Herbart I., str. 320.

⁴⁾ Herbart II., str. 365.

zbudovali celé soustavy své, zapomenuvše, jak vlastně chatrný základ mají nádherné jich budovy filosofické. »Prázdné abstrakce jsou velice nebezpečné papírové peníze, jež již mnohý system uvrhly v bankrot a ještě uvrhnou.«¹⁾ Původcové takovýchto soustav filosofických neprozkoumali a neanalysovali náležitě podklady svých systemů i podleli paralogismu, jež dobře odkrývá Mill,²⁾ usuzující takto: »Co existuje odděleně v představách, odděleně existuje i mimo nás; jestliže abstrahuji od některých znaků svých představ anebo od některých představ svých myšlének, mohou také ty věci odloučeně mimo mne existovati a mohou mi odloučeně býti dány.« Z toho pak jest jen krok k personifikaci či hypostasování abstrakcí, které bují tím více, čím jest věda na nižším stupni vývoje pro rozmanité nesnáze (zejména pro zavítoost a nepřístupnost zjevů, jež tvoří její předmět). Tak na př. velmi snadno, jak pěkně poukázal Herbart,³⁾ v psychologii spokojujeme se pouhými abstrakcemi, a totéž dalo se by říci o biologii, sociologii a zvláště metafysice.

Zmínili jsme se, že Herbart klade důraz na abstrahování přiměřené svému účelu; musíme dodati, že totéž činí i Mill. Výslovně podotýká v kapitole jednající o abstrakci,⁴⁾ že pojmy naše mohou býti jasny, ale proto ještě že nemusejí býti vhodny, přiměřeny účelu, k jakému jich potřebujeme, ale na témž místě připomíná neméně správně, že o tom, zdali nějaká představa jest právě taková, jaké potřebujeme, dovedeme rozhodnouti teprve, když rozumíme úplně celkovému charakteru zjevů anebo podmínkám jednotlivé vlastnosti, která nás právě zaměstnává; před tím utvořené představy obecné jsou vždy aspoň poněkud unáhleně abstrahovány, ale nemůžeme jinak, než pomocí takovýchto předběžných a nepřesných abstrakcí pracovati; jen tehda jsou však na závalu badání, jestliže od některé z nich nechceme upustiti, považujeme-li některou takovouto abstrakci za dosti dokonalou, abychom na ní přestávali.⁵⁾

Po tomto výkladu o *aktu* abstrakce zbývá říci několik slov o abstrakcích

¹⁾ Herbart II., str. 267.

²⁾ Log. V., 3, 4 (III., str. 136 n.).

³⁾ V., str. 213—218. Proč právě v psychologii jsou (»pouhé«) abstrakce nebezpečny, ukazují tato jeho slova: In anderen Wissenschaften ist die Abstraction ein absichtliches Verfahren, wobei man weiss, was man zurücklegt und warum man anderes hervorhebt... In der Psychologie sind dagegen unsere Aussagen von den innerlichen Wahrnehmungen schon unwillkürlich Abstractionen, da wir es wissen, und sie werden es noch immer mehr, je bestimmter wir uns darüber erklären wollen.

⁴⁾ Log. kn. IV., kap. 2 (zvl. § 6).

⁵⁾ Log. IV., 2, 6 (III. str. 24): That the conception we have obtained is the one we want, can only be known when we have done the work for the sake of which we wanted it, when we completely understand the general character of the phenomena, or the conditions of the particular property with which we concern ourselves. General conceptions formed without this thorough knowledge are Bacons »notiones temere a rebus abstractae«. Yet such premature conceptions we must be continually making up in our progress to something better. They are an impediment to the progress of knowledge only when they are permanently acquiesced in«. Proti personifikaci abstrakcí a utkvívání na nich se vyslovuje Mill ještě Log. II., 2, 3 (I. str. 205 pozn.), V., 4, 3, V., 7, 1 (III. str. 163 nn., 208, 210) a j. Srv. i Schmidkunz uv. m. str. 35.

ve smyslu výsledků abstrahování, tedy o abstraktech (proti »konkrétům«). Zmínka tato ne tak k vůli nauce Herbartovské, jako k vůli Millově jest nutna. Mill totiž definuje abstraktní a konkrétní takto: »Užívám slova ‚konkrétní‘ a ‚abstraktní‘ ve smyslu, jaký mu přikládali scholastikové... V novější však době užívá se výrazu ‚abstraktní jméno‘ o všech jménech, která jsou výsledkem zobecnění či abstrakce, tudíž o všech jménech obecných, nejen o jménech atributů. Tato novota není zcela dílem Lockeovým, avšak hlavně jeho příkladem rozmohla se, obzvláště pak jej následovali v tom metafysikové ze školy Condillacovy... Libovolnější záměna se sotva kdy naskytla... Proto budu ve své Logice rozuměti vždy slovem ‚abstraktní‘ protivu konkrétního; abstraktním jménem pak jméno atributu, konkrétním jménem jméno předmětu.«¹⁾

Ale Mill sám pocítil nesnáze, jež z toho usu vyplývají; neboť jest těžko úplně s tím srovnati to, co o něco níže Mill vykládá o adjektivech. Adjektiva »bílý, červený, zelený« atd. jsou dle Milla konkrétní; abstrakta jsou »běl, červeň, zeleň« atd. Adjektiva však jsou též označením atributu, vlastnosti předmětu, nemající reality,²⁾ a každý by dle předešlého čekal, že je zařadí Mill mezi abstrakta; Mill však tak nečiní, ba kdežto na dotčeném právě místě liší od sebe adjektiva a substantiva abstraktní, na jiném místě³⁾ tvrdí: »Běl a bílá věc jest jen různý výraz, kterýmž označuje se táž věc vnější k vůli přiměřenosti podle rozličných poměrů.«

Max Müller myslí, že u Milla zavinila tuto nedůslednost a nepřesnost ta okolnost, že od přídavných jmen lze tvořiti substantiva abstraktní (ač nejsou všechna užívaná) a tato substantiva že zdála se Millovi v pravdě abstrakty. Ale neméně ještě jiná věc jest míšení onoho příčinou, věc to, o níž ještě níže budeme jednati, totiž terminologické rozlišení, Millem od scholastiků přijaté, dle něhož jména jsou dílem »konnotativní« a »nonkonnotativní«.⁴⁾ Arci volba terminologie jest věc celkem libovolná a musí býti vždy jednotlivci ponecháno na vůli, aby si zvolil dle vlastního zdání nejprůhodnější; jen že jednak žádáme pak v mezích těch důslednost, jednak když již volíme zde něco z dob dřívějších, raději přece bychom sáhli k prameni scholastiků, k Aristotelovi, než k nim samým — a Aristoteles má obvyklou dosud nauku v této věci. Obého Mill nešetřil měrou zcela náležitou.

§ 34. Jiná věc nesmírné důležitosti při tvoření pojmů, byť se i nedotýkala podstaty tvorby samé, jest pojmenování, slovo, řeč. Lze beze slov, pravda, tvořiti pojmy z daných představ způsobem, který jsme před tím stručně naznačili a kterého podrobný výklad náleží formální logice elementární. Není vskutku k operacím těm třeba *nutně* slov; ale kdo poněkud jen zabral se do úvahy o vzniku a důležitosti řeči, nemohl neznamenati, že by bez po-

¹⁾ Log. I., 2, 4 (I. str. 28 n.).

²⁾ Log. I., 2, 4 (I. str. 29).

³⁾ Log. V., 3, 4 (III. str. 137).

⁴⁾ Podrobná kritika Milla v této příčině podána jest u M. Müllera (na uv. m. str. 412, 416 n., 426—430), Schmidkunze (uv. m. str. 25—36). Srovn. i Paula (Principien d. Sprachgeschichte 2. vyd., str. 66 n.) a Sigwarta (Logik 2. vyd., I., str. 59).

moci řeči, beze známek vnějších pro naše představy byla tvorba pojmů vždy jednak velice nedokonalá, jednak tak nesnadná, že by k utvoření pojmů i v běžném (nepřesném) smyslu člověk snad ani nedošel. Pojmenováním totiž zachycujeme jednotlivé znaky, jednotlivé představy skládající složitější, a dále, když operacemi zmíněnými jsme si utvořili pojem, pokud to bylo možno, zase si tento pojem upevňujeme, fixujeme slovem, názvem.

»Usuzování či uzavírání, hlavní to předmět logiky, děje se pomocí slov a ve všech složitějších případech se musí dít slovy.«¹⁾ Člověk na vyšším stupni vývoje a vzdělání zajisté nemyslí než skoro výhradně ve slovích, myšlení v pojmech beze slov či lépe v pouhých představách jest daleko řidší. Již Platon dobře poznamenal (v Theaitetu), že člověk přemýšleje, jaksi sám s sebou rozmlouvá, a Herbart výslovně připomíná, i tu že užíváme leckdy slov, kdy sami spolu (»v duchu«) hovoříváme, ačkoli našich slov nikdo neposlouchá.²⁾

Když bychom jen k těmto dvěma vlastnostem řeči hleděli, které ode všech filosofů souhlasně se uznávají, patrný jest noetický význam řeči sám sebou, i můžeme jen souhlasiti s Millovými poznámkami v Log. I., 2, 3 n. i s počínáním jeho, že předem začal logické své uvažování pojednáním o po-
vaze a družích jmen (I. kn. Logiky.). Ale ve příčině významu jmen a po-
měru jich jednak k pojmům, jednak k věcem nemůžeme dáti Millovi ve všem za pravdu, ani se stanoviska filosofie, ani srovnávacího jazykozpytu. Tak již proti jeho tvrzení, že »všecka jména i význam jich jest libovolný«³⁾ se opře každý se stanoviska moderní vědy linguistické.⁴⁾ Rovněž tak těžko připustiti, že jména jsou jmény věcí a ne představ (pojmů) o nich — ač-li není to jen slovní hádka —, jak již pověděli Hobbes, Locke a jiní, a nověji opět šře dokazuje Max Müller.⁵⁾ Ostatně Mill sám pocítil následky svého mínění, ježto nucen byl uznati výminku při vlastních jménech, napsav o nich: »Vlastní

¹⁾ Mill, Log. I., 1, 1 (I. str. 17). Již v XVI. století podobnou větu vyslovil Augustinus Magister (Lugduni Batav. 1563, I. pag. 773): »Cogitamus, sed verba cogitamus,« a také Leibniz připomenul: »Myslíme často ve slovích, aniž bychom měli předmětů v duchu.« (Nouveaux essais II. 21, 25.)

²⁾ II., str. 169. Selbstgespräche sind ein anderes sehr bekanntes psychisches Phänomen. Wozu doch dienen die Worte, wenn kein Anderer neben uns ist, der zuhört? Warum reden wir mit uns selbst, als ob wir unsere eigene Gedanken erst dadurch erfahren sollten? Jedermann weiss, dass die Selbstgespräche ihm nichts nützen; dennoch werden sie gehalten oft in recht zierlichen Ausdrücken. Aber die Worte haben hier keinen Zweck; sie sind Ballast, der dem Gedanken einmal anklebt, der psychische Mechanismus bringt es mit dem anderen in's Bewusstsein, weil einmal zwischen Wort und Vorstellung eine beinahe vollkommene Complication war gebildet worden. — O úzkém spojení řeči a našich pojmů viz mezi jinými na př. A Riehl, Beiträge zur Logik (Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. 16, 1893, str. 3 n.) a F. Krejčí: Řeč a mythos. Úvahy z oboru filosofie řeči. (Listy filologické XX., 1893, str. 358 nn.)

³⁾ Log. I., 6, 1 (I. str. 122.)

⁴⁾ Tak činí na př. Max Müller na uv. m. str. 544 n. Srovn. i Lauret uv. m. str. 275—279.

⁵⁾ Na uv. m. str. 70 nn. Millovo tvrzení se nalézá v Log. I., 2, 1 (I. str. 23): Names, therefore, shall always be spoken of in this work as the names of things themselves, and not merely of our ideas of things.

jméno jest bezvýznamná značka, kterou ve svém duchu spojujeme s představou předmětu, abychom, jakmile nahodí se toto znamení našemu oku anebo vynoří se v našich myšlénkách, mohli mysliti na vlastní předmět.« Uznáváme-li takto však při jménech vlastních slovo za označení představy určité osoby nebo věci jedinečné, jakž teprve při jménech obecných, jež společným jsou názvem celé skupiny stejnorodých nebo podobných představ. Abychom užili známého vtipu, můžeme říci, že jako jest pravda, že nikdo nejedl »ovoce«, nýbrž každý jen určité jablko, hrušku atd., také slovo »ovoce« není jménem nějaké věci — ježto taková věc ani neexistuje, — nýbrž jen jménem pro souhrn určitých věcí, příbuzných pro společné vlastnosti, jež pojímáme souhrnně a snad i představujeme. A podobně se věc má při kterémkoli jiném jméně obecném, při kterémkoli abstraktním, kolektivním atd. — při každém názvu vůbec. Proto nuceni jsme prohlásiti Millovo tvrzení za mylné, anebo za pouhou hádku o slova; při empirismu Millovo zdála by se skoro pravděpodobnější první část alternativy.

Než ať jakkoli rozhodne se kdo v příčině pravého významu slov, o tom nemůže býti sporu anebo pochybnosti, že pro naše poznání řeč má veliký význam a arci z týchž příčin pro vědecké poznání zase význam největší řeč vědecká, jež skládá se z názvů (terminů), slov atd., které vyskytují se někdy v mluvě obecné, avšak buď úplně jsou přejaty, pokud se tkne znění vnějšího, avšak co do významu pozměněny,¹⁾ aneb nějak přetvořeny (resp. analogicky utvořeny). Při tvorbě »nových slov« klásti ovšem nutno určité požadavky mluvě vědecké, s hlediska kallilogie i logiky; proto také nalezneme u některých logiků případné poznámky k tomu směřující. Millovy požadavky na př. dají se v tyto hlavní tři třídy shrnouti: 1. aby každé obecné jméno mělo přesný a určitě vymezený význam, 2. aby všude, kde jest toho potřeba, bylo nějaké obecné jméno, 3. aby dbáno bylo požadavků estetických, oekonomie jazyka atd.²⁾

Opětujme ještě jednou tedy úhrnně: Slovo jest pouze značka pro naše pojmy, jím zachycujeme a uchováváme si pojmy, jím operujeme, operujeme pojmy. Význam slov netkví v nich samých tedy, nýbrž v nerozlučném jich sdružení s pojmy, jichž jsou označením;³⁾ slova, věty, řeč jest prostředkem

¹⁾ Jaké změny prodělal význam mnohých slov, o tom poučný jest výklad u Milla, Log. IV., 5 (III., str. 53—65).

²⁾ Viz Mill, Log. IV., 4 a IV., 6 (III., str. 32—52 a 66—83).

³⁾ Důrazně na nerozlučné spojení řeči a myšlení upozorňuje na př. M. Müller v přednáškách, jež jsou jakýmsi úvodem k často již vzpomenutému jeho dílu: »Věda myšlení«, »Three introductory Lectures on the Science of Thought« (Chicago 1888). Ve 2. přednášce podle příkladu Hobbesova prohlašuje všechno myšlení za jakési »sčítání a odčítání«, jak to prý již v latinském »cogitare« (co-agitare, intellegere, ratio (vlastně »účet«). Pocity své objektivujeme, ale aby takto vzniklé představy staly se »poznatkami« jest nutno, aby byly »označeny« jménem; i tu etymologie latinského nomen (vl. gnomen, souvisí s gnoscere) ukazuje k témuž. I připomíná posléz, že nyní filosofové sice a logikové uznávají řeč za důležitý prostředek poznání, že však zapomínají, že jest prý to jediný prostředek poznání našeho. —

Tak, jak svrchu věc jsme vymezili, učiněno také ohrazení proti přeceňování řeči a slov, s jakým se nyní též přímo i nepřímo u badatelů můžeme setkat. Slova, řeč, jako

k cíli myšlení v pojmech. I jest správné tvrzení Millovo, že »význam obecného jména jest buď vnější, buď vnitřní fenomenon, které konec konců skládá se ze stavů našeho nitra«, ¹⁾ správná jest i jeho odpověď na tvrzení Condillacovo, jakoby prý byla věda jen »une langue bien faite«, takto znějící: »Máme připomenouti, že ještě nikdy nebylo nabyto žádného vědění pomocí pouhých slov jakoukoli manipulací a že vše, co můžeme ze jmen poznati, jest to, co každý již dříve věděl, kdo jmen užíval? Filosofické roztřídění potvrzuje tu praesumpci prostého rozumu, že jména jsou jen pomůckou k uchování a sdílení našich myšlének. ²⁾ Že až po jistou neurčitelnou míru jména stupňují úsilí našeho myšlení, jest zcela pravda, ale nečiní to jakousi tajuplnou a sobě vlastní silou, nýbrž mocí, kterou má umělá paměť, nástroj to, jehož neskonale působnost málokdo dostatečně ocenil. Jako umělá paměť jest řeč nástrojem myšlení; ale jest rozdílna býti nástrojem a jediným předmětem, při němž se užívá tohoto nástroje. Myslíme značnou měrou pomocí slov, ale to, nač myslíme, jsou věci, kteréž označujeme oněmi jmény, a není většího omylu, jako mysliti, že bychom nemohli prováděti process myšlení jinak než pomocí jmen, čili že bychom mohli za sebe dát mysliti jménům.« ³⁾

Jednaje o jménech rozeznává Mill rozličné druhy: jména jedinečná, obecná, abstraktní, konkrétní, pozitivní, negativní, relativní, absolutní, jednoho smyslu a vícesmyslná atd. Rozdílly tyto nás tu se nedotýkají, a pokud přece, učiněna bude o nich zmínka na náležitém místě. Z nich všech tuto pohlédneme blíže na jednu pouze dvojici, na kterou Mill klade obzvláštní důraz, maje za to, že rozlišením oním vnikáme hluboko v povahu řeči i pojmů, ⁴⁾ totiž jmen konnotativních a nekonnotativních. Avšak o nich úvahu musíme do následujícího odstavce odložit, poněvadž třeba, abychom nejprve předeslali výklad o obsahu a rozsahu pojmu, kterýžto výklad k ocenění Millovy dotyčné dvojice jest nutný.

§ 35. Herbart i formální logika rozeznává při každém pojmu jeho obsah

všecko na světě, mají svou dobrou stránku, ale arci též možno jich zneužiti a jimi se dát klamati. Je-li slovo jen rouchem, jímž přioděna představa, anebo lépe, jak Göthe pověděl, aby naznačil nerozlučnost slova a myšlenky, je-li slovo kůží představu-tělo kryjící, přece nesmíme pro »kůži« onu zapomínati na to, co vlastně halí. Odtud varovati se jest chyby, častější, než by se zdálo, že při každém slově (i při »prázdném« či »pouhém«) pátrává se po významu, t. j. po pojmu, kterému by náleželo, že tam, »kde pojmy scházejí, nalezne se již v čas nějaké slovo« (Göthe), že hledáváme dva pojmy i tu, kde máme dvě slov zcela téhož smyslu, jako naopak zase že nelišíváme různé pojmy tímž slovem označované atd.

¹⁾ Log. I., 2, 3 (I., str. 26). »The meaning of any general name is some outward or inward phenomenon, consisting, in the last resort, of feelings.«

²⁾ »The function of names is but that of enabling us to remember and communicate our thought.«

³⁾ Log. II., 2, 3 (I., str. 202). Arci s tímto výrokem a polemikou proti mínění Condillacovu se málo shoduje, že Mill jinde (Log. I., 1, 2 = I., str. 21) zove řeč »un catalogue bien raisonné« našich pojmů. O té věci srv. Müller na uv. m. str. 29—32, Lauret na uv. m. str. 275—279.

⁴⁾ Log. I., 2, 5 (I., str. 30).

a formu; obsahem jsou znaky skládající pojem, formou pak způsob složení těchto znaků. Přihlédněme zatím k obsahu pojmu.

Jak jsme došli k obsahu pojmu, t. j. jak jsme vyhledali jednotlivé znaky pojem tvořící, vyložili jsme. Ze znaků těchto omezuje každý všechny ostatní a sám od nich jest omezován: toť nutný následek každého sloučení, každé relace. Dle toho, v jakém stupni se omezují znaky ty navzájem, jakž jeden více, druhý méně jest omezován, jest také rozličná forma či způsob sloučení znaků pojmových. Mezi znaky oněmi zajisté mohou se vyskytnouti i některé znaky jiným protivné (nikoli protikladné!), a pak arci omezení jich vzájemné jest značné, někdy tak, že nutno užití abstrakce a růzností oněch se zbaviti. Však vedlé kladených znaků mohou některé vyskytnouti se jako negativné. Rozumí se samo sebou, že nemohou býti všechny znaky negativné, poněvadž by pak vůbec nevytvořily pojmu.¹⁾ Avšak pojem s některými znaky negativními jest možný, ba jest i představitelný, jenže ovšem není věci adaequatní. To ukazuje na příkladě i Mill. »Jest pravda,« vece, »že nemůžeme míti adaequatní představu o nekonečném času a prostoru; ale mezi reální představou a náležitou, pokud možno, byť i ne adaequatní, a mezi nemožností představy jest veliký rozdíl... Představa nekonečna, jakožto něčeho, co jest větší, než všechna nám daná quantita, jest představa, kterou máme všichni, která dostačí pro všechno myšlení člověka, jest tak přirozená, tak dobrá, tak pozitivní, jak si jen můžeme přát. Není sice adaequatní, ale řádná představa nějakého skutečna také není adaequatní úplně. Avšak jest pozitivní, i nelze tvrditi, že by nebylo nic pozitivního v ideji nekonečna, leda jestliže necháme, jako to činí stále Hamilton, vlastní pravdivý prvek, jenž tvoří představu, stranou.«²⁾

Podrobnější úvahou nejlépe se přesvědčíme, že tvrzení zmíněné a Millův jeho výklad jest správný.

Znak negativní není v pravdě nějaký určitý znak, nýbrž jest to odmítnutí nějakého znaku, respective nějakých znaků, jest to prohlášení, že v obsahu pojmu se jistý znak nenalézá. Kdyby se naléзал, byl by obsah pojmu bohatší, ale rozsah užší, a proto čím více který pojem má znaků, či lépe určených, negativních, tím širší jest jeho rozsah. Negativní znaky vymezují tedy pojem co do rozsahu, obsahu, přesně-li věc pojímáme, se netýkají.

Rozsah pojmu jest zajisté soubor veškerých představ či pojmu, v němž zahrnut jest obsah daného pojmu jako část v celku. Kdežto obsah jest to, čím si myslíme pojem, rozsah jest to, co vše si pojmem tím myslíme. Jest patrné, že rozsah jest nutnou sousledností obsahu a formy pojmu. Dle toho, kolik znaků, dle toho, jaké jsou a ve kterých vztazích, řídí se i rozsah pojmu. Pojmy s nejmenším počtem znaků, totiž jediným, mají rozsah největší, na př. pojmy abstraktní a obecné: velikost, jakost atd., i známo, že je zoveme jedno-

¹⁾ Srv. i Mill, Exam. str. 61 n.

²⁾ Examin. str. 105. Podobně (a rovněž o »nekonečném«) mluví na druhém, v předešlé poznámce citovaném místě, a závěr jeho tu výslovně zní: »The existence of a negative element in a conception does not make the conception itself negative and a non-entity.« Taktéž srv. ještě úvahu Millovu, Log. I., 2, 6 (I. str. 41—43) a I., 4, 2 (I., str. 88).

duchými pojmy; naopak pojmy s počtem znaků, co možná největším, tak řečené pojmy jedinečné, zahrnují označení jen jediné osoby nebo věci určité a mají tudíž rozsah co nejmenší.

Tohoto rozdílu, z každé učebnice formální logiky dobře známého, neshledáváme u Milla. Za to přejímá myslitel onen rozdělení oblíbené¹⁾ u scholastiků, jmen konnotativních a non-konnotativních (čili denotativních). Výklady o tom u Milla jsou dosti rozsáhlé,²⁾ definice podávané dosti složité — ale výtěžek z toho ze všeho nejví se býti veliký; již Jevons vytýká těm definicím, že jsou dlouhé a nedosti zřetelné. Vyberme některé kratší a určitější z nich!

»Non-konnotativní jest takový výraz, kterým označují jediný subjekt anebo atribut, konnotativní takový, jímž označují nějaký subjekt a spolu zahrnují tím již atribut.«³⁾ Na jiném místě⁴⁾ pak praví, že jméno označuje předmět a spoluoznačuje atribut; tak jméno (přídavné) »bílý« označuje vápno a jiné bílé substance a spoluoznačuje zvláštní barvu, která jest všem oněm substancím společna. Úhrnně pak praví, která jsou jména konnotativná a která nonkonnotativná těmito slovy: »Kdykoliv jména, jež přikládáme předmětům, něco nám sdělují, t. j. kdykoli mají v pravém slova smyslu význam nějaký, význam tento netkví v tom, co označují (denotant), nýbrž v tom, co spoluoznačují (connotant). Jediný druh jmen nic spolu neoznačuje, totiž jména vlastní, a tato také, přesně řečeno, nemají významu.«⁵⁾

Jestliže spojíme toto rozdělení s rozdělením jmen na konkrétní a abstraktní, obdržíme těchto čtvero tříd jmen:

1. konkrétní a konnotativní; to jsou všechna obecná jména předmětů a »obsažná« jména jednotlivá.

2. konkrétní a non-konnotativní; to jsou jediné jména vlastní.

¹⁾ Oblíbené u scholastiků dosud; chceme citovati na př. z pěkné knihy *Bened. Lorenzelliho* (*Philosophiae theoreticae institutiones secundum doctrinas Aristotelis et S. Thomae Aquinatis traditae in collegio Urbano de propag. fide. Romae 1890.*) svaz. I., str. 49: *Tertio dividitur terminus in absolutum et in connotativum. Absolutus est qui significat rem non habentem ordinem ad subiectum inhaerentiae, vel qui non consignificat subiectum, primo et principaliter: v. gr. substantia, homo, quantitas, qualitas, etc. Connotativus est qui subiectum consignificat non solum ex consequenti, sed principaliter: v. gr. quantum, album, musicus, et omnes termini significantes accidentia per modum accidentis i. e. ut inhaerentia subiecto. Hinc patet quod omnis terminus abstractus potest dici etiam absolutus; non autem omnis terminus concretus potest dici absolutus, vel connotativus; quia dantur aliqui termini concreti qui sunt absoluti, alii qui sunt connotativi.* Jak patrno, zove Lorenzelli (a jiní scholastikové) »absolutus« asi to, co Mill »non-connotative« či »denotative« nazval dle příkladu některých jiných scholastiků.

²⁾ Log. I., 2, 5 (I., str. 30—40). Exam. str. 405.

³⁾ Log. I., 2, 5 (I., str. 30).

⁴⁾ Exam. str. 405. »The name is said in the language of logicians, to denote the objects and connote the attributes. *White* denotes chalk and other white substance and connotes the particular colour, which is common to them.«

⁵⁾ Log. I., 2, 5 (I., str. 34).

3. abstraktní a konnotativní: jména to některých atributů, která spolu ještě zahrnují v sobě jiná, a jsou tudíž: »obsažná jména atributní«.

4. abstraktní a non-konnotativní: »jména prostých atributů«.

Hledíme-li na obnovenou tuto věc s hlediska svého, přiznati musíme, že by vskutku věc zasluhovala, aby noetika jí dbala, že by rozdíl jmen pokud se týče jich označovací a spoluoznačovací schopnosti měl i význam pro noetiku, kdyby tomu nebyla na překážku značná neurčitost celého tohoto rozlišení. Neboť aspoň právě dle Milla jest leckdy nemožno lišiti od sebe konnotativní a denotativní jména, ježto jména označující na př. nějaký atribut spoluoznačují i jeho rod a specie.¹⁾ Podobná neurčitost jeví se vzhledem k abstraktům; dle Milla jsou abstrakta *obyčejně* nonkonnotativná, ale není vyloučená možnost, že jsou někdy též konnotativná.²⁾ I není divu, že na př. Max Müller³⁾ ono rozdělení prohlásil za pouhý a zbytečný ballast logiky, jenžto k vlastnímu vytríbení pojmů nepřispěje. Dle našeho úsudku jest ona alternativa konnotativního a nonkonnotativního, pokud vůbec má smysl, jenom jiný výraz pro známou protivu obsahu a rozsahu pojmů: rozsah toť jeho »connotation«, obsah: »denotation«.⁴⁾ Takto-li rozvážíme věc, odpadnou nám i ony neurčitosti i dotyčné kombinované čtyři skupiny se snadno pochopí. »Nejvíce denotativní či naprosto non-konnotativní jsou vlastní jména« znamená dle běžné terminologie: rozsah vlastního jména jest nejmenší (jsoutě si sama rozsahem); »jména nejméně »obsažná« jsou nejvíce konnotativní« vyjádříme jinými slovy, že rozsah jmen obsahem velice chudých jest vždy velmi široký; a podobně by bylo lze převéstí všechny poučky v terminologii zvyklou a přesnější, i nedoporučuje se tudíž tuto vraceti se k rozdělení scholastickému; Mill asi proto je recipoval, že se mu líbilo pro svůj nominalistický ráz.

§ 36. Herbart dělí pojmy v individuální a všeobecné. Vznik pojmů obecných pak takto vysvětluje: »Zcela analogický prvému vznikaní pojmů individualních jest vznik pojmů obecných. Postřehuje se množství předmětů podobných; představy odtud vzniklé splývají dohromady po vzájemném zabavování pro odporná určení. Co jest stejnorodé, obdrží v celkové představě značně převahu nad tím, co jest různó... Zůstanou nicméně vždy cizí přídavky v celkové představě, které jí vadí, aby se mohla přiblížiti dostatečně pravému pojmu obecnému. Aby tam dospěla, jest třeba vědeckého zpracování... Takovéto celkové představy mohou býti zvány zcela správně »změtenými představami« (*verworrene Vorstellungen*) vzhledem k onomu různému, jež přinášejí s sebou. Filozofové jsou jich odpůrci a stíhateli, poněvadž v obyčejném myšlení zastupují vždy místo obecných pojmů. Než přece musíme uznati, že i jasné pojmy, ve kterých uvědomuje se protiva

¹⁾ Příklad toho ze samého Milla čerpaný uvádí Lauret uv. m. str. 305.

²⁾ Tato neurčitost na př. u Lorenzelliho není; viz pozn. 1. na str. 96. Srv. k tomu ještě, pokud se týče Milla, *Jevons*: Elem. lessons in Logic str. 44.

³⁾ na uv. m. str. 430—434.

⁴⁾ To poznali již také St. Jevons (Elem. lessons in logic, less. V., str. 37—44) a Max Müller (uv. m. str. 430—431).

všeobecného proti kterémukoliv zvláštnímu, jemu podřadnému, nutně se vyvinuly z oné přirozené změnlosti.«¹⁾

Mill nejnak se rozhoduje v této otázce; neboť s postupem právě vylíčeným slovy Herbartovými téměř naskrze se shoduje Hamiltonův výklad a ten dochází schválení Millova.²⁾ Nemenší shoda jest mezi oběma mysliteli, Herbartem a Millem, u významu obecných pojmů, o tom totiž, zdali (psychologicky) existují. Ví zajisté dobře Herbart, že to, co obyčejně se pokládá za obecný pojem, jen celkový jest dojem z něčeho podobného,³⁾ ví dobře, že pojmy obecné nikdy nemohou býti myšleny, aspoň nikoli co do obsahu, nýbrž leda jen vzhledem k rozsahu svému,⁴⁾ že krátce obecné pojmy jsou něco, k čemu snažíme se dospěti, k čemu však nikdy nedospíváme, že jsou v pravdě ideály logické.⁵⁾ A rovněž Mill opakuje nejednou, že nemyslíme v obecných pojmech,⁶⁾ nýbrž jen pomocí obecných jmen,⁷⁾ takže by dle mínění jeho logika se měla vystříhati vůbec názvu »obecný pojem«.⁸⁾

Avšak jakkoli jsou oba ve shodě co do znění výroků o podstatě a psychologickém smyslu pojmů obecných, není tomu tak, jakmile přihlédneme k tomu, jakou oba přikládají jim cenu s hlediska noetického. Mill, jak právě patrně z poslední uvedené poznámky, žádá vymýcení i názvu »obecný pojem« a je přívržencem směru čistě nominalistického. A směr tento opětne i zde způsobil, že, ačkoliv nalezneme u něho připomínky, které svědčí o správném rozpomenutí se na poznatkovou význam těchto pojmů, přece zatlačován bývá tento význam polemikou, která vlastně platí metafysickým názorům o nich. Naproti tomu lépe utvořil si o ceně pojmů obecných mínění Herbart. Můžeme je stručně shrnouti v tyto dva body:

1. Pojmy obecné jako pojmy vůbec jsou nutny, má-li býti učiněn aspoň pokus pochopení všeho, co jest nám dáno. Poněvadž toto dané jest přílišně rozsáhlé, jest potřeba, abychom si (již k vůli přehlednosti!) skupili je v celky jisté; a takovými celky a skupinami jsou vůbec pojmy a zvláště pojmy obecné, shrnutí to celých tříd zjevů, skupiny to jistých vztahů logicky vybraných, odůvodněných a spořádaných.

2. S hlediska noetického pak význam pojmů obecných speciálně v tom tkví, že všeobecno není možné beze vztahu ke zvláštnu, a proto má platnost

¹⁾ Herbart, VI., str. 167 n.

²⁾ Exam. str. 392 n.

³⁾ Herbart, II., str. 209. »Gewöhnlich hat der Mensch anstatt der allgemeinen Begriffe nur Gesamteindrücke des Ähnlichen, die man Genrebilder nennt, sofern sie aus wiederholter Wahrnehmung entstehen. Hierbei ist abermals die Reproduction vorausgesetzt, indem sie bei jeder Wiederholung ältere Vorstellungen mit neuen mehr oder minder gleichartigen in Verbindung bringt.«

⁴⁾ Herbart, V., str. 132, II., str. 315 n.

⁵⁾ Herbart, II., str. 316, IV., str. 321, V., str. 126, VI., str. 161.

⁶⁾ Mill, Exam. str. 393 n., 409.

⁷⁾ Mill ibid. a Exam. str. 405.

⁸⁾ Mill, Exam. str. 404.

potud, pokud se vždy znovu vyskytuje v kterémkoli zvláštnu, pokud v něm vždy jest zahrnuto.

V ten smysl znějí výroky Herbartovy, jež zde sluší uvést a to se zřetelem k prvému bodu z jeho »Metafysiky«, kdež praví: »Co jest dáno, — neurčitá to mnohost — nemůže jinak přehlédnuto být, nežli pojmy obecnými a jen pomocí nich může býti předmětem zkoumání. Neboť nelze užiti najednou celé massy daného, aniž dalo by se ospravedlniti libovolné vyjmutí jedné věci a opomenutí druhé. Celek daného jest předmětem zkoumání, a právě proto musí býti předpokládáno nejen jako známé, nýbrž i logicky spořádané, aby mohlo platiti za zásobu připravenou k užití.«¹⁾ »Obecno jest zkratka (abbreviatura) k vůli pohodlí, beze všeho jiného vlastního významu.«²⁾ Pokud se pak týče punktu druhého, pozoruhodny jsou tyto věty zvláště: »Již sice eidologie by logickému obecnou nepřipustila reality; toť jí zakazuje ontologie. Obecno odnáší se ke zvláštnu a nedopouští absolutního kladu právě pro tuto svou relativní povahu... Přece však mohlo by připadat podivno, jak přec je možno, že jsou nám tak nezbytny obecné pojmy a obecné věty ve všech vědách i v samé metafysice. Řekne se, patří-li k vědění, musí přece obrážeti něco z vědění! Kde jest nyní to, co obrází? Jest snad v jsoucnu? Či ve skutečném dění? Ve zdánlivém dění? Nikde nelze toho nalézt... Všecky tyto nesnáze odpadnou, jakmile víme z psychologie, že ani nejsou obecné pojmy v duši jako zvláštní třída představ. Jsou logickými ideály... Obecno má proto jen platnost, že se vrací v každém jednotlivu. V obecných větách a důkazech jsme pouze zbaveni námahy sledovati jednotlivu, jež s ním jest stejnorodé, ještě jedenkrát tím pátráním, které bychom musili vynaložiti, kdybychom tak již nebyli učinili.«³⁾

Ostatně již jiní filosofové dříve v tomto smyslu psali o obecných pojmech, jako Locke,⁴⁾ Berkeley⁵⁾ a j., i případně přirovnávali pro dotčenou právě vlastnost tyto pojmy k bankovkám,⁶⁾ mající nominální hodnotu, t. j. jen tím,

¹⁾ Herbart, IV., str. 18.

²⁾ Herbart, IV., str. 321.

³⁾ Herbart, IV., str. 320 n. Podobně arci i novější někteří logikové zřejmě prohlásili se, jako *Harms* (Logik str. 190: »Unser Ergebniss ist also vorläufig nur ein negatives. Begriffe sind nicht Vorstellungen, sondern müssen davon unterschieden werden, und zweitens, Begriffe gehen nicht bloss auf das Allgemeine, sondern auch auf die Einzelwesen. Namentlich Herbart hat das Letztere geltend gemacht.) a *Bergmann* (Grundprobleme d. Logik str. 32 n.), jenž mluvě o rodové představě, praví: »Gattungsvorstellung ist Setzung des Bewusstseingehaltes als einer unbestimmten Anzahl von Dingen eigenthümlich Gemeinsamen, in einer unbestimmten Anzahl von Dingen enthaltenen Allgemeinen, und damit der Dinge, in denen dasselbe enthalten ist, selbst.« Srv. i *Drobisch*, Log. str. 20 n., 22 n., *Lotze*, Log. str. 44 n. a j. v.

⁴⁾ Locke, Essay conc. hum. underst. IV., 7, 9.

⁵⁾ Berkeley, Treatise on the principles of hum. knowl. úvod XIII.

⁶⁾ Tak na př. (srv. *Lauret* uv. m. str. 323) *Brochard* (Revue philosophique 1881, str. 465): »Les concepts sont comme le papier-monnaie de la pensée«, *Fouillée* (L'idée moderne du droit str. 82): »Quand aux idées générales, on ne les admet que comme des billets de banque, dont toute la valeur est d'être convertible en numéraire«, a jiní; srv. také podobný obraz Herbartův při »leere Abstractionen« svrchu vzpomenutý.

že znakem jsou pro určité množství drahého kovu, — ačkoli ovšem i toto srovnání v leccěms »claudicat«.

Hlavní význam tudíž pojmů obecných spočívá v tom, že jimi třídíme a spořádáváme si své poznatky; jaké podmínky sluší klásti takovýmto pojmům, o tom pěkný jest výklad u Milla,¹⁾ jehožto konkluse zahrnuta jest v tomto odstavci: »Nemůžeme nabýti obecných pravd, t. j. pravd, které o celých třídách platí, jestliže neutvoříme tak ony třídy, aby mohly býti vypovídány o nich obecné pravdy. Utvoření třídy předpokládá představu o ní jakožto o třídě t. j. představu jistých okolností, které vyznačují tuto třídu a rozlišují předměty náležející do ní ode všech věcí jiných. Víme-li přesně, které jsou to okolnosti, máme zřetelnou ideu či představu o třídě a o významu obecného jména, které slouží k označení jejímu. Zásadní podmínka takovéto zřetelné představy jest, aby třída byla skutečnou třídou, aby odpovídala skutečným různostem, aby věci v ní zahrnuté skutečně v některých bodech se shodovaly a právě v těch bodech ode všech jiných se lišily . . . Ale není to jediná podmínka pro řádnou klassifikaci. Některý způsob věci spořádati v třídu jest pro účely lidské (buď theoretické, buď praktické) cennější než jiný. A naše roztrídění jest tehda řádně zbudováno, jestliže věci, které pořádá, nejen v něčem se shodují, co je liší ode všeho ostatního, — nýbrž jestliže se spolu shodují a od jiného liší právě v těch bodech, které pro určitý, daný účel mají význam a tvoří předložený problém. Jinými slovy: pojmy naše mohou býti zcela jasny (clear), ale nemusí proto také býti též případny (appropriate), jestliže vlastnosti, které jsou v nich zahrnuty, nejsou takové, aby podporovaly naše porozumění.«²⁾

Co doposud vyloženo o vlastnostech a významu obecných pojmů i co právě nyní uvedeno z Milla, poučuje nás o jedné z předních vlastností lidského poznání: o nehotovosti všech našich pojmů a zejména pojmů obecných. Až dosud člověk velice záhy počíná ve svém myšlení zevšeobecnováním, kdysi na počátku i lidstvo jím počalo — toť také jedna z pružin vývinu mythu —, zevšeobecnováním člověk i stále pokračuje; vždyť jím jedině jest vlastní pokrok vědy prováděn a přece — zevšeobecnování jest stále nehotové, nejisté, nepřesné, nedokonalé.³⁾ Obecné pojmy jsou výtěžkem pozorování jednotlivých, mění se, opravují se a zdokonalují dle toho, jak se mění, opravují aneb se zdokonalují jednotlivá pozorování. Nejsou možny bez nich, nejsou mimo ně, nýbrž v nich samých, — krátce, obecné pojmy se mají k pozorováním speciálním jako filosofie k speciálním vědám, na jichž výtěžcích si buduje, mění, opravuje a zdokonaluje svůj názor světový, bez nichž by nebyla možna, jimiž však nahrazena či zastoupena být nemůže. Filosofie jest, aneb aspoň má být výkvětem odborných věd, jako obecné pojmy jsou výtěžkem pojmů zvláštních, a ty zas z jednotlivých představ, jednotlivých pozorování.

¹⁾ Mill, Log. IV., 2, 4 n. (III., str. 18—26).

²⁾ Log. IV., 2, 5 (III., str. 23 n.).

³⁾ Srv. Mill, IV., 2, 6 (III., str. 21). Odtud plyne neurčitost pojmů naznačených termíny »třída, rod a druh«, což zapominávají rádi badatelé jiní než logikové.

§ 37. Promluvivše o pojmech samých, máme další úlohu zmíniti se o jejich vztazích. Vztahy či poměry pojmů mohou býti dvojí, poněvadž při každém pojmu lišíme obsah a rozsah. Přihlédneme tuto k poměrům rozsahu pojmů; rozsah zajisté jest (aspoň s hlediska psychologického) důležitější při pojmu, a také pro dosavadní naše úvahy mají poměry tyto větší důležitost.

Z formální logiky jest známo, že čtvero jest poměrů, ve kterých se pojmy co do svých rozsahů vyskytají, a že jim dle známých grafických schemat dáváme názvy: krytí, objímání, křížení a výluky. Tázeme-li se, jaký význam se stanoviska noetiky má každý z nich, t. j. jak mnoho přispívá k obohacení našeho vědění, každý přisvědčí, že nejméně přispívá poznání našemu, víme-li o dvou pojmech, že se rozsahy jich nějak *kříží*. Tím zajisté jest pouze řečeno, že některé pojmy spadající v rozsah daného pojmu jsou spolu zahrnuty v rozsahu druhého, jiné pak pojmy v rozsahu prvního ležící, v druhém nejsou obsaženy; avšak které to pojmy jsou a které nejsou, neurčeno zůstává. Známe-li však, které pojmy dané v druhém jsou »zahrnuty« čili víme-li v určitém případě, že ten či onen pojem náleží v rozsah jiného známého pojmu, máme případ *objímání*, v němž se vyskytují pojmy v poměru podřadnosti a nadřadnosti. Poměr ten jest pro naše poznání mnohem důležitější, ano jedním z nejdůležitějších. To, co po stránce logické znamená subordinace pojmu, lze po stránce psychologické označiti stručně jako process appercepce. Pravíme-li, že pojem *A* jest podřaděn pojmu jakémusi *B*, vykládá se toto vztahování psychologicky tím, že představa *A* jest osvojena, appercipovaná představou *B* (resp. její tlumem). S hlediska pak noetiky podřazením poznatku daného jinému známému konáme souzení, soud, poznávající v představě nové obsaženou nějakou představu dřívější, nám již tedy známou, která jest arci obecnější než nová nynější, která touto novou v paměti se vyvolává a tím umožňuje poznání představy *A* »jakožto *B*«. Proto na př. zastihujeme pochod tento, zde in nuce naznačený, při každé *indukci*. Zkušenost dává nám jednotlivé poznatky, které pomocí abstrakce a srovnání vůbec nám poskytují pojmy a věty obecnější, kterým jednotlivé poznatky dřívější i pozdější se podřadují; tak buduje se menší a přehlednější počet vět obecnějších, čímž jednak umožňuje se pamatování celého množství zjevů a sdílení poznatků o něm jiným lidem, jednak usnadňuje se vniknutí v poznatky ty, jich vysvětlení, pochopení, zkrátka usnadňuje se poznání spolehlivější, všeho nahodilého zbavené, konstantní. A dále, poznáním, že nějaký poznatek aneb pojem jest podřaděn nějakému obecnějšímu pojmu či poznatku, též proto má cenu, že tím právě se zjišťuje více správnost onoho poznatku obecnějšího — dosud třebas jen předpokládaná —, že oprávněnost jeho nabývá více pravděpodobnosti. Tudíž dvě důležitých stránek skýtá podřadování: jednak hojné poznatky naše se spořádávají a zjednodušují (převodem na několik obecnějších), jednak obecné ony poznatky se verifikují, resp. opravují aneb zamítají (dle toho, jsou-li schopny býti nadřaděny jiným jednotlivým poznatkům čili nic).

Hledíce k důležitosti dvou těchto stránek pro lidské poznání, nepodivíme se asi, že Hamilton dal strhnouti se k tvrzení, že subordinace jest podstatou

všeho našeho myšlení, že jen potud pochopujeme věc, pokud ji v nějaké věci či »pod« nějakou věcí myslíme.¹⁾ Že toto tvrzení Hamiltonovo jest upřílišněno a že právem proti němu také Mill na uvedeném níže místě polemizuje, jest zřejmo a chyba arci vězí především v tom, že případ subordinace prohlásil takto za jedinou formu, ve které poznání nám se dostává, čemuž ovšem tak není. Ba snad ani o soudu nelze prostě říci, že by v něm jakási podřaděnost přísudku podmětu se vyskytala, jak i Mill, zdá se, by připustil;²⁾ vzpomeňme jen soudu aequipollenčních a ještě více negativních!

Další z poměrů rozsahu pojmů, pro naše poznání rovněž ne bezcenný, jest *krytí*. Některé pojmy mají týž rozsah a mohou volně navzájem zaměněny být; pojmy takové zoveme aequipollentní a případ sám aequipollencí pojmů.³⁾ Na první pohled by se zdálo, že aequipollentní či rovnomocné pojmy nemají prazádné pro nás důležitosti, poněvadž jest to vlastně jeden a týž pojem dvakráte kladený. Ale především třeba dbáti, aby se nezaměňovalo poznání, že některé pojmy jsou aequipollentní, s aequipollencí samou; neboť poznání takové jest skutečným novým poznáním, objevujíc tožnost tam, kde snad předpokládali jsme aspoň jakousi různost, anebo aspoň ušetřujíc zbytečné lišení více pojmů, když to v podstatě jest pojem jediný. Dále však není bez užtku ani vyhledávání a tvoření aequipollencí samých; nepřibývá tím sice nového vědění, ale za to dřívější poznatky důkladněji se prozkoumávají, kdyžť s rozličných hledisk, dle rozličného vytčení obsahu (při čemž rozsah zůstává týž) se formulují; nabýváme totiž rozličných podob téhož pojmu, podob to, z nichž může se hoditi ta či ona lépe v určitém případě. Důkazem toho nejlepším jest ona věda, která s pojmy aequipollentními a soudy aequipollenčními nejvíce pracuje, totiž matematika.⁴⁾

Zbývá poslední případ ze vztahů oněch: *vyluka*. Jaký jest její význam? Poznáváme-li, že dva pojmy se vylučují, neobohatili jsme arci své poznání o něco pozitivního (— a to přece jest jediné poznání —), nýbrž odmítli jsme pokusy slučovati nějak dotčené pojmy, odmítli jich sounáležitost. Pomýšlíme-li na úplnou vyluku či naprostou (také dvojčlennou zvanou), máme poměr protikladu či kontradikce. Jsou-li na př. pojmy A a B v tomto poměru, jest B rovno $\text{non-}A$ (co do rozsahu) a není B vlastně novým pojmem, nýbrž jen »negací A «, kterážto negace ipso posito A jest dána, asi jako nemůže býti rubu bez líce. Poměr vyluky takovéto nepraví tedy nic jiného, leč že kládeme pojem A jako A , a popíráme jej jako $\text{non-}A$, zcela dle známé zásady o protikladu.

¹⁾ Viz Mill, Exam. str. 103. »We think, we conceive, we comprehend a thing, only as we think it as within or under something else.«

²⁾ Srv. Exam. str. 104. »Whenever we judge, we think the subject under the predicate.«

³⁾ Prof. Durdík (v Ottově Slovníku Naučném I., str. 271) rozeznává termíny »aequipollentní« a »aequipollenční«, právem. Neboť aequipollentními jsou pojmy, ale z aequipollence pojmů vzniklé soudy zvátí se mohou jen aequipollenčními.

⁴⁾ Diskussi nalezené obecné poučky, kterou provádí matematik zkoumaje, jakých modifikací dozná v aplikaci na rozličné speciální případy, lze také považovati za vyhledávání aequipollenčních soudů, jímž má vyniknouti, které znaky zahrnuty jsou v obecnějším útvaru pojmu určité relace veličin.

Podlé toho zřejmo, že má výluka ráz prohibitivní, zakazující spojení pojmů, a že forma výluky jest *negace*.

Mohla by se vyskytnouti otázka po původu tohoto pojmu. Odkud máme pojem *negace*? »Vrozený býti nemůže, jako žádný pojem, dán býti nemůže, poněvadž všechno, co vnímáme jest pozitivní. Sám o sobě jest bezvýznamný, musí býti na něco vztahován, *co* by popíral. Ba myšlenka pouhého *Non-A* nevznikla by v hlavě žádného člověka, pokud by k tomu nebylo dáno podnětu mysliti pojem, který dosud myšlen byl pozitivně jako *A*, najednou jako něco, co musí býti z některé myšlenky vymýtnuto, odstraněno, aneb co se musí v ní představit jako scházející. Nemůže tudíž býti pochyby, že pojem *negace* má sídlo své v abstrakci z negativních soudů.«¹⁾ Právě však pro tuto příčinu bude radno mluvíti více o negaci jinde, totiž v části o soudech jednající.

Tolik chtěli jsme připomenouti s noetického hlediska o vztazích pojmů, pokud týče se jich rozsahu. Měli bychom nyní obrátiti se ke vztahům pojmů co do obsahu jich. Než poměr ten pokud se nekryje s poměry rozsahovými (*aequipollence* a výluky při tožném a při docela různém obsahu) jeví se jako relace podobnosti a nepodobnosti pojmové. Ale o tom jednak již svrchu zmínka se stala při představách a úvaze o identitě, jednak lépe bude zmíniti se ještě v části pozdější, kde o relativnosti vědění nám bude mluvíti.

2. O soudech.

§ 38. Snad by se někomu zdálo, že mluvíce v posledním tomto odstavci o vztazích pojmů, (zejména poněvadž o vztazích co do rozsahu jsme mluvili) vlastně překročili jsme již obor pojmů a zabočili na území soudů. Avšak s podobným míněním nijak bychom nesouhlasili; neboť nemůžeme míti za to, že na př. *aequipollence* pojmů by byl již *eo ipso* soud *aequipollenční*, aniž že subordinování pojmů by bylo soud, ve kterém přísudek jest rodem druhu podmětu, nemáme za to vůbec, že by pouhý vztah pojmů byl již soudem. Ke vztahu pojmů zajisté musí, dle mínění, jež máme za správné, ještě jiný činitel přistoupení, aby vznikl soud, činitel to, aspoň s hlediska noetického, nejdůležitější a podstatu soudu tvořící. A proto oddělili jsme úvahu o vztazích pojmů od úvahy o soudech, a přiřadili onu ještě k odstavci předešlému, tuto pak odkázali do nového oddělení, v němž chceme podati výklad o podstatě a noetickém smyslu soudů i jak myslitelé naši věc pojali i jak sami jsme se rozhodli v této příčině. Z úvahy takové pak jasně vyplyne, jaká úloha jest vykázána soudům v poznávání lidském.

§ 39. Soud dosud leckdy se pojímá jakožto *synthese*, spojení (dvou) pojmů; pouhý vztah pojmů, *zrelacionování* jich bývá již pokládáno za soud. Nesprávnost takovéhoho pojímání vskutku potřebuje *pramale* analýse; aby byla objevena, postačí jen ukázati, že nesetkáváme se u všech soudů s dvěma pojmy (aspoň ne výslovně naznačenými), že jsou soudy, v nichž jen jediný pojem (aspoň hledíme-li slovní stránky) nalézáme, dále však zvláště postačí

¹⁾ Herbart, VI., str. 171.

upozorniti, že ne kterýkoli vztah, kterékoli spojení pojmů nazveme soudem. Jestliže na př. někdo by provedl synthesi představ (pojmů) »zlatý« a »hora« může vyplynouti z toho na př. »zlatá hora«, ale nikoli soud na př. »hora jest anebo není zlatá«.

Co liší soud od prostého vztahu anebo sloučení představ, resp. pojmů, již sama řeč prozrazuje; jest to onen faktor naznačený tak řečenou »sponou«. Proto právě, že poznán byl v poukazu spony jistý důležitý moment při každém soudu, správněji definovali soud jakožto »klad vztahu pojmů«; arci při tom záleží mnoho, aby pečlivě bylo dbáno a náležitě pojímán právě onen »klad« vztahu pojmů. Neboť stalo se nezřídka, že filosofové definovali takto správně soud, v dalších svých výkladech upustili a zapomenuli nejdůležitějšího onoho momentu soudu a souzení; proto jest nutno, blíže přihlédnouti právě k onomu činiteli.

Hamilton na př. podal podobnou definici soudu. Nicméně vytýká mu Mill nejasnost a nesprávné důsledky. Tvrdí totiž o něm, že podal dvojí definici soudu; jedna zní prý, že souditi znamená asi co »uznati, že dva pojmy, dvě věci anebo jeden pojem a jedna věc mohou existovati (býti) pospolu jako části jedné a téže představy,« a druhá pak že dí, že »soud jest produkt duševního aktu, v němž prohlašujeme, že ze dvou pojmů tvoří jeden část druhého, ať co do rozsahu quantitativně anebo kvalitativně co do obsahu.« Stanoviv tyto dvě definice v díle Hamiltonově, tvrdí Mill, že mezi nimi jest příkrý odpor; a opravdu, pokud hledíme k tomu, že by byly řečeny s jednotného hlediska, zdají se definice ty sobě odporovati. Ale ať již stanovíme v tom spor čili nic, tolik jisto jest, že vlastní mínění Hamiltonovo tlumočí druhá definice,¹⁾ že Hamilton, krátce, stanul na stanovisku konceptualismu. Soud mu jest pouze podřaděním subjektu praedikatu, jakž ostatně nám již známo o něm z výroku svrchu vzpomenutého, dle kteréhož »poznati věc znamená podřaditi ji jiné věci.« Že není příliš nesnadné toto logické i psychologické hysteron proteron vyvracet, každý připustí a věru Mill má snadnou práci, když polemizuje proti němu; také bychom blíže si polemiky té nevšimli zde, kdyby nepodávala některé důležité pokyny k pochopení, jak dospěl Mill odtud k theorii své vlastní.

Vyberme si hlavní body z výkladu jeho, nalézajícího se v XIII. kapitole kritiky filosofie Hamiltonovy.²⁾ »První námitka vzhledem k této definici, ihned se nám podávající, jest, že zanedbává význačný a podstatný živel soudu (the main and characteristic element of a judgment)... Kdykoli soudíme anebo něco vypovídáme, vzniká nový činitel, totiž objektivní realnost, a nový zjev duševní, totiž *víra* (belief).«³⁾ »Nemožno jest oddělití představu pravdivosti od soudu; neboť v tom záleží každý soud, že nějaká věc usuzuje se jakožto pravdivá.«⁴⁾

¹⁾ To také uznává Mill, Exam. str. 418.

²⁾ Exam. str. 414—437.

³⁾ Exam. str. 419.

⁴⁾ Exam. str. 421.

Na tento moment víry klade Mill ještě častěji důraz. Příčina, proč tak činí tento myslitel i jeho následovníci (na př. zejména Fr. Brentano a j.), jest, aby ukázal, že mezi představou a soudem, jakož i soudem a jinými duševními stavy, jest podstatný, zásadní rozdíl. Zcela zřejmě vyznává v obšírné své poznámce »o víře« ke spisu otce svého,¹⁾ že základní a prvotní jest rozdíl mezi myšlénkou, že něco jest, a mezi představou obrazotvorností o něčem vytvořenou, což tolik jest, jako rozdíl mezi soudem a představou pouhou. »I confess, that I can perceive no escape from the opinion that the distinction is ultimate and primordial.« A že to, co vyznačuje soud proti jiným duševním stavům, jest právě moment víry, vysvětluje z jiných hojných míst, jako na př. když praví, že nemůže pochopiti, jak lze lišiti soud od jiného pochodu duševního jinak, než že právě jest to akt víry,²⁾ anebo když nezná, v čem by se lišila výpověď a jiná některá forma mluvení nežli tím, že při výpovědi něco o něčem se klade čili tvrdí,³⁾ anebo dokonce když téměř identifikuje soud a víru.⁴⁾

Jde na jevo z uvedených míst, že vskutku Mill za hlavní moment při každém soudu má onen klad, že něco tak či onak jest anebo není. Arci ví dobře též, že klad onen odnáší se k poměru, ke vztahu pojmů, anebo jak ovšem dle empiristické své theorie Mill jest nucen říci, ke vztahu fakt. »Pravý význam soudu či výpovědi,« vece,⁵⁾ »jest něco, co může býti věreno aneb o čem může býti pochybováno, co může býti pravdivo aneb lživó, nač můžeme odpověděti »ano« aneb »ne«. A ačkoli nemůže něco býti kladeno (believed), leč pokud se to představuje, přece skutečný předmět víry není pojem aneb vztah nějaký pojmů, nýbrž pojímané faktum (the fact conceived). Faktum toto nemusí býti vnější, může to býti faktum vnitřní zkušenosti čili duševní, nicméně jest faktum a pojem fakta věc rozdílná, soud pak hledí k faktu, nikoli k pojmu. Faktum to může býti čistě subjektivní, jako na př. to, co se mi zdálo předešlé noci, ale soud není poznání relace mezi představou »já« a pojmem »že jsem snil« (having dreamed), nýbrž poznání skutečné upomínky a skutečné události (but the cognition of the real memory and of a real event).«

Tímto však octli jsme se u Milla při bodu, kterýž tvoří — budiž nám dovoleno užití toho výrazu — peripetii v jeho názoru o soudu. Až posaváde,

¹⁾ Analysis I., str. 412.

²⁾ »I do not know how it is possible to distinguish a judgment from any other process of the mind, except by its being an act of belief.« Analysis I., note 95, str. 342.

³⁾ »The characteristic difference between a predication and any other form of speech, is, that it does not merely bring to mind a certain object..., it asserts something respecting it.« Analysis I., note 48, str. 162 n. Srv. i Examin. str. 420, 421.

⁴⁾ How it is possible to treat of Belief without including in it Memory and Judgment? Memory is a case of Belief. In what does Memory differ from Imagination, except in the belief that, what is represents did really take place? Judgment, in its popular acceptation, is Belief resulting from deliberate examination, in other words, Belief grounded on evidence: while in its philosophical sense it is coextensive, if not synonymous with Belief itself.« Analysis I., str. 342.

⁵⁾ Exam. str. 421.

jak ještě širě povíme, s Millem můžeme souhlasiti o podstatě soudu; neboť důmyslně položil důraz právě na moment při soudu s hlediska noetického nejdůležitější. Ale po té upadá opět v chybu své filosofie vůbec, v chybu empirismu a své theorie associační. Znenáhla a znenáhla pak sešel Mill na stanovisko conceptualismu, proti němuž usiloval hájiti nominalistické hledisko, jakž mu to vytkli právem Brochard, Lauret ¹⁾ a j.

Než nechťjíce přehlednost a souvislost nástinu tohoto porušiti, neklademe sem bližší výklad o tom, i zmíníme se o věci v odstavci pozdějším; zatím k vůli srovnání chceme vyložiti učení Herbartovo o soudu.

§ 40. Co nás zajímá vzhledem k soudu nejdříve při Herbartovi, jest, že také on liší přesně soud od pouhého slučování a splývání pojmů, a to po stránce logické i psychologické. Co se tkne této stránky, napsal výslovně toto: »Pouhá komplikace či splynulina představ nemůže býti soudem; při tom by subjekt a praedikát nebyly rozlišeny, naopak tak by splývaly, že by představovaly se jako nerozdílná jednotka beze stopy spojení«; ²⁾ na to pak dále líčí psychologický vznik soudu. Ale i s logického hlediska, právě tak, jako jsme pověděli v § 38., liší i Herbart relace pojmů od soudů. Když totiž byl promluvil o vzájemných vztazích pojmů, pokračuje ve 2. kapitole logiky takto: »Ježto jednáno bylo v 1. kapitole logiky o pojmech ne ojediněle se vyskytujících, nýbrž již o jich vztazích co do rozsahu a obsahu, nemůže ve druhé kapitole (která právě jedná o soudech) ještě jedenkrát se jednati o souvislosti této, předpokládajíc ji jako něco hotového a již stávajícího. Ale jest rozdíl mezi oním sloučením (Gefüge), které přináleží pojmům jakožto pojmům, a mezi *vznikáním* onoho spojení v myšlení. Formy tohoto spojení lze najíti, když předpokládáme, že dvojice pojmů setká se v myšlení a záleží na tom, zdali vejdou ve spojení čili nic. V tomto kolísání (Schweben) tvoří se nejprve *otázka*: rozhodnutí její podává soud« ³⁾

Na témže místě nacházíme další pozoruhodnou věc ve výkladu Herbartově o soudu: výstrahu, aby se ani tuto nezaměňovalo stanovisko logické a psychologické. Hned za uvedenými právě slovy totiž takto pokračuje: »Myšlení však jest tu jen prostředkem, jakoby vehikulem, aby pojmy byly přivedeny dohromady. Na nich samých záleží, zdali patří k sobě čili nic. Proto musí zde logická úvaha býti vzdálena od míšení s čímkoliv psychologickým.« ⁴⁾ K čemuž dodává ještě methodologickou poznámku: »Ještě sluší připomenouti, že musí býti z počátku zcela nerozhodnutým ponecháno, (aby úvaha byla konána dosti obecně), ve které formě mohou pojmy samy se objeviti. Mohou míti ve svém výrazu ještě stopu svého vzniku ze slučování znaků, aniž by to snad měnilo jakost soudů nyní vznikajících, leda ve výrazu.«

Popatřme dále, jakou dává Herbart odpověď o podstatě soudu s hlediska logiky. Již ovšem svrchu uvedené místo by nám mohlo dáti dosta-

¹⁾ na uv. m. str. 311.

²⁾ Herbart, V., str. 127.

³⁾ Herbart, I., str. 91.

⁴⁾ Ostatně srv. VI., str. 168 n.

tečné poučení v této příčině, i kdybychom opětně a opětně se nesetkávali s tím i jinde u tohoto filosofa.

Nijakž není sporno, že při každém soudu jest dán jistý poměr, jistý vztah pojmů; tentě zajisté jest velice důležitý,¹⁾ neboť tvoří *podklad*, o němž vynáší se vlastní soud, však poměr tento nic není více než podkladem, není podstatou soudu. Také Herbart podstatu soudu v něčem jiném spatřuje, a to v rozhodnutí otázky. Před každým soudem předchází *otázka*, kteráž má se k hotovému soudu jako práce aneb konání k hotovému dílu, a soud, dle Herbart, není než rozhodnutí této otázky, onoho ptaní se, není než *rozhodnutí, že něco jest aneb není.*²⁾

Ejhle, shoda mezi anglickým myslitelem i německým, právě tak významná, jako zajímavá!

Ovšem, má tato shoda své meze. Neboť kdežto Mill klade důraz na to, že soud jest výpověď o něčem, zkoumá pak dále psychologické faktum víry či výpovědi, že něco jest tak či onak, Herbart obírá se otázkou, co jest to, o čem děje se výpověď. Počinání obou myslitelů jest tu oprávněno, a rozcházejí se jen rozličnými cestami: Mill pokračuje více směrem psychologickým, Herbart více (— a pochopujeme počinání jeho snadno, máme-li na paměti, že činí tak v »Logice« —) směrem logickým; při tom však druhého hlediska žádný z nich obou nezanedbal: Herbart učinil zmínku o psychologickém ve své knize o »psychologii jakožto vědě«, Mill pak zase logické probral v »soustavě logiky deduktivní a induktivní«.

Než vraťme se nyní k tomu, jak Herbart dále rozvíjí svůj výklad o soudu. »Aby mohla otázka býti určena blíže, především musíme rozeznávati subjekt a praedikát. Na pokus spojení dvou pojmů možno hleděti dvojako, pokud totiž má se připojiti tento pojem k onomu, anebo onen k tomuto. Jest při tom sice jisto, že podaří-li se spojení se strany jedné, provésti se může také se strany druhé, i náleží to podstatně k pozorováním logickým (pramení zajisté odtud nauka o konversi soudů). Ale k vůli jednoduchosti musíme uvážiti blíže nejprve jednostranně ono spojení, při kterémž díváme se na jeden pojem jako na takový, *ke kterému* má býti připojen druhý, poslednější jakožto takový, *kterýž* má býti připojen. Mezi oběma jest pak ten rozdíl, že onen jest již předpokládán, kdežto tento k němu přistupuje, že se tedy jeví onen pojem jakožto dříve kladený, tento pak jakožto pojem, který jest připojiti k onomu. Tento sluje podmětem, onen přísudkem.« »Jakkoliv pak podmět kladen jest nezávisle na praedikátu, přece by nebyl podmětem, nýbrž jen prostě vůbec pojmem, kdyby neočekával nějakého pojmu.«³⁾

¹⁾ Herbart sám také praví jedenkrát (I., str. 94) »Auf das Verhältniss der Begriffe kommt alles an.«

²⁾ »Die Entscheidung der Frage wird ein Urtheil ergeben.« I., str. 94. Srv. i I., str. 95, VI., str. 168 n.

³⁾ Herbart, I., § 53. str. 91 n.

Z tohoto konstatování plyne Herbartovi důležitá věta: »Podmět jest podmětem pro nějaký přísudek, přísudek však přísudkem pro určitý podmět.«¹⁾

Z věty této pak dedukuje Herbart dvě důležitých, nových pouček: »Podmět může býti kladen neomezeně, naproti tomu pojem, kterého užíváme za přísudek, vždy jest myšlen ve smyslu omezeném, totiž jenom potud, pokud má býti připojen k určitému podmětu.«²⁾ »Kdybychom nepředpokládali podmět, nepomýšleli bychom nikdy na přísudek, ani na spojení jeho s oním; avšak *ani pojem, jenž jest podmětem, neklade se nikterak absolutně, nýbrž hypotheticky*, totiž v očekávání přísudku nějakého a jeho připojení, a tudíž *jest již otázka, docela pak soud po každé hypothetický*.

Soud »*A* jest *B*«, a právě tak otázka »Jest *A* — *B*?« neobsahuje v sobě nikterak obyčejně přimýšlené, avšak zcela cizí tvrzení, že *A* jest; neboť o samotném *A*, o jeho bytu (*Dasein*), o jeho platnosti není řeči tam, kde připomínáme je jen proto, abychom zkoušeli možnost připojení k němu přísudek.

Poslední touto větou, kterou prohlašuje se každý soud, byť i byl kategorický formou, v podstatě za hypothetický máme spolu dáno vysvětlení k tomu, proč Herbart nezařazuje existenciální soudy mezi soudy v obvyklém smyslu a obyčejné podobě. Kdo by zajisté při Herbartově stanovisku chtěl také tyto soudy vřaditi mezi soudy obyčejného druhu — a v skutku tak učinili někteří Herbartovci, jako Dastich, Lindner a j. — nucen by byl prohlásiti, že jedině tyto soudy nemají onoho hypothetického předpokladu zapotřebí a že možno o kterémkoli soudu »*A* jest *B*« říci, že znamená tolik, jako »jestliže jest *A*, jest *B*«, při soudech existenčních však nepodmíněně musíme říci: (ať jest cokoliv), »jest *A*«.

Na základě dotčené věty možno také se domyslit, jaké by byl asi zaujal stanovisko Herbart k tvrzení Millovu, že všechny matematické věty jsou odvozeny jen z empirie a na ní že se zakládají, že jinými slovy musíme u nich předpokládati vždycky, že nalézají se jisté věci jim odpovídající. Když na př. vysloví se věta: »Dvě přímky v rovině se vždycky protínají« značí to podle Milla, že pokud sahá naše zkušenost, vždycky nám podávala dvě přímky se protínající a víme prý to i můžeme to jen potud tvrditi, pokud to zkušenost podala. Proti takovému tvrzení Herbart se svého hlediska by se neohradil, naopak jde, jak viděli jsme právě, mnohem dále; dle něho všechny soudy, nejen matematické, jsou hypothetické, a ve zvoleném případě podlé něho nic jiného není řečeno, nežli: »Jsou-li dvě přímky v rovině,« protínají se; ale není zmíněným soudem ani vyřčeno, že jsou takové věci, ani že nejsou, nýbrž jest kladen pouze vztah mezi podmětem onoho matematického soudu a přísudkem.

Ovšem náležitě ohradil se Herbart proti některým nedorozuměním, jež by z věty posledně uvedené mohla vyplynouti, zvláště pak proti námitce,

¹⁾ »Das Subject ist demnach Subject für irgend ein Prädicat, das Prädicat ist Prädicat für ein bestimmtes Subject.« I., str. 92. Důležité této věty dotýká se Herbart ještě IV., str. 78 n.

²⁾ Srv. o tom Sigwart: Logik I., str. 69.

že by podlé toho veškeré naše vědění bylo nejisto a pochybno a pod. Právem poukazuje tu Herbart k tomu, že hlásá, že každý soud je eo ipso hypothetickým, poněvadž jest kladem relace (dvou) pojmů, avšak že nepravil, že by každý soud náš byl problematický. Neboť mezi hypothetičností a problematičností jest podstatný rozdíl; co při problematickém soudu jest kolísavé, nejisté, jest právě nejistota, nezaručenost *spojení* subjektu a praedikatu, tedy podklad výpovědi, ale hypothetičnost existence podmětu nikterak neotřásá jistotou relace dvou pojmů.

Tolik budiž pověděno o mínění Herbartově o soudech s hlediska logiky.

§ 41. Do té míry jinak vypadá odpověď k naší otázce s hlediska psychologického, pokud jest vůbec zásadní rozdíl mezi oběma vědami, mezi logikou a psychologií. Určitě také tento rozdíl Herbart vytýká, pravě: »V logice vyšel jsem při nauce o soudech od úvahy o otázce; logice sluší podobný postup, právě protože není psychologií; jí jest zcela lhostejno, zdali skutečně v myšlení lidském před každým soudem předchází otázka, jejížto rozhodnutí dává soud, čili nic. Naproti tomu v psychologii nezáleží pranic na tom, *co* jest myšleno v soudu, nýbrž *jaký jest průběh* myšlení. Průběh tento počíná se od určité otázky tak zřídka, že mnohem hlouběji tkví spíše to, co jest podstatného, a mnohem častěji se naskytá, mnohem původněji se přihází nežli všechno, co má na sobě znatelnou logickou formu.« ¹⁾

Potom začíná Herbart výkladem nejprimitivnějších soudů; při tom činí i správnou poznámku náležející v obor grammatické syntaxe. »Pozorujme nejprve, vece, jednoduchá zvolání, jako: Hoří! — Země! — Nepřítel! — Král! — Sotva asi by tato zvolání kdo vykládal po způsobu grammatiků ²⁾ za pouhé ellipsy, při nichž volající si přimýšlí: »Tamto hoří dům!«, »Onde viděti břeh!«, »Tamto přichází anebo stojí král!« a pod. Myšlenky neznají takové obšírnosti, nýbrž volající označuje pouhé poznání toho, co spatřil... Ačkoliv (při tomto druhu soudů) nevystupuje odděleně ani podmět ani kopula, lze přece je psychologicky snadno najíti: bezprostřední vjem dává podmět, splynutí jest to, co by označovala spona; představa dřívější, která musí býti vzbuzena a splynouti s onou prvou, zaujímá místo přísudku. Ale právě proto, že splynutí děje se náhle, — již jest vykonáno, dříve nežli se nalezne výraz — logika nemůže použití tohoto případu jakožto příkladu soudu, poněvadž jest potřebí v takovémto příkladu, aby byly zřetelný součástky konstituující.«

Výklad další vzniku soudu nemůže býti podán než s hlediska určité psychologie a tudíž také u Herberta musíme nezbytně se setkat s naukou jeho o zabavování představ. I vykládá o tom takto: »Ptáme-li se dále, za jakých psychologických podmínek objeví se logická forma soudu, naskytá se sama sebou odpověď: Zajisté tehda, když splynutí jest stíženo a zdržováno nějakou okolností, tak že se dá dostatečně od sebe rozeznati počátek,

¹⁾ Herbart, VI., str. 168 n.

²⁾ Arci novější grammatikové již tak nečiní; srv. na př. *Paul*, Principien d. Sprachgeschichte (Halle 2. vyd. 1886) str. 103 n. a j.

prostředek a konec jeho tak, aby mohl každý býti pronesen slovem.«¹⁾ »Subjekt jakožto subjekt, praví opět jinde,²⁾ musí se nejprve vznášeti mezi několika určeními, aby stál naproti přisudku jako to, co může býti určeno (das Bestimmbare). Poněvadž pak může býti vyhověno tomuto požadavku více než jedním způsobem, jest původ soudu několikerý.

Předně: Celkový dojem z podobných vjemů vznáší se mezi více určeními. Kdo na př. viděl některého člověka brzy stojícího, brzy sedícího, jindy zas pracujícího, odpočívajícího, má takový kolísající celkový dojem; kdo jej uží nyní, u toho rozhodne popatření, jakým jej shledá, a dle toho vznikne i soud. Množství záporů (jakým jej totiž neshledá) při tom jest téměř nepozorovatelné, ale stane se tehda patrným, kdy se odporuje zkušenosti (dovsadní). — Po druhé: Kdo nyní uží nějaký předmět, jemu nový, tomu vyrojí se množství představ, které jsou reprodukovány pro něco třeba nepatrného, pro částečnou podobnost s předmětem. Mezi nimi jakožto určeními vznáší se onen předmět jako to, co má býti určeno; a odtud otázka: »Co jest to?« — Po třetí: Celkové představy, v nichž zahrnuty jsou řady, považovati sluší za subjekty, jejichžto praedikaty vybavují se po sobě při vývoji řady. — Po čtvrté: Kolísání mezi rozličnými citovými stavy dodává představě, k níž se víže, postavení subjektu. — Po páté a zejména: Každé slovo v řeči jest schopno stát se podmětem soudu, poněvadž kolísá mezi rozličnými významy.... Má-li býti jím označen jistý předmět určitý, musí býti celkový dojem opraven. To se děje praedikátem, který se však v řeči vyvinuté často mění v adjektivum anebo v jiném útvaru řeči se naskytuje tak, aby jako praedikát byla význačná jen nejdůležitější mezi opravami.«

Poněvadž, jak zajisté přisvědčí i čtenář, rozlišování druhů soudů vylíčené uvedenými slovy Herbartovými jest příliš podrobné a poněkud i nepřehledné, potřebí dodati, že systematictější na jiném místě stanoví jen dvě hlavní třídy soudů: soudy vyjadřující jistou volbu anebo odmítnutí něčeho, a soudy, v nichž spojuje se něco nového s něčím známým; druhá pak třída má zase další rozdělení na dvě: buď totiž to nové jest podmětem a to známé se o něm vynáší, anebo jest tomu naopak.³⁾

Rozdílné tyto druhy soudů a pochody, jakými se dějí, vysvětlují se blíže ještě termíny, užívanými v psychologii Herbartovské o vědomí, jako jsou: klenba vědomí, přiostrění klenby atd., při čemž ovšem nikdy nesmíme zapomínati, že tyto termíny jsou pouhými obrazy, metaforami, které nijakž

¹⁾ Herbart, VI., str. 170.

²⁾ Herbart, V., str. 127 n.

³⁾ »Eine Hauptart der Urtheile, worin sich Subject und Prädicat vorzüglich getrennt zeigen, sind die Beurtheilungen, die ein Vorziehen und Verwerfen ausdrücken... Eine andere Hauptart von Urtheilen, in welchen ebenfalls der Unterschied und die Zusammenfügung der beiden Bestandtheile sehr merklich wird, bietet sich dar in Anknüpfungen des Neuen an das Bekannte. Entweder das Bekannte ist hier das Subject und das Neue macht das Prädicat aus, ... oder das Neue ist das Subject und wird unter ein bekanntes Prädicat subsumiert z. B. bei allen Antworten auf die Frage ‚Was ist das?‘« Herbart, V., str. 63, srv. i I., str. 308.

nevystihují a vystihnouti nemohou podstatu dějů psychických. Těchto obrazných tedy rčení užívaje, podává toto poučení Herbart: ¹⁾

1. Při znovuspatření předmětu, který před tím nám byl ne zcela běžný, vznikne soud: To jest *A*, aneb to není *A*, nýbrž *B*.

2. Avšak při opětném spatření známého předmětu jest uznání okamžitě pohotovu. A pak následuje jiný způsob soudu: Toto *A* není *b*, nýbrž *c*. V druhém případě jest tedy přísudek prvního případu již splynulý s podmětem, který byl právě dán. Zúplna rozvedeno, znělo by to: »Toto jest *A* a toto *A* jest *c*«. Pokračování by bylo: »a toto *A*, které jest *c*, jest *f* v tom vězí druhá návěst »*c* jest *f*«.

Když pak takto rozlišil ony dva případy soudu, postupuje dále těmito slovy: »První druh soudů jest patrně zaostření (Zuspitzung), — ba soud: »toto — není *A*« jest dokonce ještě klenutí (Wölbung) vědomí. »To není než sníh«, pravidlo dítě v zaostření po odbytém klenutí. Ale vyskytlo se dvojité zaostření, když dítě poznalo zdánlivý koláč sice za pouhý sníh, spolu však přece tento sníh za podivně formovaný, jenžto nevypadal jako vločka, ani nebyl kulovitý, nýbrž podobal se koláči. Dříve byla zapuzena v zaostření vědomí jiná mínění, čím to jest, potom, když objeven byl sníh, byla odmítnuta od představy sněhu obvyklá forma. Pokračovalo-li nyní: »tento sněhový koláč roztaje«, procházela řada myšlenková horní návěstí: »sníh taje«.

Týmž způsobem, ba skoro týmiž slovy a zvoliv týž příklad, věc vykládá Herbart i na druhém místě ²⁾ a pak praví dále: »Klenba napíná, přiostrění upokojuje; odtud slast v posuzování a odtud ukvapené soudy a žvatlání. Toť škodí i pozorování i myšlení; pozorovatel byl by více pozoroval, nebyl by se spokojil jediným přiostrěním, myslitel pak byl by nabyl úplnější klenby a věc by byl lépe prohloubil. Také tvořivosti soudů škodí slast z posuzování. Kritické hlavy bývají zřídka kdy tvořivé.

Pozorovatel postupuje od jedné klenby představ successivně ke druhé a tvoří řady soudů. Pouhé nazírání neoddělí praedikátů, jest méně ostré. Poněvadž pak byla klenba nedostatečná, i přiostrění jest také nedostatečné; často následuje potom ne dosti věrné vypravování. Při tom ještě řeč mnohovýznamností slov spolupůsobí, jestliže neúčinkuje proti tomu neustálé opravování.« —

Než tolik, tuším, pro účel náš postačí, aby Herbartův názor o soudu i s této stránky byl jasný; jedná se nyní o vytčení vlastní věci: o to, co značí soud s hlediska noetiky.

§ 42. Pokusíme se dle sil svých a na základě synkrise i obou svých filosofů, Milla a Herberta, i literatury filosofické příslušné ³⁾ podati výsledek

¹⁾ VII., str. 653.

²⁾ V., str. 64.

³⁾ Z přerozsáhlé literatury o soudu, zasluhují zmínky, poněvadž o povaze vnitřní jeho jednají, asi tito novější spisovatelé: Herbart (I., str. 91), Mill (Log. I., 4 [I., str. 85 nn.], I., 5 [I., str. 95 nn.], Analysis I., str. 402 nn.), Drobisch (Logik § 40. str. 45 nn.) Zimmermann (Philos. Propäd. str. 42 nn. 3. vyd.), Löwe (Logik str. 82), Überweg (Logik str. 189 nn.), Bergmann (Grundprobleme d. Log. str. 14 n. Reine Logik str. 1 nn. 54—56), Brentano

vlastního přemítání o soudu. Arci musíme dodat, že nijak nemíníme na tomto místě vylíčiti úplně svůj názor o soudu a vytknouti hojně podrobnosti, jichž dle mínění našeho má se při soudu dbáti; to jinam by náleželo, zde však jen o soudu tolik chceme pověděti, co se nám zdá nutno, aby problem noetický jím podávaný vysvitl.

Měli jsme již příležitost poukázati svrchu k tomu, že první poučení, jež nám poskytuje Mill i Herbart, jest rozlišení rozmanitých stanovisek rozličných věd. Definuje-li nám někdo soud jako spojení, sloučení, synthese a pod. pojmů a činí-li tak s hlediska formální logiky elementární, není, co bychom namítali proti této definici, pokud se omezuje na obor a stanovisko, pro něž platí a s něhož byla činěna, pokud totiž spokojuje se s ní logika elementární. Neboť té může dostačiti shledávat v soudu jenom vztah či poměr pojmů, ježto předmětem svých úvah činí si jen základní formy (poměry) našeho myšlení.

Věc se má arci jinak, jakmile chceme hleděti na ni se stanoviska psychologického. Tu nestačí říci, že soud jest splývání, jakési spojování představ, nýbrž tu ptáme se po genezi soudu, po tom, jak vzniká a zdali všechny soudy stejně či různě se tvořívaly, jaké jsou psychologické podmínky souzení atd. Všecky tyto otázky nejen jsou nesnadné, ale i odpověď vysvětlující může dána býti jen se stanoviska některé určité psychologie. Doložili jsme to obšírně z Herbarta, pokud se týče anglického logika, budou podány doklady ještě níže za jiné příležitosti. Dle toho pak arci, jak o základech té či oné psychologie, respective metafysiky, soudíme, ovšem také přijmeme anebo zavrhneme dotýčný výklad o soudu. V jediné věci by mohlo se ještě nejspíše mezi psychology různých směrů docílit shody, zdali totiž sluší soudy považovati za zvláštní třídu zjevů duševních, tak že by na rovni na př. byly s třídou představ, citů, snah či zdali sluší některé z oněch tříd je podřaditi. V nejnovější době zvláště Brentano, poněkud jda po příkladě Millovi, tvrdí zásadní rozdíl mezi představami, city a snahami s jedné strany a soudy

(Emp. Psych. str. 266 nn., Ursprung d. sittl. Erk. str. 112 nn.), Ulrici (Compend. d. Log. str. 266, 275), Wundt (Logik I., str. 154 nn. 2. vyd.), Schuppe (Erk. Log. str. 117 nn., 644 n., D. menschl. Denken str. 7 n.), Lotze (Log. str. 57 n. 2. vyd.), Sigwart (Log. I., str. 53, 60 nn. 2. vyd.), B. Erdmann (Log. I., str. 182 nn., velmi důkladná a pěkná partie!), Th. Lipps (Grdz. d. Log. str. 16 nn.), Riehl (Philos. Criticism. II., 1, str. 44, Beitr. zur Log. str. 18 n.; kloní se k Millovi, ještě však více k Bradleymu, Principles of Logic), A. Rosiński (D. Urtheil und d. Lehre vom synthetischen Charakter desselben), Windelband (Beitr. z. Lehre v. negat. Urth. str. 178 n., Probl. d. Gewisssh. str. 7), M. Müller (na uv. m. str. 487, hájí při tom definici Hobbesovu proti Millovi), Rich. Wahle (Das Ganze d. Philosophie und ihr Ende, str. 383—390, jenž zcela po způsobu Herbartovu podstatu soudu vykládá a Brentanově theorii i jiným se opírá), W. Enoch (Franz Brentano's Reform der Logik. Philos. Monatshefte 1893, str. 433—458, nejdůkladnější a nejlepší dosud kritika celé Brentanovské theorie), R. Hamerling (Atomistik d. Willens I., str. 121 n.) a j. v. Také H. Rickert (Der Gegenstand d. Erkenntniss, Ein Beitrag zur Problem. d. philos. Transscendenz. Freiburg 1892) hledí domoci se přetvoření pojmu poznání na základě zdokonalení nauky o soudu, že vlastní akt souzení jest kladení nebo popírání a to že příbuzné jest se chtěním a cítěním.

s druhé, i snažil se věc dokázati obšírně ve své »Psychologii« již, a nejnověji zase v dodatku ke spisku »o původu poznání mravního«. ¹⁾

Zdá se nám nepochybným — a také nepřímou to vysvítá z toho, jak Herbart probírá oddíl nadepsaný »Vorstellungsvermögen« ve své učebnici psychologie, — že vskutku jest naprostý rozdíl mezi stavem duševním, který označujeme slovem »představa« a mezi oním »spojováním představ a tvořením jich vztahů«. Nijak nepopíráme, že může někdo tvrditi velikou podobnost mezi tak řečenou »věrností« představ či jich přesností, a mezi správností soudu; naopak, námitka ta, tuším, jen potvrzuje naše mínění. Neboť jakmile dá nám někdo otázku o jednotlivé představě tímto způsobem, netáže se již na představu samu, nýbrž na její shodu (resp. neshodu) se skutečností, a tento vztah, jak pevně jsme přesvědčeni, sluší vřaditi rovněž k soudům. Neboť nelze jej zodpověděti, než ani podobnou otázku učiniti bez soudu.

Námitka tato podává také příležitost k jednoduchému vysvětlení hlavních dvou momentů s hlediště noetiky. Se stanoviska noetiky hlavně se ptáme zajisté po pravdivosti soudu a tu lehkou úvahou můžeme se přesvědčiti, že závisí pravdivost tato na dvou momentech, jež jsou:

1. jistý druh shody aneb neshody, tedy obecně: jakýsi vztah,
2. klad tohoto vztahu, čili víra v jeho existenci.

Vztahy ony mohou býti — přesně řečeno — vlastně jen vztahy mezi stavy mého nitra. Ale viděli jsme hned z počátku tohoto pojednání, že kládeme — nota bene: na základě právě usuzování! — mimo sebe svět a věci v něm, i mohou tudíž býti také vztahy mezi mnou t. j. mým nitrem a vnějším světem. Klad pak ať té či oné třídy vztahů, čili určitěji řečeno, víra, že takové či onaké vztahy jsou správné, že odpovídají skutečnosti, jest soud, definován-li s hlediska noetiky.

I jest nyní, trvám, jasno, že naše definice soudu není pouhým opakováním výměru, s nímž se někdy v logikách můžeme setkat, třeba se co do slovního znění nelišila od nich valně, jest také, trvám, jasno, že i Mill i Herbart došli k správným thesím o soudu, jenže ten s toho, onen s onoho hlediska věc vysvětloval, pročť povinností naší bylo ponechati suum cuique. Co na potvrzenou vytěžené definice ještě máme dodati, jest jen bližší ozřejmení vlastního smyslu, který se slovy dotčenými spojujeme.

A tu si povšimněme tedy nejprve ještě jednou, že nelze popřít, že př. každém soudu naskýtá se nějaký vztah. Také Mill proto, ačkoli klade primo

¹⁾ Brentano v tomto posledním spise (Ursprung sittlicher Erkenntniss str. 21) snažil se dokazovati, že toto čtverodělení stavů psychických již měl Descartes i dovolával se zejména jeho Meditationes de prima philosophia III., pag. 16. Ale nelze v této věci s Brentanem souhlasiti, zejména hledíme-li IV. meditace Descartesovy; neboť nevznášíme-li v něj tuto theorii předem utvořenou, poznáme spíše snadno, že Descartes řadí soudy (iudicia) mezi »voluntates sive affectus«, tedy mezi stavy emoční. O této historické stránce theorie dotčené srv. článek *F. Seyringa*: Über Descartes Urtheilslehre (Archiv für Gesch. d. Philosophie IV., 1893, str. 43—59), jenž přiznává úplný souhlas *Windelbandovu* výkladu (v Beiträge zur Lehre vom negativ. Urtheil. Strassburger Abhandl. zur Philosophie Ed. Zeller zu seinem 70. Geburtstage gewidmet. Freiburg 1884., str. 171).

loco — a zcela správně — váhu na onen moment víry, dobře ví, že třeba míti zřetel k onomu vztahu.¹⁾ V tom jedině rozcházejí se myslitelé, *mezi čím* uznati sluší tento vztah. Obyčejně se v logikách pravívá, že tu jde o vztah mezi pojmy, jindy zase že o vztah mezi představami. Mill na uvedeném právě místě se rozhodně tomu vzpírá a tvrdí, že to jest jeden z nej-osudnějších omylů v logice,²⁾ i stanoví, že jedná se tu o vztahy mezi věcmi. Soud není prý výpovědí o vztahu mých představ, ač bez představ a bez pojmů nebyl bych s to, abych soud pronesl ani učinil, nýbrž jest výpovědí o poměrech, vztazích předmětů. Co se toho tkne, jen dvě možny jsou odpovědi Millovi; buď i zde zavedl jej empirismus jeho příliš daleko, anebo spíše slovo »představa« tuze chce urgovati; nemyslí asi nikdo, když dí, že činíce soud, pronášíme mínění své o vztahu *představ*, slovo »představa« v jiném smyslu, než v tom, pokud s danými představami spojujeme přesvědčení, že nám »věci« správně podávají; tedy nemíní se vztahy »pouhých« představ, nýbrž představ jakožto »obrazů« či »zástupců« skutečných věcí. —

Nejhlavnější a v pravdě podstatný moment při soudu jest víra, jest ono přesvědčení o reální platnosti vztahu představ resp. pojmů. Pověděli jsme již několikráte, že také Mill náležitě důrazně to vytýká. Namane se přirozeně otázka, co jest to »víra«, a otázka ta zdá se neodbytně nutkati k podrobnější analýsi. Mill dobře soudí, že tato otázka náleží noetice, čili jak říká, metafysice. »Úvaha o povaze výpovědi (proposition) . . . buď analyzuje stav vědomí, který zoveme vírou, anebo to, co se věří . . . Logika podle našeho mínění nemá co činiti s povahou onoho aktu souzení čili víry; úvaha o tom jakožto o zjevu našeho vědomí náleží jiné nauce . . . Samo sebou se rozumí, že při každém soudu, jako na př. když soudíme, že zlato jest žluté, odehrává se ve vědomí našem pochod, jehožto vylíčení částečně správně podala ta či ona theorie. Musíme zajisté míti představu zlata i představu žlutého, a tyto představy sestaviti ve vědomí svém. Ale patrně jest, že jest to jen díl pochodu, který se koná; neboť může se přihoditi, že sestavujeme představy a přece nenastane akt víry, jako na př. když činíme si pouhý výtvar obrazotvornosti ku př. zlatou horu . . . Otázka, co děje se v tomto případě souhlasu aneb nesouhlasu ještě mimo spojení dvou představ, jest z nejtěžších záhad metafysických.«

Ačkoliv však Mill uznává nesnadnost odpovědi k otázce, co jest víra, přece — vinou associační theorie psychologické — usnadnil si znamenitě tuto otázku a domnívá se, že podáno dostatečné vysvětlení její, jestliže se převede prostě na sdružení představ. Arci proti tomuto a podobnému výkladu ihned skoro sama ohlašuje se námítka, jaký že jest pak rozdíl mezi tak řečenou »slepou vírou« anebo »navyklostí« a evidencí nějakého poznatku správného. Neboť že tu nečiní rozdílú intensita, s jakou něčemu se věří, jest zřejmo; vždyť často nesprávný předsudek hlouběji bývá zakořeněn a

¹⁾ Jeho výklady o tom viz Log. I., 5, 1 (I., str. 95—99).

²⁾ Log. I., 5, 1 (I., str. 93). Nejlépe toto mínění posoudil Th. Funck-Brentano (Les sophistes grecs et les sophistes contemporaines. Paris 1879, str. 143—146).

úsilněji věren nežli správný leckterý úsudek. Jest tedy shledávati zajisté rozdíl v něčem jiném. Ale v čem?

Zdá se druhdy, jakoby i Millovi svítalo, že jest značný a podstatný rozdíl mezi vírou ustálenou pouze zvykem a mezi evidencí poznatku. Mill na př. praví v posouzení theorie svého otce mezi jiným: »Jestliže věření jest jenom nerozlučitelná asociace, jest věření věci náhody a zvyku, ale nikoli rozumu. Zajisté není asociace dvou představ, byť i byla sebe pevnější, důvodem věření, není jistotou («evidence»), že jsou spojena odpovídající fakta ve vnější přírodě.¹⁾ Tato theorie odstraňuje, zdá se, všechen rozdíl mezi vírou moudrého, která řízená jest evidencí a shoduje se se skutečnými successemi a coexistencemi dějin všehomíra, a vírou blázna, která mechanicky vzniká jakoukoliv nahodilou asociací, suggerující duchu představu successe anebo coexistence, vírou to, již trefně označuje populární výraz: věřiti něco proto, že jsme si to vzali do hlavy («believing a thing because they have taken it into their heads»).«²⁾

Ale zcela jinak zase zní poznámka Millova v témže díle: »Musí prý býti mu (Jamesu Millovi) přisvědčeno, že (nějaká) asociace, která jest dosti mocna, aby vypudila všechny ideje, které chtěly by samu ji vypuditi, způsobuje druh mechanické víry, a že processy, kterými bývá tato víra opravena a vpravena v rozumné meze, záležejí všechny ve vzrůstu protivné asociace, která usiluje zavdati podnět k ideji sklamání prvního očekávání, i že víra v určitém případě (či očekávání) trvá anebo mizí podlé toho, jak buď ta či ona asociace má převahu, *nejinak než jakoby víra a asociace byly totéž* (exactly as if the belief were the same thing with the association).«³⁾ Se zřetelem k tomuto místu právem namítl Brentano: »Zde leccos jest divného. Které pak představy vzájemně se vylučují? Podle poznámky Millovy (Analysis I, note 30. str. 98 n.) není prý případu »absolutní incompatibility« myšlének mimo myšlení téže věci jako minulé a přítomné zároveň. Avšak jsou jen tyto dvě myšlenky incompatibilní, nepřipustné zároveň? Jinde hlásá Mill pravý opak, řka, že »s představou jsoucna dána jest spolu představa nejsoucna (Analysis I, note 39. str. 126.): »Jsme si vědomi, praví, přítomnosti něčeho jen u přirovnání k nepřítomnosti toho« (We are only conscious of their [t. věcí] presence by comparison with their absence). Avšak ani toho nedbajíc, jak zapomenul tu Mill na onen charakter naprosté evidence! Skeptik Hume stojí tu výše, poněvadž uznává aspoň, že podobné empiristické pojmání pochodu indukčního nevyhovuje rozumové potřebě.«⁴⁾

Empiristická theorie Millova, jak jasno z toho, setkala se s nezdarem již v tomto směru,⁵⁾ nedovedši vyložit, v čem pravá podstata víry a poznatku

¹⁾ Srovnej s tímto výrokem Herbartův, V., str. 61.

²⁾ Mill, Analysis I., str. 407.

³⁾ Analysis I., note 110, str. 438.

⁴⁾ Ursprung sittlicher Erkenntn. str. 107 n.

⁵⁾ Se zřetelem k indukci vytknul Millovi podobné nedostatky Sigwart, Logik II., str. 371.

záleží, ačkoli se domnívala to dovésti vysvětlit; neméně i v druhé příčině minula se s cílem. Týče se to poměru rozsahu a obsahu pojmu při soudu.

Mill domnívá se býti co do pojmů (v soudě) nominalistou, avšak, aniž toho pozoruje, jest konceptualistou.¹⁾ Empiristická theorie jeho o soudu zní: Soud není spojením pojmů, nýbrž jest to slučování fakt, jest to víra, že nastane-li jeden zjev buď zároveň s ním anebo po něm, nastane zjev druhý. Všecky soudy dějí se co do obsahu (in Comprehension), ne co do rozsahu (in Extension). Jméno »člověk« spoluoznačuje (»connotat«) jistý počet znaků; věta »všichni lidé jsou smrtelní« nepraví nic, než že attribut »smrtelnost« náleží mezi znaky slova »člověk«. Pojme tudíž attribut jeden ke skupině attributů, avšak poněvadž slovo »smrtelnost« jest označení třídy a to třídy širší, než která jest naznačena slovem »člověk«, přicházíme takto podle výkladů Millových k definici konceptualistické (na př. Hamiltonově), že soud jest jen podřazení třídy jedné třídě širší, totiž třídy subjektu třídě praedikátu. A přece Mill opíral se této definici, vykládaje ji za nesmyslnou, poněvadž by se jí předpokládalo, že máme jakýsi katalog všech pojmových tříd, z nichž pak do určité třídy vždy vřaďujeme daný pojem.

Že má definice podobná své vady, pověděli jsme svrchu; ale proti výtce Millově musili bychom odpověděti s Maxem Müllerem, že takový »katalog« máme vskutku, arci katalog to pojmů značně nedokonalý, ale přece jakýs takýs a nad to schopný zdokonalování: řeč. Vždyť vlastní slova Millova možno uvést, která nám zcela zřejmě hlásají, jak řeč jest jakýmsi skladištěm jakýchs takýchs »pojmů« t. j. kategorií vzniklých tříděním věcí, jakž je vypracovala pokolení lidská, na jichž pracích dále nám sluší stavěti a také stavěti lze. »Vycházíme-li od jmen, napsal Mill,²⁾ a považujeme-li tato za vodítko, které vede nás k věcem, podávají se nám všechna roztržidění, která neuznával jediný snad myslitel, nýbrž myslitelé všichni.« Neboť »v řeči jako v klenotnici jest uložena všechna zásoba zkušeností, kteréž nastrádaly dřívější věky a které jsou dědictvím příštím pokolením.«³⁾

Ale Mill by mohl namítnouti, že poněti kterékoli třídy jest neurčité, kolísavé, šíříc se aneb omezujíc rozmanitě. Než jestliže se mění rozsah pojmů, jež názvy a výrazy označujeme, mění se také jich obsah, a protož jest s tohoto hlediska táž obtíž při Millově theorii, jako při theorii protivné. Neboť že představa, pokud se týče obsahu, jest nerozlučně spojena se svým rozsahem, to i Mill právem uznává,⁴⁾ a jak kolísá a mění se »obsah terminů«, to též obsírně vylíčil.⁵⁾ Poněvadž tedy podlé obsahu se řídí i quantita rozsahu, nevyhnul se dalším obtížím, tvrdí-li kdo, že slučování při soudu děje se co

¹⁾ Srv. o tom Lauret na uv. m. str. 311.

²⁾ Log. I., 1, 2 (I., str. 22).

³⁾ Mill, Log. IV., 4, 6 (III., str. 52, srv. i III., str. 46) a j.

⁴⁾ The thought in Comprehension comes first; the thought in Extension rests on thought in Comprehension, and follows it; but is so closely linked with it that it can hardly help following.« Exam. str. 504, pozn.

⁵⁾ V Log. IV. knize 5. kap.

do obsahu konnotace, nýbrž má nesnáze tytéž, jako kdo hledí při soudu pouze k rozsahu pojmů.¹⁾

Ze všeho tedy na jevo vychází, že marně se namáhá, kdo empiristicky chce vyložití rozdíl mezi tak řečenou »pouhou« či »slepou« vírou (na př. v chybný nějaký soud aneb v předsudek) a vírou, kterou musíme věnovati evidentnímu nějakému poznatku. A jakž také jinak by mohlo býti. Vždyť víra sama, jak myslíme, jest poslední faktum vnitra našeho a není možno ji blíže analyzovati v tom smyslu, abychom ji na něco primárnějšího, základního převedli.²⁾ S dostatek zná každý ze své zkušenosti tento duševní stav jako právě psychické faktum a kdo by ho neznal, tomu nelze analysi představu o něm učiniti. Rozdíl pak mezi vírou v soud nějaký tak řečenou »slepou« (neodůvodněnou) a neodolatelnou vírou, buzenou evidencí jistého poznatku, zajisté existuje, nikoli však s hlediska psychologického, nýbrž s logického, resp. noetického. Arci přesnější vytčení tohoto rozdílu jest věc velice nesnadná. Říci, že v druhém případě jest naše víra »objektivně« zdůvodněna, (objektivně) pravdivá, že měřítko její neváže se k určitému subjektu, nýbrž že jest závazná stejně pro všechny tvory myslící, odpověď sice jest pravdivá, ale neuspokojuje; posunuje totiž tato odpověď otázku jen dále v otázku novou, co zoveme »objektivně pravdivým«. Jeden rozdíl mezi oběma druhy věr, tuším, lze snáze konstatovati, ačkoli pouze dává znak negativní: samozřejmý soud (na př. axiom) nepotřebuje důkazu; nejinak jemu »slepě« t. j. bez důkazů věříme, jako předsudku, při němž též nepátráme po zdůvodnění své víry: avšak při předsudcích stačí upozornění, že to jest předsudek, lze podati jich vyvrácení, tak že, ač třeba neradi a zvolna, se ho vzdáváme, kdežto evidentní soud, důkaz atd. — krátce víru v něco objektivně pravdivého — není možno zvíklati. V tom leží celá věc: bezdůvodý soud a soud bezdůkazý (t. j. takový, který důkazů nemá a také jich nepotřebuje) není totéž!

Naše diskusse důležitého momentu soudu, víry, poskytla nám, jak zřejmo, zároveň příležitost, abychom označili své mínění proti empiristickému pojmání Millovu axiomů a vět tak řečených apriorních; odpověď naše ovšem vyznívá tak, jak již jedenkrát svrchu byla naznačena a jak ještě v této části podána bude obšírněji. Než vraťme se zase po této diskussi k vlastní úvaze o podstatě soudu!

§ 43. Je-li hlavní Millovou zásluhou, že v pochopení pravé podstaty soudu vytkl s důrazem náležitým moment víry, u Herbarta, zdá se nám,

¹⁾ Rozeznávání soudu dle konnotativní a denotativní vlastností jmen zavdalo příčinu nejen k nejasnostem, nýbrž i k dosti značným nedůslednostem u Milla, o nichž čtenář nalezne širší výklad na př. v kritice Jevensově (II. část v *Contemp. Review* 1878).

²⁾ O Millovi lze právem říci, co napsal Brentano o Sigwartovi (Urspr. d. sittl. Erk. str. 83 n.): Es begegnete ihm aber, scheint's, was vielen bei psychologischer Zergliederung begegnet ist, dass er im Eifer der Analyse am richtigen Punkt nicht halt machte und Phaenomene von sehr verschiedenem Charakter noch auf einander zurückführen suchte. Ein Irrthum hinsichtlich des Wesens der Evidenz ist für den Logiker begreiflicherweise folgenswer.

nejvíce pozoru v této příčině zasluhuje poukaz k *otázce*, která, jak praví, předchází (byť i ne výslovně) před každým soudem a jejíž rozhodnutí podává soud.

O tom, co jest otázka, o jejím významu, dosud málo bylo uvažováno; v logikách i teoriích poznání se úvaha o ní buď mlčením pomíjí buď zkrátka odbývá. A přece již Platonovi byla dobře známá její důležitost, po Platonovi pak Aristoteles o otázce se zmínil, ale v novější době literatura jest poměrně o věci tak důležité skrovná.¹⁾ Jest to tudíž nemálá přednost knihy Herbartovy, že na otázku a to právě při soudu upozornil náležitě, přednost, kterou ani takový protivník filosofie Herbartovy nezneuznal, jako jest G. Teichmüller.²⁾

Jak Herbart pohlíží na otázku s hlediska psychologické své theorie appercepcí, jest známo a bylo dotčeno výše. Mezi novějšími badateli hlavně o to jest spor, zdali sluší již otázku považovati za soud, či zdali jest to soud »neúplný«, nehotový. S hlediska noetiky soudili bychom, jest slušno uznati, že již počítati sluší ji k soudům. Otázka jest, dle mínění našeho, úplný, hotový soud; vždyť máme tu i podklad soudu, totiž jistý vztah pojmů, resp. představ, máme tu i, což nejdůležitější jest, klad onoho vztahu; neboť při každé otázce musíme se setkat s menším nebo větším stupněm víry, právě jako při soudu druhu obyčejného. Jen tím se liší od obvyklých soudů jiných, že víra ona není zde ustálená, že klad onen není rozhodnut, že místo »víry« (v užším slova smyslu) setkáváme se tu s »pochybováním« (jež však jest také jistá »víra«!), že onen klad není definitivní, nýbrž že zřejmě jest víra naše v onen vztah prozatímní t. j. taková, již (ihned anebo později) chceme zkoumati, abychom se jí buď pevně přidrželi anebo vzdali. Neboť pochybování jest též druh víry, jest jistá »víra«; duch lidský však v této »víře« (respective »nevěře«) nerozhodné nemůže setrvati, v ní nenalézá ukojení, nýbrž jen nepokoj a neklid, jenž jej pudí k víře (nebo nevěře) rozhodnější; proto pochybování jest vždy předchozím stavem víry (respective nevěry), jest stavem průchodním, a jest právě tak momentem hlavním při otázce, jako víra, klad (ustálený) při soudu (v užš. smyslu). Abychom stručně pověděli: otázka jest *pokus* soudu, čili jest jen jinou formou soudu problematického; neboť co tu jest nejisto, jest právě určitost, rozhodnost onoho kladu, soud (v širším smyslu) vyznačujícího.

¹⁾ Literatura otázky vzhledem právě k soudu a věření jest, pokud víme, tato asi: Platon (příležitostně, na př. v Státu pag. 523 nn.), Aristoteles: Topika (VIII., 11), Fries: Neue Kritik der Vernunft (I., str. 172), Versuch einer Kritik d. Princip. d. Wahrscheinlichkeit (str. 15), Herbart (I., str. 91, 95, VI., str. 168 n.), Fortlage: System d. Psychologie (I., § 7—11). Windelband: Beitr. zur Lehre v. negat. Urth. (str. 187 n.), Sigwart (Log. I., str. 102, 118, 191, II., str. 224), Lotze: Logik (str. 61), G. Glogau: Abriss d. philos. Grundwissenschaften (I., str. 359), G. Teichmüller (Neue Grundlegung d. Psychologie und Logik. hrsg. v. Ohse. Vratislav 1889, str. 32 n.), H. Paul (Princip. d. Sprachgeschichte str. 109 n. 2. vyd.), R. Wahle: D. Ganze der Philosophie u. ihr Ende (str. 372—374), též Fichte, Hegel, Emminghaus příležitostně se o tom zmiňují. Roztřídění různých vět tázacích provedl Imme (Die Fragesätze nach psychologischen Gesichtspunkten eingetheilt und erläutert. Progr. gymnas. Cleve 1879).

²⁾ Na místě právě uvedeném.

Připomenuté právě věci naučí nás, tuším, zřítí v novém, jasnějším světle učení Herbartovo o hypotetičnosti každého soudu. Učení to jest v úplné konsekvenci s poučkou Herbartovou, že otázka předchází každému soudu. Každý soud jest hypotetický, — což to jiného, než: každý soud jest rozhodnutím otázky, ale podmíněným, rozhodnutím relativním; o tom, zdali podmět či přísudek má reálnou platnost, zdali v tom či onom rozsahu podmět a přísudek jest kladen, soudem oním samotným není rozhodnuto. Rozhodnutí podobné mohou dáti zase jen jiné soudy, a ty opět musí býti založeny na otázkách či jiných soudech atd., až dospíváme k prostým kladům, k pouhým faktům zkušenosti své vnější nebo vnitřní.

Poučka Herbartova proto nejen dává pokyn všimnouti si hlavních momentů soudu: vztahu pojmů a kladu tohoto vztahu, nýbrž i poukazuje k relativnosti všeho našeho vědění a poznání. I v této druhé příčině, neméně než v první, můžeme zastihnouti shodu mezi anglickým a německým myslitelem, kteráž jasněji vynikne nyní, kdy vyložili jsme nauku Herbartovu, uvedeme-li vlastní slova Millova, jež hlásají v podstatě také hypotetičnost soudů našich a tím i relativnost poznání lidského: »The ideas of truth and falsity cannot be eliminated from reasoning. We may abstract from actual truth, but the validity of reasoning is always a question of *conditional* truth — whether one proposition must be true if others are true, or whether one proposition can be true if others are true. When Judgments or Reasonings are in question, the conditions of the thinkable are simply the conditions of the believable.«¹⁾

§ 44. Jako souvisí konsekventně s poučkou o předběžné otázce Herbartova poučka o hypotetičnosti všech soudů, tak v úzkém spojení jest s tímto jeho míněním další učení o významu spony či kopuly v soudu.

Soud lze tak pozměnit — není-li již takové formy sám sebou —, že se spojení podmětu a přísudku objeví naznačeno slovesem »býti«, jak říkáme dle grammatiky, ve způsobě spony či kopuly »jsem« atd. Avšak sloveso »býti« má, jak každému známo, dvojí význam, který lišívají grammatikové názvy »verbum existentiae« a »verbum auxiliare«. V některých řečích dokonce tento dvojí význam se rozlišuje i vnějším způsobem na př. v řečtině přízvukností, anebo ve starší češtině někdy různou orthografí: »jsem« a »sem«, »jsou« a »sou«.²⁾

¹⁾ Mill, Exam. str. 472. Co se týče věty Herbartem hájené, sluší dodat, že i jiní se s ní shodují, nejen jeho stoupenci. Tak v podstatě stejně vyslovil se Wolff (Logik § 266), a nověji pak na př. Sigwart (Beiträge zur Lehre vom hypothetischen Urtheile. Tübingen. Progr. 1870) a Lotze výrokem (v Mikrokosmos I., str. 292) »Wenn wir behaupten, dass jede Substanz unzerstörbar ist, so sagen wir etwas Richtiges, sobald wir in den Begriff der Substanz das Merkmal der Unzerstörbarkeit eingeschlossen haben, aber wir drücken damit nichts aus, was eine unmittelbare Geltung hätte; denn es wird sich dann eben fragen, ob es Substanzen in diesem Sinne gibt, und ob die Erfahrung, die uns allerdings nöthigt, zu jedem Kreise von Eigenschaften und Entwicklungen ein Subject als Träger desselben hinzudenken, uns überall dazu nöthige, dies Subject selbst in Gestalt einer sogenannten Substanz aufzufassen.«

²⁾ Jak bylo nověji shledáno. Viz článek K. Černého v Listech filologických XVI., 1889, str. 445–456.

Mill zcela správně žádá, aby rozdílné této platnosti slovesa »býti« bylo šetřeno a úplně má pravdu, tvrdí-li, že zanedbáváním tohoto rozdílu zavdán byl podnět k rozličným omylům, velmi vážným v následcích svých.¹⁾ Ale zcela neprávem zase tvrdí o svém otci, že byl první, který vytkl tuto dvoj-
smyslnost a poukázal k omylům z ní vyšlým v soustavách filosofů.²⁾ Pravíme, že zcela neprávem tak dí, a podáme toho jasné důkazy.

Již Aristoteles věděl, že sloveso »býti« má jiný význam v soudech, než značí-li »vyskýtati se«, »stávati« a pod. Zřejmě poznal, že existence není reálním znakem některého pojmu a dosti správné mínění si vytvořil o tom, co značí »býti«.³⁾ S Aristotelem v celku shoduje se křesťanský Aristoteles středověký, sv. Tomáš Aquinský, i jest zajímavé, že hluboký tento myslitel ukazuje právě vzhledem k větě »Bůh jest«, že není »jest« reální znak pojmu (jakož to před tím bylo tvrzeno pro ontologický důkaz o jsoucnosti Boží), nýbrž že to jest jenom znamení, že něco máme za pravdivé.⁴⁾ I v logice Port-Royalu možno nalézt ono rozlišení obojího významu.⁵⁾ V novější době pak Kant zejména učil, že »býti« jako »kopula« a »verbum existence« mají to společné, že jimi se značí oběma *klad* nějaký, že však liší se tím, že klad, ježž označuje kopula, jest relativní, a sice, že to jest klad znaku k nějaké věci, druhý však klad že jest klad absolutní, klad věci samé.⁶⁾ Po Kantovi pak opět Fichte⁷⁾ k rozdílu tomu poukázal, avšak Herbart to byl, jenž,

¹⁾ Mill, Log., I., 4, 1 (I., str. 86 n.). Srv. Analysis I., str. 126.

²⁾ »Mr. James Mill was, I believe, the first who distinctly characterized the ambiguity, and pointed out how many errors in the received systems of philosophy it has had to answer for.« Analysis I., str. 126.

³⁾ Viz o tom více *Brentano*: Psycholog. str. 281, pozn. 2.

⁴⁾ Summa theolog. Pars I. quaest. 2. a. 1. ad. 2. »Dato etiam, quod quilibet intellegat hoc nomine *Deus* significari hoc, quod dicitur, scilicet illud, quo maius cogitari non potest; non tamen propter hoc sequitur, quod intellegat, id, quod significatur per nomen, *esse in rerum natura*, sed in apprehensione intellectus tantummodo. Nec potest argui quod sit in re, nisi daretur quod sit in re aliquid, quo maius cogitari non potest; quod non est datum a ponentibus, Deum non esse. Dico quod haec propositio: »Deus est«, per se nota est, quia praedicatum idem est cum subiecto. Deus est enim suum esse. Sed quia nos scimus de Deo, quid sit, non est nobis per se nota.« Srv. i tamže. P. I. qu. 3. a. 4. ad. 2. Souhlasíme tudíž s P. J. Vychodilem, jenž napsal v této příčině: »Anselmovu (ontologickému) důkazu již Albertus Magnus namítá, že věta »Bůh jest« o sobě sice je zřejmá, ne však nám. Tomáš Aquinský (1224—1274), žák Albertův, jenž důkazy jsoucnosti boží konečně v soustavu uvedl, jest zároveň kritikem a hlavním zavrhovatelem důkazu Anselmova. Vyvrací totiž osm obhajovacích důvodů proň uváděných; jej sám vyvrací však na jiných místech, an formuluje určité a vůbec platně námitku Gaunilonovu: z pomyslu nenásleduje, že to, co pomysl (a jméno) »Bůh« obsahuje, není pouze v mysli, nýbrž také ve skutečnosti... Od té doby ontologický důkaz Anselmův jakožto samostatný důkaz na dlouho zavržen, až idealismus novověký jej v pozmeněné formě opět vzkřísil« (Důkazy jsoucnosti Boží a dějiny jich. Brno 1890, str. 39 n.).

⁵⁾ L'art de penser II. partie, 3. chapitre: »Le mot est marque l'action de mon esprit qui affirme.« Arci v následujících výkladech téže logiky (str. 151 edit. E. Charles, Paris 1878) leccos jest, s čím nelze souhlasiti.

⁶⁾ Kants Werke II., str. 458—461, I., str. 173 ed. Hartenstein.

⁷⁾ Wissenschaftslehre I., § 1. = Sämmtl. Werke I., str. 93.

abychom užili slov Brentanových,¹⁾ »učinil konec této polovičitosti nejasné a odporů plné«, Herbart to byl, který rozlišil soud kategorický od existenciálního, který ukázal, že spona nemůže býti než výrazem kladu *relace*, a tudíž že nemůže býti reálním znakem pojmu ani něco o tom vypovídati, zdali pojem či lépe předmět značený pojmem existuje čili nic.²⁾

Herbarta v novější době následovali mnozí v tomto mínění, jako Drobisch,³⁾ Trendelenburg,⁴⁾ Sigwart,⁵⁾ Bergmann⁶⁾ a j. v. Naproti tomu vzpírají se jiní uznati podstatný rozdíl mezi oběma slovesy aspoň potud, že dovozují, že kopulou předpokládá se existence věci pojmem naznačené; tak činí do jisté míry Überweg,⁷⁾ Kern⁸⁾ a Jordan.⁹⁾

Nám není potřeba se zdržovati příliš touto věcí; nemá-li vésti se hádka jen o slova, nemůže býti pochybné, který výklad jest správný. Jednoduchý příklad Millův »centaur jest fikce básnická« anebo Sigwartův »sníh jest bílý« (z nichž při prvé nelze mluvit o supponované existenci centaury, poněvadž soudem tím se popírá, druhý pak soud lze právě tak dobře a platně vysloviti v zimě, jako v létě, ať sníh jest či není) ukazuje zřejmě, že soudem se vyjadřuje víra v platnost spojení, relace, nikoli však v existenci její členů. V tom celý osudný onen omyl spočívá, že zaměňuje se platnost, pravdivost nějaké výpovědi s bytím, jsoucností věcí, což jsou přece pojmy disparátní; platnost soudu nevyklučuje jsoucnost předmětů, o nichž soud se vypovídá, ale také netvoří ještě tuto jsoucnost, jí nedokazuje — čili jinými slovy, slovy Herbartovými: podmět v soudu jest kladen hypoteticky a každý soud má vlastně zníti: »Jestliže jest *A*, jest toto *A* — *B*.«

§ 45. Shrňeme-li ještě jedenkrát v úhrnném přehledu krátkém své uvažování o soudu, tyto hlavní body shledáme:

1. Při každém soudu jde o *nějaký vztah*; nikoli o vztah dvou pojmů pouze anebo představ. Neboť vysvítá z předchozího, že nemusí uvedeny býti v poměr, v relaci *dva* pojmy aneb představy. Stačí věru, když máme jediný pojem či jedinou představu a srovnáváme ji (t. j. uvádíme ji ve vztah) se skutečností; rozhodnutí, které pronášíme po otázce, jak se k sobě mají (zdali se shoduje představa se skutečností čili nic) čili klad mé víry v existenci předmětu, odpovídajícího mé představě, jest zajisté též soudem, třebaš poněkud zvláštnější formy, znějícím »*A* jest«. To připomenouti není nedůležité, zejména se zřetelem k některým moderním logikům, jako Sigwartovi, Lotzemu a do jisté míry i se zřetelem k Millovi.¹⁰⁾

¹⁾ na uv. m. str. 280.

²⁾ Výklad o tom jasně podán u Herbarta S. W. I., str. 105, III., str. 118 a 147. O významu »bytí« s hlediska metafysického pak promlouvá v díle III., str. 15 n.

³⁾ na př. v Logik 5. vyd., str. 60 n.

⁴⁾ Logische Untersuchungen II., str. 208 (2. vyd.).

⁵⁾ Logik I., str. 119—125 (2. vyd.).

⁶⁾ Reine Logik str. 235—237.

⁷⁾ Logik (5. vyd.) str. 162.

⁸⁾ Die deutsche Satzlehre str. 64 nn.

⁹⁾ Über die Zweideutigkeit der Copula bei Stuart Mill. Stuttgart. Progr. 1870.

¹⁰⁾ Srv. Log. I., 1, 2 I., str. 19 n.).

2. Při tomto vztahu jest jeden člen podmětem a druhý přísudkem, t. j. o jednom z nich druhý se vypovídá, a proto jeden klade se neomezeně, druhý jest omezen zřetelem k prvnímu.

3. Ani tento pojem, o němž se něco vypovídá, — tedy podmět —, není naprosto kladen, t. j. netvrdí se ani nepopírá se soudem existence předmětu jemu odpovídajícího, nýbrž vyjadřuje se pouze vztah obou pojmů.

4. Není tudíž sloveso »býti«, jehož tu užíváme, reálním znakem některého z členů daného vztahu, ani není verbum existentiae (tak totiž, že by kladlo jsoucnost předmětu odpovídajícího některému z pojmů, mimo právě ony případy existenčních soudů), nýbrž klade jen onen vztah. Všecky soudy tedy jsou rázem svým hypotetické a kopula má smysl jen vzhledem k onomu vztahu.

5. Než může vyřčen býti nějaký soud, jest nejprve nejistota, kolísání, pochybování, které se může jevit ve formě (i vyslovené) otázky; soud pak učiněný podává rozhodnutí této otázky buď tak či onak. Rozhodnutí ono čili víra v souvislost daných členů jest právě nejpodstatnějším znakem každého soudu a podle pevnosti a přesnosti této víry řídí se i nutnost a evidence soudu. Právě že může evidentnost toho spojení býti menší anebo větší, lišíme soudy apodiktické, assertorické a problematické, a nepřisvědčujeme Sigwartovi,¹⁾ jenž neuznává rozhodného rozdílu mezi assertorickými a apodiktickými soudy, poněvadž při každém soudu se vyskytuje vědomí kladu a nemožnosti opaku, ba vědomí kladu a nemožnosti opaku prý závazné pro všechny myslící tvory.²⁾

Když jsme takto vytkli hlavní body při soudu, označme ještě úsečně, co jest soud s rozličných hledisk. I řekli bychom:

1. s hlediska logiky elementární jest soud vztahování pojmů;

2. s hlediska psychologie jest zvláštní psychický pochod, jímž připojujeme (anebo odmítáme) novou představu k jiné dřívější;³⁾

3. s hlediska noetiky jest soud víra v existenci či klad vztahu dvou pojmů aneb představ anebo vztahu mezi představou a skutečnou věcí.

A nyní po tomto výkladu o podstatě a vlastnostech soudu vůbec můžeme obrátiti se k otázce, jaká úloha náleží soudům v poznání našem čili jaký jest jich význam noetický.

§ 46. Promluvíme o významu noetickém nejprve soudů vůbec a pak teprve o jednotlivých jich třídách a druzích učiníme zmínku.

Úloha, kterou konají soudy v poznání lidském, dá se naznačiti stručně v těchto dvou větách: I. Všecko naše myšlení a všecko naše poznávání děje se soudy a skládá se ze soudů. II Soudem jediné dospíváme k tomu, co jest cílem našeho poznání, totiž k nabytí přesných, bezpečných pojmů. Soudy nejsou cílem našeho myšlení, jsou jen přechodním stavem, prostředkem, ale

¹⁾ Logik I., str. 229 (2. vyd.).

²⁾ Tamže str. 107.

³⁾ Rozlišujeme tedy při něm představu podmíněnou a přísudkovou; obě totiž musí odděleně se představovati, jinak by vznikla místo soudu složená představa; srv. Herbart V., str. 127.

nutným prostředkem k cíli. Ze soudů skládají se úsudky, jichž výsledkem jsou nové soudy a výsledkem soudů, resultátem souzení jsou pojmy, které jaksi resumují výtěžek soudů v jedinou formuli, jejíž značkou vnější pak jest slovo, termin.

Vizme nyní, jak naši myslitelé vyslovili se o úloze a noetickém charakteru soudů. Co se tkne nejprve první stránky, nemusíme zvláště dokládati, že oba jsou přesvědčení o tom, že všechno naše myšlení jest souzení, arci že se neděje vždy v určité vykonaných soudech a že nemusí vždy míti soudy ty obvyklou formu schematickou »S jest P«. Herbart na př. má správně za to, že již při každém postřehu, jež si uvědomujeme, při každé appercepci děje se, byť i rychle a zkráceně, soud. To s dostatek vysvítá ze slov jeho, jež jsme uvedli svrchu, o výkřicích »Země!«, »Hoří!« atd., a jež zde netřeba opakovati. Rovněž tak Herbart učí, že myslíme vždy v soudech, byť i ne vždy obyčejného výslovného tvaru. »Naproti tomu jest to faktum nepopíratelné, že lidské myšlenky obyčejně (byť i ne vždy) se vměstňávají ve formu soudu. Skoro všechny propovědi v řečech jen poněkud vyvinutějších mají za základ spojení podmětu s přísudkem. Při tom však nesmí se zapomínati, že nevyhovuje se ve skutečnosti logickému požadavku, aby podmět a přísudek byly přesně určité pojmy.«¹⁾ Proti tomu by se mohlo uvést snad jiné místo,²⁾ kde hlásá Herbart, že není pravda, že by všechno myšlení lidské dalo se v soudech; ale vysvětluje se věc okamžitě, vzpomeneme-li si, že Herbartovi tu tane na mysli soud ve svém užším smyslu t. j. ve své obvyklé formě; a tu arci nemůže jinak, leč tvrditi, že nelze všechny myšlenky lidské nazvati soudy, totiž soudy obvykle úplného tvaru. Ostatně mutatis mutandis jsme nuceni totéž opakovati o syllogismu: úplné, výslovné syllogismy jsou v myšlení faktickém velice vzácný; člověk z pohodlí i z potřeby raději vždy volí formy enthymematické, epicheiremata atd.

Co se týče druhého zřetele, že totiž soudy jsou nezbytny k vytvoření pojmů, uvéstí stačí na př. výrok Hamiltonův,³⁾ jež cituje Mill a patrně s ním souhlasí⁴⁾, že totiž pojem jest výsledkem předběžných soudů a úsudků.

¹⁾ »Dagegen ist es eine nicht zu bezweifelnde Thatsache, dass die menschlichen Gedanken sich sehr gewöhnlich (obzwar nicht immer) in die Form von Urtheilen fügen. Beinahe allen Redeformen in den nur einigermaßen gebildeten Sprachen liegt die Verbindung eines Subjectes und eines Prädicates zu Grunde. Hiebei ist jedoch nicht zu vergessen, dass der logischen Forderung: Subject und Prädicat sollen fest bestimmte Begriffe sein, in der Wirklichkeit nicht Genüge geleistet wird.« Herbart, X., str. 60 n.

²⁾ V., str. 62. »Es ist eine Erschleichung, wenn man behauptet, alles menschliche Denken sei ein geheimes Urtheilen. Als sichere Thatsache zeigt sich das Urtheilen nur im Sprechen, gar vieles aber denkt der Mensch, was er nicht aussprechen kann. Auf die Entwicklung der menschlichen Gedanken in ausgesprochenen Urtheilen hat grossen Einfluss seine Neigung, sich anderen mitzuthellen... Das Aussprechen ist oft Bedürfniss und gewährt Erleichterung. Das Urtheilen hängt hier mit Trieben und Gefühlen zusammen.«

³⁾ Lectures on Metaph. III., str. 117.

⁴⁾ V Examin. str. 424. »A concept is a judgment: for, on the one hand, it is nothing but the result of a foregone judgment or series of judgments fixed and accorded in a word.« Srv. s tím souhlasný výrok *Windelbandův* (Negat. Urth. str. 183) »Denn unter einem »Begriff« wird man dann nichts anderes verstehen können, als eine fixirte und

A nejinak i německý myslitel tvrdí, že vytvoření pojmů jest možno jen neustálým souzením,¹⁾ i neopomenul hned spolu dodati, jak k vytvoření pojmů přispívají soudy pozitivní a jak negativní. »Negativní soudy, vece, odlišují pojem od jiných, dodávají mu zřetelnosti, pozitivní pak soudy vyčítají znaky pojmu, činí jej jasným.«²⁾

Můžeme tedy v souhlasu s těmito filosofy opakovati, že soud jaksi nalézá se uprostřed mezi pojmy a ojedinelými představami (resp. pocity).³⁾ Ale právě proto, že jest soud stavem prostředním a tudíž přechodným, nemůže býti cílem našeho života. Činí li se pak přece někdy z prostředku cíl, nemůže to míti než neblahé následky v zápětí, a za pravdu asi každý dá Herbartovi, když odsuzuje přílišné, nevčasné a nemístné souzení takto: »Děti soudí a táží se, kde dospělý člověk neodděluje již od sebe svá již dohromady srostlá substantiva a adjektiva, a kde jednak omezen jest již zvykem, jednak zná hranice lidského vědění, jednak chce dívati se na věci jen se stanoviska praktického.«⁴⁾ A ostřeji ještě odsuzuje souzení »quand même« ve svých aforismech: »Z toho, jak vznikají soudy, se pochopí, že není důkazem vyspělého důvtipu (Einsicht) přílišné souzení a mluvení. Důvtip ztrácí se v roztahování myšlének. Za těžko se mu zdá, aby ještě jedenkrát přepočítával přechody, které již prodělalo myšlení; zamlčí většinu a označí jen těžké a pochybné pokroky. Kritické hlavy jsou zřídka produkující. Neboť produkující jsou tvořivé... K vůli zkoušení a sdílení má přizpůsobiti se myšlení věci a osobám. A řeči! — Ti kdo *sobě* libují v souzení, nejsou ti praví. Hlavy vtipné obyčejně se nepronášejí z úplna. Předpokládají zajisté poněkud, že bude uhodnuto, co chtějí. Definující hlavy nejsou vždy filosofické, spíše učitelské. Děti často mají náklonnost k soudu... Veškeré spěšné a určité souzení, kde stává se zvykem, prozrazuje pravidelně slabé pozorování zvláštností. Pochopování domnívá se býti hotovo, když nalezlo kategorii k danému případu. Proto vědí děti tak mnoho věcí zcela určitě a jistě, které dospělý muž uvažuje s pochybováním. Také hloubka myšlení trpí častějším pohotovým souzením.«⁵⁾

§ 47. Ve stručnosti máme se zmíniti ještě o některých druzích soudů. Pravíme »o některých«, ježto tu jednati chceme jen o těch druzích, které mají důležitost a zajímavost větší s hlediska noetického a v jichž příčině zasluhují zmínky výklady některého z obou našich filosofů.

Počněme tedy se soudy nejjednoduššími, tak řečenými bezosobými a

unmöglich durch ein eigenes Wort bezeichnete Vorstellungsverbindung, deren Billigung durch ein affirmatives Urtheil vollzogen werden muss.« (Srv. tamže i str. 181.)

¹⁾ Herbart, V., str. 130. »Die Ausbildung der Begriffe ist der langsame, allmähliche Erfolg des immer fortgehenden Urtheilens.«

²⁾ Herbart, I., str. 309. Ostatně srv. ještě V., str. 127 nn. a IV., str. 168 nn.

³⁾ Podobně na základě Milla napsal Lauret (na uv. m. str. 282): »En somme le jugement et aux successions de faits et aux concept ce que le concept est aux faits particuliers, le jugement et le concept expriment moins les phénomènes que le lien établi entre eux par l'esprit, à ses risques et périls.«

⁴⁾ Herbart, V., str. 63 n.

⁵⁾ Herbart, VII., str. 654.

existenciálními. Pravíme »bezosobými a existenciálními« a nikoli »anebo«, poněvadž soudíme, že jest tu činiti rozdíl, jak ještě v dalším přesvědčivě, tuším, bude ukázáno.

Herbart vznik soudů »bezosobých« snažil se následujícím pochodem vysvětliti¹⁾: Mějme soud obvyklé podoby » S jest P «. Jest známá s dostatek poučka, že obsah a rozsah pojmu kteréhokoli, a tudíž i pojmu S , jsou v obráceném poměru, takže, užijeme-li s Herbartem značení mathematického, jest rozsah $\frac{1}{x}$, jestliže obsah pojmu jest x . Zvětšuje-li se postupně rozsah chudnutím obsahu, může to postoupiti tak daleko, že z obsahu odejmeme poslední znak, takže obsah jest $= 0$, kdežto rozsah jest $\frac{1}{0} = \infty$. Tím pak, byl-li onen pojem povlovně²⁾ klesající co do obsahu a rostoucí co do rozsahu podmíněm soudu, došli jsme k soudu tak řečenému bezosobému. Věc lépe vyjasní příklad. Mám soud: »Tato voda v této sklenici nyní mrzne.« Odejmeme znak nějaký, takže nám na př. změní se onen soud: »Voda ve sklenici mrzne«; pokračujeme takto dále na př. »voda mrzne«, pak třeba »hmota mrzne«, »něco mrzne«, a konečně — »mrzne«. Abychom další rozvádění věci zkrátili, naznačíme process tento, jak si jej Herbart myslí, takto schematicky:

$$\begin{array}{c} S - P \\ (S - \alpha) - P \\ (S - \alpha - \beta) - P \\ \vdots \\ [S - (\alpha + \beta + \gamma + \dots)] - P \\ \vdots \\ 0 - P, \end{array}$$

což nám dává tak řečený soud bezosobý či impersonální. Naproti tomu soudu existenciálního bychom podlé této metody se musili domáhati postupným ochuzováním obsahu přísudkového pojmu; schema by tedy zde bylo:

$$\begin{array}{c} S - P \\ S - (P - \alpha) \\ S - (P - \alpha - \beta) \\ \vdots \\ S - 0. \end{array}$$

Při obou těchto pochodech arci stane se změna důležitá, že totiž bývalá spona přejde ve sloveso »existentiae«.³⁾

¹⁾ Herbart I., str. 104—106, IV., str. 79 n.

²⁾ Pravíme »povlovně«, majíce na paměti připomínky Herbartovy: Gerade ebenso wenig nun würde das Prädicat eines Urtheils dabei gewinnen, wenn sein Subject schlechthin wegfiel. Allein indem das Subject verschwindet als logische Grösse, wird sein Umfang unendlich stark. (IV., str. 79.)

³⁾ »So verwandelt sich die logische Copula »ist« in das Zeichen des »Sein«. Herbart, IV., str. 80. — Jak se tato změna udá, vyložil tamže. Praedikát totiž byl dříve vždy kladen

Mill šíře o soudech bezosobých nejednal, ale dle theorie jeho o soudu vůbec jest jasno úplně, jak by je pojímal, jest jasno, že by opětne položil, a to vším právem, důraz při něm na naši víru v existenci nějaké věci anebo děje či pochodu.

Nám samým nezdá se, že s hlediska speciálně noetického by tuto zasloužily ony soudy zvláštní úvahy. Celá otázka, která vyvolala již hezky značnou literaturu,¹⁾ bývá stěžována obyčejně jen úzkoprsmým přidržováním se stanoviska filologického, odkud i nesprávný název soudů těch »bezosobé«, »bezpodměté« a p. Zbavíme-li se však běžného předsudku, jakoby, co není slovem vyjádřeno, nebylo také myšleno, bez velkých nesnází prohlásíme, že tak řeč. existenciální i bezosobé soudy nic nového v noetickém zřetelu neposkytují, jsouce právě tak výrazem jistého přesvědčení, jisté víry, jako jiné soudy (úplné), kladouce právě tak vztah jistý mezi dvěma členy (totiž mezi mou představou a skutečnou věcí, resp. dějem nějakým) jako jiné soudy; jen forma slovní jest tu odchylná — z příčin, které leží zcela jinde než v nich jakožto soudech.

§ 48. Jestliže rozhlížíme se mezi soudy obvyklé formy »S jest P« po principiu divisionis, mnoho se jich naskýtá, avšak nejrozsáhlejší i nejznámější z nich poměrně jest Kantovo podlé rozličných zřetelů quantity, quality, relace a modality. Ale jako rozdělení toto nevyčerpává všechny druhy soudů, tak na první pohled jest patrné, že nejsou všechny ty zřetele ani stejně důležité ani koordinovány, zejména však hledaná a nesprávná jsou poddělení Kantova v těchto kategoriích. Tak na př. známo jest o kategorii relace, že dělil Kant soudy v kategorické, hypothetické a disjunktivné; avšak rozdělení toto jest pochybeno zvláště v třetím členu soudů disjunktivních; a ostatně viděli jsme, že, aspoň podlé Herbarta, není zásadního rozdílu mezi soudy kategorickými

omezeně se zřetelem k rozsahu pojmu podmětneho; avšak když nyní rozsah předmětu jest $= \infty$, omezení toto odpadlo, praedikát klade se pak neomezeně, a předmět jím naznačený klade se realiter. Totéž platí mutatis mutandis o druhém případě, soudu existenciálního.

¹⁾ Otázka soudů bezosobých vyžadovala by zvláštního pojednání, kdybychom chtěli ji důkladně probrati; nemohouce zde tak učiniti, spokojujeme se poukazem čtenáře k níže uvedené literatuře, jež proto tak vzrostla, že o tento předmět zajímali se právě tak grammatikové, jako psychologové a logikové. Grammatické stanovisko pokusil se hájiti F. Miklosich (Subjectlose Sätze. 2. vyd. Vídeň 1883). S hlediska psychologicko-logického řešili správněji je: K. Prantl (v Sitzungsberichte d. Münchener Ak. d. W. 1875, str. 187), Lotze (Syst. d. Log. str. 70 n.), Drobisch (Log. § 56. Anm. str. 61 n. 5. vyd.), W. Schuppe (v Zeitschr. f. Völkerpsychol. 1886, str. 290 a Erkenntnisstheoret. Logik str. 352—374), Steinthal (v Zeitschr. f. Völkerps. 1888, str. 170 nn.), Chr. Sigwart (Logik I., str. 72 nn. a Die Impersonalien. Freiburg 1888), Bergmann (Reine Logik str. 32—34 a Lehre v. Urtheil str. 26), Marty (Über subjectlose Sätze. Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. 1884, str. 56—94, 161—192, 292—340), F. Brentano (Psychologie v. emp. St. str. 262, 279 n. Ursprung sittl. Erkenntnisstr. 109—122, 60—74), Trendelenburg (Logische Untersuchungen II., str. 213. 2. vyd.), H. Paul (Principien d. Sprachgeschichte, str. 105—107, 2. vyd.), Th. Lipps (Grundzüge d. Log. str. 51 nn.), B. Erdmann (Logik I., str. 304—310), F. R. Kaindl (Wesen und Bedeutung der Impersonalien. Philos. Monatshefte 1892, str. 278—305), Wundt (Logik I., str. 176 nn., 2. vyd.; zove soudy ty »neurčitými«), W. Enoch (Philos. Monatsh. 1893, XXIX., str. 451 nn.), Hans Cornelius (Versuch einer Theorie d. Existentialurtheile. Mnichov 1894).

a hypotetickými, any všechny soudy v podstatě lze míti za hypotetické. Proto nebudeme dále tím se obírat.

Rovněž co se tkne modalit soudů, jest rozdělení soudů na assertorické, apodiktické a problematické s hlediska noetiky velice důležité; ale poněvadž jsme již měli příležitost podotknouti, že rozdíl těchto druhů zakládá se na evidenci, s jakou se předkládá našemu duchu nějaký vztah na př. pojmů, a tudíž na stupni víry či přesvědčení, s jakým klademe vztah dotyčný, a poněvadž ani Herbart ani Mill o soudech těchto žádným výrokem neposkytují příležitosti zvláštní zmínky: nemáme příčiny ani o soudech těch speciálněji tuto se šířiti.

Posléze ani rozdělení podlé quantity neposkytuje zvláštního pozorování; neboť obecně jest známo a bylo již dotčeno, co tu jediné jest pozoruhodnější, že totiž pro nás jsou důležitější vždy obecné soudy než částečné, a z oněch že pro poznání má největší cenu soud obecně kladný, nejmenší pak částečně záporný.

Kdo při soudu za hlavní moment uznávají klad či víru ve vztah pojmů — a to uznali jsme také s Herbartem, Millem a j. svrchu —, pro ty jest nejdůležitější při soudu rozdělení podlé jeho quality. Proto také Herbart napsal: »Toto rozdělení (dle tak řečené quality) jest pro soudy jediné podstatné; všechny ostatní sluší klásti níže, jakožto nahodilé,«¹⁾ a jinde zase: »Podstatou soudu jest qualita; neboť subjekt a praedikát jsou každý pro sebe pojmy.«²⁾

Avšak není snadná otázka o tom, kolik jest tříd a které sluší lišiti podlé quality. Kant, jak povědomo, rozeznával 1. soudy affirmativní, 2. negativní, 3. limitativní, a rovněž povědomo, že tato třetí třída byla asi stanovena od něho jen pro předpojatou trichotomii jeho kategorií. Nicméně i nověji zase Windelband³⁾ rozlišuje soudy kladné, záporné a problematické, počítaje tyto třetí také v kategorii quality. Než vyvraceti to zde nehodláme; nám zdá se posud obyčejné rozeznání soudů dle quality na pozitivní a negativní jediné správným, i přejdeme ihned k rozboru těchto soudů.

Vlastně jen k rozboru soudu negativního; neboť o pozitivním soudu bylo by nám prostě opakovati, co již dříve bylo řečeno o soudu vůbec. Avšak jinak má se věc při negativním soudu. Tu zvláště za posledních let — ač počátky toho spadají velmi daleko zpět v historii filosofie — byly vysloveny různé náhledy o podstatě soudu negativního, takže Lotze hledě k této směsici napsal: »Mnoho bylo vyplýtváno důmyslu v novější době na zachránění této formy soudu (S jest non-P), v níž však přece nemohu nalézti než nesmyslný výplod školského vtípu.«⁴⁾

¹⁾ »Diese Eintheilung ist die einzige den Urtheilen wesentliche; alle übrigen müssen als zufällige derselben nachgesetzt werden.« I., str. 94.

²⁾ Qualität macht das Wesen des Urtheilens aus; denn Subject und Prädicat, jedes für sich sind Begriffe.« I., str. 470.

³⁾ Negativ. Urtheil str. 190.

⁴⁾ »Viel Scharfsinn ist auch in neuerer Zeit zur Ehrenrettung dieser Urtheilsform aufgeboden worden, in der ich dennoch nur ein widersinniges Erzeugniss des Schulwitzes finden kann.« Logik, str. 61 (2. vyd.).

Někteří logikové popřeli rozdíl mezi kladným soudem a negativním tak totiž, že tvrdí existenci pouze kladného soudu; tak Lotze,¹⁾ Ulrici²⁾ a j. Celkem možno říci, že i onino novější myslitelé většinou kloní se k subjektivnímu t. j. psychologickému pojmání negace, a že připojují se k jedné z Kantových poznámek považují soud negativní za druhotný oproti soudu kladnému. Kant³⁾ totiž přidělil soudům negativním pouze úkol vzdalovati omyl. Správné toto ocenění noetického významu těchto soudů přijali Bachmann, Bergmann, B. Erdmann, Lotze, Sigwart, Windelband a j., i pokročili v něm dále, dokazujíce, že nemůže negativní soud ani vzniknouti bez předchozího pozitivního, že jest to jen (dle Lotzeho) »vedlejší soud« (Nebenurtheil) či »posudek«, jak pěkně zove jej Erdmann.⁴⁾ Proti Sigwartovu⁵⁾ výkladu obrací se ostře Brentano.⁶⁾ Práví, že jeho *πρωτον ψευδος* jest domněnka, že náležejí k soudu vždy *dvě* představy, jež se spojují a rozlučují; a poněvadž prý Sigwart pojímá toto »spojování« zcela, jako scholastikové, doslovně, zdá se mu arci negativní kopula t. j. spona, která by rozpojovala, nesmyslnou,⁷⁾ a nutným předpokladem soudu negativního soud pozitivní, ježto nelze rozlučovati, nebylo-li něco dříve spojeno. Brentano sám o podstatě negativního soudu přímo se nezmiňuje, ale dá se snadno sestrojiti dle toho, co soudí onen myslitel o podstatě soudu vůbec. Zajímavo však jest, že všechny obecné soudy převádí na negativní;⁸⁾ neboť býti prý přesvědčenu o nějaké kladné všeobecnosti, neznačí nic jiného, leč býti přesvědčenu o nemožnosti výminky, která by odporovala soudu.

Mínění Herbartovo o negaci svrchu jsme naznačili. Obtíže hlavní vězí tu ve výkladu psychologickém soudu negativního, a z té příčiny odkazujeme tuto ještě k Herbartovu vysvětlení⁹⁾, jež se shoduje dosti s tím, co připomíná na př. Windelband o soudech vjemových (Wahrnehmungsurtheile)¹⁰⁾ i Sigwart o soudech negativních vůbec.

Se zřetele logicko-noetického, zdá se nám, jest soud negativní právě tak samostatným druhem soudu jako kladný. Jest to rozhodnutí o nemožnosti určitého spojení, o nemožnosti či nedostatku určitého vztahu dvou členů. Že před tím vždy předchází *pokus* soudu (pozitivního), jest přípustitelné, ale nikoli, že by musil předcházeti *soud* pozitivní. Ale to není nic, čím by se převáděl soud negativní na pozitivní; neboť slyšeli jsme, že právě

¹⁾ na uv. místě.

²⁾ Compendium der Logik str. 275.

³⁾ Krit. d. rein. Vernunft. Methodenlehre I. Hauptstück.

⁴⁾ »Beurtheilung« (termin to od Windelbanda přejatý). Erdmann, Logik I., str. 349 až 363. Ostatně již Aristoteles soudil, že *ἀποφάσεις* (= záporné soudy) jsou pozdější, původnější že jsou *καταφάσεις* (kladné soudy).

⁵⁾ Log. I., str. 127 nn.

⁶⁾ Urspr. sittl. Erkenntn. str. 71.

⁷⁾ Log. I., str. 153.

⁸⁾ Psychologie I., str. 283, proti čemuž viz W. Enoch (Philos. Monatshefte 1893, str. 438 n.).

⁹⁾ v »Psychologii jako vědě« (VI. str. 171).

¹⁰⁾ že totiž nemohou tak řeč. vjemové soudy negativné vzniknouti než na základě a pomocí předšedšího posouzení. Srv. i Erdmann, Log. I., str. 352 nn.

tak před soudem pozitivním musí předcházeti takovýto *pokus* o vztahování, o sjednocení členů daných, slyšeli jsme, že před každým soudem vůbec předchází *otázka*. To také není důvodem pro sekundárnost negativního soudu, že vždy předpokládá pokus, zdali jest možno učiniti vztah dvou členů čili nic, neboť právě tak leckdy jest sekundární kladný soud, činí-li se na př. po reflexi na nesprávnost soudu negativního. Proto přisvědčujeme Windelbandovi, když praví: »Negativní soud obsahuje jen logické popření dvou pojmů: s poznatkoslovného hlediska však jest to zřeknutí se myšlení na sloučení těchto obou pojmů«¹⁾ aneb ještě určitěji: »Můžeme vystačiti definicí negativního soudu jakožto zamítnutí či neschválení spojení představ, provedeného otázkou.«²⁾

Po té možná se dohodnouti o noetickém významu soudů negativních. Nebude ovšem nikdo tvrditi, že by záporné soudy podávaly nějaké poznání, ale to neumenšuje jich důležitosti, poněvadž právě tak jest nutno, abychom měli správné poznání, jako abychom se varovali chybného, a tato úloha prohibitivní náleží zajisté právě negativním soudům. Pročež pravdu děl Kant, řka, jak výše jsme vzpomenuli, že soudy negativní vzdalují od nás omyl, a pravdu pověděl i Windelband, prohlásiv negativní soudy za methodický prostředek badání.³⁾

Prohibitivní tuto vlastnost soudů oněch lze ostatně již z toho poznati, že soudy negativní jsou po výtce soudy hodnotní⁴⁾ a že ve skutečnosti *tvoríme* je poměrně zřídka, totiž jen tehda, kdy jde o uvarování nějakého nesprávného soudu. Vždyť počet možných negativních soudů jest daleko větší než pozitivních; při každém pozitivním soudu mohl by se nekonečný téměř počet soudů negativních utvořiti, jež ale vesměs pomíjíme a z nichž jen ten (anebo ty) vybíráme, které chceme z nějakého důvodu (na př. proti soudům mylným) vytknouti zvláště. Vhodně zajisté připomenul Herbart, že soudy jako: »kámen není sladký« se ve skutečném životě nenaskytují, nýbrž jsou leda školskou formulkou a školáckými příklady.⁵⁾

§ 49. Obrátme se nyní k jinému druhu soudů, také Kantem již v logiku zavedených, k soudům analytickým a synthetickým. O rozdílu jich rozmanitě bylo souzeno; brzo vyhlášován za nepodstatný, brzy za nejvyšší důležitý, za jaký jej i jeho původce měl. Abychom uvedli některý z dokladů,

¹⁾ »Das negative Urtheil enthält somit nur logisch eine Verneinung zweier Begriffe: in erkenntnisstheoretischer Beziehung dagegen ist es der Verzicht des Denkens auf die Vereinigung dieser beiden Begriffe.« Gewisssh. d. Naturerk. str. 14.

²⁾ »Mit der Definition des negativen Urtheils als der Verwerfung oder Missbilligung einer durch die Frage vollzogenen Vorstellungsverbindung kann man... auskommen.« Negat. Urth. str. 191.

³⁾ Sie sind keine Erkenntniss selbst, sondern nur methodisches Mittel. Jedes negative Urtheil ist im Denkprocess ein limitirender Fortschritt, es ist der Abschluss eines Weges, auf dem sich die Seele klar gemacht hat, zu einer Vereinigung nicht gelangen zu können, und es enthält somit stets die Aufforderung einen anderen Weg einzuschlagen.« Negat. Urtheil str. 14 pozn.

⁴⁾ Srv. Erdmann, Logik I., str. 360.

⁵⁾ Herbart V., str. 64.

Lange ¹⁾ dokazuje, že jest nesprávné toto rozeznávání Kantovo soudů v analytické a synthetické, poněvadž není myšlení bez názoru (*Anschauung*) ani názoru bez myšlení, a proto prý i ony domnělé analytické soudy Kantovy spočívají na názoru a nikoli, jak chtěl, na větě *contradictionis*. Langemu odpověděl v. Berger; ²⁾ tvrdí, že předně Kant rozděluje soudy v analytické a synthetické hleděl k tomu, zdali přísudek jest v podmětu myšlen čili nic (tedy že činil toto rozdělení podle zřetele logického), kdežto poznámka Langeho by mohla se dotýkati jen *genese* soudů, mohla by býti učiněna pouze s hlediska psychologického; po druhé pak názor Langeho o myšlení prý vůbec není správný; představuje si prý myšlení jako čtení, rozlušťování písma, jež obklopuje člověka, ale zapomněl, že tu čte vlastně člověk, co sám psal. — Jinak zase obrátil se proti soudům analytickým a synthetickým Riehl. ³⁾ Analytické soudy mají prý za základ poměr koexistence zjevů, kdežto synthetické zakládají se na *sukcessi*. Proto prý nelze stavěti, jak učinil Kant, obadva ty druhy proti sobě, nýbrž spíše musí se podříditi synthetické analytickým. »Není vůbec čistě synthetických soudů, nýbrž jsou jen soudy, které užívají syntheticky analytických základních pojmů všeho souzení, především principu identity. Absolutně dokonalé poznání bylo by čistě analytické,« končí Riehl svou úvahu. A tak by bylo lze ještě více jiných posudků starších i novějších ⁴⁾ snést, ale nás zajímá tuto především, jak o otázce této soudí oba myslitelé naši.

Millovi ⁵⁾ zavdal příležitost dotknouti se otázky této zase Hamilton.

¹⁾ Logische Studien str. 9.

²⁾ na uv. m. str. 6 n.

³⁾ Philos. Criticismus II., 1, str. 15 n.

⁴⁾ Poznámkou chceme jen ještě tolik dodat: Kant stanovil (v Krit. d. rein. Vern., 2. vyd. str. 10 nn. Prolegomena zu einer jed. künft. Metaph. § 2. Logik § 36), veden jsa poznámkami *Lockeovými* (Essay IV., 8 a j.) a *Humeovými* (Enquiry IV.), tento rozdíl soudů. Ale již *Schleiermacher* (Dialektik § 155, str. 264, a přídavek str. 563) prohlásil rozdíl soudů analytických a synthetických za nejistý a nepevný (*fliegend*), a po něm tak učinil *Trendelenburg* (Logische Untersuchungen II., str. 264, 3. vyd.), *Paulsen* (Versuch einer Entwicklungsgeschichte d. Kantischen Erkenntnisstheorie. Lipsko 1875, str. 141), *O. Stock* (Kantianismus und Criticismus. Progr. Stargard 1890, str. 13) a j. v. Naproti tomu ze zastanců theorie Kantovské sluší uvést *Lotzeho* (Logik str. 80—82) a zvláště *Wundta* (Logik, 2. vyd. Stuttgart 1893. I., str. 170—172). Obyčejná a hlavní výtku činěná od obránců tohoto rozdělení odpůrcům, že totiž Kant nemá při svém rozdělení zřetel ku *genesi* soudů, nýbrž k tomu, zdali v *hotovém* soudu jest *nutně* pomyšlen přísudek již v podmětu, čili nic, jest sice pravdiva pokud se názoru Kantova týče, ale nicméně neodstraňuje námitku, nýbrž spíše ještě zjevněji ukazuje relativnost celého rozdělení; neboť relativní jest a na jednotlivci úplně závislé, které znaky »nutně« v »hotovém« soudu již v podmětu si myslíme a které nikoli. »Nutně« zajisté myslí si na př. při pojmu předmětu každý jen nejvyšší kategorie reální, tedy znak »věci«, »prostoru«, »času« a pod., ale ke které až kategorii sestoupí kdo v myšlení, to závisí i na něm, jako na subjektu, i na cíli, za nímž děje se nějaký soud. Správněji proto mluvíti jest o analytickém a synthetickém *tvorění* soudů, jak činí na př. *Überweg* (Logik str. 277 nn.) a do jisté míry *Sigwart* (Logik I., str. 114, srv. i jeho Logische Fragen. Vierteljahrschr. f. w. Philosophie IV., 1880, str. 462), nežli o přesném rozdílu (hotových) soudů analytických a synthetických.

⁵⁾ v Exam. str. 428 nn.

Tento filosof totiž seznav dotyčné učení Kantovo, prohlásil je za velice důležité a obmyslil novými názvy, liše soudy vysvětlovací a rozšiřovací («*explicative*» a «*ampliative judgment*»). Nicméně hlásal, že jsou vlastně všechny soudy analytickými, či dle jeho terminologie, explikativní. Mill vytýká Hamiltonovi omyl a soudí, že jej zavinil jeho konceptualismus, poněvadž pokládal pojem za stejný s poznáním celé třídy.¹⁾

I myslí Mill, že k otřesení celou jeho naukou postačí uvést jenom to, že kdyby se neuznával rozdíl mezi soudy analytickými a synthetickými, neuznávala by se ani konnotace jmen.²⁾

Dosti obšírně jedná o analytických a synthetických větách Mill ve své *Logice*,³⁾ nazývá je větami *essentiálními* a *nonessentiálními*. Neboť že toto jeho pojmenování jest totéž, co Kantovo rozdělení, každý by nutně poznal, i kdyby Mill výslovně sám to nepravil,⁴⁾ jakmile čte hlavní jádro výkladu jeho, které se úplně shoduje s Kantovým. »Essentiální věta,« vece, »podává pouze slovný výklad, vypovídá o nějaké věci jen to, co již naznačeno její jménem, i neposkytuje žádného poučení anebo jen poučení týkající se jména, nikoli věci. Neessentiální věty anebo akcidentální můžeme nazvati v protívě k těmto větám, vykládajícím slovný význam, větami reálními čili věc vykládajícími. Vypovídají zajisté o věci fakta, která nejsou obsažena ve jméně ji označujícím, která nejsou spoluoznačována oním jménem... Tyto věty vesměs, jsou-li pravdivy, rozmnožují naše poznání, poskytujíce poučení, které není zahrnuto v užitém jméně.«⁵⁾

Přes to však, že již dle definice a dle dotčené své základní vlastnosti nepodávají analytické soudy obohacení našich vědomostí nelze je jako bezcenné zavrhnouti. Naopak cena jich jest dosti značná a byla také oběma mysliteli, Herbartem i Millem, uznána. Onen zejména didaktickou jich cenu vytýká, poněvadž k vyjasnění pojmů napomáhají. »Začátečník nemůže znamenati ještě to, co neuspokojuje při pouhém analytickém filosofování, jemu podobný způsob vyučování přece prospívá k projasnění myšlének, čehož se nedostává, jak se zdá, nověji i některým slovuťným spisovatelům.«⁶⁾

Mezi analytickými soudy vyniká zvláště důležitostí svou jistá jich třída, totiž definice. Pokud těchto se týče, jest mezi oběma logiky úplná shoda: každý z nich uznává důležitost výměrů, aniž by jich přeceňoval, a věnuje jim

¹⁾ »The conception of a class, in Sir W. Hamilton's acceptation of the term, includes all the attributes which we have judged, and still judge, to be common to the whole class. It means, in short, our entire knowledge of the class.«

²⁾ *Examin.* str. 430 note.

³⁾ *Log. I.*, 6 (I., str. 123—130).

⁴⁾ *Log. I.*, 6, 5 (I., str. 130 pozn.). Proti tomu srv. zvl. B. Erdmanna, *Logik I.*, str. 212, zejména pozn. 2.

⁵⁾ *Log. I.*, 6, 4 (I., str. 129).

⁶⁾ »Allein das Unbefriedigende und Gehaltlose einer bloss analytischen Art zu philosophiren... kann der Anfänger noch wenig empfinden; ihm bringt eine solche Lehrart immer noch den Gewinn, seine Gedanken zu verdeutlichen, woran es neuerlichst selbst einigen namhaften Schriftstellern zu fehlen scheint.« Herbart I., str. 72.

náležitě místo ve svém dle.¹⁾ »Definice, praví Mill jinde,²⁾ jsou nejužitečnější a, přesně řečeno, jediná užitečná třída vět essentiálních; aby byly úplny, měly by vyložití celek toho, co obsahuje význam slova t. j. měly by vyložití všechno, co spoluoznačuje. Avšak obyčejně spokojujeme se, dovedeme-li rozoznati předmět označený jménem od jiných předmětů.« Hned z počátku úvahy své Herbart definuje definici a její přednosti vytýká takto: »Výklad obsahu nějakého pojmu (tím, že se rozloží ve znaky a z nich složí) jest definice. Pojem jí se vyjasňuje . . . a to ne pouze vytčením některých znaků, které snad nejsnáze jest možno poznati, . . . , nýbrž výkladem takových znaků, které dohromady rovnají se obsahu . . . Systematické místo pak pojmu nejlépe lze ustanoviti pomocí genus proximum a differentia specifica.«

A nejen o výměru vůbec, ale i o rozřídění jeho v definice reální a nominální mezi oběma mysliteli jest úplná shoda.³⁾ Herbart zvláště pak přičinil pěknou poznámku, kterou klademe sem tím spíše, ana omezuje přílišné snad přeceňování definice. Neboť i s tímto druhým extrémem možno se setkat, že na definice se klade přílišná váha, že jimi se plýtvá, při čemž arci, jak přirozeno, naskytne se velká hojnost definic pouze slovných. Před touto vadou varuje Herbart: »Přehojné užívání definic, jehož dopouštějí se zvláště ti spisovatelé, kteří spíše dovedou cizí myšlenky spořádati, než nové vynalézati, nutí čtenáře k opatrnosti, aby nevštěpoval si v paměť pouhé slovné výklady, domnívaje se, že jim přináležejí reální význam. Právě reální definice tak jsou těžké, že nemůžeme je očekávati tam, kde se houfně definice poskytují. Kdo vskutku došel až k prameni poznání a komu se podařilo provésti odtamtud dedukci nějakého pojmu, potřebu jistě necítí, aby uvedl myšlenku, kterou nyní dokonale zná, ještě ve formu definice; to spíše způsobí potřeba sdílení jiným, než potřeba vlastního přesvědčení.« Ale hned zase potom doporučuje Herbart sestrojování definic, byť i jen slovních, zvláště začátečníkům pro vytříbení a zjasnění jich pojmů i názorů.

Budíž tolik pověděno o této kategorii soudů; měli bychom dodati ještě úvahu o soudech dle poměru rozsahu pojmu podmětného a přísudkového. Ale tuto věc v podstatě jsme odbyli již jednajíce o poměrech a vztazích, v nichž se mohou octnouti pojmy. Jen dodatkem uvedli bychom zde k tomu, co pravili jsme o aequipollenci pojmů, velmi případnou Millovu poznámku o soudech aequipollenčních, i cenou velice podobných soudům analytickým. »V učebnici logiky pro žáky bylo by velmi případno déle se zdržeti při konversi soudů a jich aequipollencí. Neboť ačkoli nelze zváti usuzováním, co jest jenom opětováním již řečeného pouze jinými slovy, není přece důležitější intelektuální obratnosti a která by více v obor logiky spadala, jako rychle a bezpečně poznati identitu nějaké výpovědi při rozdílnosti slovního roucha.«⁴⁾

¹⁾ Herbart I., str. 83 n. Mill, Log. I., 8 (I., str. 151—177), II., 3, 3 (I., str. 221). Za nejlepší pojednání o definici z novějších monografií máme spis žáka Windelbandova, H. Rickerta: Zur Lehre von der Definition. Freiburg 18:8.

²⁾ Mill, Log. I., 6, 2 (I., str. 127).

³⁾ Herbart na uv. m. Mill, Log. I., 8, 5 n. I., str. 162—163, 167).

⁴⁾ Log. II., 1, 2 (I., str. 186).

§ 50. Na konec zmíniti se nám jest o tom, čeho již několikrát jsme se dotkli, totiž o soudech apriorních a axiomech vůbec, zvláště pak o větách a axiomech mathematických.

Otázka o soudech apriorních zdá se býti velice zavitou, jakož vůbec otázka apriorismu a aposteriorismu zdá se velice býti spletitá, ba z nejspletitějších, prohlížíme-li dějiny filosofie a spatřujeme, jak stále a stále vyskytovali se zástupci jednoho i druhého směru, jak houževnatě, ano i urputně tito se přidržovali svého, onino opačného stanoviska, a dosud tento spor neumlkl. Ale příčina vězí jinde než jen ve spletitosti otázky. Nejsou to dvě strany v této otázce, nýbrž jsou to dva směry filosofování vůbec, které se tuto, jako jinde, střetly. Neboť jakmile si přesně formulujeme otázku apriori,¹⁾ není odpověď najíti tak těžko, — pokud vůbec tu odpověď může býti dána. Jen tím, že otázka ta se neformulovala buď vůbec aneb nedosti přesně, a že se více bojovalo za to, v čem ten či onen myslitel spatřoval, či lépe, cítil instinktivně ohrožení vlastního základu svého filosofického systému, jen tím naskytla se a naskytuje se dosavad možnost rozsáhlých a leckdy neústupných polemik.

V Anglii vyskytli se v novější době dva mužové v čele obou směrů: na jedné straně Whewell a Hamilton, na druhé Mill a (z části) Spencer, za nimiž šli pak tuto, jako jinde, i jich stoupenci. Kdežto Hamilton i Whewell pode vlivem Kantovy filosofie stanovili dvojí druh našeho poznání, apriorní a aposteriorní, Mill velmi určitě se vyhlašuje za stoupence empirismu²⁾ a rovněž s určitostí popírá, že by bylo něco apriorního v našem poznání.³⁾ Důvody, které má pro toto své tvrzení, jsou tytéž, jako při principech poznání, při principu kauzality a jinde: bez zkušenosti nelze dojíti jakéhokoliv poznání; skutečnost projevuje se nám smysly; tedy není nějakého poznání, které nedálo by se smysly, nýbrž duchem samotným; nejsou tedy apriorní pojmy, nejsou apriorní soudy, nejsou axiomy to, zač obvyčejně bývají pokládány.

Namítá-li se Millovi, odkudže máme poznání, že některý soud, že axiom jest nutně pravdivý, Mill nepomáhá si tak, jak učinili někteří, říkáce, že máme za nutně pravdivé ty soudy, jichž opak, protiklad, jest nepochopitelný; naopak Mill obrací se proti podobným vytáčkám a odkrývá neurčitost, která se skrývá v terminu »nepochopitelný«. Nebudeme opakovati, v čem při tom sám vede si nepřesně; zde připomenouti nám jen jest, že pro Milla znamená »nutný, nezbytný« jen to, co nám zkušenost podávala a podává vždycky a stále. Rozdílu tedy mezi odvozenými pravdami a mezi pravdami nepochybnými, na př. axiomatickými, Mill nezná, leč co do stupně ověření jich skutečností. Co nám častěji podává zkušenost, to máme za nutněji pravdivé, co méně, za méně pravdivé. Mathematické soudy, axiomy, proto se nám zdají míti v sobě ráz neodbytné nutnosti, poněvadž jest to naše nejčastější

¹⁾ O rozličných významech tohoto terminu viz citovaný již článek prof. Durdíka a R. Euckena: *Die Grundbegriffe der Gegenwart. Historisch u. kritisch entwickelt* (Lipsko 1893, 2. vyd. str. 93—102).

²⁾ Viz *Dissert. and discuss.* I, str. 409.

³⁾ Srovn. *Log.* V., 3, 1 n. (III., str. 124—126). Kritika mínění Millova v této příčině obsažena jest na př. u Müllera (na uv. m. str. 133 nn., 511 nn.), Laureta (uv. m. str. 306)

zkušenost, která nám se poskytuje stále a stále, od nejtútlejšího mládí našeho téměř při každém kroku. Krátce: Mill tuto stojí úplně na stanovisku empirismu, na stanovisku pozitivismu.

Chceme-li uvažovati, co pravdy nalézají se v mínění Millově, jest opět třeba nejdříve — distinkce. Apriori zajisté má hlavně dvojí význam: můžeme toto slovo pojímati ve smyslu psychologickém, a pak se ptáti, jsou-li nějaké poznatky, jež bychom dostávali odjinud, než z empirie, jež bychom vlastním duchem vytvořovali. Při tom není třeba ještě přijímati theorii o vrozenosti některých představ, tu možno ještě trvati na Lockeově »*nihil est in intellectu, quin prius fuerit in sensu*«, — jenže třeba dodati pádný doplněk Leibnizův: »*nisi intellectus ipse*« —; mluvíce v tomto smyslu o apriorním, nemusíme tím než rozuměti, co duch pomocí srovnání, rozboru a skládání pojmů a představ poskytnutých empirií vytvoří si sám, nemusíme tím, leč konstatovati — aktivitu ducha.¹⁾ A že se celé mínění Millovo vejde do tohoto názoru, jestliže tak pojímáme »apriorní«, jest patrné. Ono mínění můžeme přijmouti úplně, že totiž duch nedovede si ze sebe nějakou látku svého myšlení vytvořiti, ale ihned musíme dodati, že mu postačí také i pouze to, co mu jest dáno, aby dále stavěl, budoval, asi jako stavitel nemůže sice postavit dům bez stavebního materialu, ale proto přece on dům ten staví a nikdo nebude říkati, že na př. by v lomech lámali domy. V takovémto pak smyslu psychologickém jsou apriorními nejen poznatky matematiky, jak již Hume připouštěl, nýbrž i poznatky složené a odvozené z jiných druhů představ a poznatků.

Jiná však jest otázka — a ta často mísí se s metafysickým a psychologickým pojmáním apriorního —, jakou jistotu nám podávají apriorní poznatky, čili co značí s noetického hlediska apriorní pojmy, soudy, poznatky. Herbart dobře ví, že nelze mluviti o pojmech apriorních, které by samy o sobě měly jistotu všeobecnou; neboť podotkl, mluvě o Kantově otázce, jsou-li možny analytické soudy apriorní, toto: »Není původní nutnosti, již by musilo se uznávati *obecně*, bez udání zvláštních subjektů a praedikátů, že s nějakým pojmem, mimo znaky jeho obsahu, ještě jiné pojmy spojeny jsou tak podstatně, že by mohlo dostačiti pouhé přemýšlení, aby byly spojeny s oním více než libovolně.«²⁾

Jisto jest, že bychom nedošli nutnosti pravdy axiomatické beze zkušenosti; zkušenost musí i tu nám býti základem, ale není to zkušenost, která dodává poznatkům jistoty a pravdy. Jistota tato zakládá se a musí býti odhadována principy veškerého poznání; pravidla, která principy tyto diktují, i tu mají výhradně platnost, poněvadž při posuzování evidence, pravdivosti poznatku není rozdílu mezi apriorními a aposteriorními poznatky. Pojímáme-li však

¹⁾ Srv. prof. Masaryk, *Concrete Log.* str. 73. Meinong na uv. m. Kroman: *Unsere Naturerkenntniss. Beiträge zur Theorie d. Mathematik u. Physik.* Überweg, *Logik* str. 221—223.

²⁾ Herbart III., str. 388: »Eine ursprüngliche Nothwendigkeit gibt es nicht, vermöge deren man *allgemein*, ohne Angabe *bestimmter* Subjecte und Prädicate annehmen müsste, mit einem Begriffe seien ausser den Merkmalen, die seinen Inhalt ausmachen, noch irgend welche andere Begriffe so wesentlich verbunden, dass blosses Nachdenken hinreichen könnte, sie mehr als willkürlich mit ihm zusammenzufassen.«

slova tato s hlediště psychologického, jde tu o genetickou stránku poznatků, a pak arci mají apriorní poznatky naprosto evidenci subjektivní (čímž liší se od poznatků aposteriorních), ježto jsou produktem naší duševní činnosti a jakožto takové bezprostředně dány a zajištěny. V této pak jejich vlastnosti tkví ona stránka, která jest každému patrna a od každého jaksi pociťována, totiž ona nutnost a závaznost, s jakou jest na př. spojen každý axiom. Mill, mohli bychom říci, přestřeluje vlastní cíl, praví-li o axiomech: »Jaký jest základ víry naší v pravdu axiomů, jaká jest evidence, na níž spočívají? Odpovídám: jsou to pravdy zkušenostní, zevšeobecniny, které abstrahujeme ze svého pozorování. Věta: dvě přímky nemohou prostoru uzavíratí, čili jinými slovy, dvě přímky, které se někdy setkaly, nesetkají se víc, nýbrž rozstupují se dále a dále, jest indukce z evidence našeho vnímání.«¹⁾ Co nám může dáti zkušenost, jest přece jen existence, jest faktum, že se setkaly jednou a že se více nestýkají; ale nikdy nám přece ani sebe více opakovaná zkušenost nemůže dáti poznání, že ani při nejbližší příležitosti, ani při jiné zkušenosti nepoznáme opaku, čili že se ony přímky setkají *nemohou*, — nehledíc ani k tomu, že naše zkušenost, jsouc omezená námi, neskýtá nic více, než, že pokud právě *naš* obzor zkušenostní sahá, přímky se neprotínaly po druhé. Jestliže Mill si chce pomoci a vyložiti nutnost i »cit«, jímž ji uznamenáváme, odtud, že zkušenosti ony jsou tak časté a hojné, že — řekněme to pravým terminem Humeovým, odkud beztoho temení celý tento názor — jsme si *navykli* oněm soudům (při čemž arci samo sebou by nebylo zřejmo, zdali to dobrý či špatný návyk), takže kdykoli se vysloví praemissy axiomu, ihned a vždycky se spojí s nimi konkluse, odkudž pak prý dojem nutnosti vzniká, jestliže Mill takto chce nám učiniti věc pochopitelnou: nemůžeme v tom spatřovati, nežli pouze nesprávný obrat soudu *A*, poněvadž se usuzuje takto: »Poněvadž nám zkušenost naše vždycky skýtá na př. *S* jest *P*, máme toto *S* jest *P* za nutné,« kdežto správně má se souditi: »poněvadž soud *S* jest *P* jest evidentní, jest »apriorní« a spojení pojmů se nám pouhou reflexí již jeví jakožto nutné, zkušenost dosavadní, a nejen dosavadní, nýbrž i budoucí všechna, a nejen naše, nýbrž i zkušenost všech myslících lidí potvrdila, potvrzuje i vždy potvrdí správnost tohoto soudu.« Poukáže-li pak Mill k tomu, že i pro apriorní soudy hledáme ve zkušenosti ověření, odpovídáme podobně, jako odpověděli jsme na námitku, že jsou vzaty ze zkušenosti. Zkušenost napomáhá nám k jich postřehnutí, k jich utvoření, ale ne zkušenost, nýbrž duch náš je tvoří, a rovněž, utvoříme-li si je, a přece je ověřujeme, jest příčinou toho víra ve svět vnější, ve svět mimo nás, ale i tato víra jest výplodem našeho ducha.

Že tu není rozdíl pouze snad kvantitativní a že není snad jen potřebno dosti husté opakování, aby nás přesvědčilo o nutnosti nějakého poznatku,

¹⁾ Log. II., 5, 4 (I., str. 267): »It remains to inquire what is the ground of our belief in axioms, — what is the evidence on which they rest? I answer, they are experimental truths, generalisations of our observation. Srv. i V., 3, 1 (III., str. 124). O učení Millově o axiomech viz Lauret (na uv. m. str. 152—155), Ribot (na uv. m. str. 132) a Ferri (uv. m. str. 116—119).

nejlépe z toho vysvítá, že zjevy, s nimiž se rovněž přechozí v přírodě setkáváme, a to daleko častěji než s poučkami na př. mathematickými, přece nijak nám nevnučují víru v nezbytí toho, že tak jest. A naopak zase nějaký důkaz mathematický jen jedenkrát a na jediném obrazci provedený postačí, abych považoval výtěžek jeho za nutnou pravdu, nutnou pro všechny obrazce možné, aniž bych potřeboval indukce na značném počtu obrazců a aniž bych musil mít (a také mohl!) obrazec zcela dokonalý a naprosto přesný.

Proti čemu Mill, jako i jiní empirikové, směřuje, jest věc, kterou mu ochotně připustí každý stoupenec mírného realismu: jest to pravda, že poznatky apriorní nejsou poznatky vrozené. Domnívali se dříve,¹⁾ že jest třeba k podepření evidence a nutnosti některých pravd připustiti, že jsou jisté vrozené pojmy, ideje, pravdy; i vznikly odtud spory dosti tuhé a dlouho se vlekly. Tenkrát filosofové, zdá se nám, tkvěli v opačném omylu, než nynější někteří empirikové. Tenkrát hájili (resp. popírali) metafysickou domněnku, aby dokázali (po případě vyvrátili) noetickou pravdu; nyní popírají názor noetický, aby popřeli názor metafysický. Obojí zakládá se na předsudku neprozkoumaném a nezdůvodněném. Vrozenost a evidence jsou věci rozdílné: tím, že něco jest anebo býti může vrozeno, nikterak není odůvodněno, že by to musilo býti pravdivo, právě jako zase, co jest pravdivo, nemusí býti vrozeno; krátce, otázka metafysicko-psychologická nesmí se másti s noetickou. Jen nerozeznávající obě hledisko může se báti o otřesení luštění záhady metafysické v tom či onom smyslu; kdo klidně a nepředpojatě soudí, dá suum cuique.

§ 51. »Empirismus cítí se silným spojením svým s matematikou, zdali však matematika vázána jest na empirismus, jest otázkou.« Těmito několika slovy dotkl se Herbart²⁾ důležitosti matematiky pro každou soustavu noetickou, spolu však naznačil, že jest pochybno, zdali lze spojití matematiku s kterým-koli systémem a zejména systémem empirismu. Důležitost a význam matematiky také Mill uznal, oceniv i podporu, jakou skýtá exaktnost této vědy

¹⁾ Ostatně měli bychom dodati, že nejen dřívější myslitelé, nýbrž i za našich dnů že opět se staly pokusy vysvětliti podobné zjevy, jimž říkáme apriorní, tím, že zděděny jsou po našich předcích prý i některé pojmy, představy, myšlenky a pod. Tento pokus descendenční theorie jest pouze sublimovaný jakýsi způsob výkladu apriorních poznatků vrozenými ideami. Proto správně jej odsoudil Riehl (*Philos. Criticism*. II., 1, str. 12): *Das Angeborensein bildet kein wesentliches Attribut der Apriorität. Nur dem Missverständnisse des rein erkenntnistheoretischen Sinnes der Apriorität ist es zuzuschreiben, dass man in der Abstammungs- und Selectionstheorie die Vermittlung zwischen Kant und Locke, oder, was irrtümlich man für dasselbe hielt, zwischen Nativismus und Empirismus erblicken könnte.* Také Liard (*Les logiciens anglais contemporains* str. 8 n. 2. vyd.) připomenul správně: *Le caractère de nécessité inhérent aux axiomes scientifiques nous éclaire sur l'origine et la nature des idées fondamentales dont ils dérivent. Puisque les axiomes dérivés, sont nécessaires, les idées originales qui en sont la source sont aussi. Elles ne sont donc pas d'origine empirique, puisque l'expérience ne saurait donner rien de nécessaires, elles sont des conditions inévitables et évidentes, imposées à notre connaissance. Il y a donc dans la science un élément métaphysique; l'analyse de la connaissance le prouve, non moins que l'histoire des idées scientifiques.*

²⁾ Herbart VII., str. 364.

jiným vědám, i vyzníal zřejmě,¹⁾ že právě hlavně proto udeřil na stoupence protivného směru v tomto bodu, poněvadž věděl, že by celému směru odpůrců zadal pádnou ránu, když by podařilo se mu domnělou evidenci mathematických soudů vyložiti se stanoviska empirického. Z této tedy příčiny především vyplynul pokus jeho, vyložiti poučky mathematické i jich zajištěnost z pouhé empirie.

Tento pokus pak vrcholí v tom, jak jsme již podotkli v předešlém odstavci, že se snaží dovoditi, která vškerá přesvědčivost mathematických vět prý se zakládá jen na často opěťovaném pozorování, na velmi hojně zkušenosti, jež působením velice utužených asociací vede ke zdání nutnosti těchto poznatků. Nemusíme tu opakovati, že ani v této příčině nemůžeme vysvětlení Millovo považovati za úplné a uspokojující. Také ostatně doznaly výklady jeho právě tuto značného odporu.

První, jenž proti nim se ozval, byl W. R. Smith, vynikající skotský učenec, pozdější professor v Aberdeenu, kterýž dokazoval v pojednání »Mr. Mill's Theory of geometrical reasoning mathematically tested«,²⁾ že Mill raději k vůli své soustavě filosofické obětuje geometrii, než aby opravil dle výtěžků a povahy geometrie své názory filosofické. Avšak nejbřitčij kritika Milla i zde, jako v jiných věcech, podána Stanleyem Jevonsem.³⁾ V Německu, mimo příležitostné zmínky ve známých knihách, též šíře se rozepsali o Millových názorech mathematických a to i filosofové (resp. logikové) i odborní matematikové; tak na př. Frege,⁴⁾ E. Laas,⁵⁾ F. A. Lange,⁶⁾ B. Kerry,⁷⁾ A. Riehl,⁸⁾ Kohn,⁹⁾ Husserl¹⁰⁾ a j. Proč právě v Německu horlivě bylo diskutováno o této nauce Millově, pochopíme, vzpomeneme-li si, že otec novější německé filosofie, Kant, přispěl k oživení této kontroversy. Ontě jsa si vědom dobře důležitosti »vědy samosrozumitelná«,¹¹⁾ usiloval dokázati, že mathematické poučky jsou důležitý případ vět synthetických apriorních a že jejich evidence — poněvadž nemůže býti založena na zkušenosti (nebyly by

¹⁾ Viz v jeho autobiografii str. 189.

²⁾ obsažené v Proceedings of the Royal Society of Edinburgh 1868/9.

³⁾ V článkách v Contemporary Review 1877 a 1878. K tomu srovnej referát o kritice Jevonsově od J. Immelmanna (Stanley Jevons über John Stuart Mill. Philos. Monatshefte XV., 1879, 129 nn.).

⁴⁾ Grundlagen der Arithmetik (Vratislav 1884) § 7—10.

⁵⁾ Idealismus u. Positivismus III., str. 256.

⁶⁾ Geschichte d. Materialismus str. 370 ed. Cohen.

⁷⁾ v článku Über Anschauung und ihre psychische Verarbeitung. Vierteljahrschr. f. wissensch. Philosophie XI., 1887 str. 112 n.

⁸⁾ Die englische Logik der Gegenwart. Vierteljahrschr. f. wiss. Philosophie I., 1887, str. 50.

⁹⁾ Untersuchungen über das Causalproblem auf dem Boden einer Kritik der einschlägigen Lehren J. St. Mill's (Videň 1881) str. 39 pozn.

¹⁰⁾ Über den Begriff der Zahl. Psychologische Analysen. (Dissert. Halle 1887, str. 32 nn.) a jinde. Srv. též C. Th. Michaelis: Stuart Mill's Zahlenbegriff (Prog d. Charlottenschule in Berlin 1889.).

¹¹⁾ jak zove matematiku Rob. Hamerling (Atomistik des Willens I., str. 64: »die grosse Wissenschaft des Selbstverständlichen«).

apriorní) ani na větě kontradikce (byly by jinak analytickými a ne synthetickými větami) — spočívá na »čistém názoru prostorovém.« Arci již Herbart ukázal,¹⁾ že není podáno rozluštění žádoucí onou hypothesou »čistého prostorového názoru«, a nověji na př. Rob. Zimmermann²⁾ obrací se proti mínění Kantovu, že by soudy mathematické byly synthetické, dovozuje, že mathematické soudy jsou apriorní analytické, ba dokonce prý soudy identické. Proti Zimmermannovu mínění ovšem zase jiní povstali, jako Pommer,³⁾ F. A. Lange,⁴⁾ Lotze⁵⁾ a j., ale mezi nimi kontroversu tuto stopovati v celém rozsahu, by zavádělo nás tuze od thematu našeho, a proto vrátíme se k vyličení vlastních Millových názorů.⁶⁾

Millovi číslo jest »viditelné a hmatatelné faenomenon«, jest fysikální faktum,⁷⁾ jest mu smyslnou vlastností věcí, kterou staví na roveň barevnosti, vážitelnosti atd., v čem však záleží vlastně číselný rozdíl věcí, nepověděl, jenom tvrdí s důrazem, že počítání »samo o sobě« neexistuje. 10 musí značiti 10 kusů, 10 věcí a pod., a není prostého čísla (the mere number).⁸⁾ Věty mathematické, ať arithmetické ať geometrické, jsou výsledkem indukce,⁹⁾ definice pak čísel, pokud nejsou to definice slovní pouze, jsou výsledkem asociace. Na př. že uznávám, že $2 + 2 = 4$, toť následek prý asociace, jako že popírám $2 + 2 = 5$.¹⁰⁾ Evidence arithmetických a geometrických soudů posléze, i pouček základních i odvozených není než — jako kteréhokoliv poznatku — zkušenostní, na empirii se zakládá, empirií se poznává a empirií se dokazuje.¹¹⁾

Co jest namítati proti těmto výkladům Millovým, in nuce již prve jsme pověděli a nemáme za potřebné široce rozprádati. Snad každý, slyše tato jeho tvrzení, cítí, že tu není vystižen pravý stav věci, pravá podstata mathematických pochodů a badání. Neboť podobný empirický — ne výklad, nýbrž — poukaz nám pranic nevysvětlí, odkud ona nutnost a obecná zá-

¹⁾ Herbart III., str. 134 n.

²⁾ R. Zimmermann: Über Kants mathematisches Vorurtheil und dessen Folgen. (Sitzungsberichte d. Ak. d. Wiss. Wien 1871, str. 7—48.) Ostatně za analytické soudy mathematické pokládali již Descartes, Leibniz, zvláště však Hume, v protivě k jehož učení zbudoval Kant vlastní svou nauku, nověji pak na př. dánský filosof K. Kromann (Unsere Naturerkenntniß. Kodaň 1883, kap. 8. a 12. a Kurzgefasste Logik u. Psychologie, Kodaň 1890, str. 64 n.) a j. m.

³⁾ Zur Abwehr einiger Angriffe auf Kants Lehre von d. synth. Natur mathem. Urtheile. Vídeň 1873.

⁴⁾ Gesch. d. Materialism. str. 379.

⁵⁾ Logik str. 574 nn. (2. vyd.)

⁶⁾ K celé otázce, zvláště co se Milla týče, srovnati z literatury naší jest pojednání F. X. Procházky: Kant o mathematice (Progr. gymn. v Králové Hradci 1884), ač s ním v posouzení Milla nemůžeme úplně souhlasiti.

⁷⁾ Log. II., 6, 2 (I., str. 299 n.), III., 24, 5 (II., str. 351).

⁸⁾ Log. II., 6, 2 (I., str. 296).

⁹⁾ Log. II., 6, 2 (I., str. 300).

¹⁰⁾ Exam. str. 88.

¹¹⁾ »The fundamental truth of science of Numbers all rest on the evidence of sense; they are proved by shoving to our eyes and our fingers.« Log. II., 6, 2 (I., str. 299); srv. i II., 5, 1—3 (I., str. 259—267) a II., 6, 2 n. (I., str. 293—302).

vaznost těchto vět pramení; neboť tu že nemůže dáti empirie, jest jasno již z toho, co před tím jsme pověděli o axiomech vůbec. Ovšem má pravdu Mill, že empirie jest jednak pomůckou, již domáháme se poznání vět mathematických ve svém mládí i odkrývání nových vět mathematických v dalším badání svém, a jednak že jí ověřujeme výpočty a nálezy získané cestou abstraktní. Konečně i v tom lze Millovi přisvědčiti, že mathematické soudy jsou hypothetické; neboť tu můžeme prostě opakovati Herbartova slova, která podávají i úhrn jeho mínění o podstatě soudu i určité také mathematické poučky vyhlášují za hypothetické. »Odloučení soudů kategorických od hypothetických,« vece,¹⁾ »byl omyl logiky. Všecky soudy co do slovní formy kategorické jsou hypothetické svou logickou povahou. Věta » A jest B « neznamená nic jiného, nežli: jestliže myšlen jest pojem A , přináleží mu přísudek B .« ... Předpokládáme-li to, vidíme, že na všech poučkách, kterým náleží forma soudu, tkví hypothetický ráz, a naopak, že ta badání, která nedopouštějí hypothetickou povahu, nemohou směřovati také původně k soudům. *Ale celá čistá (abstraktní) matematika jest podstatou hypothetická.* Sestrojí-li A (kruh, trojúhelník, rovnici, differential atd.), náleží konstrukci té znak B . *Jestliže* myšlen jest nějaký pravouhlý trojúhelník, platí poučka Pythagorova. *Jestliže* dána jest rovnice třetího stupně, má jeden anebo tři možné kořeny atd.« A s tímto místem mohli bychom ještě jiná²⁾ srovnati, kterými z části svrchu již jsme se doložili.

3. O úsudcích.

§ 52. Kdežto formální logika obyčejně velmi rozsáhlou část věnuje úsudku, propracovává je do podrobná, roztrídí, vymezuje, formuluje atd., takže pro mnohého stoupence jiného směru jest formální logika a syllogistika skoro totéž: theorie poznání velmi zkrátka může odbýti tuto partii, poněvadž pro ni v ní neskýtá se nic nového, jen komplikace toho, co platilo o soudu. A proto i nám bylo by možno býti hotovu s celou věcí jediným odstavcem, v němž bychom poukázali k tomu, co jest úsudek v podstatě a jaká tedy úloha mu náleží v poznání našem. Co však příčinou, že přece poněkud déle prodlíti musíme při úsudcích, jest kontroversa, kterou znovu vyvolal Mill tvrzením o podstatě a ceně (či lépe bezcennosti) syllogismu; o této věci rozmohla se nyní již dosti obsáhlá litteratura, kterou jsme nuceni respektovati, ale nicméně pokusíme se co nejstručněji i dotknouti se jí, i podati nástin a posouzení theorie Millovy u přirovnání k nauce Herbartově.

Předem naznačíme hned stanovisko, které máme za oprávněné. Úsudek nepovažujeme za nic jiného než za soud a dle toho, jak se rozhodujeme o pod-

¹⁾ II., str. 355 n.

²⁾ Dodatkem k výkladu hořejšímu chceme podati seznam míst (mimo již citovaná), kde Herbart dotýká se mathematických problémů. Tak pojednává o číslech a jich podstatě VI., str. 148, 181, IV., str. 71 n., 152 n.; odvození základních mathematických pojmů podal III., str. 27 n.; o geometrii mluví I., str. 310 n.; o větě, že mezi dvěma body jest možná jediná přímka I., str. 311 n., IV., str. 186.

statě soudu, rozhodneme se i o podstatě a významu úsudku. Víme dobře, že neprojevujeme nového mínění tím, pravíme-li: »úšudek jest jen (složitý) soud«, víme dobře, že dávno to již jest známo a že implicate i explicite to také mezi jinými zastává na př. Herbart; avšak víme též, že přes to, že bylo to a jest známo, přece se logikové toho nedrželi, aspoň nikoli v dalším postupu. Neboť obyčejně celé probírání úsudků, stanovení jejich pravidel a konečné ocenění s hlediska theorie poznání neděje se podlé zmíněného »známého« momentu. Tak, abychom o jiném zatím nemluvili, na př. vyvozování čtyř figur syllogistických a stanovení platných soudů by se zcela jinak utvářilo, když by se na dotčeném zřetelu zbudovalo.¹⁾ Ale tím se zde obírat nemůžeme; snad jindy se nám naskytne příležitost ukázat, jak by věc vypadala. Avšak tolik jest nutno, abychom pochopili povahu úsudku v obyčejném slova smyslu, ukázat, jak znenáhla k obvyklé formě se dostaneme od obvyklé formy soudu prostého.

Opakujeme tedy: Úšudek jest jen případ soudu; soud pak, řekli jsme, jest klad či víra ve vztah nějaký, na př. pojmů. I ukázali jsme, že nejjednodušší případ soudu jest soud existenciální a bezosobý, totiž prostý klad existence něčeho (na př. mimo nás), že však ani ten se nijak podstatně nerozeznává od soudu a obvyklé, širší formy soudu, kladoucího vztah mezi dvěma představami nebo pojmy (» S jest P «). Můžeme odtud postoupiti dále, a to na nejbližší stupeň: klad existence (po případě pravdivosti) soudu obyčejné formy; vypovídáme zajisté někdy, že klad vztahu pojmů S a P jest správný a skutečný, říkáme:

»jest (S jest P)« anebo »platí: S jest P «.

Ale mnohem častější jest klad vztahu mezi dvěma soudy t. j. mezi dvěma klady vztahů. Tu pak mohou se vyskytnouti opět dva případy: klad vztahu mezi soudem existenciálním a soudem obvyklé formy, anebo klad vztahu mezi soudy dvěma formy obyčejné. Ale ať ten či onen případ si zvolíme, jakmile se klade vztah dvou soudů, jest nutno, aby bylo tu nějaké fundamentum relationis, a to nalézt se arci může jedině v tom, že v něčem se stýkají dotyčné soudy, jinými slovy, že mají jeden z členů svých společný, tožný.

Naznačíme-li si tedy schematicky oba podružné případy, dostaneme znázornění prvního as takto na příklad:

S jest P soud obvyklé podoby

S jest soud existenční

z čehož utvoříce nový vztah mezi oběma soudy, klademe (či pronášíme jiný soud): »jest P «. I jest známo, že tento modus usuzování dostal od logiků název »modus ponens«, a opakem (záporným) jeho jest »modus tollens«; podrobnější o nich výklad však nenáleží sem.²⁾

¹⁾ Mezi novějšími logiky poměrně velmi jednoduše podává syllogistiku Herbart I., str. 107–117. Z novějších monografií viz spis (obsahující výklad Brentanovy reformy logiky) F. Hillebrandta (Die neueren Theorien der kategorischen Schlüsse. Vídeň 1891) a F. Raaba (Wesen und Systematik der Schlussformen. Logische Untersuchung. Vídeň 1892).

²⁾ U Herbarta o nich I., str. 107 n.

Znázornění pak druhého případu podává nám úsudek či syllogismus v obyčejném slova smyslu, jehož schema na př. zní:

$$\begin{array}{r} M \text{ jest } P \\ S \text{ jest } M \\ \hline S \text{ jest } P \end{array}$$

Jest známo, že úsudek takovýto může se vyskytnouti ve čtyřech či lépe ve třech »figurách« podle postavení středního členu, jest známa též nauka, podávající pravidla, kdy jest možna náležitá konkluse a jaká. Nazveme-li návěst, ve které se vyskytuje pojem, jenž pak jest v závěru podmětem, podmětnou, a návěst, ve které nalézá se přísudek budoucího závěru, přísudkovou, a povážíme-li, že úsudek jest jen soud, zní aplikace Herbartových pouček o soudu při úsudku takto:

1. Jako každý soud, každý úsudek jest hypotetický ipso facto; o tom nic není rozhodnuto pouhým úsudkem, zdali ve skutečnosti existuje vztah naznačený návěstí podmětnou; zjištění toho musilo by se státi jiným, samostatným (řekněme třeba existenciálním) úsudkem, formy svrchu naznačené: »jest (S jest P)«.

2. Návěst podmětná klade se (*cum grano salis*) neomezeně vzhledem k neurčité návěstí přísudkové; pravíme »*cum grano salis*«, poněvadž jakási omezenost tu přece jest, poněvadž jest i tato návěst vázána rozsahem středního členu.

3. Návěst přísudková klade se vždy omezeně, jen vzhledem k určité návěstí podmětné.

4. Omezenost přísudkové návěstí se zvyšuje a neomezenost kladu podmětné se zmenšuje tím, že není kladen v úsudku vztah pojmů, nýbrž vztah soudů, v nichž pojmy podmětné jsou sice neomezeny, ale přísudkové se kladou omezeně, a tudíž omezenost ona se komplikuje dle toho, které pojmy jsou přísudky, čili dle toho, jaké postavení má člen střední, a tudíž také dle toho, jaká uvažuje se figura; figura třetí na př. bude nejznačněji v závěru omezena, ježto oba pojmy soudu závěru byly přísudky.

Dle těchto vět schemata figur by se upravila takto:

Figura první zní vyjádřena s patřičnou hypotetičností: Je-li $S-M$, S jest P ; neboť obvyklý vzorec možno přetvořiti takto:

$$\frac{M-P}{S-M} = S-M-P.$$

figura druhá zní: Je-li $P-M$, S jest P ; neboť:

$$\frac{P-M}{S-M} = \frac{S}{P} M \text{ čili } = S-P-M.$$

Třetí figura: Je-li $M-S$, S jest P ; neboť:

$$\frac{M-P}{M-S} = M \frac{S}{P} \text{ čili } = M-S-P.$$

Konečně figura čtvrtá, ačkoli by bylo na čase již, aby vymizela z logiky, nejsouc než metathese praemiss figury první a nevyskytující se ve skutečném myšlení, by zněla: Je-li $M - P$, S jest P

$$\frac{P - M}{M - S} = P - M - S.$$

$$\frac{M - S}{S - P}$$

Podrobnější rozbor by ukázal, kdy vyhoví se těmto podmínkám, a našly by se tak platné mody úsudkové »barbara, celarent« atd., ale do toho vcházeti blíže, jest mimo rámec našeho pojednání úplně.

§ 53. Jestliže vytěžili jsme v předešlém odstavci správnou větu, že úsudek jest jenom (složitý) soud, nebude těžko pověděti jeho význam psychologický. Pochod duševní tu zajisté není jiný nežli při soudu. A jako jsme viděli, že často sice, ale přece ne vždycky, naše myšlení děje se ve výslovných soudech (ve formě obvyklé), tak můžeme i při úsudku totéž opakovati. Myšlení fakticky zřídka pokračuje v bezvadných syllogismech, mnohem častěji děje se v enthymematech, v skrácených úsudcích, v řetězcích atd. Správně ukazuje k tomu Herbart, říká: »Logika považuje úsudky za pokračování myšlení (Fortschreitungen des Denkens). Ale při tom namítají se hned dvě poznámky: a) Velmi zřídka v obyčejné řeči podobné pokračování provádí se ve formě úsudku; naopak, úsudek jest něco zdlouhavého (langweilig), jestliže se nejví zkráceně jako enthymema. To není nikterak výtkou syllogismu (zač se to často považuje), nýbrž jenom připomenutím, že logika a psychologie jsou různé věci. Řady představ probíhají obyčejně návěstmi dolejšími, kdežto horní návěsti dotknou se jen mimochodem. b) Velmi zřídka výtěžky myšlení mají původně (při nalezení) jistotu syllogismu. Obyčejně jsou to pokusy spojití dohromady několik představ, které se otáčejí kolem nějakého středního pojmu, dříve ještě než jest zkoumána potřebná quantita vět a přesná identita středního pojmu. Správné souzení a správné měření jsou si velice příbuzny. Střední pojem nutno, právě jako měřítko, dobře podržeti v mysli.«¹⁾

Posledními slovy Herbartovými také naznačeno, jak se děje postup k závěru od jednotlivých praemiss. Jakmile máme zajisté sestaveny praemissy v náležité formě, odbude se process usouzení s nutností i rychlostí vskutku značnou; v čem tkví hlavní obtíž, ale co také jest nejvzácnější při nějakém úsudku, jest právě nalezení oněch praemiss potřebných a jich náležitý vztah, jest nalezení středního členu a žádoucí formy, v jaké mají se soudy sestaviti.

Prohlížíme-li pozorněji i nejjednodušší a nejobyčejnější soudy své, zajisté nalezneme mezi nimi převážnou většinu takových, které jsou vlastně závěry z jiných soudů jakožto praemiss. Načrtněme si process tento v krátkých, hlavních rysech!

Uznamenáme věc S , čili máme představu S . Kdybychom ji měli samotnou, aneb lépe, pokud k ní samotné jen hledíme, nemůžeme dojiti žádného soudu, leda existenčního. Avšak jakmile vyskytne se jiná představa (a v obyčejném případě skutečném se každé nové představě naskýtá spousta představ

¹⁾ Herbart V., str. 64 n.

dříve nabytých a pamětí uschovaných¹, vypořádujeme hned prvním srovnáním s ní na našem S znak na př. α . I utvořiti můžeme soud » S jest α «, jakožto klad vztahu mezi představou a její znakiem. Podobně obdržíme » S jest β , S jest γ « atd. Znaky tyto odkryli jsme na představě S proto, že jiná představa, dejme tomu P , snad také měla znaky ty, t. j. podobala se představě S v tom či onom (respective se od ní různila); znaky ty mohou tedy býti mezi oběma základem relace. Neboť vedeni jsme přirozeností svou k tomu, abychom dále zkoumali, není-li ještě více společných (aneb různých) znaků, a potvrdí-li se pak na př. že shledáme úplnou shodu anebo částečnou (resp. neshodu¹, proneseme nový soud » S jest (resp. není) P «. Soud tento však, jak patrně, nebyl tak přímý, tak bezprostřední, jako S jest α , nýbrž asi takto by se schematicky dal znázorniti postup k němu:

$$S \text{ jest } \alpha, \beta, \gamma, \delta, \varepsilon, \zeta \dots \omega$$

$$P \text{ jest } \alpha, \beta, \gamma, \delta, \varepsilon \dots,$$

čili nazveme-li skupinu znaků společných $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \varepsilon \dots$ písmenou M , tvořili jsme:

$$S \text{ jest } M$$

$$P \text{ jest } M$$

a z toho vyvodili na př. » S jest P «.

Na kvalitě a na quantitě vztahu pojmů S a M , a P a M záleží arci, jak sestava oněch soudů se musí poříditi, a jaký závěr z ní lze vyvoditi.

Z vylíčeného pochodu s dostatek patrně, že úsudek není skutečně podstatně rozdílný od soudu obyčejného, že jen výslovným vytčením »fundamenta relationis« se liší, že není to než rozvedený, jasněji provedený soud obyčejné podoby. Z téhož s dostatek dále patrně, že výsledkem úsudku není nový nějaký pojem ojedinělý; neboť pojmy S i P , v závěru se vyskytující, jsme znali již před tím. Avšak čeho nového jsme nabyli, jest spojení, jest klad vztahu mezi dvěma pojmy, kteréž jsme sice již dříve měli, ale nikoli zrelacionované. Každý krok v analýsi toho aneb onoho pojmu t. j. každý krok ve vyhledávání středního členu M , zjednával nám určitější a určitější fundamentum relationis, až jsme je našli tak dostatečně, že učinili jsme novou relaci a prohlásili její klad.

Soudný čtenář a znalý Millových námitek pochopil již, že tím in nuce dána odpověď ke všem pochybnostem Milla a jiných filosofů o užitečnosti či noetické »ceně« syllogismu. Spočívá ve dvou věcech:

1. že vskutku dosaženo syllogismem nového poznání, totiž poznání vztahu mezi pojmy (resp. představami), kteréž dosavad nekladli jsme ve vztah;

2. cena jeho spočívá v evidenci a naprosté jistotě, s jakou postupujeme nutně od praemiss k závěru.

Naproti však přeceňování výtěžků syllogismů praví ono vymezení:

1. Nenabýváme nového poznání syllogismem v tom smyslu, že bychom našli nějaký pojem, který bychom před tím (buď rozvinutě anebo zavinitě) neměli, nýbrž jen poznání jistého, nového vztahu známých již pojmů;

2. mocnost evidence závisla jest na evidentnosti obou praemiss i na evidentnosti onoho fundamenta relationis, kterým jest střední člen M .

§ 54. Mill ¹⁾ opírá se mínění, že by syllogismus poskytoval nějakého poznání, i přisuzuje mu (vedlé hodnoty didaktické) pouze způsobnost zkoumati již hotové, odůvodňovati. Nehledíme-li k dosti hojným inkonsequencím a odporům, které vyčetli Millovi zvláště Mansel ²⁾, Shute ³⁾, B. Erdmann ⁴⁾, Otto Seifert ⁵⁾, Fliedner ⁶⁾ a Jevons ⁷⁾, dají se hlavní body jeho theorie takto vyložit:

Poněvadž jest možno všechny figury převéstí podlé známých pravidel a vzorců scholastických na figuru prvou, dostačí, když neplodnost a neužitečnost syllogismu ukáže se na této figuře. A jestliže máme na mysli z ní některý modus, zpozorujeme záhy, že syllogismus jest pouhá petitio principii. ⁸⁾ Závěr jest obsažen již v návěsti hořejší, jejížto jest jen zvláštním případem. Soudí-li někdo:

Všichni lidé jsou smrtelní
Wellington jest člověk

Wellington jest smrtelný,

nekoná tím nežli petitio principii. Neboť, jak může učiniti obecnou návěst horní »všichni lidé jsou smrtelní«? Nemohl zajisté jinak k ní dospěti, než že viděl, kterak Jan, Tomáš atd. zemřeli; z toho pak utvořil si onu všeobecnou větu,⁹⁾ která nejen že nedokazuje pranic správnost věty »Wellington jest smrtelný«, nýbrž naopak sama potřebuje onu větu k oprávněnosti své.¹⁰⁾ Poněvadž tedy ona obecná věta jest pouze výtěžkem jednotlivých pozorování, poněvadž jest výsledkem indukce, plyne odtud, že nesoudíme z platnosti obecné věty na platnost jednotlivého případu, nýbrž z platnosti něčeho určitého, něčeho zvláštního na jiný zvláštní případ.¹¹⁾ Pročež ti, kdo pokládali za základ syllogismu větu tak řečenou »dictum de omni atque nullo«, byli velice na omylu a to asi takovém, jako Hobbes, jenž definoval větu (soud) podlé toho, že některé věty jsou definicemi slovními; podobně také onino myslitelé známé faktum, že některé — tak řečené interpretující — syllogismy postupují od obecné návěsti k speciálnímu závěru, rozšířili, nehledíce skutečného stavu věci,

¹⁾ Celá polemika Millova proti dřívějšímu i nynějšímu oceňování syllogismu nalézá se vyjádřená v Log. II. kn., zvláště v kap. 2. a 3., pak v Exam. XIX. kap. Ostatně srovn. i jeho Autobiografie str. 150 n.

²⁾ v »Appendix on the Syllogism« ve vydání Manselově Aldrichových »*Artis logicae rudimenta*«.

³⁾ A Discours on the Truth (spracov. Uphues, str. 202).

⁴⁾ Zur Theorie des Syllogismus und der Induktion (Philosophische Aufsätze Ed. Zeller zu seinem 50jährigen Doctor-Jubiläum gewidmet. Lipsko 1887, str. 195—238), srv. i jeho Logik (Halle 1892) I., str. 552—564.

⁵⁾ Beiträge zu den Theorien des Syllogismus und der Induktion. Diss. inaug. Vratislav 1888.

⁶⁾ Syllogismus und Induktion. Frankfurt 1875.

⁷⁾ v uv. člancích.

⁸⁾ Log. II., 3, 1 n. (I., str. 210). Exam. str. 537.

⁹⁾ Log. II., 3, 2 (I., str. 212).

¹⁰⁾ Log. II., 3, 3 (I., str. 214).

¹¹⁾ Log. II., 3, 3 (I., str. 215 nn.) Autobiografie uv. m.

na všechny syllogismy, a hlásali, že podstatou úsudku vůbec jest zásada: »co platí o obecném, platí i o jednotlivém, a co neplatí o žádném z případů, neplatí také obecně.«¹⁾ S empirického svého stanoviska má proti dotčené zásadě Mill snadnou námitku; jest prý příliš formální, příliš prázdná, než aby byla správným podkladem syllogismu. I stanoví proto sám jiné axiomy, dle kterých prý úsudky se řídí. Princip úsudků kladných jest prý: Dvě věci, které koexistují s třetí věcí, koexistují také spolu; pro negativní pak úsudky zní princip: Věc, která s jinou koexistuje, s níž nekoexistuje třetí, také sama s touto třetí věcí nekoexistuje.²⁾ Koexistenci pak rozumí Mill jen to, že jedna i druhá věc jsou attributy jiné třetí věci.³⁾ A takto by se musil pozměnit na př. dotčený syllogismus:

Attributy člověka jsou znakem atributu smrtelnosti

Sokrates má atributy člověka

Sokrates má atribut smrtelnosti.

Takovýmto postupem Mill dospívá k výslední větě, ve kterou prý zahrnouti možno oba principy základní, a kteráž tedy tvoří prý podklad úsudku. »Všecko, co má znak něčeho — tak zní tato formule⁴⁾ —, má také to, čeho jest znakem, čili, co jest znakem znaku, jest znakem toho, čeho ono druhé jest znakem («Whatever is a mark of any mark, is a mark of that which this last is a mark of») Jinými slovy: Mill dospěl k scholastické formuli: nota notae est nota ipsius rei.

Z těchto důvodů mu pak vyplývají resultáty následující, z části již dotčené: Všecko usuzování pokračuje od speciálního k speciálnímu; obecné věty jsou pouhý seznam takto učiněných úsudků a zkrácená formule, aby se *podle* nich takové další tvořily. Horní návěst nějakého syllogismu jest tudíž rovněž jen také podobnou formulí a závěr nevyplývá tedy z této formule, nýbrž jen *podle* ní (according to the formula), kdežto vlastní logická antecedentia čili pravá praemissa jsou ona speciální fakta a data, ze kterých obecná věta byla indukcí získána.⁵⁾ Syllogismus není tedy korektní vystižení pochodu usuzovacího, nýbrž všecko usuzování má spíše ráz induktivní, spočívající v aktu generalisování, nikoli ve vykládání záznamu onoho aktu, ale syllogismus jest nezbytný prostředek, aby se zjistila správnost nějakého zobecnění.⁶⁾

Užitkem syllogismu proto není rozdílný od užitku vět obecných. Můžeme bez něho souditi a činíme tak v případech jednoduchých a snazších; ale

¹⁾ Log. II., 2, 3 (I., str. 202).

²⁾ The first, which is the principle of affirmative syllogism, is that things which co-exist with the same thing, co-exist with one another: or (still more precisely) a thing which co-exists with another thing, which other co-exists with a third thing, also co-exists with the third thing. The second is the principle of negative syllogism, and, is to this effect: that a thing which co-exists with another thing, with which other a third thing does not-co-exist, is not co-existent with that third thing. Log. II., 2, 3 (I., str. 204).

³⁾ The coexistence meant is that of being jointly attributes of the same subject. Log. II., 2, 3 (I., str. 206 pozn.).

⁴⁾ Log. II., 2, 4 (I., str. 208).

⁵⁾ Log. II., 3, 4 (I., str. 222).

⁶⁾ Log. II., 3, 5 (I., str. 225 n.).

sylogismy jsou potřebny ve případech spletitějších a vůbec pro pokrok v souzení.¹⁾ Syllogismus slouží ke zkoumání závěrů daných a to tím, že můžeme (ale nikoliv: musíme!) vždy si představití své závěry v oné syllogistické formě, čímž zřetelně se objeví možné nedostatky anebo nedopatření v usuzování.²⁾

A který pak jest základní typus souzení, není-li jím syllogismus? Na tuto otázku odpovídá Mill, že v každém případě lze souzení rozložití v tyto součástky: Nějací jedinci mají určité atributy; jiný jedinec anebo jiní jedinci rovnají se dřívějším v některých attributech; proto rovnají se jim také v daném atributu.³⁾

§ 55. Uvažujeme-li o těchto názorech anglického myslitele o syllogismu, jeho podstatě a ceně noetické, nesmíme především zapomínati, že Mill není ani jediný ani první, jenž podobným se ubíraje směrem, podceňoval syllogismus, nýbrž že jest jen jedním členem z celé řady hlasů ozývajících se i ozývajících doposud proti přikládání ceny úsudku. I není nezajímavo ani nedůležité aspoň letmo přehlédnouti onu řadu myslitelů vynikajících, jak se měli k syllogistice a jak soudili o významu a důležitosti její i syllogismu.⁴⁾

Otcem anebo aspoň ustavitelem syllogismu — nechceme-li se dotýkati dosud se ozývajících kontrovers⁵⁾ — jest Aristoteles. Tento velikán řecký, prohlížíme-li výklady jeho v Analytikách, velmi správně soudil, zvláště na svou dobu, o syllogismu, nepodceňuje jeho důležitosti, ale také ho nepřeceňuje. Teprve po něm se stalo, že žáci jeho a pozdější filosofové si libovali v dialektických hříčkách a syllogistických formulkách více, než se slušelo, i nemohlo být jinak, než že přišla značná reakce a opposice že zasáhla také tuto mohutnou podporu směrů dogmatických. Nejzajímavějším jest z těchto odpůrců skeptik, i Herbartem k studiu doporučovaný, Sextus zv. Empirikus. Ten v díle svém⁶⁾ proslovuje proti syllogismu námitku téměř slovně s Mil-

¹⁾ Log. II., 3, 5 (I., str. 230).

²⁾ Log. II., 3, 5 (I., str. 228).

³⁾ Log. II., 3, 7 (I., str. 233) »Certains individuals have a given attribute; an individual or individuals resemble the former in certain other attributes; therefore they resemble them also in the given attribute.«

⁴⁾ Srv. Überweg, Logik str. 225 n. (5. vyd.), B. Erdmann, Logik I., str. 552—564. Wundt, Logik I., str. 319—326 (2. vyd.), O. Seifert na uv. m., Fliedner na uv. m., Hillebrandt na uv. m., Raab na uv. m.

⁵⁾ Hlavní kontroversa tu jest, zdali na Aristotela a Řeky vůbec působila filosofie Indů, či naopak anebo zdali obě filosofie jsou na sobě nezávisly. Nověji na př. zase A. Nagy (Il Nyáya e la logica aristotelica. Rivista italiana di filosofia II., 1889, str. 288 nn.) usiloval dokázati závislost Organu Aristotela na indské filosofii. Naproti tomu spíše podobá se pravdě, co Barthélemy Saint Hilaire již jasně a určitě pověděl (Le Nyáya. Mémoires de l'Acad. de sc. morales et politiques. II. Paris 1841, str. 147 nn.), že není takovéto závislosti ani opačné, že ona indská filosofická soustava, která jediná pěstovala logiku a které náleží spis citovaný obyčejně jakožto »Nyáya« (= rozum, úsudek), připsovaný indskou tradicí »Gotamovi«, ani vůbec k vlastnímu syllogismu nedospěla. »Le Nyáya et le Organon sont aussi distincts l'un de l'autre, aussi étrangers l'un de l'autre, que le Ganges est distinct de l'Eurotas, que l'Himalaya l'est du Pinde.« (str. 236.)

⁶⁾ Pyrrhon. hypotyp. pag. 195 sqq. ed. Bekker.

lovou shodnou. Právě: *Ἡ πρότασις τοίνυν αὕτη »πᾶς ἄνθρωπος ζῶν« ἐκ τῶν κατὰ μέρος ἐπαγωγικῶς (= per inductionem) βεβαιοῦται ἐκ γὰρ τοῦ Σωκράτην ἄνθρωπον ὄντα καὶ ζῶντα εἶναι καὶ Πλάτωνα ὁμοίως, καὶ Αἰῶνα καὶ Ἐκαστον τῶν κατὰ μέρος θνητῶν εἶναι, δοκεῖ βεβαιοῦσθαι καὶ ὅτι πᾶς ὁ ἄνθρωπος ζῶν ἐστίν.*» Ale námitky skeptiků byly zapomenuty a syllogistika nejen nebyla zatlačena, nýbrž naopak došla nejvyššího rozkvětu ve scholastice. I nemůže nás překvapiti opět, že, když s rozkvětem přírodních věd vyskytl se směr hájící silně empirismus, směr ten obrací se také proti přepínání ceny syllogismu. Známé jest, jak odmítavě soudil Bacon o důležitosti úsudku, známá jest polemika Lockeova, která však nesměruje proti vlastnímu syllogismu, jako spíše proti formě tehdejší nauky o něm, a podobně známo, že psáno jest i Kantovo pojednání: »Über die falsche Spitzfindigkeit der 4 logischen Figuren.« S druhé strany jsou však neméně pozoruhodná slova zastanců syllogismu, jako zvláště Leibnize.¹⁾ Také v novější době nalézáme dosti myslitelů, kteří se chovají nepřívětivě a s pohrdáním k syllogismu, jako Friesa, Schleiermachera, (do jisté míry) Benekeho, Destutta de Tracy, Trendelenburga, Kirchmanna a j., proti nimž ovšem čelí Sigwart, Lotze, Überweg, Erdmann, Wundt, Seifert, celá škola Herbartovská a j. v. Avšak ze všech novějších odpůrců syllogismu snad nejzajímavější jest Mill, poněvadž snažil se pronést věcné námitky a nespokojil se jen výtkami, které se týkají obyčejně ne syllogismu, nýbrž syllogistiky, ba nespokojil se s polemikou proti dosavadní formě a opodstatňování syllogismu, nýbrž, jak jsme viděli, učinil pokus ukázati, který jest vlastně »základní typ« myšlení a našeho souzení.

Avšak krok za krokem můžeme stopovati v jeho námitkách omyly. Tak již začátek jeho argumentace nelze nazvati přesným. Jestliže praví, že postačí omeziti se na první figuru, poněvadž lze ostatní na ni převésti, není počínání to zcela striktní. Neboť pravda jest, že pro cvičení dovedeme převésti kterýkoli úsudek jiné figury na modus figury první, ale každý úsudek hodí se přesně a správně jen do jisté, určité figury, kdežto v jiné figuře sice jest sestrojitelný, ale ne fakticky myslitelný. Dokonce pak když se jedná, jako právě v této kontroverze, o výklad způsobu souzení, není to lhostejno, jakým postupem se domáháme závěru, byť si téhož anebo equivalentního.²⁾ Pro Milla pak bylo toto první nedopatření ještě tím osudnější, poněvadž si z první figury vybral ještě druh úsudku subsumpčního a tímto nakládal jako zástupcem všech, jakýchkoli syllogismů.

Mill dále namítá, že syllogismus jest petitio principii, poněvadž jest závěr in nuce obsažen v horní (přísudkové) návěsti, a tudíž že nic nového neobjevíme úsudkem. Daleci jsme toho, abychom upírali, že by závěr se logicky neskryval v horní návěsti, naopak přidáme ještě, že také v dolejší ná-

¹⁾ V »Nouveaux Essais« IV., 17, 4 nalézá se tento nadšený výrok: »L'invention de syllogisme est une des plus belles et de plus considerables de l'esprit humain: c'est une espèce de mathématique universelle dont l'importance n'est pas assez connue et l'on peut dire qu'un art d'infalibilité y est contenu, pourvu qu'on sache et qu'on puisse bien s'en servir.«

²⁾ Viz Seifert na uv. m. str. 20.

věsti jest tak, jak Mill tvrdí, zahrnut. Neboť jak bychom mohli zcela striktně a bezpečně pronést soud — onu dolejší návěst — »Wellington jest člověk«, kdybychom dříve nepředpokládali, že se nalézá mezi jeho znaky také »smrtečnost«, tedy to, co mi podává závěr? Než co všechny takové námitky dokazují? Řekli jsme v předešlém odstavci, co nového přináší závěr a co nikoli, a námitky dotčené jenom výpovědi naše potvrzují. Omyl Millův pak snad odkryje úplněji maličká poznámka Herbartova: »Úsudky tvořiti a úsudky zkoušeti a potvrzovati, toť dvojí, zcela rozdílné a ve skutečnosti obyčejně daleko oddělené zaměstnání.«¹⁾ Lze vskutku říci, že dána-li horní anebo dolní návěst, již implicate jest jí dán závěr též, ale právě nalezení těchto návěstí, nalezení, že daná návěst dolní má býti zahrnuta pod tu či onu určitou horní návěst, vyhledání spojení jich obou t. j. vyhledání středního členu, který činí možnost zrelacionování, toť úkol a v tom spočívá cena úsudku.

Praví-li Mill, že dle obyčejné theorie se redukuje syllogismus na zásadu »dictum de omni atque nullo«, praví-li dále, že ve skutečnosti soudíme z jednotlivého na jednotlivé, a nikoli ze všeobecného na jednotlivé, tvrdí-li, že závěr jest zahrnut úplně již v horní návěsti: jest patrné, že to, proti čemu Mill bojuje, není úsudek (v užším slova smyslu), nýbrž že zaměnil si tu úsudek s důsledkem »ad subalternatam« anebo »ad subalternantem«, což mu správně nověji vytkli Erdmann, Seifert, Fliedner, a což snadno čtenář poznati může z příkladů Millem k objasnění výkladu volených.²⁾ Odtud plyne pak jeho chybné oceňování; neboť důsledky arci neposkytují nového poznání žádného, neobohacují vědění, nejvýše verifikují tu či onu větu. Ale podstata syllogismu jinde leží; v tom, že v horní návěsti zahrnuli jsme již závěr, nespočívá syllogismus, nýbrž v horní návěsti právě *není ještě* do té doby, než syllogismus provedeme, zahrnuta ani dolní návěst, tím méně závěr, a syllogismus tím právě má cenu, že na př. obecné větě podřadíme novou větu, o níž dosud jsme nevěděli anebo si neuvědomili, že pod onu náleží, že v oné jest zahrnuta.

Úsudek, usuzování pak širše pojímáme než Mill, poněvadž to, co při úsudku jest podstatné, jest akt souzení, i nezáleží tolik na tom, zdali soudíme z jednotlivého na jednotlivé či ze všeobecného na jednotlivé anebo naopak. Že bychom usuzovali jediné z jednotlivého na jednotlivé, není pravda; zkušenost každého o jiném poučí. To co tvrdí Mill o úsudku vůbec, platí jen o úsudku tak řeč. analogickém. Neboť při analogii děje se usuzování z jednotlivého na jednotlivé (dle jich podobnosti), avšak při dedukci pokračuje úsudek od obecného (anebo aspoň obecnějšího) k jednotlivému (anebo aspoň ke zvláštnějšímu), při indukci pak obráceně od jednotlivého k obecnějšímu.

Avšak ať děje se ten či onen způsob usuzování, vždycky každý musí se řídit, byť i toho nevyslovil, principy všeho poznání, které tvoří obecný zákon

¹⁾ »Schlüsse erzeugen und Schlüsse prüfen und bestätigen, das sind zwei ganz verschiedene, in der Wirklichkeit meistens weit getrennte Geschäfte. Herbart, V., str. 65.

²⁾ V Examin str. 482.

soudů právě tak, jako všeobecný zákon úsudků. Neboť i když jen jednoduchý soud analogický blíže uvážíme, vidíme, že důvod, pro který soudíme z jednotlivého případu na jiný jednotlivý — a tak ovšem soudí často nejen dospělý člověk, nýbrž i dítě, ba i zvířata —, jest naděje anebo předpoklad, jest *obecná věta*, že kde jeden nebo dva znaky jako společné se vyskytají, i druhé znaky se objevují; tato pak naše naděje vzrůstá anebo klesá při souzení analogickým dle zákonů, které by stanoviti bylo počtem pravděpodobnostním.

Zřejmo tedy, že hlavní Millova námitka mívá se úplně s cílem; neboť tímto způsobem vytýká se jen jediný druh úsudku, kdežto uznati musíme, že druhů takových jest přece více.

Odstranil tedy snad Mill syllogismus? Zajisté nikoliv, jak nejlépe vysvítá ze slov jeho, která též jsme uvedli. Neboť když došel věty, kterou vyjadřovali scholastikové formulí »*nota notae est nota rei*«, anebo když dokonce podává jako výsledek své úvahy »základní typ« usuzování, což činí jiného, nežli jen popisuje to, čemu uvykli jsme říkati úsudek? ¹⁾

I potvrdil proto a nevyvrátil Mill, tak jako nevyvrátili ani jeho angličtí stoupenci, ²⁾ dosavadní nauku o úsudku, i neotrásl také cenou úsudku. V čem cena tato spočívá, pověděli jsme. Opakujeme, že to není jen dialektická a didaktická cena, kterou též Mill ochotně uznává a kterou charakterisuje Herbart slovy: »Spočívá v této formě (totiž v syllogismu) disciplína pro myšlení, kterou rádo nemá, poněvadž průběh myšlének bere se v přirozeném řadovém svém pohybu jen jedinou praemissou úsudku a nezdržuje se u druhé, které se jen mimochodem dotkne. Logický požadavek, stejně dbáti obou praemiss, přivádí z taktu myšlení tak velice, že by bylo potřebí let k nejobyčejnějším úvahám, kdyby měly dít se v syllogismech. Ale právě protože forma jest pouto, třeba resultáty myšlení v nich hledět upevňovati a není pochyby, že také se tak dít bude budoucně více a více.« ³⁾ Není to také pouze ona důležitost, která se zračí v užívání syllogismu při důkazích, ačkoli tato ovšem sama o sobě by již byla dosti značná, aby zajistila úsudku význačné místo v našem poznání. Úsudkem vskutku pokračuje myšlení, úsudkem vskutku krok za krokem možno rozšířiti a obohatiti své vědění, poněvadž se postupuje k soudům, k relacím pojmů, jaké dosud nebyly známy anebo jichž nebylo povšimnuto. Arci neučiní se jediným syllogismem nějaký obrovský skok v před v našem poznání, jednotlivý syllogismus snad jest tu jen krůčkem, ale i malý krůček ku předu jest pokrok a veliké postupy nejsou než summy malých kroků.

§ 56. Tím naše úvaha o syllogismu jest ukončena. Komu by se líbilo, mohl by i při úsudku rozeznávati podle obdoby soudu úsudky analytické a synthetické, apriorní a posteriorní, mohl by je lišiti dále dle kategorií,

¹⁾ Čtenář jen laskavě prohlédni slova citovaná v poznámce naší 2. na str. 145, a pozná, že má před sebou nikoli »universal type of the reasoning process«, nýbrž skutečný případ úsudku.

²⁾ Jako takové jmenuje Mill sám (Log. II., 3, 8 = I., str. 235) J. Herschela, Whewella, Sam. Baileyho, a do jisté míry k nim náleží i Al. Bain.

³⁾ Herbart II., str. 237.

zejména podle kategorie quality atd. Avšak jednak podobné rozlišování a třídění nenáleží úvaze noetické, nýbrž elementární logice, jednak bychom tu nepodali o nich nic nového, leč jen modifikované resultáty úvahy o soudech.

Nám postačilo, dokázali-li jsme, že se stanoviska logického i psychologického i také noetického úsudek jest v podstatě soud. Každé lepší porozumění podstatě a povaze soudu proto přinese lepší pochopení povahy a postupu úsudku, jakož zase úsudek nás vésti může svou propracovaností k snažšímu stanovení vlastností soudu, jenž jest jakýs, chceme-li tak říci »úsudek in nuce«, jednodušší úsudek. Proto také i »cena« noetická úsudku t. j. úloha, která mu v našem poznání připadá, jest nejiná, než soudu. I úsudek jest jen prostředkem myšlení, jako soud, nikoliv cílem; neboť syllogismy domáháme se potřebných novějších závěrů t. j. soudů a soudy pak — pevných, nezvratných pojmů.

V.

Relativnost lidského poznání.

Ce que nous connaissons, est peu de chose,
mais ce que nous ignorons, est immense.

Laplace.

Wer etwas mehr in der Erfahrung sucht, wer
mit dem Gewebe von Relationen, woraus sie besteht,
nicht zufrieden ist, der kann sich vielleicht eine
Erfahrung oder ein höheres Wissen nach Wunsche
phantasieren, allein dadurch wird seine Erkenntniss
nicht wachsen.

Herbart.

§ 57. Poznatkoslovná záhada vyžaduje ještě s jiné stránky odpovědi. Když vyložili jsme v prvním oddílu, co rozuměti jest jistotou, evidencí poznatku, když vyložili jsme v následujících oddílech, jak nám podávají podklad poznání a vědění funkce psychologické a formy logické, zbývá ještě pověděti, jaká jest nám jistota vůbec dosažitelná, pokud vůbec jistoty se poznáním svým lidským můžeme domoci, čili zbývá ještě otázka po hodnotě našeho poznání a vědění veškerého.

Povšechně lze dosti snadno a jednoduše dáti odpověď na tuto otázku. Když jenom poněkud více přemýšlíme o věci, když jen poněkud rozhlédneme se po naukách filosofů nejrozumnějších směrů a dob, velmi lehce dojdeme souhlasného tvrzení, že naše poznání lidské jest jen relativné. Sofisté právě tak jako Sokrates, stoupenci idealismu nejinak než realismu, empirismus jako rationalismus, positivisté, skeptikové, dogmatikové, ba prostí lidé právě tak jako učenci a filosofové shodují se v tom, že všechno, co můžeme poznati, co dostupno jest smyslům našim i vypátratelné našemu přemítání, skrovné jest, nedokonalé, nedostatečné, nejasné — krátce: relativní. Všichni z vlastní zkušenosti to vědí, a jestliže jsou upřímní k sobě i jiným, vyznati musí totéž, co prohlásil Laplace umíraje ke svým přátelům, kteří velebili jeho objevy: »Všecko co víme, málo jest a nesmírně toho, co nevíme!«

Ale při obecném tomto souhlasu mezi filosofy i nefilosofy, odbornými učenci i neodborníky, jedné věci nesmíme zapomínati. Jádrem podobných výroků všech jest zajisté správné; ale charakterisuje-li někdo naše vědění jako relativní, nesmíme pouštěti z mysli, že jest možno spojovati s tímto

slovem rozličný význam a že dle toho také se jím vypovídá více anebo méně. Právem a vhodně připomenul Mill, že výraz »relativnost poznání lidského« jest neurčitý, kolísavý a že třeba toho, kdo výraz ten pronáší, se ptáti, v jakém smyslu pojímá jej, jak jej definuje blíže.¹⁾

Proto chceme-li přesněji vyložiti nauku svých filosofů o relativnosti lidského vědění a poznání a je posouditi, musíme pilně dbáti rozličných významů, v nichž se užívá a užívati může tohoto rčení, což jest ovšem totéž, jako rozeznati jednotlivá hlediska v této příčině. Ovšem že hlediska různých věd tuto nás více aneb méně zajímají jen potud, pokud mají vztah k problému noetiky, a proto arci též nejdůležitější jest pro nás především stanovisko noetické.

§ 58. Popatřme nejprve tedy, co jest relativnost lidského vědění s hlediska psychologie. Pravíme-li v tomto smyslu, že veškeré naše poznání jest »relativní«, tvrdíme tím, že všecko myšlení, souzení, poznání děje se ve vztazích či poměrech, že skládá se ze vztahů, určitých relací představ našich. K tomuto tvrzení hlásí se zřejmě Herbart i Mill. Onen zajisté napsal: »Vše co víme, jest vždy formální (poměrové): obráží poměry, aniž by známi byli členové poměrů jednotlivě;« a to prý proto, »poněvadž vychází od toho, co jest dáno, v čemž se neobráží jakost věcí, nýbrž pouze jich soubyt aneb nesoubyt«²⁾ A tak vskutku se má věc. Neboť viděli jsme v předešlých oddílech, že myšlení naše (a tudíž i poznání) děje se soudy; každý pak soud pronáší klad o jistém vztahu představ (resp. věcí), jak jej poskytuje člověku zkušenost. A jen zajisté potud, pokud zkušenost vztahy takové dává, můžeme také o možnosti poznání mluvit. Neboť »cokoli může existovati v relaci, také může býti pochopeno či poznáno jen v relaci«.³⁾

Sem tudíž náleží úvaha o relacích. Ale pro noetický problém není důležito obírat se podrobně celou otázkou relací vůbec a jich jednotlivých druhů; to probrati náleží jednak logice, jednak psychologii. Pro úvahu naši nutno jen vytknouti základní ponětí relací a význam jich noetický, což stručně budeme moci odbýti již také proto, poněvadž dotkli jsme se již relací svrchu při pojmech. Co tkne se nauky pak filosofů, jimiž se obíráme v tomto pojednání, odkazujeme, pokud se týče podrobností zejména Millovy nauky, k pěknému spisu Meinongovu.⁴⁾

¹⁾ The »relativity of human knowledge« like most other phrases into which the words relative or relation enter, is vague, and admits of a great variety of meanings... When, therefore, a philosopher lays great stress upon the relativity of our knowledge, it is necessary to cross-examine his writings, and compell them to disclose in which of its many degrees of meaning he understands the phrase. Mill, Exam. str. 5.

²⁾ »Unser Gewusstes bleibt stets ein formales: es bildet Verhältnisse ab, ohne die Verhältnissglieder einzeln zu kennen... weil es vom Gegebenen ausgeht, worin nicht die Beschaffenheit der Dinge, sondern nur ihr Zusammen und Nichtzusammen sich abbildet.« Herbart, IV., str. 317.

³⁾ Anything which is capable of existing in relation, is capable of being conceived or known in relation. Mill, Exam. str. 115.

⁴⁾ Hume-Studien. II. Relationstheorie. (Separat-Abdruck aus d. Sitzungsberichten d. Wiener Akademie d. Wiss. II., 1882, str. 573 nn.)

Anglický logik, jak povědomo, stanoví čtvero kategorií: Stavy duševní, duchy, věci a relace (koexistence a sukcese, podobnosti a nepodobnosti). Jako definici relace ¹⁾ slyšíme: »Relace jest abstraktní jméno pro všechna konkrétní fakta, která odnášejí se najednou k více předmětům. Tudíž kdykoliv klade se relace, čili kdykoliv mluví se o věci nějaké relativním jménem, existence terminu korrelativního může se zváti nezbytnou podmínkou relace, právě tak, jako podmínkou pravdy kladu.« Relace jsou podle Milla stejně vlastností čili attributem předmětů jako jejich qualita aneb quantita, a proto také prý lze je, rovněž jako onyno, převést na stavy našeho vědomí. Nehledíme-li totiž k relacím podobnosti a nepodobnosti, zdá se, že jest společným znakem všech relací ta věc, že v každém případě takovém naskýtá se (aneb se naskytlo aneb se naskytne) faktum či zjev, na němž zúčastněny jsou obě věci, mezi nimiž vyskýtá se relace. ²⁾ Tomuto »faktu« říkali Aristotelovští logikové »podklad relace« (fundamentum relationis).

Ve výkladu vzpomenutém jest asi každému divno, proč mezi relace není vztažena též na př. quantita; proč vyňata co do výkladu »fundamenta relationis« relace podobnosti, a že vůbec onou Millovou definicí není vyjasněn ani pojem fundamenta relationis, každý poznává i nalezne probráno a ukázáno podrobněji v dotčeném spisu Meinongově. ³⁾ Vůbec jest výklad myslitele anglického o relaci podobnosti dosti nepřesný. Připomíná sice, že jednodušší případy relací jsou relace současnosti a následnosti, podobnosti a nepodobnosti, ale to, co právě jest vlastní záhadou psychologicko-noetickou nejen relace podobnosti, nýbrž relací všech, zdali totiž relacionující dvě věci (nebo dvě představy, dva pojmy) máme opětne *novou* zvláštní představu, čili nic, — to u Milla nenalezneme zodpověděno, této otázky se vyhýbá, nerozhodnutu ji necháváje. ⁴⁾

Výklad Herbartův relací s hlediska jeho psychologie nemusíme doličovat, poněvadž jest jen aplikací nauky jeho o vzájemném zabavování jedněch představ jinými, novějšími, jasnějšími, kterážto nauka předpokládá opět pojímání představ asi jako sil navzájem se v reálu duše utkávajících. Podle mínění našeho pak název relace neznačí nežli ono faktum psychologické, že dovedeme upnouti svou pozornost současně ke dvěma i více věcem t. j. že dovedeme ve vědomí podržeti dvě i více (ačkoli nemnoho!) věcí i odloučeně i spolu jako k sobě náležejících v mysli, což se děje buď aktualně tak, že na př. současně více smysly vnímáme a současně oněm postřehům věnujeme pozornost aneb paměť si uchovávše představy, k jiné, novější si je vyvoláváme, a pak tedy »srovnáváme« či »relacionujeme«. I nemáme za to, že by vznikala relací *jiná* (obsahem), samostatná nová představa, nýbrž že vzniká tím představa rozdílná sice od původních, ale z nich složená, obsahující dřívější

¹⁾ Souvisle o relaci pojednal Mill v Log. I., 3. 10 n. (I., str. 72—78). Citované místo jest z Exam. str. 68.

²⁾ »Some fact or phenomenon, into which the two things which are said to be related to each other, both enter as parties concerned.

³⁾ str. 35—38.

⁴⁾ Log. I., 3, 11 (I., str. 75).

členy jako své znaky. A takto soudíce, přijmouti můžeme pozdější výrok Millův: »Předměty fyzické i psychické jsou k sobě v relaci skrze soujemný (komplexní) stav vědomí, v nějž obě vstupují, i tenkrát, když by onen komplexní stav vědomí záležel pouze v současném myšlení na dva předměty zároveň. I jsou vztahovány na sebe v tolika rozličných způsobech čili nacházejí se v tolika rozmanitých relacích, kolik jest specificky rozdílných stavů vědomí, kterých díly tvoří oba předměty.¹⁾

Ostatně neopomíňme si všimnouti, že výklad tento předpokládá stanovisko (v metafysice) pluralistické, jak je hlásá na př. filosofie Herbartovská. Toto stanovisko také nejlépe se hodí pro vysvětlení vlastního jádra a podstaty aktu relačního, neboť jím možný jest náležitý parallelismus objektivních relací mezi věcmi a subjektivních relací představ duše.

Co se tkne pak významu relace s hledišťe noetiky, pověděli jsme již několikrát, že skládají podklad pro soudy a že z této příčiny plyne též důležitá vlastnost všech soudů a tudíž i veškerého myšlení, totiž hypotetičnost. Neboť »v každé relaci obsažena jest hypothesis, a nic relativního nepřipouští absolutního kladu, poněvadž relace vřdycky zahrnuje v sobě smysl: »jestliže by odpadl styčný bod (Beziehungspunkt), odpadlo by také to, co se uvádí ve vztah.«²⁾

Opakujeme tedy: S hlediska psychologického zračí se relativnost našeho poznání v tom, že složeno jest vědění naše ze vztahů a v nich že jedině jest možné, při čemž znovu se nám hlásí důležitost pozornosti i paměti s hlediska noetického.³⁾

§ 59. Relativita poznání s hlediska metafysického jest snad nejnápadnější a také proto obyčejně se »relativitou poznání« onano mínívá par excellence.⁴⁾ Veškeré poznání jest omezeno vztahy existujících věcí a toto omezení se jeví hlavně dvojím směrem. Člověk nedovede věci pojímati, poznávati a vůbec si mysliti, leč jednu *pro* druhé, — neboť vědomí neobejme mnoho představ najednou, ba v témže okamžiku ani dvě představy — a nedovede také předměty odpovídající těmto představám mysliti si jinak nějak, leč *vedle* sebe. Člověk, jinými slovy, omezen jest ve svém poznání časem a prostorem a s hlediska noetiky nám »čas« a »prostor« nejsou než názvy, které označují faktum relativnosti poznání našeho v dvojím směru pokud se týče zřetele metafysického. Ať se přiznáváme v metafysice k té či oné theorii o čase a prostoru — a věru jest jich již hojný počet —, ať pokoušíme

¹⁾ Mill, Analysis II., str. 9.

²⁾ Herbart I., str. 93.

³⁾ Dodatkem k hořejší úvaze chceme uvést ještě ona místa, na nichž oba naši myslitelé dotýkají se nějak relace. Těchto míst by bylo si povšimnouti tomu, komu by šlo o speciální úvahu o theorii relační dle J. St. Milla a Herbart, zejména s hledisk psychologie a logiky. Tak by nucen byl respektovati jich výklad o kvalitě (Mill, Log. I., 3, 9 [I., str. 69—72], Herbart, IV., str. 81—98), o quantitě (Herbart, VI., str. 180 n., Mill, Log. I., 3, 12 [I., str. 78—80]), o podobnosti (Mill III., 24, 2 n. [II., str. 345—349] I., 3, 11 [I., str. 75 nn.] srv. ale i kritiku Jevonsovu!) a identitě (Mill I., 3, 11 [I., str. 77 n.]) i o inhaerenci (Herbart I., str. 93 n., 101, IV., str. 98—130, Mill, Log. I., 3, 7 [I., str. 63]).

⁴⁾ Srv. Mill, Examin. str. 8.

se vyložiti vznik a podstatu představy o času a prostoru dle té či jiné psychologické nauky, aneb ať polemizujeme proti ní: ono poznatkoslovné faktum nemůžeme popřít, že tímto dvojím způsobem jest omezeno naše poznání. Ať bychom čas a prostor prohlásili s Kantem za formy nazírací aneb s Herbartem za skutečné objektivní zjevy, znamenající pořad věcí,¹⁾ ať s Millem bychom pokládali čas za primární právě tak, jak primární jsou naše vjemy, a prostor si vysvětlovali »psychickou chemií«,²⁾ — vždy vrátíme se nutně ku přiznání, že nám nemožno přestoupiti v poznání hranice času aneb prostoru, že všechno naše poznání, jako jest »v čase a prostoru nám dáno«, také časově a prostorově jest omezeno, jest relativní.

¹⁾ Herbart, IV., str. 249.

²⁾ V textu není místa pro rozsáhlejší výklad a kritiku theorie Herbartovy a Millovy o prostoru a času. Pokud se tkne Herbarta, můžeme prostě odkázati čtenáře na zdařilé vylíčení v Durdíkových »Dějínách filosofie nejnovější« (II., str. 236—244) a náčrtek Dra. Kadlce (Herbartova metafysika a Kant. Časop. česk. Musea 1888, LXII., str. 317—323 a 169—172). Co se týče Milla, podotkli jsme již, že není prostý sensualista; neboť mimo vjemy uznává jako fakta primární a ničím jiným nevysvětlitelná ještě: 1. zákony asociace, 2. vědomí o minulém, 3. očekávání, 4. pojem času. Představu pak prostoru chce vyložiti jako produkt, jenž vzniká splýváním pocitů svalových a barevných (neboť jest přesvědčen, že není možno představit si prostor bez barvy). Produkt tento není směšenina jakási mechanická, nýbrž výsledek způsobený obapolným pronikáním; výsledek ten liší se od obou svých složek či prvků asi tak značně, jak vidáváme při sloučeninách chemických, jež úplně jiný ráz a jiné vlastnosti mívají než prvky, z nichž jsou sloučeny. Odtud pochopuje se Millův název, že nazval theorii svou »psychickou chemií«.

Pro toho, kdo by v tomto bodu chtěl blíže poznati a srovnati nauky obou myslitelů, klademe sem všechna důležitější místa: Z Herbarta to jsou: 1. místa týkající se prostoru i času: II., str. 285; III., str. 418 nn.; IV., str. 579 nn., 581 nn.; V., str. 56—59, 117—125; VI., str. 114—150 (viz i 5. thesi z jeho dissertace z roku 1802); 2. času zvlášť: I., str. 67, 183; III., str. 30 nn.; IV., str. 154, 225—263; VII., str. 647—651; 3. prostoru zvlášť: I., str. 66 n., 180—182, 289 n., 310 n.; II., str. 283 n.; III., str. 25—30; IV., str. 154 n., 158 n., 165, 195, 198 n., 202—212, 231, 319 n., 543 nn., 551, 570; VI., str. 114 nn., 135—150, 307; VII., str. 644 n. Z Milla pak srovn. 1. o prostoru i času: Exam. str. 11 nn, 25, 39 n. Dissert. and disc. III., str. 105—107. Analysis II., str. 146—163; 2. o času specialně: Exam. str. 253; 3. o prostoru spec.: Log. III., 24, 4 (II., str. 349 n.); VI., 4, 3 (III., str. 255). Exam. str. 102—107, 253—255, 284, 301 n., 306—313. (Při tom neuvedli jsme míst u Herbarta týkajících se polemiky proti Kantovi.)

Literaturu, týkající se problému prostoru a času, nám nelze uváděti již pro obrovský počet prací i pozoruhodnějších; odkazující tedy k příslušným partiím větších známých knih o psychologii, dodáváme, že za nejlepší z monografií máme známou práci Stumpfovou (Über den psychologischen Ursprung der Raumvorstellung. Lipsko 1873, zvl. str. 36, 38, 49 n., 101 nn., vedle níž odkazujeme pak ještě k těmto spisům: A. Wieszner: Die wesenhafte oder absolute Realität d. Raumes begründet an einer Kritik der idealistischen Theorien (Lipsko 1877) str. 72 nn, 83 pozn., 91 pozn. O. Liebmann: Raumcharakteristik und Raumdeduktion (Vierteljahrsschr. f. wiss. Philos. I., 1877, str. 201—214), A. Riehl: Der Raum als Gesichtsvorstellung (tamže str. 215—223), Baumann: Die Lehren von Raum, Zeit u. Mathematik in d. neueren Philosophie (2 sv. Berlín 1868), Art. Drews: Die Lehre von Raum und Zeit in der nachkantischen Philosophie. Ein Beitrag zur Gesch. d. Erkenntnistheorie und Apologetik d. Metaphysik. Diss. Lipsko 1889, H. Vaihinger: Commentar zu Kant's Kritik d. rein. Vernunft. II. sv. (Stuttg. 1892) str. 123 nn., 368 nn.; o čase pak: M. Eysfheht: Über die Zeit. Philosophische Untersuchung. (Berlín 1871.)

Považme pouze krátkost svého života, ve kterém můžeme sbírat zkušenosti k svému poznání, považme i nepatrnou u přirovnání k věčnosti dobu, po kterou lidstvo domáhá se dosud poznání, pomněme, jak nepatrně obsáhlé jest vědění a poznání jednotlivcovo, omezujíc se na skrovné místo na zemi, nerci-li ve všemmíru, a relativnost poznaného proti moři nepoznaného a neznámého živě se staví nám před oči, ne aby dusila plápolající snahu domoci se vědění, nýbrž naopak, aby ji podněcovala, avšak spolu člověka přidržovala ke skromnosti.

§. 60. Mluvit o relativnosti svého poznání můžeme s hlediska metafysického ještě v jiném smyslu. Nepronikáme svým poznáním až k podstatě toho, co jest nám dáno, nýbrž utkvíváme jen jaksi na povrchu; nepoznáváme věcí, jak jsou vskutku, nýbrž jen jak (t. j. v jakých vztazích vzhledem k nám) se jeví.

V tom se shoduje zcela také pozitivista Mill i realista Herbart. Slyšeli jsme svrchu, že podle Milla možno přikládati terminu »relativnost lidského poznání« velmi různý smysl. Někteří, jako Hobbes, Bain, vykládají prý jej tím, že nepoznáváme věcí leč jako rozdílných od jiných věcí, tak že každý stav vědomí vyjadřuje vlastně jakousi rozrůzněnost.¹⁾ Jiní (na př. Hamilton) tvrdí, že to znamená, že věc poznáváme pouze ve vztahu k sobě²⁾ a posléze jiní termin ten takto vysvětlují: O věcech víme skrze své smysly a jen to víme, co nám smysly podávají; co zoveme vlastnostmi předmětu, jsou pouze jeho schopnosti vzbuditi takové či onaké pocity,³⁾ tak že poznání naše jest složeno jen z pocitů, které vzbuzují předměty; ba i fikce naše skládají se pouze z pocitů, jaké by způsobovaly smyšlené předměty, kdyby byly skutečné.⁴⁾ A takovéhoho pojmání relativnosti poznání, jak posléz uvedeno, přidržuje se i Mill, maje za to, že tak určena jest ona relativnost »v nejjednodušším a nejvlastnějším smyslu.«⁵⁾

Avšak i v tomto vymezení lze pojímati relativnost poznání ve dvojí formě. Jsou totiž někteří, jižto nepřestávají na pouhém tvrzení, že smyslové pocity jsou to, co jediné z předmětů vnímáme a pochopujeme, nýbrž jdouce dále, hlásají, že jsou smyslové pocity také jediné to, čemu vůbec lze přiřknouti v pravdě existenci. Tak Berkeley, Hume, Ferrier Mill o nich soudí, že pojmají relativnost v krajním smyslu, poněvadž podle nich kromě pocitů (či dojmů, jak na nás působí ony předměty) prý nic neexistuje, co bychom mohli poznati.⁶⁾ Naproti oněm jsou druzí filosofové, kteří sice uznávají, že nám dány jsou jen pocity, ale mimo ně že existuje ještě něco jiného, nám

¹⁾ Mill, Examin., str. 64, 6.

²⁾ Mill, Exam. str. 6.

³⁾ Tamže str. 7 n.

⁴⁾ Tamže str. 8.

⁵⁾ »in the simplest, purest and, as I think, the most proper acceptation of the words.«

⁶⁾ »Those philosophers maintain the Relativity of our knowledge in the most extreme form in which the doctrine can be understood, since they contend not merely that all we can possibly know of anything is the manner in which it affects the human faculties, but that there is nothing else to be known, that affections of human or of some other minds are all that we *can* know to exist.« Mill na uv. m.

nepoznatelného, čehož však existenci jsme nuceni klásti. Tito druzí myslitelé pak proto činí rozdíl mezi »noumeny« a »fainomeny«. Fainomena či zjevy jsou nám dostupny, ale noumena (domysly) sice nutně klademe, ale vymykají se našemu poznání. Takovéhoho názoru přidržuje se veliký počet filosofů, zejména pak v německé filosofii od dob Kantových »Ding an Sich« počínajíc až po novou dobu — dodati bychom mohli, že též Herbart — i zasluhuje dle Milla tento směr pozornosti a s této stránky i uznání, ale pochybeno prý jest další tvrzení oněch filosofů o některých attributech předmětů. Jsou totiž dle nich některé vlastnosti, které jsou skutečnými attributey věcí, jež se skrze pocity projevují; jsou však prý vlastnosti také jiné, jako čas, prostor příčina atd., které ona škola neprohlašuje za attributey věcí, nýbrž domnívá se, že vyplývají z přirozenosti a uzpůsobení našeho ducha, který dle jistých těchto forem věci pojímá.¹⁾

Nemusíme tu čtenáři dokládati, že tato výtku Millova především arci dotýká se názoru Kantova a jeho stoupenců, ale obracet by se nemohla proti Herbartovi, jenž odchýlil právě v této věci, totiž ve výkladu »nazíracích forem« prostoru, času i přičiny od Kanta.

Vedle těchto dvou hlavních směrů hlásí se konečně třetí ještě. Ten připoustí jednu část these školy Kantovské, totiž že dány nám jsou jen pocity, ale tyto že nejsou vše, co existuje, za to však odmítá další tvrzení onoho systému a pokládá čas, prostor, příčinu právě tak za attributey věcí, jako jiné vlastnosti, pokládaje je za pojmy složené z představ pocitových na základě zákonů associačních. Této nauky zastanci jsou Hartley, James Mill, Al. Bain, J. St. Mill sám a j. v.²⁾

Zbývají pak ještě někteří filosofové, kteří ocitují se učením svým uprostřed oněch hlavních směrů, jako Brown, Comte, Spencer, Hamilton, Mansel, Fraser.

Lze tedy říci úhrnem, že dva momenty vytýká J. Stuart Mill při relativnosti poznání lidského, míníme-li ji s hlediska metafysického, jednak, že všechny věci poznáváme, pokudž je poznáváme, jako rozdílné od jiných³⁾ a že proto vědění naše a poznání naše odnáší se k věcem jakožto mnohým a rozmanitým, jednak že nepoznáváme leč jen své pocity. Co se tkne druhého momentu uvéstí snad jest záhodno mimo některá jiná,⁴⁾ z části již dotčená místa, zvláště následující z jeho Logiky⁵⁾: »Bez rozpaků můžeme prohlásiti za pravdu i samozřejmou i ode všech myslitelů, jichž třeba dbáti, uznávanou, že o vnějším světě zcela nic nevíme a nemůžeme věděti, mimo své pocity smyslové, které přijímáme z něho,« k čemuž v poznámce podotýká, že to jest »nejdokonalejší forma theorie tak řečené relativnosti lidského poznání«

¹⁾ Mill, Exam. str. 9—12, srv. 492.

²⁾ Srv. Mill, Exam. str. 17—44.

³⁾ Mill. Exam. str. 55, 64, 103. »to know a thing is to distinguish it from other things.«

⁴⁾ na př. Exam. str. 6, 15, 25.

⁵⁾ I., 3, 7 (I., str. 67).

(the most complete form of the philosophical theory known as the Relativity of human knowledge).¹⁾

§ 61. Jak pověděno, o relativnosti poznání se stanoviska metafysiky zastihneme u Herbarta tytéž resultáty, jako u Milla, a leckdy i podobným způsobem pronesené. V poslední kapitole své »Eidologie« diskutuje takto pojem formy a obsahu vědění:

»Obsahem (Gehalt) vědění jest v metafysickém smyslu to, co víme. Obsah zcela jest rozdílný od látky (Stoff) vědění ve smyslu psychologickém t. j. od prvotního onoho, co děje se v duši, má-li se vytvořiti vědění. Pocity jsou látkou našeho vědění, ale nikterak nejsou obsahem našeho vědění: neboť jsou to pouze naše stavy, ve kterých nesmí býti hledána podobnost, nějaké zobrazení, nějaké poznávání přítomného. Ve formě vědění (proti látce) lze spolu zastihnouti — jakkoli to zní podivně — také obsah vědění, ačkoli určení formy sahají mnohem dále. To ihned se objasní, jakmile se tážeme, co jest to, co víme (das Gewusste)? Nedovedeme zodpovídati ani otázku po onom »co« jsoucna, ani po »skutečně daném« tak, abychom se mohli honositi, že zobrazíme v sobě ono »co« a ono »skutečně dané«. Naopak, vyznali jsme na příslušném místě, že obojí jest nám neznámo.

To shoduje se úplně s tím, co před tím poznamenali jsme o pocitu. Co jediné a původně klademe, jest to, co pocítujeme (»das Empfundene«); jakmile bylo poznáno, že nemůže to býti reálné, nezůstane z absolutního kladu nic, než forma; obsah nemůže opětně nabýti, ztratila jej pro vždy. Toť jest smysl věty: věci o sobě nepoznáváme, věty to, kterou nikdy nevyvrátí dogmatismus, ať sebe více se namáhá.

Víme, že něco jest a to mnohé a rozličné, že mezi kvalitami (tohoto jsoucna), jichž neznáme, naskytují se poměry, jež určití řádně podlé pokynů zkušenosti jest jedinou úlohou našeho theoretického vědění.

Jak dospíváme k tomuto obsahu svého vědění? Jedině tím, že za základ si položíme formy zkušenosti... a je v myšlení opravujeme. Proto všecko, co víme, vždy zůstává formální; obráží vždy poměry, aniž bychom znali jednotlivé členy poměrů, poněvadž vychází od daného, v němž neobrazí se jakost věcí, nýbrž jen jich soubytování anebo nesoubytování.

Toho nechť si povšimnou ti, kdo nemohou pochopiti, jak přichází vědění ke shodě se svými předměty. Tato otázka zdála se proto těžkou, poněvadž se vycházelo od stanoviska, pro které v oboru vědění vůbec není místa. Lidé chtěli poznati quality; že však všechny domnělé quality vybíhají v relace — rozloha v protivu zde a tam, myšlení a vědění ve skutečné aneb předpokládané poměry mezi obrazem a předmětem, síly ducha v myšlené a chtěné —, to nevadilo, aby se věřilo, že něco víme o kvalitách... My však nepoznáváme kvalit vůbec a co za ně pokládáme, nejsou quality.«

¹⁾ O mínění J. St. Milla ve příčině relativnosti našeho poznání několik poznámek, dosti sporých, učinili též Lauret (na uv. m. str. 85), Ferri (La psychologie de l'association atd. str. 125 n.), Ravaisson (La philosophie en France au XIXe siècle. 3. vyd. Paříž 1889, str. 70 n.,

I zakončuje Herbart celou tuto úvahu ¹⁾ slovy, která z části položili jsme v čelo oddílu tohoto jako motto: »Kdo více hledá ve zkušenosti, kdo není spokojen s pletivem relací, ze kterých zkušenost se skládá, ten může si snad podle přání obrazotvorností vytvořiti nějakou zkušenost anebo nějaké vyšší vědění, ale tím jeho poznání nevzroste. Ani pozorování ani spekulace nestála by tolik namáhání, jak tomu jest vskutku, kdyby bylo dáno více ve zkušenosti než ony spojeniny a odloučeniny. Ale za to zase nedopouští toto dané žádného útočení pro shodu svou s tím, co jest mimo nás. Neboť co vlastně obsahuje? Pouze objektivní zdaj, jenž platný jest pro všechny diváky, ale nemůže sám poskytnouti praedikátů věcí. Co však učinili astronomové spojeným uměním a silou z takového zdaje! Obyčejný člověk porizuje si z něho obyčejnou svou obezřetnost životní, uspokojení svých tužeb a léky pro své bolesti!«

§ 62. Ale nejen ke kladu existence »věcí o sobě« jsme vedeni zjevy nám danými, nýbrž i více; jako zajisté ze zjevů t. j. relací věcí samých k nám, klademe jich existenci, ač přiznáváme, že pravých kvalit jejich nepoznáváme: tak také ze zjevu relací oněch zjevů na vzájem klademe skutečnou, objektivně reální souvislost věcí samých, ačkoli dopouštíme, že nelze nám kvalitu této souvislosti blíže vystihnouti. Tuto pak souvislost věcí o sobě, kterou sice nepoznáváme, ale přece s podobnou jistotou *usuzujeme* z dané své zkušenosti, byť i byla fragmentární, zoveme kausalitou či příčinností, i pravíme, že mezi některými »jevy« jest svazek kausální, že jeden jev »vyvolává«, »způsobuje«, »podmiňuje« atd. jev druhý, že »věc na věc působí, účinkuje, má vliv« atd. Nemusíme tuze filosofovati, abychom prohlédli, že všechna tato a podobná naše rčení jsou obrazná, že analogicky dle činnosti své lidské (as jako rukou člověk »zasahuje« v tu či onu věc), zejména pak podle způsobu svého myšlení (logický poměr důvodu a následku) užíváme oněch obrátů mluvy; snadno si můžeme dobře uvědomiti, že pojem svazku kausálního mezi věcmi nemáme daný zkušeností, nýbrž že docházíme k němu přemítáním, úvahou.

Jako ze zjevů usuzujeme na věci o sobě, tak i ono *x*, kterému díme kausalita, obrazí se v relacích podobnosti a nepodobnosti (totožnosti a jinakosti), zejména pak v relacích následnosti a současnosti určitých zjevů, »v pravidelném jich se opětování«, i nucení jsme je připustiti, chceme-li vůbec pokusiti se o jakýs takýs »výklad« oněch věcí, o jich vzájemné spojení či vztahy, jež předpokládati nám radí souvztažitost jistých zjevů k oněm věcem odkazujících. Arci každý podobný »výklad« vždycky objeví se střízlivému posouzení jakožto nedokonalý, nepřesný, nedosti hluboký a pod., poněvadž právě kvalitu onoho *x* podobně jako kvalitu členů jeho nedovede vystihnouti naše (metafysicky) relativné poznání lidské.

Za těchto okolností — že totiž jednak nutně klademe existenci takového kausálního principu, jednak že nedovedeme určití lépe, nějak důkladněji jeho kvalitu, — vyskytly se dva směry ve filosofii, ze kterých jeden pokoušel se přece

¹⁾ se kterou srovnej také výklad jeho I., str. 177 n.

jistým způsobem vysvětliti blíže podstatu poměru kausálního, druhý pak, opíraje se o dotčené nezvratné faktum, že nelze člověku vniknouti v hloubi oné záhady, tvrdil, že něco takového vůbec není, že to pouhý výmysl spekulací obtížených hlav. Jest s dostatek známo, že zastance druhého tohoto směru nalezneme mezi stoupenci empirismu, resp. positivismu, kdežto první snažily se vydobýti rozličné systémy dogmatické.

Velmi lehkou se uhodne předem, že při trojí možnosti vyložiti si (resp. nevyložiti si) pojem kausalitě, naši myslitelé šli cestami různými. Různá stanoviska základní každého z nich k jeho názoru o kausalitě hnala s neodolatelnou, mohli bychom říci, nutností. Máme-li prozatím jen povšechně oba charakterizovati, řekli bychom, že Mill i v této věci jest následovníkem velikého svého krajana, Humea, kdežto Herbart postavil se nejen proti směru, který rád by anullovat, anebo aspoň z filosofie a vědy odstranil pojem kausalitě, nýbrž i proti směru, který hleděl rozličně vystihnouti podstatu tohoto svazku, určuje jej brzy jako *influxus physicus*, brzy jako immanentní, jindy opět klada transcendentní svobodu atd.

Proti všem takovýmto výkladům shrnul Herbart ¹⁾ své mínění v konečné odmítnutí devatera způsobu vysvětlování kausalitě. Podlé něho není 1. příčiny transientní, 2. není příčiny immanentní, 3. není svobody transcendentní, 4. není příčina pravidlem časového sledu, 5. nespočívá příčinnost ve zvláštní mohutnosti anebo schopnosti, 6. nespočívá v tendenci či pudu nějakém, 7. nespočívá v jakési síle, 8. není (místo příčinného dění) snad absolutní nikání, 9. není osudu. ²⁾

Kterak Herbart sám vykládá, či správněji, pokouší se vyložiti působení věci na věc, zde, kde nám jde jen o noetickou stránku celé otázky, doličovati není místa; k tomu by bylo nezbytno vyložiti celou Herbartovu metafysickou teorii o spolubytí realů, o poruchu a sebezáchovu jich atd.; ostatně krátce načrtli jsme nejnútější již při představách (§ 17.) a podáváme v poznámce ³⁾ odkazy. Zde třeba zatím upozorniti na věci důležité jednak pro srovnání s Millem, jednak pro svůj noetický význam.

¹⁾ IV., str. 142 n.

²⁾ Že není možno vyložiti kausální svazek pomocí »vis transiens«, častěji dokazuje Herbart, na př. I., str. 215; IV., str. 324, 531—533.

³⁾ Mimo místa, kterých dotýkáme se svrchu, pro výklad o kausalitě pozoru zasluhují tato místa ještě u Herbarta: I., str. 69 nn., 177 pozn. 1., 187—189, 197—216, 314—350; II., str. 249, 267 n., 281 n., 320, 363—366; III., str. 21 n., 34, 207 n., 215 n.; IV., str. 60 n., 115, 119—121, 166 n., 258—263, 324 n.; VI., str. 275—283 (psychologický výklad kausalitě proti Humeovi). Mimo to podává Herbart i kritiku názorů o kausalitě u jiných filosofů; tak Leibnize (II., str. 90 n.), Humea (I., str. 66, pozn. 1.; III., str. 345; VI., str. 275 nn.), Kanta (I., str. 57; III., str. 345; VI., str. 283 nn.), Reinholda (III., str. 224 n.), Friesa (III., str. 249 n.), Jacobiho, Fichteho, Schellinga (III., str. 260, 291, 433). Sem spadají dále i partie jednající o změně (I., s'r. 188, 189, 191—216; III., str. 20—22). Ostatně srovnej o učení Herbartově o kausalitě na př. Durdíkových dějin filos. nejnovější str. 223—234. O Flügelu; Die Auffassung der Causalität als eines Begriffes a priori (Zeitschr. f. ex. Philos. X., str. 35—64), Werden und Causalität (tamže XVIII., 1891, str. 129—159) a Die Probleme der Philosophie und ihre Lösungen str. 83 nn. (3. vyd. Cöthen 1893).

Co prvního zřetel se tkne, jsou to zvláště dva body, v nichž Herbart liší se od obvyklého pojmání kauzality:

1. Uznává pojem kauzality za nutný již při pojmu substantiality, má-li vůbec záhada inhaerence a depedence, substantiality a akcidentalitý býti přípustitelná. Výslovně hlásá již r. 1796¹⁾: »Není substantiality bez kauzality« a totéž opakuje i později,²⁾ ba na některých místech vyznává přímo, že kauzalita a substantialita jsou v podstatě táž věc jen se dvou hledisek pozorovaná, takže není mezi nima reálného rozdílu. Právě na př.: »Chceme si připomenouti, že dosavad nebylo nalezeno rozdílu (podstatného) mezi konáním a trpěním, nýbrž že výrazů substance a příčiny se užilo pro rozdílné zřetely k průběhu myšlení.«³⁾ — Z tohoto pak prvního momentu konsequentně následuje druhý:

2. Při kauzalitě jest zřetel časový něco zcela vedlejšího, něco, co není podstatným znakem nexu kauzálního, třeba by nebylo to naprosto nedůležité. Z přemnohých míst,⁴⁾ na kterých u Herbarta se shledáváme buď šíře nebo stručněji s tímto připomenutím, vybíráme jen jediné a to právě, že s hlediska noetiky jest nejzajímavější, znějící: »Tu třeba... vzíti v ochranu obyčejný rozum proti nesprávným názorům školy Kantovské, které vznikly z nesnázi vypátrati původ příčinnosti, pojmu to, jenž arci nenachází se bezprostředně v daném, nýbrž v ně se vnáší... Kant opřel v této nesnazi kauzalitu o čas, — s nímž právě nemá nic společného! Bylo dávno připomenuto, že mezi příčinu a účín nesmí býti vsunována žádná předčasnost a následnost, as jakoby dal účín čekati na sebe, když již úplně byl zdůvodněn. Priorita příčiny spočívá pouze v pojmu; nutno jest soubytí (das Zusammen) předpokládati, aby neporušil nový zjev identitu, kterou se projevuje.«⁵⁾

§ 63. Netřeba připomínati, že právě tímto druhým bodem Herbart rozchází se úplně s míněním Humeovým — ostatně i sám vytkl to zřejmě⁶⁾ — a rozchází se tudíž také s následovníkem Humeovým, Millem. Tito filosofové považují zřetel časový právě za nejdůležitější věc při svazku kauzálním. Hume i Mill vycházejíce od správné věty, že v tom, co dává nám zkušenost, nikde nenalézáme nexu kauzálního, nýbrž jediné koexistence a sukcesse, omezují v dalším výkladu kauzálnost na sukcessi, nedbajíce koexistence, a po-

¹⁾ »Keine Substantialität ohne Causalität.« Herbart XII, str. 32 (= I., str. 29 vyd. Kehrbachova).

²⁾ na př. IV., str. 110, 113 n. a j.

³⁾ IV., str. 114. »Wir wollen uns bemerken, dass bisher kein Unterschied zwischen Thun und Leiden gefunden, sondern die Ausdrücke Substanz und Ursache bloss um verschiedener Rücksichten auf den Lauf des Denkens willen sind gebraucht worden.« Srovn. i IV., str. 116. — Rob. Hamerling (Atomistik d. Willens I., str. 82) pěkně upozornil na to, že německý výraz *on*u tožnost etymologicky naznačuje: Ursache = Ur-sache, pravěc.

⁴⁾ Herbart, I., str. 66, 198; III., str. 433; IV., str. 115 n., 127 n., 237 n.; V., str. 309 n.; VI., str. 293 n.

⁵⁾ V., str. 309 n.

⁶⁾ I., str. 66.

stupem, zcela dle zvyku svého empirismu, tvrdí, že také nic není, leč, co skýtá tato zkušenost, že není nežli onano posloupnost, onen sled.¹⁾

Takto se stalo, že Hume převedl kauzalitu na zvyk, navyklost, popřev ji, jak se pojímá v obyčejném významu, takto se stalo, že i Mill v Humeových kráčeje šlepějích došel k podobným důsledkům, vykládaje stanovení nexu kauzálního jakožto pouhou neúplnou či nedokonalou indukci z více či méně jednotlivých případů učiněnou.²⁾

¹⁾ Mill na př. sám jasně vyjadřuje to Log. V., 24, 1 (III., str. 343): »Causation, in our view of the subject, not being fundamentally different from Order in Time...« a j.

Při této příležitosti jest zajisté vhodno připomenouti, že již Descartes prohlásil se proti mínění, jakoby kauzalita předpokládala vždy prioritu časovou. Prohlašujeť za evidentní větu toto: »Lumen naturale non dictat ad rationem causae efficientis requiri, ut tempore prior sit suo effectui; nam contra, non proprie habet rationem causae, nisi quamdiu producit effectum, nec proinde prior est illo« (Respons. ad primas objectiones Meditat. p. 56). Avšak Kant odmítá důsledek z věci této činěný, jakoby vůbec na čase při kauzalitě nezáleželo. Pravíť v Krit. čistého rozumu (str. 218 Kirchm.): »Der grösste Theil der wirkenden Ursachen in der Natur ist mit ihren Wirkungen zugleich, und die Zeitfolge der letzteren wird nur dadurch veranlasst, dass die Ursache ihre ganze Wirkung nicht in einem Augenblicke verrichten kann... Hier muss man bemerken, dass es auf die *Ordnung* der Zeit, und nicht den *Ablauf* derselben angesehen sei; das Verhältniss bleibt, wenn gleich keine Zeit verlaufen ist. Die Zeit zwischen der Kausalität der Ursache und deren unmittelbaren Wirkung kann verschwindend (sie also zugleich) sein; aber das Verhältniss der einen zur anderen bleibt doch immer der Zeit nach bestimmbar. Wenn ich eine Kugel, die auf einem ausgestopften Kissen liegt und ein Grübchen darin drückt, als Ursache betrachte, so ist sie mit der Ursache zugleich. Allein ich unterscheide doch beide durch das Zeitverhältniss der dynamischen Verknüpfung beider. Denn wenn ich die Kugel auf das Kissen lege, so folgt auf die vorige glatte Gestalt desselben das Grübchen; hat aber das Kissen (ich weiss nicht woher) ein Grübchen, so folgt darauf nicht eine bleierne Kugel. Demnach ist die Zeitfolge allerdings das einzige empirische Kriterium der Wirkung, in Beziehung auf die Kausalität der Ursache, die vorhergeht.« Naproti však uvedenému výroku Kantovu namítá — a, tuším, právem — C. Stumpf (Psychologie und Erkenntnistheorie str. 474), že jest nejasno, co chce označit Kant terminem »poměr časový dynamického spojení«. Dynamické spojení není přece vztah či poměr časový, nýbrž to, co máme teprve si odvoditi z časového poměru pravidelného sledu.

²⁾ Již arabský filosof Al-Gazálí prý učil, že zkušenost poskytuje člověku pouze sled dvou zjevů, nikoli však příčinné jich spojení. S teorií, kterou určitě později akceptovali Hume a Mill, shledáváme se již u Malebranchea, Glainwillea, Berkeleyho a j., o čemž, jakož i v jiných věcech srovn. knihu Königovu (Die Entwicklung des Causalproblems von Cartesius bis Kant. Lipsko 1888, a Die Entwicklung des Causalproblems in der Philosophie seit Kant. Studien über die Aufgaben der Metaphysik und Erkenntnistheorie. Lipsko 1890). Ostatně již starověký skeptik, Sextus Empirikus, učinil podobné námítky, ačkoli arci méně obratně.

Millovo mínění vyloženo nalezne čtenář v Exam. (kde pokusil se o psychologické vysvětlení, jak sám praví str. 379: thus much respecting causation as a conception of the mind) str. 320 nn., 255—257, 237 n., 327—337; 359—379; v Log. III., 5 a 6 (II., str. 13 n., 21 n., 23, 29, 75 n., 85 n.), III., 10 (II., str. zejm. 157 n.), III., 15, 3 (II., str. 236), III., 17, 2 (II., str. 251), III., 21 n. (II., str. 294, 295—310, 313, 314—327), III., 24, 1 (II., str. 343), V., 5, 5 (III., str. 180—182). VI., 2, 2 (III., str. 236 n.), k čemuž srovn. i výklad o nahodilé příčině III., 17, 2—4 (II., str. 250—254).

Millovi dostalo se pro tuto theorii dosti kritiků,¹⁾ kteří správně vytkli rozličné její nedokonalé stránky; a věru není tuze nesnadno námitky proti ní pronésti. Vždyť již dedukce činěné z onoho tvrzení, že není kausálního nexu v pravém slova smyslu, uvádějí tvrzení to ad absurdum, jakž také Herbart právem připomenul, řka: »Zamítneme-li kausální pojem, zamítlí jsme tím také veškeré smyslové poznání, které jsme považovali za působení věcí vnějších prostřednictvím našich smyslů.«²⁾ Ale nejen nepřímou, dedukcí ad absurdum, lze brojiti proti této nauce, nýbrž i přímé výtky dají se jí činiti. Theorie ona vystupuje proti zaměňování »post hoc« v »propter hoc«, a k jakému výsledku dochází sama? Právě-li Mill na př., že kausální nexus redukovati třeba na (neúplnou) indukci, čili že soudíme, vidíme-li, kterak po zjevu *A* následuje pravidelně zjev *B*, že vždycky takto následovati bude, což jest to jiného, nežli místo »propter hoc« dosazené »post hoc«?

Theorie ta dále nijak není s to, aby vyložila onu nutnost spojení i všeobecnou platnost a nepopíratelnou evidenci, s jakou usuzujeme ze zjevu podmiňujícího na podmíněný. Vždyť často postačí jedině pozorování (a není třeba, aby jich byl značný počet), abychom uznamenali spojitost kausální a pro ni pak očekávali totéž po druhé s větší jistotou, nežli na př., že zítra slunce vyjde, ačkoli jsme měli příležitost o opěťování tohoto zjevu se přesvědčiti velice často a ačkoli víme, že i jiní před námi pravidelně jej pozorovali.

I sluší vskutku dáti za pravdu slovům Herbartovým: »Lze snést, aby o té či oné formě kausality anebo účelnosti bylo vážně pochybováno; ale kdo by chtěl na okamžik odhodlati se k tomu, aby si představoval všechny své jednoduché pocity jako massu zcela beztvárovou a chaotickou, toho by záhy zmocnila se odevšad nutnost jim přičísti dávno známé formy znova a nezbylo by z dřívější pochyby nic než velice oprávněné podivení, jak jest možno uznamenávati tak rozmanité formy každým okamžikem, kterých přece nezastihujeme ani o sobě ani v látce toho, co jest nám dáno.«

Tolik zajisté postačí ke kritice názorů Millových o kauzalitě; při tom pomíjíme úplně ony rozličné inkonsequence, ba i odpory, jaké lze v této

¹⁾ Rowland G. Hazard: Zwei Briefe über Verursachung und Freiheit im Willen gerichtet an J. St. Mill, mit e. Anhang über d. Existenz d. Stoffes u. unsere Begriffe d. unendlichen Raumes (něm. překl. New-York, Lipsko 1875 str. 40—50, 83. B. Kohn (na uv. m. passim), Cornelius: Über die Bedeutung des Causalprinzips in der Naturwissenschaft (Halle 1867) str. 23 n., O. Flügel: Philos. Probleme str. 129 (3. vyd.), Lauret na uv. m. str. 330—335. Shute-Uphues uv. m. str. 118—124. Riehl: Philos. Criticism II., 1, str. 248 n., srovn. i I., str. 252 n., II., 1, str. 212, 249. Causalität und Identität (Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. 1877, str. 375 nn.) Th. Funck-Brentano: Les sophistes atd. str. 162—171. Zajímavé jsou námitky se zřetelem k počtu pravděpodobnostnímu, které učinili Venn: Logic of Chance str. 224 (2. vyd.); srovn. i prof. Masaryk: Humeova skepse a počet pravděpodobnosti str. 10 nn. Arci jiní, na př. Taine (uv. m. str. 375), souhlasí s vývody Millovými; onen francouzský historik-filosof myslí dokonce, že Mill obměnou pojmu kausality se povznesl pryč i nad Humea a Comtea.

²⁾ I., str. 215. »Verwirft man den Causalbegriff, so ist eben darum die gesammte sinnliche Erkenntniss verworfen, welche als Wirkung der unsere Sinne afficirenden Dinge angesehen ward.«

otázce v díle jeho shledati, a odkazujeme prostě k posudkům svrchu dotčených spisovatelů, zejména Jevonsa, Shuteho, Hazarda, Funck-Brentana, Kohna a j., kteří je vytkli s náležitou bedlivostí.

S hlediska noetického jeví se nám kausalita po této úvaze ještě jasněji jako jeden ze znaků obsažených v pojmu relativnosti našeho poznání. Neboť co stanoviti dovedeme o nexu kausálním mezi věcmi jest jen, že přemítání vlastní — nikoli pouhá zkušenost — nás vede k tomu, abychom uznali jeho existenci, avšak o kvalitě jeho, o tom, jak vskutku se děje působení věci ve věc, nedovedeme nic bližšího říci. Od pradávna lidstvo kausálním svazkem uvyklo si »vykládati« či pochopitelnými a přístupnými si činiti zjevy; hned od počátku kulturního vývoje i jednotlivec každý i lidstvo v celku principem kausalitě pracuje, se řídí, se chrání, se těší a strachuje až po dnes; anthropomorfistický výklad mythologií právě tak jako nejpřesnější výklad vědy dle zákona kausalitě se zjevy nakládá, — ale dosti dlouho to trvalo, než obrátila se filosofická spekulace k tomuto nástroji lidského myšlení a než doznati musila, že o podstatě t. j. o tom, jaký jest způsob onoho spojení, oněch vztahů, nedovede člověk nic pověděti. Co věda tu může učiniti, jest, že hledí vymeziti určitý počet případů, ve kterých vskutku spojení jest kausální, spolu vymycující z nich všechna spojení jen na př. pořadem časovým a pod. sprostředkovaná; co filosofie může učiniti, jest určité vytčení pojmu toho a stanovení, jakým způsobem k němu docházíme a jaký tím vtiskuje se ráz lidskému vědění.

§ 64. Úvahou svou o relativnosti poznání dospěli jsme k témuž, co na počátku svého pojednání jsme naznačili, když totiž mluvili jsme o rozdílu mezi poznáním či vědomím stavů vniterných a poznání světa vnějšího, takže pojednání naše tímto v celek se uzavírá.

Zbývá ještě, pokud dotčené věci se týká, nastíniti učení našich myslitelů a posouditi je v této příčině, co totiž učí o našem poznání vnějšku a nitra.

Herbartovu theorii nemusíme, jakožto již častěji dotčenou a dosti obecně známou, široko líčiti. Herbart dobře ví, že nejsme stále sobě sami předmětem postřehování, nýbrž že toto pozorování a postřehování bývá velice často přerušováno působením vnějšku, jenž zasahuje leckdy neodolatelně v náš duševní život.¹⁾ Taktéž neopomenul Herbart učiniti zmínku o kausálním nexu mezi vnějškem a nitrem člověka,²⁾ právě tak jako se postaral o vymezení dualismu těla a ducha.³⁾ Duše Herbartovi jest jeden z mnoha realů, ovšem zvláštní quality, jest substancí,⁴⁾ jest jakožto podmět představující; sebezáchovy její jakožto realu jsou to, co zoveme představami. Duše zprvu jest tabula rasa; všechny představy a pojmy jsou nabyty či vy-

¹⁾ Herbart V., str. 207.

²⁾ V., str. 42 n.

³⁾ Srv. i aforismus jeho VII., str. 607.

⁴⁾ IV., str. 297, 298, 281. Krátce zahrnul tuto svou nauku ve větu, kterou čelí proti soustavám idealistickým, v III., str. 297: »Unser Satz: Die Seele ist Substanz, ihre Selbsterhaltungen werden durch andere Wesen veranlasst — widerspricht geradezu dem Idealismus.«

těženy (erworben), právě ježto jsou to jen sebezáchovy její proti poruchám hrozícím jí od jiných realů.¹⁾ Stará záhada, jak si máme mysliti spojení mezi duchem a tělem, rozlušťuje se takto teorií sebezáchovů a poruchů, ježto nesmíme zapomínati, že tělo — hmota to — též skládá se z realů kvalitativně rozdílných od realu duše a ohromně četných co do počtu. Avšak i tyto realy tělo skládající, jsouce realy, vydány jsou poruchám jiných realů, tedy i duchových, a odtud možný jest styk duše s tělem a prostřednictvím těla i se světem vnějším vůbec, a odtud také jest styk ten či vliv vzájemný, obojaký.²⁾ V pojmu hmoty tají se neméně záhad nežli v pojmu duše,³⁾ a není to nijakž ulehčením, jestliže by někdo snažil se sprostiti záhad metafysických a psychologických tím, že by všechno převedl na hmotu a její zjevy; neboť problém hmoty jest rovněž tak nesnadný jako problém substance duševní.⁴⁾

Jak si řeší Herbart záhady skrývající se v pojmu hmoty, není nesnadno poznati dle dotčené právě theorie realů. Dle něho jest nemožno, aby hmota byla plynulo (kontinuum),⁵⁾ i nelze též mysliti si ji bez vnitřních stavů.⁶⁾

Daleko záhadnější než pojem hmoty, ba záhadnější než pojem duše jakožto substance čili nositelky vniterných stavů, kterým díme představy, naskytuje se při tom pojem sebevědomí, jakkoli se tento pojem obyčejnému pozorovateli zdá tak srozumitelným a jasným. Herbart nejen narazil na aporie, tkvějící v pojmu »Já«, jak se ostatně děje každému, kdo hlouběji v metafysicko-psychologické otázky se zahlubá, nýbrž Herbart je co možná všecky snažil se vyhledati, spořádati,⁷⁾ a řešení jich podati.⁸⁾ Tím také pari passu pokusil se dáti odpověď k otázkám po poznání našeho nitra, i nelze dosti doporučiti k úvaze jeho vývody.

§ 65. Naproti tomu konečné rozluštění a pokus vysvětlení oněch záhad, jak je podal J. St. Mill, musíme prohlásiti i s jeho vlastního stanoviska za velmi málo zdařilé. Podivno zvláště musí každému býti to, jak myslitel tak striktní a tak bedlivý, jako jest Mill, mohl se spokojiti s tak prostými abstrakcemi, jako se mu to přihodilo a to právě při otázce, jejížto důležitosti jest si neméně dobře vědom než toho, že v ní zejména střetly se oba různé směry filosofování.⁹⁾

¹⁾ VI., str. 162.

²⁾ V., str. 34—36, 114—116, 390—419.

³⁾ V., str. 109—111.

⁴⁾ II., str. 283 n., IV., str. 212.

⁵⁾ IV., str. 218, 221.

⁶⁾ IV., str. 218, 221.

⁷⁾ I., str. 70, 192 n., III, str. 36—41., IV, str. 314 (206), V., str. 274—279.

⁸⁾ II., str. 216, IV., str. 304—306, 308—311., VI., str. 18, 228—260.

⁹⁾ Srv. Exam. str. 188. »The question of an external world is the great battle-ground of metaphysics, not so much from its importance in itself, as because while it relates to the most familiar of all our mental acts, it forcibly illustrates the characteristic differences between the two metaphysical methods.« Exam. str. 6. »The most fundamental questions in philosophy are those which seek to determine what we are able to know of these external objects and by what evidence we know it.«

Mill uznává, jakož dříve již jsme slyšeli, pocity za něco, co jest nám dáno a co též přesně jest jisto.¹⁾ Poněvadž nejsme s to, abychom si původ a pravidelnost pocitů vyložili z nich samých aneb ze sebe, uchylujeme se k hypotese vnějšího světa,²⁾ kladouce věci mimo sebe. Víra ve svět vnější jest tudíž ne intuitivní, nýbrž nabytá.³⁾ Direktně nelze zjistiti, zdali víra ve svět vnější vzniká prvním naším aktem vnímání, tedy v témže čase, kdy pocit, či zdali se zbuduje teprv až po pocitu, zdali jest navozená či suggerovaná.⁴⁾

Mill se domnívá, že jedinou teorií jest možno pochopiti naši víru ve vnější svět a vysvětliti její vznik. Této teorii říká »theorie psychologická« a stanoví jakožto její předpoklady:

1. že duch náš jest schopen očekávání,
2. že platný jest zákon asociace.⁵⁾

Podrobnější vylíčení této své theorie vložil Mill v XI. kapitulu svého polemického spisu proti Hamiltonovi, i jest trest její tato:

Známo, že Descartes definoval hmotu jakožto »res extensa«; Mill s hlediska své theorie psychologické však přičítá hmotě tři primární vlastnosti: 1. resistenci, 2. rozprostraněnost, 3. tvar (figure),⁶⁾ i vymezuje hmotu jako trvalou možnost vjemů.⁷⁾ »Věříme,« praví, »že vnímáme věci ve vnitřním vztahu se všemi svými vjemy, ale rozdílně od těch, které pociťujeme v určitém okamžiku, i lišící se ode všech vjemů svou tvrdostí a neměnitelností, kdežto vjemy jsou měnivé, prchavé a nastupují neustále jeden po druhém. Avšak tyto atributy předmětu vnímaného jsou vlastnosti, které přináležejí všem možnostem vnímání, které nám potvrzuje zkušenost. Víra v tyto možnosti, zdá se mi, zahrnuje všecko, co jest podstatné či charakteristické ve víře v substanti.«⁸⁾

Spojme s tímto výkladem problému hmoty hned ještě dříve, než posoudíme celou onu Millovu nauku, vylíčení, jak dle ní sluší souditi o duchu.

Prohlásil-li hmotu za souhrn trvalých možností vjemů, soudí o duchu, že jest to trvalá možnost stavů vědomí. Mill tu patrně upomíná na předchůdce svého Humea, právě jako v nauce o hmotě připomíná Berkeleyho. Avšak Mill nepřestal na tomto »vysvětlení«, nýbrž pokročil dále. Všecky mé vjemy, — toť jeho myšlénka — spojeny jsou nevysvětlitelným svazkem a tento svazek skládá mé »Já«. »Jsem si vědom, vece, dlouhého a nepřetržitého sledu minulých pocitů, které táhnou se tak daleko nazpět, jak sahá paměť, a končí se vjemy, jež mám v přítomné chvíli, a všechny jsou spojeny

¹⁾ Log. úvod § 3. (I., str. 5).

²⁾ Log. I., 3, 7 (I. str. 63—67). Exam. str. 239 pozn.

³⁾ Exam. str. 225—239.

⁴⁾ Exam. str. 210 n.

⁵⁾ Examin. str. 225. Ostatně pokud se týče druhého bodu, i jinde dle Mill výslovně, že psychologická theorie jeho spočívá na teorii asociací; srovn. Exam. str. 313. 314.

⁶⁾ Srv. Exam. str. 233, 270—273, 273—306.

⁷⁾ Matter, then, may be defined a Permanent Possibility of Sensation. Exam. str. 233.

⁸⁾ Exam. str. 235.

nevysvětlitelným svazkem, jenž je rozlišuje nejen od nějakého sledu aneb kombinace v pouhém myšlení, nýbrž také od podobného sledu pocitů, které se přihodily, jak se domnívám s dostatečnou jistotou, každé jiné bytosti, jež jsou utvořené jako já a jež zřím okolo sebe. Tento sled pocitů, jež zovu svou pamětí minulosti, jest to, čím sebe sama od nich rozlišuji. »Já sám« jest osoba, která měla ony řady pocitů, a nic nevím o sobě samém přímým poznáním mimo to, že já jsem je měl. Ale tu naskytá se svazek zvláštní mezi všemi částmi těch řad, který způsobuje, že pravím, že onyno pocity byly pocity osoby, která byla veskrze táž osoba, a rozdílná od oné, která měla nějaký z podobných sledů pocitů; a tento svazek, trvám, skládá mé »Já«.«¹⁾

Uvedli jsme tento delší citát zejména ze dvou příčin, jednak poněvadž jest z nejpozdějšího spisu či výkladu Millova, takže z něho zřejmo, kterak Mill neopustil ani později učení své již dříve²⁾ hlásané, že duch není než řada vjemů, nýbrž pouze modifikoval, klada důraz na *spojení*, svazek těch vjemů, jednak poněvadž jest tu spolu naznačeno, kterak podle domnění Millova docházíme k poznání svého ducha či k sebevědomí.³⁾ Nebot již jinde doplnil definici svou ducha Mill takto výslovně: »Jestliže tedy považujeme ducha za řadu stavů vědomí či pocitů (feelings), musíme doplniti tuto větu řkouce, že jest to řada stavů vědomí, která *sama sebe* poznává jakožto minulou a budoucí.«⁴⁾

Že málo jest spomoženo takovouto definicí k výkladu záhady sebevědomí, že těžko jest si pomysleti, jak nějaká řada pocitů dovede sama sebe si představití čili sebe poznávati, leží na bledni a také Mill nezakryl si tuto obtíž, nýbrž přiznal, že vede nás buď k pochybování o správnosti věty, že by duch anebo hmota byla řadou pocitů, respektive trvalou možností pocitů, anebo že vede k připuštění »ex hypothesi« paradoxní věty, že řada nějaká může sama sebe poznávati.

Upřímnost Millova, s jakou bez obalu odhaluje slabé stránky vlastní theorie, jest vskutku podivuhodná i podivná proto, že tak jasné vlastní námitky nezviklaly jeho přesvědčení o správnosti této nauky. Sám zajisté sice

¹⁾ »I am aware of a long and uninterrupted succession of past feelings going as far back as memory reaches, and terminanting with the sensations I have at the present moment, all of which are connected by an inexplicable tie, that distinguishes them not only from any succession or combination in mere thought, but also from the parallel succession of feelings which I believe, on satisfactory evidence, to have happened to each of the other beings, shaped like myself whom I perceive around me. This succession of feelings which I call my memory of the past, is that by which I distinguish my Self. Myself is the person who had that series of feelings, and I know nothing of myself, by direct knowledge, except that I had them. But there is a bond of some sort among all the parts of the series, which makes me say that they were feelings of a person who was the same person throughout, and a different person from those, who had any of the parallel successions of feelings; and this bond, to me, constitutes my Ego.« Analysis II., str. 175.

²⁾ Exam. str. 242, 248.

³⁾ O čemž ještě viz Exam. str. 240—249.

⁴⁾ Exam. str. 248.

vyznal zřejmě, že »byť i vnější námitky proti této theorii činěné byly bezpodstatné, přece má tato theorie své nesnáze vnitřní«, ¹⁾ i praví též dále, že vskutku těžko lze vyložiti dle této nauky dvě fakta duševní, totiž paměť a očekávání (memory, expectation), — ale nicméně přece se jí nevzdal.

A věru nejen těžko, nýbrž, lze říci, nemožno naprosto jest vyložiti si příznivě tuto theorii a ji schváliti. Jak jest zajisté myslitelné, že by řada sama sebe si mohla představit, že by nový pocit se vyskytší mohla poznati jako takový, který ji již dříve skládal, anebo dokonce, že by mohla řada tato něco »očekávati« t. j. ze sebe vytvořiti nový pocit, nový vjem, který teprve má k ní přistoupení!

Neméně nesnadno jest vysvětliti touto theorií i jiné psychologické zjevy, třebaš Mill za to měl, že lze to provésti bez velikých nesnází. Tak nehledíc ani k těžkým záhadám metafysickým, jako jest existence Boží a otázka o nesmrtelnosti duše, při nichž pokusil se Mill dokázati, že na výkladu jich nic se nemění theorií psychologickou, ²⁾ stačí již, aby čtenář pročetl si namáhavou diskusi problému, jak přicházíme k vědomí, že mimo nás existují tvorové nám podobní, ³⁾ a pozná okamžitě, že theorií Millovou se jen rozmnožují obtíže, které již vězí v záhadě samé, i pozná též — kdyby i nebylo vlastního přiznání Millova —, že nepodařilo se tomuto mysliteli věru v ducha dosti uspokojivě vysvětliti. Nad to pak máme vlastní slova Millova: »I do not profess to have adequately accounted for the belief in Mind«! ⁴⁾

Při takovýchto nedostacích není těžko proti theorii »psychologické« polemisovati a ji vyvracet. Také již s dostatek byla kritisována; ⁵⁾ nejlépe posledně shrnul výtky Dán Hansen a sice vrcholí kritika jeho ve dvou bodech, které zajisté každému již při prvním čtení výkladu Millova napadnou. Uказуje k tomu nejprve, že Mill, chtěje vyložiti vznik víry na př. ve svět vnější, dopouští se chyby, ježto zaměňuje výklad psychologický, jak víra ta by mohla vzniknouti, s metafysickým a noetickým, zdali totiž jest ona víra oprávněna. I kdybychom připustili celou theorii jeho o »trvalých možnostech vjemů«, není to přece než psychologický a metafysický výklad záhady poznání vnějšího světa, ale marně bychom se sháněli po odpovědi, s jakou evidencí máme toto poznání či tuto věru.

Druhá pak výtka, mnohem závažnější a bližší snad ještě, jest výtka lehkověrnosti, téměř nepochopitelné u tak přísného logika, jaký jest Mill jindy, lehkověrnosti, již se domnívá, že podal výklad aporií, skrývajících se

¹⁾ Exam. str. 246.

²⁾ Exam. str. 245 n., 246 n.

³⁾ Exam. str. 242—245, 249 n. pozn. 262 n., jakož i srovn. slova z Analysis II., str. 175, uvedená svrchu.

⁴⁾ Exam. str. 251.

⁵⁾ Kritisovali ji: O'Hanlon ve zvláštní brožůře, na kterou naráží Mill v Exam. str. 257 v pozn., A. Riehl (Philos. Criticismus II., 1, str. 20 n.), M. Müller (na uv. m. str. 228—237), H. Lauret (uv. m. str. 266—275), Ferri (uv. m. str. 100—104), J. Hansen: Versuch einer Kritik des Mill'schen Subjectivismus (Vierteljahrschr. f. wiss. Philos. XIII., 1889, str. 373 až 391), G. W. Störing: John Stuart Mill's Theorie über den psychologischen Ursprung des Vulgärglaubens an die Aussenwelt. (Dissert. Halle 1889) str. 29—37 a j.

v dotčeném pojmu, tím, že nesnáze ty označil — abstraktním jménem. Lze věru lehce připustiti, že psychologická theorie na věci nic nemění a že jen »výklad« zjevů jest pak jiný.¹⁾ Toť rozumí se samo sebou, poněvadž faktum žádná trochu rozvážnější theorie nemůže popříti ani jinačiti; ale o to jde, zdali opravdu tu jest podán výklad. Sice Mill se hájí, že podal výklad a že nedopustil se *petitio principii*,²⁾ ale není třeba dlouhého uvažování a vysvitne, že Milla podvedla tu přece terminologie. »Permanent Possibility of Sensation« může míti zajisté význam buď abstraktní anebo konkrtní. Mill měl by se přidržovati abstraktního významu, a také se o to snaží,³⁾ ale velmi často a to právě tu, kde má provést konklusi ze svých výkladů, pojímá pojem »možnost« konkrtně, ba, řekněme to určitě, téměř jaksi jej hypostasuje, jak na př. zejména na jevo vychází z místa, na kterém mluví o oněch možnostech jako o »dřímajících mohutnostech či schopnostech« hmoty.⁴⁾ Proto také oprávněna byla v této příčině výtka O'Hanlonova,⁵⁾ a správné jsou i námitky Hansenovy i konečný jeho úsudek o celé dotčené nauce.⁶⁾

§ 66. Než o této věci již dosti, jakož i o relativnosti lidského poznání, pokud hledíme na ni se stanoviska metafysického. V celé pojednání samostatné by nutně vzrostla naše úvaha, kdybychom jen poněkud blíže sledovali tento předmět. Třeba abychom již obrátili se k vlastní své otázce a promluvili o relativnosti poznání s hlediska noetického. Předešlé úvahy nám sice též ve smyslu celé záhady poznatkoslovné hleděly určitě znaky pojmu relativnosti oné, — hledělyť vytknouti, v čem záleží omezenost našeho poznání vzhledem k předmětům poznávaným, vzhledem k danému, — ale zbývá ještě otázka, co značí samo faktum relativnosti vědění a poznání našeho čili jaký jest noetický význam fakta oné relativnosti.

Úhrnem předchozích úvah mohou nám býti Herbartova slova, která pronáší v úvodě své »Psychologie jako vědy«, v kterých spolu obsažena jest trest' jeho soustavy metafysické, znějící: »Všecko bezprostředně dané jest zjev; všecka znalost věcna záleží v pochopení, že by se nemohlo *zjevovati* dané, kdyby věcna (das Reale) nebylo. Závěry však činěné ze zjevů na toto věcno nezakládají se na domnělých jakýchsi formách nazírání a myšlení, jaké někteří domnívají se nalézati v prostore a čase, ba i v zákonech příčinnosti aneb ještě obecnějším jakémisi zákonu tak řečeného dostatečného důvodu, takže považují tyto formy za nahodilé podmínky, na něž jest vázáno lidské poznání, kdežto jiné bytosti rozumné by mohly míti jiné zařízení myšlení. Kdo toho mínění se přidržuje, důsledně pokračuje, jestliže považuje závěry ze zjevů na věcno za pouhý jev v naší poznávací schopnosti («ein blosses Ereigniss in unserm Erkenntnisvermögen»); chyba vězí však v tom, že zná

¹⁾ Exam. str. 251.

²⁾ Exam. str. 258.

³⁾ Srovn. Exam. str. 232, 254 a j.

⁴⁾ Viz Appendix ke kap. X. a XI. Examin.

⁵⁾ Srovn. Examin. str. 257 pozn.

⁶⁾ na uv. m. str. 386.

formy myšlení jenom empiricky, aniž by pronikal vnitřní a nezměnnou jejich nutnost. Kdyby ta mu byla jasná, důvěřoval by také správným závěrům, a pátrání po nějakém vyšším stanovisku, na němž by jednou poznaná pravda se státi mohla zase omylem, považoval by za snilkovství, jehožto nesrovnalost vzniká odtud, že ztrácí se a zapomíná evidence vědění. Ti kdo shledali různé věci pravdivými s různých stanovisek, na žádném neviděli správně.»

Jestliže tedy tolika rozličnými směry nuceni jsme uznati omezenost, nedostatečnost svého vědění a poznání, zdálo by se, že veškeré metafysické i psychologické úvahy k tomu vedou, abychom za oprávněný uznali skepticismus, anebo aspoň abychom se oddali jakési noetické resignaci. Avšak věc řádně jsouc uvážena jinak přece ukazuje.

Především nesmíme zapomínati, že byť i málo bylo toho, co víme, přece to něco jest. Nepoznávám-li věcí o sobě, t. j. nepoznávám-li jejich quality, přece myšlení vede mne k poznání jich existence; nepoznávám-li věcných relací mezi těmi věcmi, přece docházím ke kladu takovýchto vztahů; je-li poznání mé omezeno prostorově, nabývám tím zase možnost propracování zlomku poznání, na nějž jsem odkázán; je-li omezeno časově, odstraňuje anebo aspoň mírní tuto vadu vzhledem k minulosti paměť, vzhledem k budoucnosti pak usuzování na základě dřívějších poznatků pomocí principů poznání a heuristických method.

Krátce: Je-li vědění relativné, nezapomeňme, že pojem relativnosti jest sám relativní, a dále, že jest to již znamenitý pokrok ve vědění, jestliže dovedeme poznati, že vědění naše nynější nevyčerpává všechno, že *jest* relativní, že mimo ně ještě mnoho jest, co by mohlo státi se předmětem poznání, byť *našemu* poznání *nyní* se vymykalo.

§. 67. Větu o relativnosti všeho lidského poznání můžeme s hlediska speciálně noetického vyjádřiti krátkým, ale velmi obsažným vzorcem: Všecko naše vědění a poznání jest víra. Víra provází nás při veškerém nabývání poznatků, víra jest jich podkladem, víra sahá dále nežli vědění a poznání samo, vyplňuje všechny mezery, které cítíme ve vědění svém a které každá věda, je-li si dosti upřímná, vyzná »Všecka lidská věda končí nejživějším vědomím nepatrnosti našeho vědění, ale samo toto vědomí předpokládá jakýsi přehled toho, co nám schází. Lze tři díly rozeznati v našem nevědění: První týká se zkušeností budoucích spolu se závěry, ke kterým povedou...; druhý zaujímá zkušenosti, které dějí se na místě nám nedostupném; tam sahají ještě naše domněnky...; konečně třetí jest nekonečně vyšší a větší obor našeho nevědění, týkající se vyšší přirozenosti duševní. Toto nevědění jest nad námi; ale vedlé nás zeje prohlubeň blouznění, jakmile si nezakážeme výslovně, že nechceme se vmýšleti v onu záhadu.«¹⁾

Ale právem Herbart připomenul, že odpověď na tyto otázky zjednává víra každému, kdo se jí neprotiví.²⁾

Nad to třeba nezapomenouti ještě jiné okolnosti. Zajisté poznání mno-

¹⁾ Herbart IV., str. 519.

²⁾ tamže; srovn. i IV., str. 618.

hého z toho, co nevíme, nepostrádáme. Ve své nynější přirozenosti a postavení svém v přírodě není nám vědění potřebí leccěhos z toho, aniž by proto naše žití anebo ostatní naše vědění doznávalo újmy. Vždyť na př. nepoznáváme sice, jak dotčeno, kvalit věcí, ale »ostatně znalost pravých kvalit a skutečného dění v substancích není pro nás ani nutná ani k potřebě anebo nějakého dosahu. Žijeme jedenkrát v relacích a nepotřebujeme ničeho více. Jediný metafysik jest to, jenž zpozoruje, jak daleko jest vzdáleno našeho myšlení vlastní jsouco a skutečné dění. A také ani jemu není něco jiného dáno, nežli to, co naskytuje se všem lidem, a jen péče, aby nezaměňoval se absolutní klad s relativním, vede jej k tomu, aby kladl opravdové bytosti spolu se všemi pravými poměry příčinnostními ve větší vzdálenost za zjevy než to činí obyčejný rozum.«¹⁾ A máme-li tento stav věci na mysli, můžeme s jakousi malou dávkou paradoxie souhlasiti s Herbartem, že pravděpodobné vědění jest všudy mocnější a užitečnější, nežli přímé vědění samo;²⁾ ostatně jisto jest tolik, že každý z nás potřebuje nejen vědění leccos, ale také leccos nevědění.

§ 68. Co se týká víry samé, ještě jen jediná poznámka zdá se nám býti nutná. Nesmíme pokládati, jak častěji se stává, víru za jakýsi nižší druh či stupeň vědění. Vyložili jsme svrchu, tuším, přesvědčivě, že každý soud jest víra ve vztah jakýsi, viděli jsme, že všechno naše myšlení jest souzením, ze soudů se skládajíc (byť i se nedálo pokaždé ve výslovné formě soudu), a tudíž není tím leč jasně označena s hlediska noetického povaha jeho, jestliže pravíme, že všechno naše poznání a vědění jest víra. I neklademe tuto víru jako něco nižšího, méně cenného proti vědění.

Nesmíme arci opomenouti činiti rozdíl mezi vírou ve smyslu jistého věření, jisté přesvědčenosti (tedy v širším smyslu noetickém) a mezi věrou v užším smyslu či — jak jsme zvykli populárně říkati — »pouhou« věrou. Není pochyby, že není jedno bez druhého, ale není též pochyby, že musíme v úvaze noetické theoreticky obě lišiti. A hledíme-li k prvnímu, širšímu významu slova tohoto, můžeme arci poměr víry k vědění určití logickým poměrem nadřaděnosti: vědění jest zahrnuto v rozsahu víry.

V tomto také smyslu mluví o víře Mill, řka, že dlouhý spor mezi filozofy o rozdílu* víry a vědění asi dříve se neukončí, dokud se nepozná, že vlastní otázka není, jaké *jsou*, nýbrž jaké stanoviti se *mají* rozdíly mezi

¹⁾ Herbart IV., str. 319. »Zu dem allen ist eine Kenntniss der wahren Qualitäten und des wirklichen Geschehens in den Substanzen weder nöthig, noch auch brauchbar und von irgend einem Einflusse. Wir leben einmal in den Relationen, und bedürfen nichts weiter. Einzig der Metaphysiker ist es, welcher gewahr wird, wie entfernt das eigentliche Reale und das wirkliche Geschehene vor unserem gewöhnlichen Gedankenkreise liegen. Und auch ihm ist nichts anderes gegeben, als was sich allen darbietet, nur die Sorgfalt, nicht absolute und relative Position zu verwechseln bringt ihn dahin die wahren Wesen sammt den wahren Causalverhältnissen in weiterer Entfernung hinter den Erscheinungen zu stellen, als dies gemeinem Verstande geläufig ist.«

²⁾ »Wer nur einigermaßen einen Begriff hat von der Beschaffenheit dessen, was wir unsere menschliche Erkenntniss nennen, der weiss, dass eine grosse Wahrscheinlichkeit überall stärker und nützlicher ist, als das strenge Wissen selbst.« Herbart, III., str. 146.

obojím, aby pak dle toho bylo těch výrazů užíváno. Stručně, prý, lze vyjádřiti to tak, že můžeme věřiti i nepochopitelné věci, ale věděti můžeme jen pochopitelné; nemusíme znáti nějakou pravdu, ale přece v ni můžeme věřiti; víra jest, krátce, rodový pojem, jenž zahrnuje také poznání či vědění; podlé obyčejného mluvení věříme v to, čemu přisvědčujeme, ale něco z toho, co věříme, jest poznáním, něco pouhou vírou.¹⁾ Vyčítaje pak znaky poznání oproti pojmu víry, zase patrně se přidržuje obvyklé terminologie mluvy obecné. »První požadavek, praví, který musí dle obecného souhlasu míti víra, má-li tvořiti poznání, jest, že musí býti pravdiva. Druhý pak jest, že musí býti dobře zdůvodněna; neboť jestliže nahodile něco věříme anebo z důvodu nedostatečného, neříká se o nás, že to víme.«²⁾

Vytčení těchto obou znaků není přesné; v pojmu pravdivosti zajisté zahrnut jest již znak zdůvodněnosti a Mill tedy nepodal, než jediný znak, totiž pravdivost, který by žádal sám opět bližšího určení a který ostatně není podstatným, není »differentia specifica«, jak říkali scholastikové, ježto náleží sice vědění, ale náležeti též může víře (v užším slova toho smyslu). Podobně není možno jako takovýto podstatně rozlišující znak vytknouti stupeň jistoty, rozumíme-li tím sílu přesvědčení; neboť s dostatek známo, že jistota přesvědčení bývá při víře, i nezdůvodněné, často větší než při vědění. Ať uvažujeme, jak chceme, o rozdíl mezi »pouhou« vírou a vědění, nenalezneme konec konců rozdíl jiný než ve *způsobu* jich zdůvodnění; oboje pak, víra v užším smyslu (vulgárním) i vědění jsou dva druhy víry v širším (noetickém) smyslu, víry jakožto našeho vnitřního, samostatného, další analýsi se vymykajícího stavu přesvědčenosti.³⁾

* * *

§ 69. Když dospěli jsme vrcholu, rozhlédněme se po cestě, kterou jsme se ubírali a došli k svému cíli.

¹⁾ There is much dispute among philosophers as to the difference between Knowledge and Belief; and the strife is not likely to terminate, until they perceive that the real question is, not what the distinction is, but what it shall be; what one among several difference already known and recognized, the words shall be employed to denote... This may be more briefly expressed by saying that we can believe what is inconceivable, but we can know only what is conceivable... We do not know a truth and believe is besides; the belief is the knowledge. Belief, altogether, is a genus which includes knowledge: according to the usage of language we believe whatever we assent to; but some of our beliefs are knowledge, others are only belief.« Exam. str. 78 nn. pozn.

²⁾ The first requisite which by universal admission a belief must possess, to constitute it knowledge, is that it be true. The second is that it be well grounded; for what we believe by accident, or on evidence not sufficient, we are not said to know.« Exam. tamže.

³⁾ Srovn. výrok Durdíkův (Psychologie, 3. vyd. str. 161): »Věření a vědění nerozeznává se tedy jistotou (jestli oboje stejně jisto), nýbrž jen způsobem svých důvodů.« G. F. Stout: Belief (Mind XVI., 1891, str. 449—469). J. M. Baldwin: Feeling, Belief and Judgment (Mind I. N. S. str. 403—408). W. Rest: Zur Psychologie d. subjectiven Überzeugung (Progr. gymn. Černovického; otištěno znova v Zeitschr. f. exakte Philos. XX., 1893, str. 1—36). E. L. Fischer: Theorie d. Gesichtswahrnehmung str. 327 nn.

Ustanovivše si pojem a úlohu theorie poznání čili noetiky jakožto části logiky, jejíž úkolem jest zkoumati povahu poznání lidského t. j. jeho vlastnosti a cenu, brali jsme se za vlastní noetickou záhadou, záhadou jistoty poznání. Tu pak v hrubých nejprve rysech a povšechně jsme si určili, co zoveme pravdou a zajištěností poznatku, i stanovili jsme též druhy její. Po té v druhém oddílu přešli jsme ke zkoumání, kteréže prvky základem jsou všeho našeho poznání, i uvažovali jsme o významu pocitů a představ s hlediska noetiky. Shledali jsme, — řekněme to třeba obrazně — že jimi nám podává se sice jádro, ale se slupkou; vylučování jeho — nabytí pravého poznání — jest možno jedině pomocí principů poznání a logických forem. Proto třetí oddíl věnován byl úvaze o principech poznání, čtvrtý pak jednal o oněch logických formách, kterými spracovati jest nezbytno daný materiál, má-li se dojíti cíle, poznání objektivního. Odtud odhadovali jsme tudíž, jaká úloha v poznání přináležejí pojům, soudům a úsudkům, i našli jsme, že soudy jsou prostředkem k dosažení pojmů právě tak, jako úsudky, nejsouce než plněji rozvedené soudy, jsou prostředkem k vytříbenějším, dokonalejším a obsaženějším soudům; soudy pak že skládají naše veškeré myšlení, jehožto cílem jest vypracovati přesné, vědecké pojmy, které proto arci jsou jen jaksi stručný a přesný úhrn ohromného množství soudů.

A jakmile domohli jsme se takto určení pravdivého poznání, učinili jsme si další otázku, jaká jest jeho vlastní cena, i uznali jsme všecko poznání lidské relativním. Vyložili jsme, že celé naše poznání ve své podstatě i v cíli svém jest přesvědčením, vírou; a jako jest schopno neustálého vzdělávání a rozmnožení vždy většího a většího, tak že zůstane vždy nehotové a mezerovité, nicméně však přes obrovskou spoustu těchto mezer a velmi citelnou svou omezenost že jest s to, aby člověku poskytlo, čeho potřebuje k svému životu rozumovému, citovému i praktickému; neboť k tomu člověku třeba nejen vědění, nýbrž i nevědění...

§ 70. Tento rozbor hlavních poznatkoslovných otázek pak provedli jsme v tomto svém pojednání se stálým zřetelem ke dvěma vynikajícím myslitelům, Bedřichu Herbartovi a J. Stuartu Millovi, tak totiž, že jsme paralelně vylíčili mínění jich obou o té či oné věci, a označili s poukazem k literatuře dotyčné otázky vždy své vlastní stanovisko a mínění naproti učení oněch dvou filosofů. Induktivně tedy jaksi, na výkladech oněch myslitelů jakožto na příkladech vyhledali jsme si pravidelně tu aneb onu kontroverzu a kritikou jich náhledů zjednávali jsme si základ a důvody pro své hledisko; jindy zase naopak předeslavše vysvětlení nějaké otázky podle vlastního soudu, ilustrovali jsme je na dokladech z Milla a Herbarta. Při tomto způsobu získali jsme volbou dotyčných spisovatelů filosofických potřebného objasnění každé téměř otázky, a zejména všech zásadních, se dvou stran protivných; neboť zcela vhodně mohou repraesentovati onino myslitelé odporne ony dva tábory ve filosofii, jež povrchně pozorujícímu oku zdají se naprosto i v konsekvencích svého stanoviska navzájem se vylučovati, ve skutečnosti však se vzájemně doplňují a jenom ten na tu, druhý na opačnou stránku všech filosofických záhad více a jednostranněji klade důraz.

Dle toho také zní o obou myslitelích náš závěrečný soud, máme-li i s této stránky naznačiti úhrnný výsledek své monografie. Netřeba obšírného líčení, aby zračil se jasně na jedné straně bystrý a soudný Angličan, na druhé důmyslný, klidný německý filosof z povolání, na jedné straně praktik, na druhé systematik, na jedné straně odchovanec Humeův, na druhé žák Kantův, onen vytříbivší své učení v protivě k filosofii škotské, tento k současnému německému idealismu. Oba mají nesmírně znamenitých pozorování a případných poznámek, oba mají leccos společného a namnoze navzájem se docelují, jen základní stanovisko je odlučuje. Ale ani tu není protiva ta pozitivisty anglického a německého realisty, tak příkrá, jak by se snad zprvu podobalo, aneb aspoň není s obou stran stejně příkrá. Pokud Mill pohybuje se na půdě zjevů a odvozených pochodů, důvtipně a správně postupuje, ale jakmile dochází ke konečnému faktu a posledním otázkám, zaplétá se snadno v omyly aneb nesrovnalosti, jejichž vinu pravidelně shledávati třeba v onom empirismu, který mimovolně prozrazuje svou nedostatečnost, an sám pociťuje, jak marno brániti se jistým záhadám, jistému »neznámému«, jež rád by odstranil si s očí, jež však samo vždy neodolatelně se hlásí a vtírá, takže ke známým slovům Kantovým o neodčitelnosti jistých otázek všichni pozitivisté podali jen nové doklady, Comte právě tak jako Taine, Mill právě jako Spencer.

Abychom tedy shrnuli: nepřidáváme se tudíž ani k těm, kdo, jako Jevons,¹⁾ prohlásili Milla za ducha málo logického, ačkoli uznáváme, že lze postihnouti v díle jeho dosti odporů a nepřesností, ani nenáležíme k těm, kdo myslí, že nauka Herbartova jest tak dokonalá, že by nepotřebovala doplnění a oprav, ale studium právě těchto dvou filosofů z novověkých pokládáme za zvláště vhodnou průpravu k vlastnímu přemýšlení, a co se týká speciálně našeho předmětu, máme za to, že pro řešení záhady noetické právě tyto dva autorové poskytují kořist bohatou.

¹⁾ »Mill's mind was essentially illogical« pověděl o něm Jevons na uv. m. Srovn. i závěrečný úsudek Th. Funck-Brentano (uv. m. str. 207–209), z něhož citujeme konečná slova: »C'est que c'est l'heure des sophistes. Stuart Mill en eut tous les succès. Il fut admiré comme philosophe, eut des disciples nombreux; les étrangers traduisent ses ouvrages, ses concitoyens le députèrent au Parlement, et se proposent de lui ériger un monument pour éterniser sa mémoire. Dans les nébuleuses, les étoiles de troisième rang apparaissent de première grandeur.«

OBSAH.

Úvod. Stanovení úlohy noetiky.

	Strana
§ 1. Důležitost vymezení noetiky	3
§ 2. Poměr noetiky k celé filosofii	3
§ 3. Poměr noetiky k metafysice	4
§ 4. Poměr noetiky k psychologii	6
§ 5. Poměr noetiky k logice	7
§ 6. Problem noetiky	9
§ 7. Názory Millovy a Herbartovy o noetice	10

I. Pojem jistoty.

§ 8. I tato část úvahy jest jen předběžná	15
§ 9. Poznání pokud jest podmětem noetiky. Význam Descartesova: »Cogito, ergo, sum«	16
§ 10. Jistota ve smyslu subjektivním a objektivním	17
§ 11. Povaha našeho poznání a paralogismy se naskytující v této příčině	19
§ 12. Aktivita ducha a Millova theorie	21
§ 13. Korrespondence mezi představami a předměty představ	24
§ 14. Pojem nejistoty. »Nepochopitelné« dle Milla. Konkluse tohoto oddílu	27

II. Noetický význam pocitů a představ.

1. O vnímání a pocitech.

§ 15. Význam pocitů a vjemů pro noetiku. »Pocit« a »vjem«	31
§ 16. Herbart a Mill o noetickém významu jich. Omezení přeceňování jich	34

2. O představách.

§ 17. Pojem a vznik představy dle Herbart. Třídy a vztahy představ	38
§ 18. Význam představ s hlediska noetiky	41
§ 19. Noetický význam vztahů představ. Složené představy. Substance a akcidence	45
§ 20. O asociaci představ	46
§ 21. Exkurs o »nevědomých« představách	52

III. Principy poznání.

§ 22. Pojem a počet jich	65
§ 23. Poměr tří základních principů	67
§ 24. Principy se stanoviska metafysiky, psychologie a logiky	68
§ 25. Identita	70
§ 26. Millovo mínění o oněch principech a kritika jeho	73
§ 27. O principu »convenientiae« a »rationis sufficientis«	79

IV. Noetický význam logických forem.

1. O pojmech.

§ 28. Pojmy vzhledem k soudům a představám	81
§ 29. Výměr pojmů s hlediska psychologie a logiky	82
§ 30. Vznik pojmů s hlediska psychologického a logického	83

	Strana
§ 31. Pojmy — ideál logický	84
§ 32. Význam noetický jich	85
§ 33. Noetický význam, podstata, prostředky a meze abstrakce. Abstractum versus concretum	86
§ 34. Význam jmen a řeči pro poznání. Mill o jménech	91
§ 35. Obsah pojmu. Pojem se znaky negativními. Rozsah pojmů a Millovo rozdělení jich	94
§ 36. Pojmy obecné	97
§ 37. Vztahy pojmů a noetický jich význam	101

2. O soudech.

§ 38. Vztah pojmů třeba lišiti od soudů	103
§ 39. Mylné definice soudů. Hamilton a Mill o soudů	103
§ 40. Herbart o soudů s hlediska logického. Soudy mathematické	106
§ 41. Herbart o soudů s hlediska psychologického	109
§ 42. Dva hlavní znaky v definici soudů	111
§ 43. Otázka. Hypothetičnost všech soudů	117
§ 44. O sponě a pojmu existence	119
§ 45. Resumé o podstatě soudů	121
§ 46. Význam soudů s hlediska noetiky	122
§ 47. Druhy soudů. Soudy »bezosobé« a »existenční«	124
§ 48. Rozdělení soudů dle Kantových kategorií. Soudy negativní	126
§ 49. Analytické a synthetické soudy	129
§ 50. Apriorní a aposteriorní soudy. Axiomy	133
§ 51. Soudy mathematické	136

3. O úsudcích.

§ 52. Podstata úsudku. Úsudek s hlediska logiky elementární	139
§ 53. Úsudek s hlediska noetiky	142
§ 54. Mill o podstatě a noetickém významu úsudku	144
§ 55. Kritika Millova podceňování s přehledem historickým oceňování syllogismu. Herbart o významu jeho. Analogie, indukce a dedukce	146
§ 56. Závěr o úsudcích, soudech a pojmech	149

V. Relativnost lidského poznání.

§ 57. Obecný souhlas o omezenosti lidského poznání	151
§ 58. Relativnost poznání s hlediska psychologie. Úvaha o relacích	152
§ 59. Relativnost poznání s hlediska metafysiky. Prostor a čas	154
§ 60. Nepoznatelnost věcí o sobě a jich kvalit. Mill o tom	156
§ 61. Herbart o relativnosti poznání ve smyslu metafysickém	158
§ 62. Nepoznatelnost vlastních vztahů věcí. Kausalita dle Herbarta	159
§ 63. Kausalita dle Milla; kritika tohoto názoru	161
§ 64. Poznání světa vnějšího a sebe sama dle Herbarta	164
§ 65. »Psychologická theorie« Millova o světě vnějším a sebevědomí; její vady	165
§ 66. Omezení »relativnosti« poznání	169
§ 67. Pravý význam »relativnosti poznání«	170
§ 68. O víře s hlediska noetiky	171

Úhrn.

§ 69. Přehled vnitřního postupu pojednání	172
§ 70. Závěrečný úsudek o názorech noetických Herbarta a Milla	173

TISKEM J. OTTY V PRAZE.
